

A KÖVETKEZŐ SZÁMOK TARTALMÁBÓL:

- ⦿ AZ EURÓPAI UNIÓ ÁLTALÁNOS ADATVÉDELMI RENDELETE, A GDPR
2. RÉSZ: A KÖNYVTÁRAK ADATKEZELÉSI SZEREPKÖRE
- ⦿ AZ EURÓPAI UNIÓ INFORMÁCIÓS ÉS KOMMUNIKÁCIÓS POLITIKÁJA, AZ INFORMÁCIÓS TÁRSADALOM KIALAKULÁSA, ENNEK HATÁSA A MAGYARORSZÁGI INFORMÁCIÓS TÁRSADALOM FEJLŐDÉSÉRE (AZ ORSZÁGGYŰLÉS HONLAPJÁNAK BEMUTATÁSA)
- ⦿ AZ ORSZÁGOS KÖNYVTÁRI PLATFORMRÓL
- ⦿ JELENTÉS A KÖNYVTÁRI SZABVÁNYOSÍTÁS HÁZA TÁJÁRÓL
- ⦿ A NEMZETKÖZI KATALOGIZÁLÁSI ALAPELVEK MAGYAR FORDÍTÁSA ELÉ
- ⦿ A KÖNYVTÁRI INTÉZET TANFOLYAMI KÍNÁLATA AZ ÚJ TOVÁBBKÉPZÉSI RENDELET TÜKRÉBEN
- ⦿ A KOVÁCS MÁTÉ ALAPÍTVÁNY EREDMÉNYEI ÉS TÁVLATI PROGRAMJA
- ⦿ BEFEJEZŐDÖTT A PETRIK-BIBLIOGRÁFIA PÓTKÖTETEINEK KIADÁSA. A MAGYAR NEMZETI BIBLIOGRÁFIA XVIII. SZÁZADI SZAKASZÁNAK ÁTTEKINTÉSE
- ⦿ REFERÁTUMOK

HIRDESSZEN A KÖNYVTÁRI FIGYELŐBEN!

KÖZLÉS MEGÁLLAPODÁS SZERINT.
ÉRDEKLŐDNI LEHET A SZERKESZTŐSÉG
CÍMÉN ÉS TELEFONJÁN.

2019/1

KÖNYVTÁRI FIGYELŐ

KÖNYVTÁRI FIGYELŐ

2019/1

⦿ AZ EURÓPAI UNIÓ ÁLTALÁNOS ADATVÉDELMI RENDELETE, A GDPR. 1. RÉSZ: ALAPFOGALMAK, ALAPELVEK ⦿ AZ INTERNET MINT KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG JÖVŐJÉRŐL ⦿ AZ OSZK WEBARCHIVÁLÓ KÍSÉRLETI (PILOT) PROJEKTJÉNEK EREDMÉNYEI ÉS EGY ÜZEMSZERŰEN MŰKÖDŐ MAGYAR WEBARCHIVUM TERVE ⦿ A MATARKA SZEREPE A KÖNYVTÁRKÖZI KÖLCSONZÉSBN (ÉS MÁS SZAKTERÜLETEKEN) ⦿ A KÜLFÖLDI KÖNYVTÁRKÖZI KÖLCSONZÉS ELŐSZOBÁJÁBAN. LELŐHELYEZÉS AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRBAN ⦿ INNOVÁCIÓMENEDZSMENT A KÖNYVTÁRBAN ⦿ EURÓPAI KULTÚRA, NEMZETI ÖRÖKSÉG ⦿ A KÖNYVTÁRI INFORMATIKA ÉS A VILÁGHÁLÓ FEJLŐDÉSI TRENDJEI ⦿ ERDÉLYI ÉS PARTIUMI OSZK-S GYŰJTŐPONTOK LÉTREHOZÁSÁRÓL ⦿ FORDÍTÁS ÉS IRODALOM A XVIII. SZÁZADBAN. KÖNYVÉSZETI TANULSÁGOK, MÁSODLAGOS BIBLIOGRÁFIÁK, MÓDSZER ⦿ KÖNYVSZEMLE ⦿ REFERÁTUMOK⦿

A TARTALOMBÓL:

29. (65.) ÉVFOLYAM, 2019. 1.

FELELŐS SZERKESZTŐ: Kovács Katalin

SZERKESZTŐK: Kovács Katalin (Tanulmányok, Kitekintés, Könyvszemle), Szabó Piroska (Külföldi folyóirat-figyelő)

✂ Szerkesztőbizottság elnöke: Hegyközi Ilona

✂ Szerkesztőbizottság: dr. Dippold Péter, dr. Hajnal-Ward Judit, dr. Hangodi Ágnes, dr. Koltay Tibor, dr. Murányi Lajos, Orbán Éva, Pogány György, Rácz Ágnes, dr. Sipos Anna Magdolna, dr. Tóth Máté, Villám Judit.

✂ Borítótér: Gerő Éva ✂ Műszaki szerkesztő: Nagy László ✂ Szerkesztőség: OSZK Könyvtári Intézet, 1014 Budapest, Szent György tér 4-6. (Budavári Palota F. épület) ✂ Telefon: + 36-1-224-3795 ✂ Fax: +36-1-224-3875. ✂ E-mail: kovacs@oszk.hu, szabó.piroska@oszk.hu ✂ Megjelenik: negyedévente. ✂ Egy szám ára: 1500.-Ft + 5% áfa. ✂ Éves előfizetés: 6000.-Ft + 5% áfa + postaköltség ✂ Külföldi előfizetés: 100 euró ✂ Terjeszti: az OSZK Könyvtári Intézet, Könyvtártudományi Szakkönyvtár ✂ Előfizethető: a szerkesztőség címén. ✂ Kiadja: az Országos Széchényi Könyvtár ✂ Felelős kiadó: az OSZK főigazgatója ✂ Nyomda: Nalors Grafika Kft., Vác ✂ Felelős vezető: Szabó Gábor ✂ HU ISSN 0023-3773 Index 26408 (Nyomtatott) HU ISSN 1586-5193 (Online)

KÖNYVTÁRI INTÉZET

BIBLIOTHECA NATIONALIS HUNGARIAE

Lapunkat az alábbi referáló lapok és adatbázisok dokumentálják:

HUMANUS (Humántudományi Tanulmányok és Cikkek Adatbázisa),

Library Literature and Information Science Full Text (EBSCO),

LISA (Library and Information Science Abstracts),

LISTA (Library Information Science and Technology Abstracts, EBSCO)

*A folyóirat megjelenését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.*

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

25nka
Nemzeti Kulturális Alap

<http://www.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-miniszteriuma>

www.nka.hu

A KÖNYVTÁRI FIGYELŐ online változata a

<http://ki.oszk.hu/kf> címen érhető el.

A folyóiratban olvasható írások a szerzők véleményét tükrözik, nem mindig azonosak a szerkesztőség álláspontjával.

A szerkesztőség nem őrzi meg és nem küldi vissza a kéziratokat.

E számunk szerzői, közreműködői:

BORVÖLGYI Györgyi (a Könyvtári Intézet munkatársa, Bp.), BURMEISTER Erzsébet (a Miskolci Egyetem Könyvtár, Levéltár, Múzeum ny. főigazgatója, Miskolc), DANCS Szabolcs (az OSZK főtanácsosa, Bp.), DARÁNYI Sándor (a Swedish School of Library and Information Science, University of Borås tanára), DRÓTOS László (az OSZK munkatársa, Bp.), FAZOKAS Eszter (a Könyvtári Intézet osztályvezetője, Bp.), HEGYKÖZI Ilona (a Könyvtári Intézet ny. osztályvezetője, Bp.), HERONYÁNYI Zsolt (a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Pekár Mihály Orvosi és Élettudományi Szakkönyvtár munkatársa, Pécs), HORVÁTH Adrienn (a Könyvtári Intézet munkatársa, Bp.), JÁVORKA Brigitta (a Könyvtári Intézet munkatársa, Bp.), JUHÁSZ András (az OSZK munkatársa, Bp.), KOLTAY Tibor (intézetigazgató, Eszterházy Károly Egyetem, Tudástechnológiai Intézet, Jászberény), KNAPP Éva (az ELTE BTK Egyetemi Könyvtár tudományos referense, Bp.), KOVÁCS Gergő (az OSZK munkatársa, Bp.), dr. LATORCAI Csaba (az Emberi Erőforrások Minisztériuma közigazgatási államtitkára, Bp.), MÉSZÁROS Tamás (az OSZK munkatársa, Bp.), MIKSÓ Péter (az OSZK munkatársa, Bp.), MOLDOVÁN István (az OSZK osztályvezetője, Bp.), MURÁNYI Lajos (az MTA Könyvtárának ny. osztályvezetője, Bp.), MONOK István (az MTA Könyvtár és Információs Központ főigazgatója, Bp.), NAGY Gábor (a FSZEK Budapest Gyűjteményének munkatársa, Bp.), NÉMETH Márton (az OSZK munkatársa, Bp.), POGÁNY György (a Kármán József Városi Könyvtár ny. igazgatója, Pilis), PRÓKAI Margit (a II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár igazgatója, Miskolc), SZABÓ Piroska (a Könyvtári Intézet munkatársa, Bp.), SZÁDECZKY-KARDOSS Zsófia (az OSZK munkatársa, Bp.), TÓSZEGI Zsuzsanna (az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet c. egyetemi docense, Bp.), TÓTH Béla (a Könyvtári Intézet munkatársa, Bp.), TÓTH Máté (a Könyvtári Intézet osztályvezetője, a PTE Kultúra-, Könyvtár- és Társadalomtudományi Intézet, Könyvtár- és Információtudományi Tanszék adjunktusa, Pécs), VISZOCSEKNÉ PÉTERI Éva (a BME OMIKK ny. osztályvezetője, Bp.)

Köszönjük szerzőink e számhoz adott önzetlen munkáját!

Abstracts	5
-----------------	---

TANULMÁNYOK

TÓSZEGI Zsuzsanna: Az Európai Unió általános adatvédelmi rendelete, a GDPR. <i>1. rész: Alapfogalmak, alapelvek</i>	9
Dr. LATORCAI Csaba: Az internet mint kulturális örökség jövőjéről	36
DRÓTOS László – MOLDOVÁN István: Az OSZK webarchiváló kísérleti (pilot) projektjének eredményei és egy üzemszerűen működő magyar webarchívum terve	38
BURMEISTER Erzsébet: A MATARKA szerepe a könyvtárközi kölcsönzésben (és más szakterületeken)	52
SZÁDECZKY-KARDOSS Zsófia: A külföldi könyvtárközi kölcsönzés előszobájában. <i>Lelőhelyezés az Országos Széchényi Könyvtárban</i>	59
TÓTH Máté: Innovációmenedzsment a könyvtárban	71

KITEKINTÉS

MONOK István: Európai kultúra, nemzeti örökség	81
DARÁNYI Sándor: A könyvtári informatika és a világháló fejlődési trendjei	87
JUHÁSZ András: Erdélyi és partiumi OSZK-s gyűjtőpontok létrehozásáról	93

MÚLTUNKBÓL – MŰHELYKÉRDÉSEK

KNAPP Éva: Fordítás és irodalom a XVIII. században. Könyvészeti tanulságok, másodlagos bibliográfiák, módszer	101
---	-----

KÖNYVSZEMLE

**Információs környezet és tudományos kommunikáció.
Információs ökológia**

STEINEROVÁ, Jela: Informačné prostredie a vedecká komunikácia. Informačné ekológia. Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave, 2018. 227 p.)
(Ism.: Prókai Margit) 107

A hagyományos világ átváltozásai. Monok István új kötete

MONOK István: A hagyományos világ átváltozásai. Tanulmányok a XVIII. századi magyarországi könyvtárak történetéhez. Budapest, Kossuth ; Eger, EKE, 2018. 300 p. (Kulturális örökség) (Ism.: Pogány György) 112

Könyvek mint eszmék lenyomatai, ismeretlen kötetek, lappangó könyvtárak. Knapp Éva Librum evolvo kötetéről

KNAPP Éva: Librum evolvo. Eszme- és könyvtörténeti tanulmányok a XVI-XX. századból. Budapest, Reciti, 2017. 319 p. (Ism.: Borvölgyi Györgyi) 115

HÍREK

S. P.: Elhunyt James H. Billington (1929–2018) 70

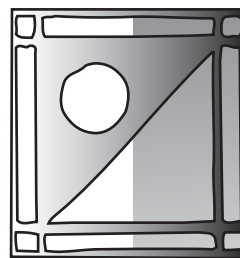
BORSOS Attila: Időszaki kiadványok repertóriumai 106

KÜLFÖLDI FOLYÓIRAT-FIGYELŐ (REFERÁTUMOK)

Könyvtár- és információtudomány 127
Könyvtár- és tájékoztatásügy 131
Könyvtárak és tájékoztatási intézmények 141
Munkafolyamatok és szolgáltatások 150
Tájékoztatás, tájékoztatási rendszerek 164
Vezetés, irányítás 169
Felhasználók és használat 172
Információelőállítás, -megjelenítés és -terjesztés 176
Könyvtárgépesítés, könyvtáráépület 180
Kapcsolódó területek 184

A számot szerkesztette: Kovács Katalin, Szabó Piroska, Murányi Lajos

STUDIES

The General Data Protection Regulation of the European Union (GDPR)

Part 1. Definitions and principles

TÓSZEGI Zsuzsanna

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 29. (65.) 2019. no. 1. pp. 9–35.

The General Data Protection Regulation (GDPR) of the EU has been applied in the countries of the European Economic Area since 25 May 2018. The author first reviews the history of data protection, then describes previous actions of the EU in the field. Interprets the logic and basic concepts of the general data protection regulation, which came into force in 2016 (such as personal data, data management, data controller, data processing, registration system, etc.), and discusses the legal foundations of GDPR, as well as the rules of its application. In the continuation of the study, the GDPR-related information relevant to public library provision will be discussed.

Keywords: *Data processing; Data protection; European Union; General Data Protection Regulation*

The future of the internet as cultural heritage

dr. LATORCAI Csaba

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 29. (65.) 2019. no. 1. pp. 36–37.

On 15 November 2018, at a workshop held in the National Széchényi Library, Budapest, the Secretary of State of Cultural Affairs at the Ministry of Human Resources called attention to new tasks libraries are facing. He discussed the im-

portance of the internet and its situation in Hungary, then spoke about the National Library System development project managed by the national library, and the Digitization Strategy of Public Collections. He closed his short lecture saying: "The content published on Hungarian web pages is part of the nation's cultural heritage, and we have a duty to ensure its preservation and future accessibility."

Keywords: Competences; Internet; Public collection; Vision

Achievements of the web archiving pilot project at the National Széchényi Library. Plan of a Hungarian Web Archive

DRÓTOS László – MOLDOVÁN István

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 29. (65.) 2019. no. 1. pp. 38–51.

From spring 2017 to the end of 2018 the National Széchényi Library conducted a project with the aim of creating the conditions for a Hungarian national web archive. The authors summarize the results of this preparatory work, present the software tested and the collection created for demonstration purposes, as well as the problems encountered during web archiving. The working group also focused on disseminating relevant information, educating the staff of public collections and emphasizing the importance of preserving digitally born culture. The article includes a plan for a systematic mass archiving system, together with the required IT and human resources, organizational and legal frameworks.

Keywords: Access; Electronic materials; Development plan; Preservation; National library; Web; Website

The role of MATARKA in interlibrary loan (and other services)

BURMEISTER Erzsébet

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 29. (65.) 2019. no. 1. pp. 52–58.

The searchable database of content lists of Hungarian journals, MATARKA was created in 2002. It is a free, internet-based service (www.matarka.hu) operated via co-operation of libraries, editorial offices, and individuals. The database can be searched by author's name, article title, journal title, etc. The descriptions also refer to where the full text of articles can be accessed. Edited version of a presentation on 15 September 2018 at the conference on the

National Document Supply System (ODR) in Tata-bánya. It discusses the findings of an online survey about the use of the database in interlibrary loan.

Keywords: Database; Survey; Journal; Quick reference; Co-operation; Interlibrary loan; Online information search

Preparing for international interlibrary lending. Locating materials in the National Széchényi Library

SZÁDECZKY-KARDOSS Zsófia

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 29. (65.) 2019. no. 1. pp. 59–70.

The article begins with a brief history of the Union Catalogue in Hungary and the practice of identifying information on holding libraries, then introduces the institutional background of this work. The National Széchényi Library in Budapest is the central co-ordinating institution for document supply and international interlibrary lending, which operates a special unit responsible for this task (National Co-ordination Department for Locating Materials and Organizing Document Supply). The article describes the unit's main functions: interlibrary lending, locating materials and related information work, the coverage and retrieval of the holdings of main MOKKA-ODR member libraries in the electronic union catalogue, as well as identifying Hungarian holding libraries in printed and electronic sources, finally the discovery of digital versions. The article ends with a description of „extra” solutions, and offers a rich list of resources about the subject.

Keywords: Interlibrary loan; National library; Quick reference

Innovation management in libraries

TÓTH Máté

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 29. (65.) 2019. no. 1. pp. 71–80.

Based on a review of the literature on innovation management, the author explains the concept and process of innovation, discusses its models and innovation projects, as well as their adaptability to libraries. The application for the Library Quality Award requires to present two innovations, so it is important that the basic concepts of innovation management become more widely known. The conscious management of innovation processes is increasingly important for all libraries, as innovative institutions

are less vulnerable to the effects of the external environment. In the future, a conscious management of good ideas of librarians and a wide dissemination of examples would be important.

Keywords: Effectiveness; Library qualification; Management

OUTLOOK

European culture – national heritage

MONOK István

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 29. (65.) 2019. no. 1. pp. 81–86.

Nowadays, the most important topic among European intellectuals is why we were unable to define what “European” and “European values” mean. In the past 50 years a strong Americanization has begun in Europe, starting from the false premise that it is not culture we need, but “usable knowledge.” It is a cliché that one cannot have innovative power without possessing a lot of useless knowledge. But what can libraries do with this statement? “If Europeanity has created a unique tradition-mediating system based on the antique Greek, Latin, and Jewish tradition, different from other cultural circles, then libraries are the soul of Europeanity”, the author writes. Our predecessors had read the entire text corpus in each era again and again. Theoretical works describe libraries as memory institutions with the purpose of their creation being to collect written traditions, and their history being a materialized history of European ideas. The author sees a variety of opportunities for developing a new ideal of culture in the internet era, although there are tremendous dangers involved. “Creative knowledge does not exist without widespread, non-professional information”, he concludes.

Keywords: Access; Cultural heritage; Culture; Digitization; Electronic library; Europe; International co-operation, Internet; Preservation;

Developmental trends in library informatics and the World Wide Web

DARÁNYI Sándor

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 29. (65.) 2019. no. 1. pp. 87–92.

The article reviews the future trends of libraries and librarians at a time when robotics and artificial intelligence are expanding. The information content of the Web is growing exponentially. Heterogeneous con-

tents can be modelled due to methodological similarity of research information, independent of discipline and material type. Processing the mass of documents can rely on content mining and artificial intelligence. A new form of scientific publishing is gaining ground, causing another information explosion. Cloud services behave like utilities. It is a professional task for libraries to learn the new ways of handling this information mass, understanding the dynamics of content and methodological convergence.

Keywords: Data processing; Information literacy; Information technology; Internet; Vision; Software development; Web

Creating OSZK collecting points in Transylvania and Partium

JUHÁSZ András

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 29. (65.) 2019. no. 1. pp. 93–100.

In 2016, the National Széchényi Library (OSZK), Budapest initiated the establishment of so-called OSZK collecting points in Transylvania and Partium (Romania) in order to develop relations with the network of libraries there and to extend the exchange of publications. The author, a staff member of the OSZK acquisitions department, negotiated with the leaders of institutions interested in co-operating with Hungary and with the editors of publishing houses of journals. He succeeded in convincing some of them to receive and manage deposits intended for the National Széchényi Library. OSZK undertook delivery of collected materials to Hungary on a monthly basis. In exchange for the journals received, OSZK offers monographs published in Hungary to its exchange partners.

Keywords: Exchange of publications; Hungarica; International co-operation; National library; Transylvania

FROM OUR PAST

Translations and literature in the 18th century. Lessons learnt, secondary bibliographies, methods

KNAPP Éva

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 29. (65.) 2019. no. 1. pp. 101–106.

Translations represent a problem area in 18th-century Hungarian literature, as the names of original

authors are often omitted, thus making bibliographic control difficult. This deficiency is particularly characteristic of secondary bibliographies in the case of devotional literature. The author shares the lessons learnt with a recently published work on book history.

Keywords: Book history; Editing bibliographies; History of publishing; Religious literature; Special bibliography; 18th century

BOOK REVIEWS

Information environment and scholarly communication. Information ecology

STEINEROVÁ, Jela: *Informačné prostredie a vedecká komunikácia. Informačné ekológie*. Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave, 2018. 227 p.

(Reviewed by Margit Prókai)

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 29. (65.) 2019. no. 1. pp. 107–111.

Keywords: Information technology; Open science; Publishing research publications; Research; Book review

Transformations of the traditional world. István Monok's new book

MONOK István: *A hagyományos világ átváltozásai. Tanulmányok a XVIII. századi magyarországi könyv-*

vtárak történetéhez. Budapest, Kossuth ; Eger, EKE, 2018. 300 p. (Kulturális örökség)

(Reviewed by György Pogány)

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 29. (65.) 2019. no. 1. pp. 112–114.

Keywords: Book history; Cultural history; Library history; Private libraries; Book review

Books as imprints of ideas, unknown books, libraries. About Éva Knapp's book

KNAPP Éva: *Librum evolvo. Eszme-és könyvtörténeti tanulmányok a XVI–XX. századból*. Budapest, Reciti, 2017. 319 p. <http://reciti.hu/2017/4223>

(Reviewed by Györgyi Borvölgyi)

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 29. (65.) 2019. no. 1. pp. 115–128.

Keywords: Book history; Library history; Literature on literary history; Old and rare books; University library; Book review

FROM LIBRARY AND INFORMATION SCIENCE JOURNALS (Abstracts)

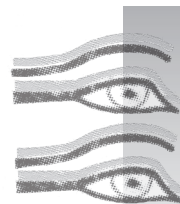
Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 29. (65.) 2019. no. 1. pp. 129–...

Az irodalmi művek elektronikus használatának után járó szerzői jogdíjak biztosítása

A Magyar Közlöny 2018/201. számában (<https://magyarkozlony.hu>) megjelent az irodalmi művek és a kottában rögzített zeneművek elektronikus használatának után járó jogdíjak biztosítása céljából történő forrásbiztosításról szóló 1699/2018. (XII. 17.) számú Korm. határozat, melyben a „A Kormány

1. egyetért a nyilvános használatot végző könyvtárakban lévő irodalmi művek és kottában rögzített zeneművek elektronikus szolgáltatás útján történő terjesztésével; 2. felhívja a pénzügyminisztert, hogy – az emberi erőforrások minisztere bevonásával – gondoskodjon az 1. pont szerinti használatához kapcsolódó, a szerzőket megillető, méltányos összegű díjazás kifizetéséhez és a közkönyvtári kölcsönzési jogdíjak emeléséhez szükséges 80 800 000 forint költségvetési többletforrás beépülő jelleggel történő biztosításáról 2020. évtől kezdődően a központi költségvetés XX. Emberi Erőforrások Minisztériuma fejezetében. Határidő: a 2020. évi központi költségvetés tervezése során.”

(Forrás: OSZK Intranet: 2018. december 18. Halász Annamária tájékoztatása alapján)

Az Európai Unió általános adatvédelmi rendelete, a GDPR

1. rész: Alapfogalmak, alapelvek

TÓSZEGI Zsuzsanna

*Jogod van mindenhez, jogod
Illyés Gyula¹*

Az informatikai infrastruktúra nagymértékben meghatározza az adatkezelők és adatfeldolgozók cselekvési szabadságát és lehetőségeit. Ez a felismerés egyáltalán nem új, mint ahogy az sem, hogy a technológia fejlődésével együtt kell járnia a privát szféra védelmének. A műszaki-technológiai – és azon belül kiemelten is az infokommunikációs – fejlődés jelentős társadalmi változásokat idéz elő, amelyekre a jogi szabályozásnak reagálnia kell. Az adatvédelemben és más jogterületeken egyre másra jelentek meg a technológiai megoldások, amelyek közvetlen szabályozó szerepet töltenek be. Az 1990-es évek derekán dolgozták ki a magánszférát erősítő technikai és szervezeti megoldásokat (Privacy Enhancing Technologies – PET), amelyek célja, hogy ne csak az adatokat, de az érintetteket is védjék és segítsék őket információs önrendelkezési joguk gyakorlásában.²

Kétrészes cikkünk első részében az EU általános adatvédelmi rendeletének legfontosabb szabályait ismertetjük, a Könyvtári Figyelő következő számában megjelenő második részben pedig a nyilvános könyvtári ellátás szempontjából legfontosabb kérdésekre térünk ki.

A magánélet védelmétől az információs önrendelkezési jogig – az adatvédelem kialakulása

A világ nagy jogrendszereiben elterjedt kifejezés az adatvédelem (*Datenschutz, data protection* stb.) – holott a fogalom meglehetősen pontatlan, hiszen nem az adat, hanem a személyes adatokkal bíró ember védelmét jelenti. A magyar jogi szakirodalomban az adatvédelemben részesülő személyre vonatkozóan az 'adat-alany' kifejezés honosodott meg, az adatok védelmét jelentő tevékenységekre inkább az adatbiztonság kifejezést használják.

Majtényi László véleménye szerint nem kis nehézséget okoz azonban „a megis-

merő és a szorongatott személyiség”, az individuum fogalmának tisztázása. A jog „a létezők világából a személyiségről tud” a legkevesebbet.³ *Sólyom László* úgy véli, a ’személyiség’ fogalma helyett inkább a személyiségi jogból mint jogi kategóriából érdemes kiindulni: a személyiségi jogok ugyanis „az ember jogállásának alapvető kifejezői közé tartoznak.” Az emberről alkotott kép egy adott társadalommodell része, amely megszabja a személyiségi jogok viszonyát az alapvető jogintézményekhez, köztük például az alkotmányos szabadságjogokhoz vagy a tulajdonhoz.⁴

A modern jogrendszer fontos részét képező általános személyiségi jog és a nevesített személyiségi jogok jogintézményének polgári jogi, illetve büntetőjogi eredete a római jog világáig nyúlik vissza. Történetileg először a magánszféra védelme alakult ki – a fogalomkörbe a személyes adatok, az egyéni autonómia, a döntési szabadság, a testi önrendelkezés és a személyiségvédelem stb. aspektusai tartoznak. Alkotmányosan védett jogként a magánszféra védelmének megfogalmazását *Samuel Warren* és *Louis Brandeis* nevéhez kötik – ők a szerzői annak az 1890-ben publikált tudományos közleménynek, amely megalapozta a magánélethez való jog egyesült államokbeli pályafutását.⁵

A magánszféra védelmébe a következőket értik bele:

- a háborítatlan magán- és családi élet, a becsület és a jó hírnév, valamint a személyes identitás oltalmát;
- a fizikai és lelki integritás biztosítását;
- mentességet a magánélet tényeinek feltárásától és a megfigyeléstől;
- a levelezés és a szóbeli közlések védelmét.⁶

Az információs jogok kialakulása és fejlődése részben a jogi szabályozáshoz, részben a jogi normák társadalmi, kulturális beágyazottságához kötődik; e két aspektus szoros összefüggésben van egymással. Szabályai nélkül nem érthető meg az emberi társadalom működése – és egy adott történelmi korszak érvényes (jogi) normái sem értelmezhetők a társadalmi háttér nélkül.⁷

A XIX. század végén kialakult „magánszférához való jog” egy évszázad alatt általános szabadságjoggá vált, amely az állami hatalommal és a szervezeti túlerővel, illetve az új technológiából adódó veszélyekkel szemben védi az emberi méltóságot és függetlenséget. A személyes adatok védelméhez való jog a XX. század második felében kibővült az információkhoz

való hozzájutás szabadságjogával. *Sólyom László* gyakran idézett megfogalmazásában: „Az információs szabadság nem politikai jelszó, hanem szakkifejezés [...] azoknak a jogintézményeknek az összefoglaló neve”, amelyek a vélemény- és sajtószabadság, illetve a polgárok „informált részvételének” biztosítása érdekében nyilvánossá teszik az államapparátus információit.⁸

Az információs szabadság és az adatvédelem a XX. század végén vált egységes rendszerré. Az információs önrendelkezési jog a sajtó- és vélemény szabadságból származó információs szabadsággal együtt a kommunikációs alapjogok közé tartozik. Magyarország hatályos Alaptörvénye kimondja: „Mindenkinek joga van személyes adatai védelméhez, valamint a közérdekű adatok megismeréséhez és terjesztéséhez.”⁹

Az európai adatvédelem korszakai

Majtényi László a következő adatvédelem korszakokat különbözteti meg Európában: az első generációs szabályok az 1970-es években jelentek meg, amikor felismerték a számítógépes nyilvántartásokban rejlő, a polgárok magánszférájára leselkedő veszélyt. Az 1980-as, ’90-es években megjelenő második generációs törvények már nem az adatrögzítés technikájára koncentráltak: az adatvédelem szempontjából egyformán ítélték meg az automatizált és a papíralapú nyilvántartásokat. A harmadik generációs jogalkotás az európai integráció sajátosságait tükrözi, miközben fölerősödtek a technológiai fejlődésből, különösen az internet terjedéséből eredő kihívások – mindez előre vetítette „az új médiumra szabott, a nemzeti keretek felett álló” szabályok létrehozását.¹⁰

Jóri András az európai adatvédelem történetét szintén három korszakra osztja: az első szakasz „az adatvédelmi szabályok megjelenésétől az információs önrendelkezési jog kifejtését adó 1983-as német alkotmánybírói határozatig”, a második pedig „az információs önrendelkezési jog doktrínájának megfogalmazásától” a harmadik etap elejéig tartott. *Jóri* a harmadik korszak kezdetét az „új adatvédelem” szabályainak megjelenéséhez köti: a korszakhatárt a távszolgáltatók személyesadat-kezelését korlátozó 1997-es német törvény, a *Teledienstedatenschutzgesetz* jelenti.¹¹

Mindkét jogtudós külön fejezetet szentelt a német alkotmánybírák „népszámlálás-ítéletként” elhíresült döntésének, amely az egész világon az adatvédelmi jog fordulópontjává vált.

A *Német Szövetségi Alkotmánybíróság* 1983. decem-

ber 15-én kelt, a népszámlálási törvényről hozott határozatában kimondta: „Az alapjog biztosítja az egyénnek azt a jogát, hogy alapvetően maga döntsön személyes adatainak kiszolgáltatásáról és felhasználásáról.” A német alkotmánybírák szerint ez a jog csakis „túlnyomó közérdekből, az arányosság követelményét szem előtt tartva korlátozható”, de ekkor is biztosítani kell a személyiségi jogok védelmét. Jogi dokumentumban ekkor fogalmazták meg először az információs önrendelkezési jog mibenlétét.¹²

Az ügy előzménye az 1983-as népszámlálási törvény, amely a foglalkoztatási, munkahelyi, illetve az épület- és lakásstatisztikai adatokra is kiterjedt. A törvény alapján a felvett adatokat össze lehetett kapcsolni a lakcímnnyilvántartással. A bíróság nemcsak az egyének önrendelkezési jogára, de a demokratikus társadalomra nézve is veszélyesnek ítélte, ha olyan helyzet alakulhatna ki, „amelyben a polgár nem tudhatja, hogy ki, mit, mikor és milyen alkalomból tud róla.” A döntés leszögezi: a törvénynek azon szakaszai, amelyek lehetővé tették (volna) a felvett adatok statisztikai és igazgatási célú összekapcsolását, alkotmányellenesek.¹³

E perdöntő ítélet a német polgároknak köszönhető. A népszámlálási törvény ellen számos csoport polgári engedetlenségre, a népszámlálás bojkottálására szólított fel. Néhányan – szám szerint huszonhatan – nem elégedtek meg a bojkottal: ők az alkotmánybírósághoz fordultak. A testület megvizsgálta a beadványt és érdemi döntést hozott az ügyben.¹⁴

A német alkotmánybíróság az általános személyiségi jogból levezetve megfogalmazta az információs önrendelkezési jogot, vagyis az egyén „illetékességét arra, hogy alapvetően mikor és milyen mértékben fedi fel személyes életének tényállásait”. Természetesen az információs önrendelkezési jog nem korlátlan, de a korlátozás csak „kényszerítő közérdekből” történhet, és a korlátozást úgy kell megfogalmazni, hogy a polgár képes legyen megérteni annak célját és feltételeit.¹⁵

A népszámlálás-ítélet hosszú időre meghatározta az adatvédelem alakulását – és nemcsak Németországban, de számos európai országban. Hazánkban az 1983-as döntés szellemében született meg „a magyar adatvédelmi jog ősforrása,” a 15/1991. (IV. 13.) AB határozat, amely közvetett módon mindmáig érzeteti hatását.¹⁶

Az információs jogok rövid történeti fejlődése Magyarországon

Az alábbiakban dióhéjban áttekintjük az információs jogok terén bekövetkezett magyarországi fejleményeket.

Az Alkotmánybíróság messze ható jelentőségű 15/1991. határozata nemcsak azt állapította meg, hogy „a korlátozás nélkül használható, általános és egységes személyazonosító jel (személyi szám) alkotmányellenes”, hanem azt is, hogy „személyes adatok meghatározott cél nélküli, tetszőleges jövőbeni felhasználásra való gyűjtése és feldolgozása alkotmányellenes”.¹⁷

A határozat indoklásában olyan részletességgel fejtették ki a személyes adatok védelméhez való alkotmányos jog értelmezését, „hogy az megfelel egy alkotmányos adatvédelmi törvény vázlatának is.” Az Alkotmánybíróság a személyes adatok védelméhez való jogot információs önrendelkezési jogként értelmezte, megfogalmazta a célhoz kötöttség elvét, az ebből adódó főszabályokat, továbbá meghatározta az adattovábbítás és a nyilvánosságra hozatal fő garanciáit.¹⁸

Az első meghatározó jelentőségű jogi aktus a *személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény* (Avtv.) parlamenti elfogadása volt. A jogszabály létrehozta a hatósági jogkörrel felruházott *adatvédelmi ombudsmani* intézményt. Később, az Európai Unióhoz való csatlakozás során végzett jogharmonizáció következtében az adatvédelmi biztost bizonyos közigazgatási hatósági jogkörökkel is felruházták.

Az eleinte bevezetett fogalmak: a 'személyes adatok védelme' és a 'közérdekű adatok nyilvánossága' az idők során kibővültek: az 1990-es évek elejétől a 2010-es évtized elejéig terjedő időszakban az első kifejezést az 'információs önrendelkezési jog', a másodikat az 'információs szabadság' váltotta föl – a két terület 'információs jogok' összefoglaló néven ment át a köztudatba.

2011 áprilisában – az akkor elfogadott Alaptörvény *Szabadság és felelősség* fejezet VI. cikk (3) bekezdése úgy rendelkezett, hogy a személyes adatok védelméhez és a közérdekű adatok megismeréséhez fűződő jog érvényesülését egy e célra létrehozott, független hatóság fogja ellenőrizni. Az *Országgyűlés* még ugyanabban az évben elfogadta az *információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvényt* (Infotv.). A törvényi előírások alapján megalapították a *Nemzeti Adatvé-*

delmi és Információs szabadság Hatóság (NAIH), és egyúttal megszüntették az adatvédelmi biztos intézményét.¹⁹

Az Európai Unió adatvédelmi intézkedései

Az infokommunikációs eszközök robbanásszerű terjedése az EU döntéshozóit arra készítette, hogy szabályozási szinten foglalkozzanak az online térben zajló, az emberek mind nagyobb hányadát érintő folyamatokkal, és hathatósan lépjenek föl a természetes személyek adatai védelme érdekében. Az uniós adatvédelmi jog fejlődésének egyik jelentős mérföldköve, az 1995-ben kihirdetett ún. adatvédelmi irányelv²⁰ elsődleges célja még nem az alapjogok védelmének erősítése, hanem a belső piacok működését segítő intézkedések deklarálása volt, de hozzájárult az egyének magánszférájának magasabb védelmi szintjéhez.²¹

A Bizottság 2012 elején tette közzé az adatvédelmi rendeletjavaslatot, amelynek szövegét négyéves vita és egyeztetés után fogadták el *A természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről* szóló, 2016. április 27-i (EU) 2016/679 európai parlamenti és tanácsi rendelet címen.²²

A GDPR néven ismertté vált jogszabály (General Data Protection Regulation – az Európai Unió általános adatvédelmi rendelete) 2016. május 24-én lépett hatályba, rendelkezéseit 2018. május 25. napjától kell az Európai Unióban – egész pontosan az Európai Gazdasági Térség (EGT) országaiban²³ – kötelezően és közvetlenül alkalmazni.

Mint ismeretes, az Európai Unió jogrendjében a legfelsőbb szintű, kötelező jogalkotási aktus a rendelet, amely az EU egész területén teljes egészében alkalmazandó.²⁴

Az adatvédelmi szabályozási folyamat a GDPR bevezetése óta is folytatódik: 2018. december 11-én lépett hatályba *A természetes személyeknek a személyes adatok uniós intézmények, szervek, hivatalok és ügynökségek általi kezelése tekintetében való védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 45/2001/EK rendelet és az 1247/2002/EK határozat hatályon kívül helyezéséről* szóló 2018. október 23-i 2018/1725/EU európai parlamenti és tanácsi rendelet, az 'EUI-GDPR'. Az összes uniós intézmény, szerv, hivatal és ügynökség személyes adat-kezelési tevékenységére vonatkozó jogszabály jelentős előrelépés az egységes európai adatvédelmi szabályozás terén, mivel az EU intézményeinek adatvédelmi tevékenységét hozza összhangba a GDPR szabályaival.²⁵

Az EU általános adatvédelmi rendelete, a GDPR

A Rendelet legfőbb célja, hogy az Európai Unióban egységes jogalkalmazás alakuljon ki a természetes személyeket megillető alapvető jog, a személyes adataik védelme terén. A GDPR szabályai a természetes személyekre vonatkoznak – akkor is, ha az adatok kezelése nem az Unió területén zajlik, de az EU területén tartózkodó polgár személyes adataira vonatkozik.²⁶ Ki kell azonban emelni, hogy a személyes adatok védelme nem abszolút jog.

Olvassuk el figyelmesen a Rendelet (4) preambulumbekezdését!

GDPR Preambulum (4)

A személyes adatok kezelését az emberiség szolgálatába kell állítani. A személyes adatok védelméhez való jog nem abszolút jog, azt az arányosság elvével összhangban, a társadalomban betöltött szerepének függvényében kell figyelembe venni, egyensúlyban más alapvető jogokkal.

Ez a rendelet minden alapvető jogot tiszteletben tart, és szem előtt tartja a Chartában elismert és a Szerződésben rögzített szabadságokat és elveket, különösen ami a magán- és a családi élet, az otthon és a kapcsolattartás tiszteletben tartásához és a személyes adatok védelméhez, a gondolat-, a lelkiismeret- és a vallásszabadsághoz, a véleménynyilvánítás szabadságához és a tájékozódás szabadságához, a vállalkozás szabadságához, a hatékony jogorvoslathoz és a tisztességes eljáráshoz, és a kulturális, vallási és nyelvi sokféleséghez való jogot illeti.

A GDPR hatálya

Egy jogszabály hatályossága a jogi norma *alkalmazhatóságát*, illetve *alkalmazandóságát* jelenti. „A hatályos jogszabály alapján *adott időben, adott területen és adott személyekre nézve jogviszonyok keletkezhetnek, módosulhatnak vagy szűnhetnek meg.*”²⁷ Emellett gyakran meghatározzák a jogszabályok tárgyi hatályát.

Akire a GDPR érvényes: a Rendelet személyi hatálya

A GDPR hatálya nemcsak az EU tagországok állampolgáira, illetve az Unióban lakóhellyel rendelkező személyekre, hanem az EU területén tartózkodó valamennyi természetes személyre is kiterjed.

A GDPR személyi hatálya minden azonosított vagy azonosítható természetes személyre kiterjed, de a személyes adataik védelméhez fűződő jog csak az „élő természetes személyeket” illeti meg. Ennek alapja, hogy az ember jogképessége a halállal megszűnik, mivel a személyiségi jogok alanya csak jogképes személy lehet. [...] A személyhez fűződő jogok esetében jogutódlásra nincs lehetőség.”²⁸

A Rendelet preambuluma 27. bekezdése lehetővé teszi az EU tagállamok számára, hogy a saját jogi szabályozásuk keretei között rendelkezzenek az elhunyt személyek személyes adatainak kezeléséről. A magyar jogalkotó élt ezzel a lehetőséggel, és az Infotv. 25. §-ában szabályozta e kérdéseket. Röviden összefoglalva: az érintett még életében tehet a személyes adatainak a halálát követő sorsáról rendelkező jognyilatkozatot, amelyben átruházhatja a hozzáférésre, a helyesbítésre, a törlésre, a zárolásra és a tiltakozásra vonatkozó jogait.²⁹

A korábbi adatvédelmi biztos, Jóri András és munkatársai *A GDPR magyarázata* c. könyvükben hosz-

szan ismertetik az *egészségügyi és a hozzájuk kapcsolódó személyes adatok kezeléséről és védelméről* szóló 1997. évi XLVII. törvénynek (Eüatv.), mint egy szektorális adatvédelmi törvénynek az elhunyt személyek adatkezelésére vonatkozó rendelkezéseit. Az Eüatv. 7. § (5) bekezdése szabályozza, hogy az érintett életében, illetve a halála után ki gyakorolhatja a törvényben meghatározott adatkörökben az érintett számára biztosított jogokat. Természetesen attól, hogy rájuk nézve a GDPR hatálya megszűnik, az elhunyt személyeket – a *Polgári Törvénykönyvben* elismert módon – megilleti az ún. kegyeleti jog [Ptk. 2:50. §].³⁰

A Rendelet személyi hatálya nem terjed ki a jogi személyekre, illetve a jogi személyként létrehozott vállalkozásokra, tehát a személyes adatok védelme nem vonatkozik a cégnév, a székhely stb. adatokra. A NAIH állásfoglalása szerint az egyéni vállalkozók is ebbe a körbe tartoznak: „Az egyéni vállalkozó esetében nem jön létre új, önálló jogalany, a »gazdálkodó szervezet« valójában maga az egyéni vállalkozóként működő természetes személy. [...] El kell tehát különíteni a természetes személy személyes adatát az egyéni vállalkozó gazdasági tevékenységi köréhez kötődő adatától, ez utóbbit a GDPR nem részesíti védelemben.”³¹ Jóri András és szerzőtársai kifejtik, miért nem értenek egyet ezzel az állásponttal, és azt tanácsolják az adatkezelőknek, az egyéni vállalkozók személyes adatait tekintsek a GDPR hatálya alá tartozóknak.³²

Amire a GDPR érvényes: a Rendelet tárgyi hatálya

A (26) preambulumbekkezdés a következőképpen rendelkezik: „Az adatvédelem elveit minden azonosított vagy azonosítható természetes személyre vonatkozó információ esetében alkalmazni kell.”

GDPR 2. cikk Tárgyi hatály

(1) E rendeletet kell alkalmazni a személyes adatok részben vagy egészben automatizált módon történő kezelésére, valamint azoknak a személyes adatoknak a nem automatizált módon történő kezelésére, amelyek valamely nyilvántartási rendszer részét képezik, vagy amelyeket egy nyilvántartási rendszer részévé kívánnak tenni.

A 2. cikk (1) bekezdése alapján a Rendelet tárgyi hatálya nem vonatkozik a nem strukturált módon kezelt, nem gépesített, manuális módon kezelt adatállományok kezelésére.

A tagállami nemzeti jogban azonban kiterjesztő értelmezésben is meg lehet határozni a tárgyi hatályt – a magyar jogalkotó élt ezzel a lehetőséggel. Az Infotv. 2. § (4) bekezdése alapján Magyarországon

az Infotv. hatálya alá tartozó, manuálisan kezelt, nem strukturált adatállományokra is vonatkoznak az adatvédelmi szabályok.³³

A tárgyi hatály alól kivételt képeznek a magáncélú adatkezelések, amennyiben az adatkezelést „természetes személyek kizárólag személyes vagy otthoni tevékenységük keretében végzik”. [GDPR 2. cikk (2) c) bekezdés] Nagyon fontos korlátozás azonban, hogy a kivétel nem vonatkozik azokra az esetekre, ha a magánszemély bármilyen módon nyilvánosságra hozza egy vagy több másik érintett személyes adatát/adatait – például, ha egy közösségi oldalon közzéteszi valakinek akár a képmását, akár a nevét vagy bármi más, az érintett azonosítására alkalmas személyes adatát.

A GDPR tárgyi hatálya nem vonatkozik sem az uniós jog hatályán kívül eső tevékenységekre, sem azokra, amelyeket a „tagállamok az EUSZ V. címe 2. fejezetének hatálya alá tartozó tevékenységek”³⁴ során

végzik” és azokra sem, amelyeket „az illetékes hatóságok büncselekmények megelőzése, nyomozása, felderítése, vádeljárás lefolytatása vagy büntetőjogi szankciók végrehajtása céljából végzik, ideértve a közbiztonságot fenyegető veszélyekkel szembeni védelmet és e veszélyek megelőzését.” [GDPR 2. cikk (2) a), b), d) bekezdés]

Összefoglalva a kivételeket: a GDPR tárgyi hatálya nem terjed ki

- a kizárólag magáncélú, nyilvánosságra nem hozott,
- a nemzetbiztonsági és a közös kül- és biztonságpolitikával kapcsolatos,
- a bűnüldözési célú és
- az uniós jog hatályán kívüli

adatkezelésekre.

Ahol a GDPR érvényes: a Rendelet területi hatálya

GDPR 3. cikk

Területi hatály

- (1) E rendeletet kell alkalmazni a személyes adatoknak az Unióban tevékenységi hellyel rendelkező adatkezelők vagy adatfeldolgozók tevékenységeivel összefüggésben végzett kezelésére, függetlenül attól, hogy az adatkezelés az Unió területén történik vagy nem.
- (2) E rendeletet kell alkalmazni az Unióban tartózkodó érintettek személyes adatainak az Unióban tevékenységi hellyel nem rendelkező adatkezelő vagy adatfeldolgozó által végzett kezelésére, ha az adatkezelési tevékenységek:
 - a) áruknak vagy szolgáltatásoknak az Unióban tartózkodó érintettek számára történő nyújtásához kapcsolódnak, függetlenül attól, hogy az érintettnek fizetnie kell-e azokért; vagy
 - b) az érintettek viselkedésének megfigyeléséhez kapcsolódnak, feltéve, hogy az Unió területén belül tanúsított viselkedésükről van szó.
- (3) E rendeletet kell alkalmazni a személyes adatoknak a nem az Unióban, hanem olyan helyen tevékenységi hellyel rendelkező adatkezelő által végzett kezelésére, ahol a nemzetközi közjog értelmében valamely tagállam joga alkalmazandó.

Összefoglalva: a Rendelet területi hatálya kiterjed az Európai Unióban tevékenységi hellyel rendelkező („bejegyzett”) adatkezelőkre és -feldolgozókra, akár az EU-ban, akár azon kívül történik az adatkezelés. „Irreleváns a kezelt személyes adatok érintettjeinek állampolgársága is: a Rendelet akár abban az esetben is alkalmazandó tehát, ha az Unióban tevékenységi hellyel rendelkező adatkezelő vagy adatfeldolgozó az Unión kívül végzi harmadik országbeli állampolgárok adatainak kezelését vagy feldolgozását.”³⁵

A *GDPR magyarázata* c. kötet kitér a Rendelet egyik nagyjelentőségű vonatkozására, az extraterritoriális hatályára, amelynek értelmében a szabályok azokra az adatkezelőkre és adatfeldolgozókra is vonatkoz-

nak, amelyek az Unióban nem rendelkeznek tevékenységi hellyel, de adatkezelésük az EU területén tartózkodó, és nem is feltétlenül uniós tagország állampolgárságával bíró érintettek személyes adataira vonatkozik.³⁶

Hatósági felügyelet

A GDPR alkalmazásában a nemzeti adatvédelmi hatóságok játszanak elsődleges szerepet. Feladatuk a személyesadat-kezelés során a természetes személyek jogainak és szabadságainak védelme, melynek során szoros együttműködésben felügyelniük kell az Unión belüli szabad adatáramlást.

Az Európai Adatvédelmi Testület

A GDPR 68. cikke rendelkezik a jogi személyiséggel rendelkező uniós szerv, az *Európai Adatvédelmi Testület* létrehozásáról, melynek tagjai az európai adatvédelmi biztos és a tagállamok által kijelölt egy-egy felügyeleti hatóság vezetője. A Testület feladata a Rendelet egységes és helyes alkalmazásának biztosítása, ellenőrzése, iránymutatások, ajánlások kibocsátása, az adatvédelmi jogszabályokra és gyakorlatokra vonatkozó ismeretek és dokumentáció cseréje, nyilvánosan hozzáférhető elektronikus nyilvántartás vezetése az egységességi mechanizmus keretében kezelt ügyekkel kapcsolatban a felügyeleti hatóságok és a bíróságok által hozott határozatokról stb. A Testület feladatait a GDPR 70. cikke tartalmazza.

A Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság (NAIH)

A NAIH jogállását az Infotv. 38. § határozza meg, mely szerint a hatóság autonóm államigazgatási szerv, feladata a személyes adatok védelméhez, valamint a közérdekű és a közérdekből nyilvános adatok megismeréséhez való jog érvényesülésének ellenőrzése és elősegítése, továbbá a személyes adatok Európai Unión belüli szabad áramlásának elősegítése.

A GDPR-ban a felügyeleti hatóság részére megállapított feladat- és hatásköröket a Magyarország joghatósága alá tartozó jogalanyok tekintetében a NAIH gyakorolja.

A NAIH független, csak a törvénynek van alárendel-

ve, feladatkörében nem utasítható, a feladatát más szervektől elkülönülten, befolyásolástól mentesen látja el, számára feladatot csak törvény állapíthat meg.

A GDPR legfontosabb alapfogalmai

A továbbiak megértéséhez meg kell állnunk az alapfogalmaknál – itt azokat ismertetjük, amelyek nélkül nem lehet értelmezni a Rendelet által meghatározott szabályokat.

Az érintett

Érdekes módon a Rendelet fogalom meghatározásai között nincs külön definiálva, kit kell érintettnek tekinteni – ezt csak a személyes adat fogalmából lehet levezetni: az 'érintett' az azonosított vagy azonosítható természetes személy.

A GDPR személyi hatályáról szóló fejezetben már volt szó arról, hogy a Rendelet csak az élő természetes személyekre vonatkozik, az elhunyt személyekre nem, továbbá arról, hogy Magyarországon az Infotv. és az Eüatv. alapján miként lehet érvényesíteni az elhunyt személyek adataihoz kapcsolódó bizonyos adatvédelmi jogokat.

Fontos ismételtén tudatosítani, csak a természetes személyek tartoznak a GDPR hatálya alá, a jogi személyek (vállalkozások, szervezetek stb.) nem.

A személyes adat

GDPR 4. cikk

Fogalom meghatározások

1. „személyes adat”

azonosított vagy azonosítható természetes személyre („érintett”) vonatkozó bármely információ; azonosítható az a természetes személy, aki közvetlen vagy közvetett módon, különösen valamely azonosító, például név, szám, helymeghatározó adat, online azonosító vagy a természetes személy testi, fiziológiai, genetikai, szellemi, gazdasági, kulturális vagy szociális azonosságára vonatkozó egy vagy több tényező alapján azonosítható.

A GDPR alkalmazása során az adatkezelés jogszerűségének megállapítása szempontjából a legelső és legfontosabb a személyes adatok körének pontos behatárolása, amely alapvető fontosságú egyrészt a vonatkozó adatvédelmi követelmények meghatározása, másrészt a személyes adatok kezelése kapcsán fennálló adatkezelői, illetve adatfeldolgozói felelősség megállapítása szempontjából.³⁷ A személyes adat

fogalmának egyértelmű meghatározása alapján lehet elbírálni, egy adott adatkezelési cselekményre érvényesek-e az adatvédelmi jogok, illetve vonatkozik-e rá a Rendelet hatálya.³⁸

A jogi szakirodalom hosszan időz a Rendeletnek a 'személyes adat' definíciója élén álló 'azonosított vagy azonosítható' fordulat értelmezésével – a résztletektől eltekintve, a pontos megértés kedvéért egy

idézetet citálunk: „Javasoljuk azt a meghatározást, amely szerint valaki azonosítható, ha elég információ áll rendelkezésre, hogy elkülönült létezésének, egyénként való létének tényét tükrözze, és akkor válik azonosíthatóvá, ha elég információ áll rendelkezésre a vele történő kapcsolatfelvételhez vagy a másoktól való, valamilyen módon történő megkülönböztetéséhez, felismeréséhez.”³⁹

Itt nincs hely és lehetőség még csak példálózva sem felsorolni a személyes adatok összességét az ún. természetes személyazonosító adatoktól kezdve a családi állapotra, a vagyoni helyzetre vonatkozó ada-

tokon át a képmásig és a hangfelvételig – a GDPR kommentároiban ezek megtalálhatók. A későbbi témánk szempontjából fontos két megállapításra hívjuk fel a figyelmet: a személyes adatok közé sorolandók „a természetes személy által olvasott művek, a természetes személy olvasási szokásai” – amint azt az adatvédelmi biztos 1998. évi beszámolójában megállapította.⁴⁰

A második szempont, amely alapvető változás a korábbi évek, évtizedek váltakozó megítélése után: a GDPR egyértelműen érvel amellett, hogy az online azonosítók is a személyes adatok körébe tartoznak.

GDPR Preamble (30)

A természetes személyek összefüggésbe hozhatók az általuk használt készülékek, alkalmazások, eszközök és protokollok által rendelkezésre bocsátott online azonosítókkal, például IP-címekkel és cookie-azonosítókkal, valamint egyéb azonosítókkal, például rádiófrekvenciás azonosító címkékkel. Ezáltal olyan nyomok keletkezhetnek, amelyek egyedi azonosítókkal és a szerverek által fogadott egyéb információkkal összekapcsolva felhasználhatók a természetes személyek profiljának létrehozására és az adott személy azonosítására.

Külön kell szólni a GDPR által az ún. különleges kategóriába tartozó – régebben 'érzékeny' vagy 'szenzitív' jelzővel illetett, az Infotv. által 'különle-

ges adat'-nak nevezett – személyes adatok speciális köréről, amelyek kezeléséről a 9. cikk szól.

GDPR 9. cikk

A személyes adatok különleges kategóriáinak kezelése

A faji vagy etnikai származásra, politikai véleményre, vallási vagy világnézeti meggyőződésre vagy szakszervezeti tagságra utaló személyes adatok, valamint a természetes személyek egyedi azonosítását célzó genetikai és biometrikus adatok, az egészségügyi adatok és a természetes személyek szexuális életére vagy szexuális irányultságára vonatkozó személyes adatok kezelése tilos.

Természetesen időről időre szükség van, illetve lehet a különleges kategóriájú adatok kezelésére – az adatkezelést lehetővé és/vagy szükségessé tevő eseteket a 9. cikk (2) bekezdés a) – j) pontjai tartalmazzák. Néhány jellemző példa arra, mikor van lehetőség, illetőleg szükség különleges adatok kezelésére:

- ha ahhoz az érintett kifejezett hozzájárulását adta;
- az adatkezelés az adatkezelőnek vagy az érintettnek a foglalkoztatást, valamint a szociális biztonságot és szociális védelmet szabályozó jogi előírásokból fakadó kötelezettségei teljesítése és konkrét jogai gyakorlása érdekében elengedhetetlen;

- az adatkezelés az érintett vagy más természetes személy létfontosságú érdekeinek védelméhez kell;
- az adatkezelés valamely politikai, világnézeti, vallási vagy szakszervezeti célú alapítvány, egyesület vagy bármely más nonprofit szervezet megfelelő garanciák mellett végzett jogszerű tevékenysége keretében történik;
- az adatkezelésre jogi igények előterjesztéséhez, érvényesítéséhez, illetve védelméhez van szükség;
- az adatkezelést jelentős közérdek érvényesítése indokolja;

és végül a j) pont teljes terjedelmében idézve:

GDPR 9. cikk

A személyes adatok különleges kategóriáinak kezelése

(2) Az (1) bekezdés nem alkalmazandó abban az esetben, ha:

j) az adatkezelés a 89. cikk (1) bekezdésével összhangban a közérdekű archiválás céljából, tudományos és történelmi kutatási célból vagy statisztikai célból szükséges olyan uniós vagy tagállami jog alapján, amely arányos az elérni kívánt céllal, tiszteletben tartja a személyes adatok védelméhez való jog lényeges tartalmát, és az érintett alapvető jogainak és érdekeinek biztosítására megfelelő és konkrét intézkedéseket ír elő.

A közgyűjteményi terület számára rendkívül fontos szabályra cikkünk második részében visszatérünk.

A GDPR nem nevesíti, de a vonatkozó magyar jogszabály, az Infotv. fontos rendelkezéseket tartalmaz a közérdekből nyilvános személyes adatok vonatkozásában. „A közérdekből nyilvános személyes adatok a magánszféra és a közszféra érzékeny határvonalán sorakoznak fel, megismerhetőségük biztosításakor ügyelni kell arra, hogy egyrészt a közszféra átlátha-

tóságának az adatvédelem ne képezze indokolatlanul a gátját, másrészt viszont az egyén magánszférájában ne váljon kiszolgáltatottá.”⁴¹

Lezárva ezt a fejezetet, röviden megemlíti, hogy a büntetőjogi felelősség megállapításával, illetve a bűncselekményekkel összefüggő személyes adatok kezelése „csak közhatalmi szerv által végzett adatkezelés keretében történhet.” [GDPR 10. cikk]

Az adatkezelés

GDPR 4. cikk

Fogalom meghatározások

2. „adatkezelés”

a személyes adatokon vagy adatállományokon automatizált vagy nem automatizált módon végzett bármely művelet vagy műveletek összessége, így a gyűjtés, rögzítés, rendszerezés, tagolás, tárolás, átalakítás vagy megváltoztatás, lekérdezés, betekintés, felhasználás, közlés, továbbítás, terjesztés vagy egyéb módon történő hozzáférhetővé tétel útján, összehangolás vagy összekapcsolás, korlátozás, törlés, illetve megsemmisítés.

Az adatkezelés fogalmának lényege a meghatározás első része: minden olyan művelet adatkezelésnek minősül, amely személyes adattal, vagyis – vissza-utalva az előző meghatározáshoz –, amely azonosított vagy azonosítható természetes személyre vonatkozó adattal történik, a „bármely művelet vagy műveletek összessége” szövegrész pedig azt a jogalkotói szándékot tükrözi, hogy a Rendelet a személyes adatokkal végzett összes műveletet a hatálya alá vonja.

A definícióhoz tartozó felsorolás példálózó jellegű, csak a leggyakoribb eseteket tartalmazza. A meghatározásból egyenesen következik, hogy a GDPR nem

vonatkozik az anonim adatok kezelésére –, amint azt a 26. preambulumbekkezdés megfogalmazza.

Más szabály érvényes az utólag álnevesített adatra, amelyről a 28. és 29. preambulumbekkezdés rendelkezik: az álnevesítés csökkentheti az érintettek számára a kockázatokat, és egyúttal segítheti az adatkezelőket és adatfeldolgozókat az adatvédelmi kötelezettségeknek való megfelelésben.

A napi gyakorlat szempontjából kiemelkedő jelentőségű a 32. preambulumbekkezdés, amely külön magyarázatra sem szorul:

GDPR Preambulum (32)

az adatkezelési hozzájárulásról

Az adatkezelésre csak akkor kerülhet sor, ha az érintett egyértelmű megerősítő cselekedettel, például írásbeli – ideértve az elektronikus úton tett –, vagy szóbeli nyilatkozattal önkéntes, konkrét, tájékoztatáson alapuló és egyértelmű hozzájárulását adja a természetes személyt érintő személyes adatok kezeléséhez.

Ilyen hozzájárulásnak minősül az is, ha az érintett valamely internetes honlap megtekintése során bejelöl egy erre vonatkozó négyzetet, az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások igénybevétele során erre vonatkozó technikai beállításokat hajt végre, valamint bármely egyéb olyan nyilatkozat vagy cselekedet is, amely az adott összefüggésben az érintett hozzájárulását személyes adatainak tervezett kezeléséhez egyértelműen jelzi. A hallgatás, az előre bejelölt négyzet vagy a nem cselekvés ezért nem minősül hozzájárulásnak. A hozzájárulás az ugyanazon cél vagy célok érdekében végzett összes adatkezelési tevékenységre kiterjed. Ha az adatkezelés egyszerre több célt is szolgál, akkor a hozzájárulást az összes adatkezelési célra vonatkozóan meg kell adni. Ha az érintett hozzájárulását elektronikus felkérést követően adja meg, a felkérésnek egyértelműnek és tömörnek kell lennie, és az nem gátolhatja szükségtelenül azon szolgáltatás igénybe vételét, amely vonatkozásában a hozzájárulást kéri.

Az adatkezelő

GDPR 4. cikk
Fogalom meghatározások
 7. „adatkezelő”

az a természetes vagy jogi személy, közhatalmi szerv, ügynökség vagy bármely egyéb szerv, amely a személyes adatok kezelésének céljait és eszközeit önállóan vagy másokkal együtt meghatározza; ha az adatkezelés céljait és eszközeit az uniós vagy a tagállami jog határozza meg, az adatkezelőt vagy az adatkezelő kijelölésére vonatkozó különös szempontokat az uniós vagy a tagállami jog is meghatározhatja.

A definíció legfontosabb eleme, hogy az adatkezelő önállóan határozza meg az adatkezelés célját és eszközeit, vagyis az adatkezelő az adatkezelést irányító, azért felelős jogalany, amely felelősségre vonható az e tevékenysége körében okozott esetleges kárért.

Az esetek többségében azt, hogy egy szervezet vagy egy természetes személy adatkezelő-e, a tevékenységi kör határozza meg – az adatkezelői minőséghez nem szükséges, hogy az adatkezelés folyamatában ténylegesen részt vegyen, döntéseket hozzon, vagy tevékenesen kezelje a személyes adatokat: a definíció csak annyit mond, hogy az adatkezelés célját és eszközeit kell önállóan meghatározni.

Előfordul, hogy egy szervezet – például egy könyvtár vagy egy felsőoktatási intézmény – számára jogi norma írja elő az adatkezelést; ez esetben a jogszabály értelmezéséből derül ki, hogy mely szervezet minősül adatkezelőnek.

Fontos leszögezni: az adatkezelő szervezet munkavállalói nem adatkezelők – a GDPR szerint ők a „személyes adatok kezelésére feljogosított személyek”, akik végrehajtják az adatkezelési tevékenységet; az adatkezelés jogszerűségéért a szervezet felelős.⁴²

Tekintsük át, melyek az adatkezelésre vonatkozó érdemi döntések:

- az adatkezelési cél meghatározása (miért van

szükség adatkezelésre?);

- a kezelt személyes adatok körének kijelölése (milyen adatokra terjed ki az adatkezelés?);
- az adatkezelés jogalapja (az adott adatkezelés(ek)-re a GDPR melyik jogalapja vonatkozik?);
- az adatkezelés időtartama (az adatkezelő mennyi ideig őrzi a személyes adatokat?);
- a személyesadat-kezelés módja (az adatkezelő milyen módon, milyen eszközzel gyűjti az adatokat? papíron vagy elektronikusan? űrlapon vagy checkbox bejelölésével? beléptetőkapuval vagy kamerával? stb., stb.);
- hozzáférés a személyes adatokhoz (kik, milyen jogosultsággal férhetnek hozzá az adatok kategóriájához, illetve az egyes személyes adatokhoz?);
- döntés az adattovábbításról (közlik-e az adatokat hatósággal, egyéb szervvel vagy például továbbítják-e harmadik harmadik országba vagy nemzetközi szervezet részére az adatokat?);
- az érintettek jogainak biztosítása (hogyan gondoskodik erről az adatkezelő?);
- adatfeldolgozó igénybevétele (az adatkezelő megbízásából kezeli az adatokat más személy vagy szervezet – például honlatszolgáltató, informatikai rendszer üzemeltető?);

- adatbiztonsági intézkedések (az adatkezelő hogyan teremti meg a személyes adatok biztonságának feltételeit?).⁴³

A GDPR fogalommeghatározásában szerepel arra vonatkozó utalás, hogy az adatkezelő „másokkal együtt” is meghatározhatja az adatkezelés céljait és

eszközeit: ez esetben közös adatkezelőkről beszélünk. Az ő számukra a Rendelet kötelezően előírja a megállapodást a GDPR-ban meghatározott kötelezettségek teljesítésének módjáról. [GDPR 26. cikk]

Az adatfeldolgozó

GDPR 4. cikk

Fogalommeghatározások

8. „adattfeldolgozó”

az a természetes vagy jogi személy, közhatalmi szerv, ügynökség vagy bármely egyéb szerv, amely az adatkezelő nevében személyes adatokat kezel.

A Rendelet definíciójából következik, hogy az adattfeldolgozó nem azonos az adatkezelővel – ez utóbbi határozza meg az adatkezelés célját és eszközeit, az adattfeldolgozó pedig az adatkezelő felelősségi körébe tartozó személyes adatokkal adatkezelési műveleteket hajt végre.

A GDPR 28. cikke foglalkozik részletesen az adattfeldolgozókra vonatkozó szabályokkal, melyek közül a legfontosabbak:⁴⁴

- Kizárólag a Rendelet követelményeinek megfelelő, az érintettek jogainak védelmét biztosító, megfelelő technikai és szervezési intézkedések végrehajtására képes adattfeldolgozókat lehet igénybe venni.
- Az adattfeldolgozó által végzett adatkezelést szerződésnek vagy más jogi aktusnak kell szabályoznia.
- Az adattfeldolgozó az adatkezelő előzetes felhatalmazása nélkül további adattfeldolgozót nem vehet igénybe.

A nyilvántartási rendszer

A Rendelet megfogalmazásában a nyilvántartási rendszer a „személyes adatok bármely módon – centralizált, decentralizált, vagy funkcionális, vagy földrajzi szempontok szerint – tagolt állománya, amely meghatározott ismérvek alapján hozzáférhető”. [GDPR 4. cikk 6. pont]

A nyilvántartási rendszer fogalmának két kulcseleme a tagolt (strukturált) adatkezelési mód, illetve a keresetőség, amelynek főként a GDPR tárgyi hatályánál van szerepe – ugyanis a Rendelet nem terjed ki azokra a nem automatizált módon történő adatkezelésekre, amelyek nem képezik nyilvántartási rendszer részét. (Mielőtt azonban a papíralapú nyilvántartások „gazdái” örömeiket fejeznék ki afölött, hogy az így tárolt

személyes adatokra nem vonatkozik a GDPR, hadd hívjuk föl a figyelmet, hogy ez esetben fölmerül az a kérdés, milyen jogcímen tárolja az adatkezelő a szóban forgó adatokat. Ha az adatkezelő nem tudja igazolni az adatkezelés célját és jogalapját, az adatkezelés jogellenesnek minősül.)⁴⁵

A GDPR tárgyi hatályánál felhívtuk a figyelmet az Infotv. 2. § (4) bekezdésére, melynek alapján a törvény hatálya a papíralapú nyilvántartásokra is vonatkozik.

Álnevesítés

A személyazonosság elrejtésére szolgáló, hatékony módszer az álnevesítés (pszeudonimizálás), melynek során a természetes személy és a róla kezelt adatok csak egy külön kezelt adatállomány segítségével feltethetők meg egymásnak. A tényleges adatkezelés az álnevesített adatokkal zajlik.

Az álnevesítést gyakran alkalmazzák például a statisztikai felmérésekben. Az eljárás lényege, hogy a természetes személy és a róla gyűjtött adatok egy külön tárolt azonosító segítségével kapcsolhatók össze, az adatkezelésbe csak a kódokkal jelölt adatokat vonják be. A névtelenített adatok kezelésére vonatkozóan az adatkezelőnek megfelelő technikai és szervezési intézkedéseket kell hoznia: például meg kell jelölnie azokat a feljogosított személyeket, akik az érintettek és a róluk gyűjtött adatok közötti kapcsolatot megteremtő azonosítókhoz (kódokhoz) hozzáférhetnek. [GDPR (29) preambulumbekkezdés]

Profilalkotás

Az automatizált adatkezeléshez – és az arra alapozott egyedi döntéshozatali eljáráshoz – hasonlóan kell az ún. profilalkotás során az érintettek magánszféráját védő garanciákat és mechanizmusokat biztosítani.

GDPR 4. cikk

Fogalommeghatározások

4. „profilalkotás”

személyes adatok automatizált kezelésének bármely olyan formája, amelynek során a személyes adatokat valamely természetes személyhez fűződő bizonyos személyes jellemzők értékelésére, különösen a munkahelyi teljesítményhez, gazdasági helyzetéhez, egészségi állapothoz, személyes preferenciákhoz, érdeklődéshez, megbízhatósághoz, viselkedéshez, tartózkodási helyhez vagy mozgáshoz kapcsolódó jellemzők elemzésére vagy előrejelzésére használják.

A címzett és a harmadik fél

A GDPR fogalommeghatározásai között szerepel a 'címzett' és a 'harmadik fél' – mindkettő lehet természetes személy vagy szervezet, de különbséget kell tenni közöttük. A címzett az, „akivel vagy amellyel a személyes adatot közlik, függetlenül attól, hogy harmadik fél-e.” Nem minősülnek azonban címzettnek azok a közhatalmi szervek, amelyekhez jogszabályban meghatározott tevékenységük körében továbbítanak személyes adatokat (ilyen például az adóhatóság). [GDPR 4. cikk 9. pont]

A harmadik fél fogalma: „nem azonos az érintettel, az adatkezelővel, az adatfeldolgozóval vagy azokkal a személyekkel, akik az adatkezelő vagy adatfeldol-

gozó közvetlen irányítása alatt a személyes adatok kezelésére felhatalmazást kaptak”. [GDPR 4. cikk 10. pont]

A címzett és a harmadik fél meghatározása azért különös jelentőségű, mert az adatkezelési tájékoztatóban az adatkezelő köteles az érintetteket informálni

- egyrészt arról, továbbítja-e a személyes adatait, és ha igen, mely címzetteknek, illetve harmadik félnek,
- másrészt arról, ha történik adattovábbítás, a címzett milyen műveleteket végez(het) a megnevezett adatokkal, vagy az adatok körével.

Az érintett hozzájárulása

GDPR 4. cikk

Fogalommeghatározások

11. „az érintett hozzájárulása”

az érintett akaratának önkéntes, konkrét és megfelelő tájékoztatáson alapuló és egyértelmű kinyilvánítása, amellyel az érintett nyilatkozat vagy a megerősítést félreérthetetlenül kifejező cselekedet útján jelzi, hogy beleegyezését adja az őt érintő személyes adatok kezeléséhez.

Az érintett hozzájárulása az adatkezelés jogszerű voltának egyik fontos és gyakori pillére. A négy feltétel: az önkéntesség mellett a konkrét és megfelelő tájékoztatásra alapozott, egyértelmű akaratnyilvánítás csak együttesen értelmezhető. Kiemelt jelentősége miatt az érintett hozzájárulásával kapcsolatos kérdéseket *A GDPR jogalapjai* c. fejezetben bővebben kifejtjük.

A Rendelet 4. cikk 13–15. pontja a személyes adatok ún. különleges kategóriába tartozó genetikai, biometrikus és egészségügyi adatok fogalmát határozza meg. Általánosságban megfogalmazva különleges adatoknak a természetes személy testi, fiziológiai, genetikai, viselkedési jellemzőire, egészségi állapotára stb. vonatkozó adatok minősülnek.

A GDPR fogalommagyarázatai közül cikkünk potenciális olvasóinak érdeklődésére tekintettel már csak

egyet, a 21. pontban említett felügyeleti hatóságot emeljük ki: Magyarországon ez a független közhatalmi szerv a *Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság* (NAIH), melynek feladat- és hatáskörét a hatóságról szóló alfejezetben ismertettük.

Mikor jogszerű az adatkezelés?

A GDPR két oldalról is megfogalmazza az adatkezelés jogszerűsége iránti követelményeket: egyrészt a Rendelet alapelveinek maradéktalan betartásával, másrészt a megfelelő jogalap kiválasztásával – azonban a jogszerű adatkezelés ennél is többet jelent.

„Az adatkezelés jogszerűsége nem szűkíthető le pusztán arra, hogy az adatkezelő betartja-e az adatkezelésre vonatkozó törvényi szabályokat, illetve rendelkezik-e formális jogalappal a személyes adatok keze-

lésére: a jogalkotó ezen túl az adatkezelés egészének tisztességességét is beemeli a jogszerűség feltételei közé. Az adatkezelés tisztességes volta az emberi méltóság védelmével áll szoros kapcsolatban.”⁴⁶

A Rendelet adatkezelési alapelvei

A GDPR 5. cikke rögzíti a személyes adatok kezelésére vonatkozó alapelveket, amelyek egyúttal a személyesadat-kezelés gyakorlati követelményeit is meghatározzák:

- jogszerűség,
- tisztességes eljárás,
- átláthatóság,
- célhoz kötöttség,
- adattakarékosság,
- pontosság, naprakészség,
- korlátozott tárolhatóság,
- integritás és bizalmas jelleg,
- elszámoltathatóság.

A *Magyarázat a GDPR-ról* c. könyv szerkesztőjét, Péterfalvi Attilát és munkatársait idézzük – az ő véleményük szerint az adatkezelés három fő pillére: „a releváns jogalap kiválasztása és az adatbiztonság teljesülése mellett a célhoz kötöttség elvének való megfelelés” meghatározó a GDPR szabályozásában. A célhoz kötöttség a többi alapelv érvényesülésének, ezáltal az adatkezelés megkezdésének is előfeltétele, amelynek a teljesülése minden fázisban „vizsgálható és vizsgálendő”.⁴⁷

A célhoz kötöttség elvéről a Rendelet 5. cikk (1) bekezdésének b) pontja a következőket mondja ki: a személyes adatok „gyűjtése csak meghatározott, egyértelmű és jogszerű célból történjen, és azokat ne kezeljék ezekkel a célokkal össze nem egyeztethető módon; a 89. cikk (1) bekezdésének megfelelően nem minősül az eredeti céllal össze nem egyeztethetőnek a közérdekű archiválás céljából, tudományos és történelmi kutatási célból vagy statisztikai célból történő további adatkezelés”.

Az 5. cikk (1) bekezdés a) pontja kiegészítő magyarázatok nélkül leszögezi, hogy a „személyes adatok kezelését jogszerűen és tisztességesen, valamint az érintett számára átlátható módon kell végezni”. A jogszerűség vonatkozásában meg kell felelni a Rendelet és a vonatkozó tagállami jogszabályok előírásainak. A tisztességes adatkezelés tülmutat a törvényességen: az érintett magánszférájának és információs önrendelkezési jogának tiszteletben tartását jelenti.⁴⁸

A GDPR 39., 58. és 60. preambulumbekkezdése részletesen ismerteti az átláthatóság alapelvét biztosító gyakorlati követelményeket.

A természetes személyek számára átláthatóvá kell tenni, hogy a rájuk vonatkozó személyes adataikat hogyan gyűjtik, miként használják fel, azokba hogyan tekintenek bele. Az átláthatóság elve megköveteli, hogy a személyes adatok kezelésével összefüggő tájékoztatás, illetve kommunikáció könnyen hozzáférhető és közérthető legyen – ennek keretében az érintetteket tájékoztatni kell az adatkezelő kilétéről és az adatkezelés céljáról, továbbá arról, hogy jogukban áll tájékoztatást kapni a róluk kezelt adatokról, a személyes adatok kezelésével összefüggő kockázatokról, szabályokról, garanciákról és jogokról, valamint arról, mi módon gyakorolhatják az adatkezelés kapcsán őket megillető jogokat. Ha a személyes adatokat az érintettől gyűjtik, az érintettet tájékoztatni kell arról is, köteles-e a kért személyes adatokat közölni, továbbá arról, milyen következményekkel jár az adat-szolgáltatás elmaradása.

Az adatkezelésről szóló tájékoztatás nyújtható elektronikus formátumban is, így például a nyilvánosság-nak szánt tájékoztatás közzölhető honlapon keresztül. Az érintetteket a profilalkotás tényéről és annak következményeiről is tájékoztatni kell.

A GDPR alapelveiről szóló 5. cikk (1) bekezdésének c) pontja szerint a személyes adatok „az adatkezelés céljai szempontjából megfelelőek és relevánsak kell, hogy legyenek, és a szükségesre kell korlátozódniuk (»adattakarékosság«)”. Az itt megfogalmazott alapelvek kifejtését a 39. preambulumbekkezdés tartalmazza: „Személyes adatok csak abban az esetben kezelhetők, ha az adatkezelés célját egyéb eszközzel észszerű módon nem lehetséges elérni.” A személyes adatoknak alkalmasnak és relevánsnak kell lenniük a kezelésük céljára, a kezelt adatok körét a cél eléréséhez szükséges minimumra kell korlátozni. Biztosítani kell, hogy a személyes adatok tárolása a lehető legrövidebb időtartamra korlátozódjon: e cél elérése érdekében „az adatkezelő törlési vagy rendszeres felülvizsgálati határidőket állapít meg.”

Az adattakarékosság hatékony megvalósítása érdekében hozott intézkedések közé tartozhat például az álnevesítés és a titkosítás [GDPR 25. cikk (1) bekezdés, 32. cikk (1) bekezdés a) pont, 89. cikk (1) bekezdés stb.].

A pontosság követelményét az 5. cikk (1) bekezdés d) pontja mondja ki. A személyes adatoknak „pontosnak és szükség esetén naprakésznek kell lenniük; minden észszerű intézkedést meg kell tenni annak érdekében, hogy az adatkezelés céljai szempontjából pontatlan személyes adatokat haladéktalanul töröljék vagy helyesbítsék”. A 39. preambulumbekkezdés

további támpontot szolgáltat: a személyes adatokat oly módon kell kezelni, amely biztosítja az adatok megfelelő szintű biztonságát és bizalmas kezelését, továbbá megakadályozza a személyes adatokhoz, illetve azok kezeléséhez használt eszközökhöz való jogosulatlan hozzáférést és az adatok jogosulatlan felhasználását.

A következő alapelv a „korlátozott tárolhatóság”. E követelménynek az a tárolási mód tesz eleget, amely az érintettek azonosítását csak a személyesadat-kezelés céljainak eléréséhez szükséges ideig teszi lehetővé. Ennél hosszabb ideig történő adattárolás csak a 89. cikk (1) bekezdésében meghatározott „közérdekű archiválás céljából, tudományos és történelmi kutatási célból vagy statisztikai célból” lehet jogszerű, de ez esetben is végre kell hajtani az érintettek jogainak és szabadságainak védelme érdekében előírt, a célnak megfelelő technikai és szervezési intézkedéseket. [GDPR 5. cikk (1) bekezdés e) pont]

Az „integritás és bizalmas jelleg” az adatbiztonság technológiájával kapcsolatos kötelező elvárásokat fogalmazza meg. Az 5. cikk (1) bekezdés f) pont előírásai szerint a személyes adatok „kezelését oly módon kell végezni, hogy megfelelő technikai vagy szervezési intézkedések alkalmazásával biztosítva legyen a személyes adatok megfelelő biztonsága, az adatok jogosulatlan vagy jogellenes kezelésével, véletlen elvesztésével, megsemmisítésével vagy károsodásával szembeni védelmet is ideértve”. A XXI. században hajlamosak lennénk ezt a követelményt az informatikai biztonság kérdéskörére szűkíteni, de tévedés ne essék: a papíralapú nyilvántartásokra ugyanúgy vonatkoznak a felsorolt kritériumok.

A fent ismertetett, az 5. cikk (1) bekezdésében leírt alapelveket mondhatni, megkoronázza a (2) bekezdésben megfogalmazott „elszámoltathatóság” elve, amely az adatkezelőt teszi felelőssé az alapelveknek való megfelelésért, és azt is előírja, hogy „képesnek

kell lennie e megfelelés igazolására”. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy ez irányú tevékenységét valamennyi adatkezelőnek átláthatóan, a szabályok maximális betartásával kell végeznie. A rendelet számos kötelező jellegű intézkedést ír elő az adatkezelők számára:

- Meg kell határozniuk az adatkezelés módját, és megfelelő technikai és szervezési intézkedéseket kell végrehajtaniuk. Ez a kötelezettség vonatkozik a gyűjtött személyes adatok mennyiségére, kezelésük mértékére, tárolásuk időtartamára és hozzáférhetőségekre. [GDPR 25. cikk]
- Nyilván kell tartaniuk az általuk végzett összes adatkezelési tevékenységet. [GDPR 30. cikk]
- Meghatározott esetekben – például közfeladatot ellátó szervek esetén – adatvédelmi tisztviselőt kell alkalmazniuk. [GDPR 37. cikk]
- Amennyiben adatfeldolgozót (pl. informatikai-rendszer- vagy honlap-üzemeltetőt) vesznek igénybe, adatfeldolgozói szerződést kell kötniük. [GDPR 28. cikk]
- Egy esetleges adatvédelmi incidens kapcsán is keletkeznek kötelezettségeik. [GDPR 32., 33., 34. cikk]

A GDPR jogalapjai

Az adatkezelők számára a legfontosabb kérdés a személyesadat-kezelés jogszerűsége. A személyes adatok védelmével korábban foglalkozók számára feltűnő, hogy a GDPR-ban meghatározott jogalapok köre sokkal szélesebb, mint a magyar jogrendszerben előzőleg ismerteké, mely utóbbi csak a hozzájáruláson alapuló, illetve a törvényi, rendeleti úton kötelező erejű adatkezelést ismerte.

A Rendelet 6. cikke rögzíti azokat az eseteket, amelyek teljesülése esetén megvan a kellő „jogalap” – ha úgy tetszik, felhatalmazás – a személyes adat kezelésére.

GDPR 6. cikk

Az adatkezelés jogszerűsége

- (1) A személyes adatok kezelése kizárólag akkor és annyiban jogszerű, amennyiben legalább az alábbiak egyike teljesül:
- az érintett hozzájárulását adta személyes adatainak egy vagy több konkrét célból történő kezeléséhez;
 - az adatkezelés olyan szerződés teljesítéséhez szükséges, amelyben az érintett az egyik fél, vagy az a szerződés megkötését megelőzően az érintett kérésére történő lépések megtételéhez szükséges;
 - az adatkezelés az adatkezelőre vonatkozó jogi kötelezettség teljesítéséhez szükséges;

- az adatkezelés az érintett vagy egy másik természetes személy létfontosságú érdekeinek védelme miatt szükséges;
- az adatkezelés közérdekű vagy az adatkezelőre ruházott közhatalmi jogosítvány gyakorlásának keretében végzett feladat végrehajtásához szükséges;
- az adatkezelés az adatkezelő vagy egy harmadik fél jogos érdekeinek érvényesítéséhez szükséges, kivéve, ha ezen érdekekkel szemben elsőbbséget élveznek az érintett olyan érdekei vagy alapvető jogai és szabadságai, amelyek személyes adatok védelmét teszik szükségessé, különösen, ha az érintett gyermek.

Az első albekezdés f) pontja nem alkalmazható a közhatalmi szervek által feladataik ellátása során végzett adatkezelésre.

Az adatkezelés során perdöntő a megfelelő jogalap alkalmazása. Azon túl, hogy a releváns jogalap kiválasztása lényegében meghatározza az adatkezelő számára követendő eljárást, ez biztosítja a személyesadat-kezelés elvi alapjait: az átláthatóságot és az elszámoltathatóságot. Legalább ennyire fontos, hogy a jogalap teremti meg az érintettnek az adott eljárás során gyakorolható jogait (pl. a tájékoztatáshoz, tiltakozáshoz, törléshez, adathordozhatósághoz stb. fűződő jogokat).

Kérdés: a Rendelet 6. cikkének bevezető gondolata azt jelenti, hogy ugyanazon adatkezelési eljárás során egyidejűleg két vagy több jogalap is alkalmazható? A cikk írásakor rendelkezésre álló két kommentár-kötetben egymásnak ellentmondó vélemények kaptak helyet – és ez nem könnyíti meg a jogszerű eljárást követni akaró adatkezelők dolgát.

A *Magyarázat a GDPR-ról* c. kötetben ez olvasható: „A jogalapokkal kapcsolatban szükséges arra is rámutatni, hogy egy adatkezelésnek csak egy jogalapja lehet.” A szerzők véleménye szerint „több jogalap egyidejű alkalmazása sérti az átláthatóság és a tisztesség elvét”.⁴⁹

A *GDPR magyarázata* c. kötet szerzői azt írják: a 6. cikk (1) bekezdésben olvasható „legalább az alábbiak egyike teljesül” szövegből az következik, hogy „több jogalap is fennállhat egyszerre.” Jóri András és szerzőtársai idézik a 29. cikk szerinti adatvédelmi munkacsoport állásfoglalását, amely egyértelműen leszögezi, hogy egyes ügyleteknél egyidejűleg számos jogalap alkalmazható.⁵⁰

Amikor a jogalap az érintett hozzájárulása

Az érintett (jogalany) hozzájárulása a korábbi magyar szabályozásból ismert jogalap, amelyhez a Rendelet négy, egyidejűleg meglévő kritériumot határoz meg, megszabva a hozzájárulás feltételeit, amelyeket a GDPR fogalommeghatározásai között már idéztünk.

A hozzájárulás önkéntes volta azért fontos, hogy az érintett biztosan ne valamilyen negatív következmény elkerülése érdekében, vagy megfélemlítés, kényszerítés stb. hatása alatt egyezzen bele az adatai kezelésébe. A GDPR preambulumban külön kitérnek arra, hogy az önkéntes hozzájárulás olyan esetekben „nem szolgálhat érvényes jogalként a személyes adatok kezeléséhez, amelyekben az érintett és az adatkezelő között egyértelműen egyenlőtlen viszony áll fenn”. A munkáltató mint adatkezelő és a munkavállaló mint érintett között tipikusan függő helyzet áll fenn, és amennyiben egy adott adatkezelés során a munkavállaló nem tudja szabad akaratát gyakorolni, a hozzájárulás – mint az adatkezelés jogalapja – nem érvényesíthető.

A *'konkrét'* feltétel akkor valósul meg, ha az adatkezelő pontosan körülírja, meghatározza, milyen személyesadat-kezelésre kéri az érintett hozzájárulását. A *'megfelelő tájékoztatáson alapuló'* hozzájáruláshoz az adatkezelőnek az adatkezelés megkezdése előtt kell az érintettet informálnia a következőkről:

- az adatkezelő adatai,
- az adatkezelés célja,
- a kezelt személyes adatok köre,
- a hozzájárulás visszavonhatósága és a jogorvoslati lehetőségek,
- az adattovábbítás ténye és címzettje,
- történik-e automatizált döntéshozatal, illetve profilalkotás.

Hogy miként zajlik a hozzájáruláshoz az 'egyértelmű kinyilvánítás', azt a Rendelet fent idézett szövege lényegében megmagyarázza: az érintett vagy nyilatkozzal, vagy ún. ráutaló magatartással járul hozzá személyes adatai kezeléséhez. A nyilatkozat nemcsak papíron, aláírással érvényes, de digitális közegben is, ha a hozzájárulást kérő aktív pont, jelölőnégyzet (checkbox) bejelölésével is történhet. A cselekvéssel, ráutaló magatartással történő hozzájárulás számos formája ismert: ide tartozik egy olyan rendezvényen

való részvétel, ahol előzetesen tájékoztatták a résztvevőket a kép- és hangfelvételek készítéséről, vagy

ha valaki egy névjegykártyát dob be egy e célra kihelyezett gyűjtőbe és így tovább.

GDPR 7. cikk

A hozzájárulás feltételei

- (1) Ha az adatkezelés hozzájáruláson alapul, az adatkezelőnek képesnek kell lennie annak igazolására, hogy az érintett személyes adatainak kezeléséhez hozzájárult.
- (2) Ha az érintett hozzájárulását olyan írásbeli nyilatkozat keretében adja meg, amely más ügyekre is vonatkozik, a hozzájárulás iránti kérelmet ezektől a más ügyektől egyértelműen megkülönböztethető módon kell előadni, érthető és könnyen hozzáférhető formában, világos és egyszerű nyelvezettel. Az érintett hozzájárulását tartalmazó ilyen nyilatkozat bármely olyan része, amely sérti e rendeletet, kötelező erővel nem bír.
- (3) Az érintett jogosult arra, hogy hozzájárulását bármikor visszavonja. A hozzájárulás visszavonása nem érinti a hozzájáruláson alapuló, a visszavonás előtti adatkezelés jogszerűségét. A hozzájárulás megadása előtt az érintettet erről tájékoztatni kell. A hozzájárulás visszavonását ugyanolyan egyszerű módon kell lehetővé tenni, mint annak megadását.

Mivel a 7. cikk (1) szakasza alapján az adatkezelőnek igazolnia kell az érintett hozzájárulását, a papíralapú nyilvántartásokat és az informatikai eszközökkel megadott hozzájárulási nyilatkozatokat egyaránt őriznie, tárolnia kell – csakúgy, mint a hozzájárulás esetleges visszavonásáról szóló kérelmeket.

Amennyiben az érintett hozzájárulása teremti meg a jogszerű adatkezelés kereteit, sokkal részletesebb tájékoztatást kell nyújtani a természetes személy számára: tájékoztatni kell az adattörlés lehetőségéről, az adatkezelés visszavonhatóságáról, az adathordozhatóságról stb. A jogos érdek mint jogalap esetén is él az érintett tiltakozáshoz való joga, és emellett ez a jogalap előzetes érdekmérlegelési teszt készítésére kötelezi az adatkezelőt.

A gyermekek által adott hozzájárulás sajátos követelményei

A jogi kommentárok nélkül nem könnyű megérteni a Rendeletben a gyermekek személyes adatainak kezelésére vonatkozó előírásokat. A 38. preambulumbekkezdés első mondata általánosságban, nem kötelező erővel fogalmazza meg, hogy: „A gyermekek személyes adatai különös védelmet érdemelnek, mivel ők kevésbé lehetnek tisztában a

személyes adatok kezelésével összefüggő kockázatokkal, következményeivel és az ahhoz kapcsolódó garanciákkal és jogosultságokkal.” Következik egy szűkítő értelmezés, amely bizonyos esetekben kötelező előírást tartalmaz: „Ezt a különös védelmet főként a gyermekek személyes adatainak olyan felhasználására kell alkalmazni, amely marketingcélokat, illetve személyi vagy felhasználói profilok létrehozásának célját szolgálja, továbbá a gyermekek személyes adatainak a közvetlenül a részükre nyújtott szolgáltatások igénybevétele során történő gyűjtésére.” A harmadik mondat nem az előző kettő gondolatmenetét folytatja, csak „megágyaz” a normaszövegben később, a 8. cikkben leírt kitételnek: „A közvetlenül a gyermek részére nyújtott megelőzési és tanácsadási szolgáltatások esetében nincs szükség a szülői felügyelet gyakorlójának hozzájárulására.”

Az (58) preambulumbekkezdéssel könnyű azonosulni: „Mivel a gyermekek különös védelmet igényelnek, a kifejezetten gyermekekre vonatkozó adatkezelés vonatkozásában minden információt és kommunikációt olyan világos és közérthető nyelven kell megfogalmazni, amelyet a gyermek könnyen megért.”

És akkor nézzük a Rendelet egyik sarokkövének tartott, a gyermekek különös védelmére vonatkozó szabályt:

GDPR 8. cikk

A gyermek hozzájárulására vonatkozó feltételek az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások vonatkozásában

- (1) Ha a 6. cikk (1) bekezdésének a) pontja alkalmazandó, a közvetlenül gyermekeknek kínált, informá-

ciós társadalommal összefüggő szolgáltatások vonatkozásában végzett személyes adatok kezelése akkor jogszerű, ha a gyermek a 16. életévét betöltötte. A 16. életévét be nem töltött gyermek esetén, a gyermekek személyes adatainak kezelése csak akkor és olyan mértékben jogszerű, ha a hozzájárulást a gyermek feletti szülői felügyeletet gyakorló adta meg, illetve engedélyezte.

Az első feladat „az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások” kitétel értelmezése – ehhez Jóri Andrást és munkatársait hívjuk segítségül: a fogalom magyarázatát a 2015/1535/EU számú, *A műszaki szabályokkal és az információs társadalom szolgáltatásaira vonatkozó szabályokkal kapcsolatos információszolgáltatási eljárás megállapításáról* szóló irányelv tartalmazza. Az Irányelv 1. cikk (1) bekezdésének b) pontja szerint a ’szolgáltatás’ „az információs társadalom bármely szolgáltatása, azaz bármely, általában térítés ellenében, távolról, elektronikus úton és a szolgáltatást igénybe vevő egyéni kérelmére nyújtott szolgáltatás”.⁵¹

A fentiekből az következik, hogy a Rendelet 8. cikkében leírt korlátozó szabályt – ti. hogy a 16 év alatti gyermekek önállóan nem járulhatnak hozzá személyes adataik kezeléséhez, és az adatkezelésre az engedélyt kizárólag a szülői felügyeletet gyakorló adhatja meg – csak „az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások” körében kell betartani. Joggal merül föl a kérdés: a nem internetes, és nem „közvetlenül gyermekeknek kínált” szolgáltatások körében hogyan kell jogszerűen kezelni a gyermekek személyes adatait?

A GDPR magyarázata kommentárkötet szerzői erről így vélekednek: „a 8. cikk alapján tett hozzájárulás érvényességének megítélése elválí a tagállami kötelmi jog alapján a jognyilatkozatok érvényességére, hatályára vonatkozó rendelkezések szerinti megítéléstől. Lehetséges, hogy a Rendelet szerint a hozzájárulás érvényes, ám a tagállami jog szerint érvénytelen jognyilatkozat, és fordított eset is elképzelhető.”⁵²

A Magyarázat a GDPR-ról c. könyv 14. fejezete tárgyalja a gyermekek védelmének kérdéskörét; a szerzők is felhívják a figyelmet arra, hogy a GDPR csak egy részét fedi le a gyermekek személyesadat-kezelésének. „A többi esetben a Ptk. IV. címében – *A kiskorúság miatti korlátozott cselekvőképesség és cselekvőképtelenség* – foglaltak irányadóak. [...] A Ptk. értelmében főszabályként a 14 év alattiak jognyilatkozata – a kifejezetten csekély jelentőségű ügyleteket leszámítva – semmis, nevükben a törvényes képviselő (szülő, illetve gyám) jár el.”⁵³

Amikor a jogalap a szerződés

A szerződéses jogalap a GDPR egyik újdonsága, amely tulajdonképpen megkönnyíti az adatkezelő helyzetét: alkalmazása sokkal egyértelműbb, mint az érintett hozzájárulásán alapuló adatkezelés. Amennyiben ez a jogalap érvényes, az érintett nem vonhatja vissza a hozzájárulását, nem tiltakozhat az adatainak a kezelése ellen stb. Két esetben alkalmazható ez a jogalap: ha az adatkezelés olyan szerződés teljesítéséhez szükséges, amelyben az érintett az egyik fél, vagy ha a szerződés megkötését megelőzően az érintett kérésére történő lépések megtételéhez szükséges az adatkezelés. [GDPR 6. cikk b) pont]

A Rendelet nem írja elő, milyen személyes adatokat kell a szerződéses jogalap körébe tartozó megállapodások körében kezelni – erre a tagállami jog az irányadó.

Amikor a jogi kötelezettség teljesítése a jogalap

A GDPR 6. cikk. 1. bekezdés c) pontja szerint az adatkezelés abban az esetben is jogszerű, ha a személyesadat-kezelés az adatkezelőre vonatkozó jogi kötelezettség teljesítéséhez szükséges.

Bár a Rendelet szerint a jogi kötelezettség jogalapját elegendő jogszabályi szinten meghatározni, a tagállami jogalkotás lehetőségével élve a magyar jogalkotó törvényi előíráshoz köti a személyes adatok kezelését. [Infotv. 5. §]

Amikor a jogalap a létfontosságú érdekek védelme

Személyes adat akkor is kezelhető, amikor az adatkezelés az érintett vagy egy másik természetes személy létfontosságú érdekeinek – életének, testi épiségének – védelme miatt szükséges [GDPR 6. cikk d) pont]. Ebbe az esetkörbe főleg a balesetek, természeti csapások elszennedői, a váratlan rosszulletbe, humanitárius és más olyan veszélyhelyzetbe kerülők személyesadat-kezelése tartozik, amikor az érintettnek nem áll módjában az adatkezeléshez a hozzájárulását megadni.

Amikor a közérdekű feladatellátás vagy a közhatalom-gyakorlás a jogalap

A GDPR 6. cikk e) pontja értelmében a személyes adat-kezelés akkor is jogszerű, ha „az adatkezelés közérdekű vagy az adatkezelőre ruházott közhatalmi jogosítvány gyakorlásának keretében végzett feladat végrehajtásához szükséges”.

Hogy egy feladat közérdekűnek minősül-e, azt uniós vagy tagállami jogszabály határozza meg (a magyar jogszabályokban a 'közfeladat' kifejezés szerepel). Magyarországon a közérdekű feladatot ellátó szervekről az államháztartásról szóló 2011. évi CXCV. törvény 3/A. § (1) bekezdése így szól: „Közfeladat a jogszabályban meghatározott állami vagy önkormányzati feladat.”⁵⁴ 2019. január 1-jén lépett hatályba a 45/2018. (III. 19.) Korm. rendelet az állami és önkormányzati közfeladat-kataszterről, amelynek 1.§ 4. pontja így szól: „közfeladat-kataszter: a hatékony állami feladatellátás biztosítása, továbbá a kormányzati döntéshozatal támogatása céljából az egyes közfeladatokat a teljesség igényével – a közfeladat ellátásáért felelős, valamint a közfeladatot megállapító jogszabály meghatározásával – leíró, deklaratív hatályú, internetes felületen elérhető és nyilvános digitális adatbázis.”⁵⁵ A készülő új közfeladat-kataszter segít abban a kérdésben eligazodni, mi számít Magyarországon közérdekű feladatnak.

A közhatalmi jogosítvány gyakorlása egybe eshet a közfeladattal, de annál szűkebb körre vonatkozik. Ebbe a tevékenységi körbe tartozik a közigazgatás, a rendvédelem, az igazságszolgáltatás stb. – konkrétan például az adó- és vámhatóság, a szakmai kamara, az önkormányzat.

Amikor az adatkezelő vagy harmadik fél jogos érdeke a jogalap

Talán megengedhető egy szubjektív megjegyzés: a legnehezebben értelmezhető és a legnagyobb kockázattal járó jogalap a Rendelet 6. cikkében meghatározott ún. jogos érdek. A GDPR jogszerűnek tekinti azt a személyesadat-kezelést is, amikor „az adatkezelés az adatkezelő vagy egy harmadik fél jogos érdekeinek érvényesítéséhez szükséges, kivéve, ha ezen érdekekkel szemben elsőbbséget élveznek az érintett olyan érdekei vagy alapvető jogai és szabadságai, amelyek személyes adatok védelmét teszik szükségessé, különösen, ha az érintett gyermek.” [GDPR 6. cikk f) pont]

A definíció első részéből következik, hogy az adatkezelő megítélésén múlik, saját jogos érdekét fonto-

sabbnak ítéli-e az érintettek jogainál. A GDPR előírja, hogy az érdekek ütköztetését az adatkezelő írásban – ún. érdek mérlegelési tesztben – dokumentálja, amelyben meg kell határozni, az adatkezelés során milyen céllal, mennyi ideig, mely személyes adatokat kezel, és azt is bizonyítani kell, hogy az adatkezeléssel csakis a szükséges mértékben, arányosan korlátozza az érintett jogait és szabadságait.

Az adatkezelő vagy harmadik fél jogos érdekeinek érvényesítése során is alkalmazni kell a célhoz kötöttséget, az elszámoltathatóságot – és magától érteődően tisztességesen, átláthatóan, vagyis a GDPR alapelveit érvényesítve kell az érintettek személyes adatait kezelni.

A jogalapok ismertetését lezárva, Jóri András segítségével bemutatjuk az egyes jogalapok alkalmazásának előnyeit és hátrányait az adatkezelő szempontjából. Az érintett hozzájárulásakor az adatkezelőre háruló tájékoztatási kötelezettség bővebb, az érintett viszsza vonhatja a hozzájárulását, és ez bizonytalanságot okoz, továbbá él az adathordozhatósághoz való jog. A szerződés előnye, hogy sem a hozzájáruláson, sem az érdek mérlegeléssel járó jogos érdeken alapuló bizonytalanság nem áll fenn, hátránya az adathordozhatósághoz való jog.

A jogi kötelezettségen alapuló adatkezelés előnye, hogy sem a hozzájáruláson, sem az érdek mérlegeléssel járó jogos érdeken alapuló bizonytalanság nem áll fenn.

A létfontosságú érdek a legegységesebb jogalap: nincs sem előnye, sem hátránya.

A közérdekű vagy közhatalmi jogosítványon alapuló adatkezelés előnye szintén az, hogy sem a hozzájáruláson, sem az érdek mérlegeléssel járó jogos érdeken alapuló bizonytalanság nem áll fenn. Hátránya, hogy az érintett élhet a tiltakozáshoz való jogával, és őt erről előzetesen tájékoztatni kell.

Az adatkezelő jogos érdekére való hivatkozásnak számos hátránya van: bizonytalan a megítélése, az adatkezelőnek előre el kell készítenie az érdek mérlegelésre vonatkozó dokumentációt, előzetesen tájékoztatnia kell az érintettet az őt megillető jogokról, és az érintett tiltakozhat a személyes adatainak kezelése ellen. A jogos érdekre való hivatkozást a közhatalmi szervek nem alkalmazhatják.⁵⁶

Az érintett jogai és az e jogokat biztosító intézkedések

A Rendelet III. fejezete kimondottan az érintett jogairól szól: az 1. szakasz az átláthatóságot és a vele kap-

csolatos intézkedéseket nevesíti, a 2. szakasz tárgya a tájékoztatás és a személyes adatokhoz való hozzáférés, a következő rész a helyesbítés és törlés kérdéseit taglalja, a 4. szakasz témaköre a tiltakozáshoz való jog és automatizált döntéshozatal egyedi ügyekben, az ötödik pedig a korlátozásokat közli.

A GDPR egyrészt megőrizte az adatvédelmi irányelvben megfogalmazott érintetti jogokat, másrészt két újdonságot is bevezetett: a törléshez (más szóval az elfeledtetéshez), illetve az adathordozhatósághoz való jogot; ez utóbbi kettő kifejezetten az infokommunikációs technológiai fejlődésre reflektál.

Az átláthatóság joga

Az átlátható tájékoztatás, kommunikáció és az érintett jogainak gyakorlására vonatkozó intézkedések címet viselő 12. cikk szerint: az adatkezelő megteszi a szükséges intézkedéseket annak érdekében, hogy az érintett részére a személyesadat-kezelésre vonatkozó, a 13–22., illetve a 34. cikkekben említett valamennyi információt és tájékoztatást tömör, átlátható, érthető, könnyen hozzáférhető formában, világosan és közérthetően megfogalmazva nyújtsa, különösen a gyermekeknek szóló információk esetében. Az információkat szóban, írásban vagy elektronikus úton kell megadni. (A hivatkozott cikkeket az alábbiakban ismertetjük.)

Rendelkezésre bocsátandó információk, ha a személyes adatokat az érintettől gyűjtik

A GDPR 13. cikke értelmében: ha az érintettől gyűjtik a rá vonatkozó személyes adatokat, az adatkezelőnek az alább felsorolt információk mindegyikét az érintett rendelkezésére kell bocsátania, mégpedig a személyes adatok megszerzésének időpontjában:

- a) az adatkezelőnek és képviselőjének a kiléte és elérhetőségei;
- b) az adatvédelmi tisztviselő (vagy megbízott) elérhetőségei;
- c) a személyes adatok tervezett kezelésének célja, valamint az adatkezelés jogalapja;
- d) amennyiben a jogalap az adatkezelő vagy harmadik fél jogos érdeke, ennek megnevezése;
- e) adott esetben a személyes adatok címzettjei, illetve a címzettek kategóriái;
- f) az adatkezelő harmadik országba vagy nemzetközi szervezet részére továbbítja-e a személyes adatokat.

A felsoroltak mellett – ugyancsak a személyes adatok megszerzésének időpontjában – a tisztességes és át-

látható adatkezelés biztosítása érdekében az adatkezelőnek a következő kiegészítő információkról kell tájékoztatnia az érintettet:

- a) a személyes adatok tárolásának időtartamáról;
- b) azon jogáról, hogy kérelmezheti az adatkezelőtől a rá vonatkozó személyes adatokhoz való hozzáférést, azok helyesbítését, törlését vagy kezelésének korlátozását, és tiltakozhat az ilyen személyes adatok kezelése ellen;
- c) az adathordozhatósághoz való, illetve a hozzájárulás bármely időpontban történő visszavonásához való jogáról,
- d) a felügyeleti hatósághoz címzett panasz benyújtásának jogáról;
- e) arról, hogy a személyes adat szolgáltatása jogszabályon vagy szerződéses kötelezettségen alapul, és az érintett köteles-e a személyes adatokat megadni;
- f) történik-e automatizált döntéshozatal, illetve profilalkotás.

Rendelkezésre bocsátandó információk, ha a személyes adatokat nem az érintettől szerezték meg

A 14. cikkben felsorolt előírások lényegében megegyeznek a GDPR 13. cikkben meghatározottakkal – kiegészítve két további feltétellel:

- az adatkezelőnek közölnie kell az érintettel a kezelt személyes adatok kategóriáit, illetve
- meg kell adnia a személyes adatok forrását – adott esetben azt, hogy az adatok nyilvánosan hozzáférhető forrásból származnak-e.

Tájékoztatás az adatvédelmi incidensről

Miután a tájékoztatási kötelezettségekhez tartozik, a vonatkozó előírást itt idézzük: egy esetleges adatvédelmi incidens bekövetkezése esetén – amennyiben az valószínűsíthetően magas kockázattal jár a természetes személyek jogaira és szabadságaira nézve – az adatkezelőnek indokolatlan késedelem nélkül tájékoztatnia kell az érintetteket a történetekről. [GDPR 34. cikk (1) bekezdés]

Az érintett hozzáférési joga

Az érintett jogosult arra, hogy az adatkezelőtől viszszaigazolást kapjon arról, folyamatban van-e személyes adatainak kezelése, és ha igen, arra is jogosult, hogy hozzáférést kapjon a rá vonatkozó személyes adatokhoz, illetve az alább felsorolt információkhoz:

- a kezelt személyes adatok kategóriái, az adatkezelés célja(i), az adattárolás tervezett időtartama;

- azon címzettek vagy azon címzettek kategóriái, akikkel, illetve amelyekkel a személyes adatokat közölték vagy közölni fogják, ideértve különösen a harmadik országbeli címzetteket, illetve a nemzetközi szervezeteket;
- az érintettet tájékoztatni kell az őt megillető jogokról (helyesbítés, törlés, korlátozás, tiltakozás; panasz benyújtás, továbbá, ha az adatokat nem az érintettől gyűjtötték, azok forrása).

Amennyiben az érintett kéri, a rá vonatkozó személyes adatok másolatát az adatkezelő köteles az érintett rendelkezésére bocsátani. [GDPR 15. cikk]

A helyesbítéshez és a törléshez („az elfeledtetéshez”) való jog

A Rendelet 16. cikke alapján az érintett jogosult arra, hogy kérésére az adatkezelő indokolatlan késedelem nélkül helyesbítse a rá vonatkozó pontatlan személyes adatokat, illetve, hogy kérje a hiányos személyes adatok kiegészítését.

A Rendelet fogadtatása körüli sajtóvisszhang egyik leghangsúlyosabb eleme volt a törléshez való jog deklarálása, amely főként azért keltett nagy feltűnést, mert a GDPR bevezetésekor már széles körben tudatosodott, hogy „az internet nem felejt”. A jogalkotó éppen ennek, az internethasználók számára kedvezőtlen helyzetnek a megváltoztatása érdekében írja elő a törlési kötelezettséget az adatkezelők számára. Az elfeledtetéshez való jog bevezetése a Rendelet egyik olyan újdonsága, amely kimondottan a technológiai fejlődésre reflektál.

A GDPR 17. cikkben foglalt szabályok szerint az érintett jogosult arra, hogy kérésére az adatkezelő törölje a rá vonatkozó személyes adatokat, az adatkezelő pedig köteles az érintett által kért adatokat indokolatlan késedelem nélkül törölni – feltéve, hogy:

- a személyes adatokra már nincs szükség abból a célból, amelyből azokat gyűjtötték vagy más módon kezelték;
- az érintett visszavonja az adatkezelés alapját képező hozzájárulását, és az adatkezelésnek nincs más jogalapja;
- az érintett tiltakozik az adatkezelés ellen, és nincs elsőbbséget élvező jogszerű ok az adatkezelésre;
- a személyes adatokat jogellenesen kezelték;
- a személyes adatokat az adatkezelőre alkalmazandó uniós vagy tagállami jogban előírt jogi kötelezettség teljesítéséhez törölni kell;
- a személyes adatok gyűjtése a 8. cikk (1) be-

kezdése szerint – vagyis 16 év alatti gyermekek részére kínált elektronikus szolgáltatások keretében – zajlott (lásd a GDPR 8. cikk című kéréses szöveget).

Nagyon fontos kötelezettségeket, illetve kivételeket tartalmaz a 17. cikk (2) és (3) bekezdése, amelyek azonban még inkább fokozzák az elfeledtetéshez való jog deklarálása és gyakorlati érvényessége közötti ellentmondásosságot:

- a nyilvánosságra hozott személyes adatot – a fent felsorolt esetekben – az adatkezelő köteles törölni, és meg kell tennie az észszerűen elvárható lépéseket annak érdekében, hogy az érintett által törölni kért adatot, illetve az arra mutató linkeket más adatkezelők is töröljék;
- a törlési kötelezettség alól kivételt képez, ha az adatkezelés az alábbi tevékenységek ellátása érdekében történt:
 - a véleménynyilvánítás szabadságához és a tájékozódáshoz való jog gyakorlása céljából, az adatkezelőre háruló jogi kötelezettség teljesítése érdekében,
 - közérdek,
 - közérdekű archiválás, tudományos és történelmi kutatás, statisztika,
 - jogi igények előterjesztése, érvényesítése, védelme.

Az adatkezelés korlátozásához való jog

Az érintett arra is jogosult, hogy kérésére az adatkezelő korlátozza személyes adatainak kezelését. [GDPR 18. cikk] A korlátozáshoz való jog gyakorlása meglehetősen bonyolult, ugyanis ez esetben több feltétel együttlétét kell vizsgálni az alábbiak szerint:

- ha az érintett vitatja az adatok pontosságát, a korlátozás csak addig érvényes, amíg az adatkezelő ellenőrzi a vitatott adatok helyességét;
- ha az adatkezelés jogellenes, de az érintett ellenzi az adatok törlését, és ehelyett azok felhasználásának korlátozását kéri;
- az adatkezelőnek már nincs szüksége a szóban forgó személyes adatokra, de jogi igények előterjesztéséhez, érvényesítéséhez vagy védelméhez az érintett igényli azokat;
- amennyiben az érintett tiltakozik az adatkezelés ellen, az idő alatt, amíg megállapítják, az adatkezelő jogos indokai elsőbbséget élveznek-e az érintett jogos indokaival szemben, korlátozni kell az adatkezelést (lásd 21. cikk (1) bekezdés).

Az adathordozhatósághoz való jog

Amennyiben az érintett a fentiekben már említett hozzájáruláson, illetve szerződésen alapuló adatkezelési célra közölte személyes adatait, illetve, ha az adatkezelés automatizált módon történik, az érintett jogosult arra, hogy a rá vonatkozó személyes adatokat tagolt, széles körben használt, géppel olvasható formátumban megkapja, továbbá arra, hogy ezeket az adatokat egy másik adatkezelőnek továbbítsa. Az adathordozhatósághoz való jog nem érintheti hátrányosan mások jogait és szabadságait. [GDPR 20. cikk]

A tiltakozáshoz való jog

A GDPR biztosítja az érintett jogát arra, hogy bármikor tiltakozzon személyes adatainak közérdekű feladatra vagy az adatkezelő jogos érdekére való hivatkozással történő kezelése ellen (vö. GDPR 6. cikk (1) bekezdés e) vagy f) pont), ideértve az említett rendelkezéseken alapuló profilalkotást is. Ez esetben az adatkezelő nem kezelheti tovább a személyes adatokat, kivéve, ha bizonyítja, hogy az adatkezelést olyan kényszerítő erejű jogos okok indokolják, amelyek elsőbbséget élveznek az érintett érdekeivel, jogaival és szabadságaival szemben, illetve amelyek jogi igények előterjesztéséhez, érvényesítéséhez vagy védelméhez kapcsolódnak. [GDPR 21. cikk]

Az érintett jogainak korlátozása

Az adatkezelőkre vagy adatfeldolgozókra nézve lehetnek, illetve vannak olyan uniós vagy tagállami jogi kötelezettségek és intézkedések, amelyek korlátozzhatják a 12–23. és a 34. cikkben foglalt jogokkal és kötelezettségekkel összhangban lévő rendelkezések hatályát. Ezen korlátozások tiszteletben tartják az alapvető jogok és szabadságok lényeges tartalmát, és a meghozott intézkedések egy demokratikus társadalomban az alábbiak védelméhez szükségesek és arányosak [GDPR 23. cikk (1) bekezdés]:

- nemzetbiztonság;
- honvédelem;
- közbiztonság;
- bűncselekmények megelőzése, nyomozása, felderítése vagy a vádeljárás lefolytatása, illetve büntetőjogi szankciók végrehajtása, beleértve a közbiztonságot fenyegető veszélyekkel szembeni védelmet és e veszélyek megelőzését;
- az Unió vagy valamely tagállam egyéb fontos, általános közérdekű célkitűzései, különösen az Unió vagy valamely tagállam fontos gazdasági vagy pénzügyi érdeke, beleértve a monetáris, a

költségvetési és az adózási kérdéseket, a népességügyet és a szociális biztonságot;

- a bírói függetlenség és a bírósági eljárások védelme;
- a szabályozott foglalkozások esetében az etikai vétségek megelőzése, kivizsgálása, felderítése és az ezekkel kapcsolatos eljárások lefolytatása;
- az a)–e) és a g) pontban említett esetekben – akár alkalmanként – a közhatalmi feladatok ellátásához kapcsolódó ellenőrzési, vizsgálati vagy szabályozási tevékenység;
- az érintett védelme vagy mások jogainak és szabadságainak védelme;
- polgári jogi követelések érvényesítése.

Az (1) bekezdésben említett jogalkotási intézkedések részletes rendelkezéseket tartalmaznak a következőkre nézve: az adatkezelés céljaira vagy az adatkezelés és a személyes adatok kategóriáira, a bevezetett korlátozások hatályára, a visszaélést, illetve a jogosulatlan hozzáférést vagy továbbítást megakadályozó garanciákra, az adatkezelő meghatározására, az adattárolás időtartamára, az érintettek jogait és szabadságait érintő kockázatokra, illetve az érintetteknek a korlátozásról szóló tájékoztatására – kivéve, ha ez hátrányosan befolyásolhatja a korlátozás célját. [GDPR 23. cikk (2) bekezdés]

Adatkezelő és adatfeldolgozó

A korábbi szabályozásokban az adatkezelést végzők között nem tettek különbséget: a korábbi magyar adatvédelmi jog nem ismerte az adatfeldolgozást – és ezzel párhuzamosan – az adatfeldolgozó fogalmát. A GDPR-ban a két alany elhatárolásánál az adatkezelési cél és mód játszik szerepet.⁵⁷

Az adatkezelőre vonatkozó előírások

Az adatkezelő definíciójában nem történt jelentős változás, az adatkezelés jogszerűségéért korábban is, jelenleg is az adatkezelő a felelős. A Rendelet az *elszámoltathatóság* alapelvének bevezetésével íróddig nem ismert kötelezettséget az adatkezelők számára.⁵⁸

Az adatkezelő feladatai, kötelezettségei

A Rendelet – többek között – az adatkezelőket kötelezi olyan technikai és szervezési intézkedések végrehajtására, amelyek biztosítják, hogy a személyes adatok kezelése a Rendelettel összhangban történik, és amelyek bizonyítják a GDPR-előírásoknak való megfelelést.

Beépített és alapértelmezett adatvédelem

Az adatkezelők számára a Rendelet (78) preambulumbekzdése és 25. cikke írja elő a beépített és az alapértelmezett adatvédelem elveinek kötelező érvényesítését. A 'beépített adatvédelem' (privacy by design) és az 'alapértelmezett adatvédelem' (privacy by default) elvei az adatkezelő számára kötelezettségként fogalmazódnak meg, amelynek értelmében az adatkezelőnek olyan belső szabályokat kell alkalmaznia, valamint olyan intézkedéseket kell végrehajtania, amelyekkel eleget tud tenni a GDPR előírásainak.

Az intézkedések magukban foglalhatják a személyes adatok kezelésének minimálisra csökkentését, a személyes adatok mihamarabbi árnevesítését, funkcióinak és kezelésének átláthatóságát, valamint azt, hogy az érintett nyomon követhesse az adatkezelési folyamatot, az adatkezelő pedig biztonsági elemeket hozhasson létre és továbbfejleszthesse azokat.

A jogalkotó ezen a ponton nemcsak a GDPR hatálya alá tartozó adatkezelők számára írja elő a beépített és az alapértelmezett adatvédelem elveinek alkalmazását: a személyes adatok kezelésével járó szolgáltatások és termékek tervezőit, fejlesztőit és felhasználóit is arra kívánják ösztönözni, hogy már a kezdetektől, a tervezés, majd a fejlesztés során tartsák szem előtt a személyes adatok védelméhez való jogot, illetve a tudomány és technológia állását kellően figyelembe véve gondoskodjanak arról, hogy a kifejlesztett termékek, szolgáltatások alkalmasak legyenek arra, hogy az adatkezelők és az adatfeldolgozók képesek legyenek adatvédelmi kötelezettségeiknek eleget tenni.⁵⁹

Az adatfeldolgozóra vonatkozó szabályok

A Rendelet alapfogalmai között szerepelnek az adatfeldolgozóra vonatkozó legfontosabb előírások – az alábbiakban néhány további rendelkezésre hívjuk fel a figyelmet.

A GDPR definíciójából következik, hogy az adatfeldolgozó önmagában nem értelmezhető: csak egy adatkezelő tevékenységéhez kapcsolódva lehet adatfeldolgozói tevékenységet – lényegében szolgáltatást – végezni. Az adatkezeléssel kapcsolatos felelősséget az adatkezelő viseli – beleértve azt, hogy az adatkezelő csak a Rendelet előírásainak megfelelő garanciákkal bír, a szigorú követelményeknek eleget tévő adatfeldolgozót vehet igénybe. Az adatfeldolgozókra is vonatkozó fő szabályokat a GDPR 32-36. cikke tartalmazza.

Az alapkövetelmények között már hivatkoztunk a

Rendelet szövegére, amely kiköti, hogy az adatfeldolgozó kizárólag az adatkezelő írásbeli utasításai alapján kezelheti a személyes adatokat – tehát ismét nyomatékosítani kell az adatkezelő felelősségét: neki kell megfelelő módon részletezett és dokumentált utasításokban szabályoznia az adatfeldolgozó által végzett adatkezelést.

Arról is az adatkezelőnek kell döntenie, a szolgáltatás befejezését követően mit kell tennie az adatfeldolgozónak a személyes adatokkal: köteles törölni, vagy visszajuttatni azokat az adatkezelőnek. [GDPR 28. cikk (3) bekezdés g) pont]

Adatfeldolgozói szerződés

Rendkívül gyakori megoldás, hogy egy adatkezelő adatfeldolgozót vesz igénybe a főtevékenységét segítő speciális szolgáltatások, mint például az informatikai rendszer üzemeltetése, a honlapszolgáltatás, a könyvelés, bérszámfejtés stb. terén. A GDPR a 28. cikk (3) bekezdésében részletesen meghatározza az adatkezelő és az adatfeldolgozó között kötelezően megkötendő adatfeldolgozói szerződés tartalmi követelményeit.

- Az adatfeldolgozó által végzett adatkezelést olyan szerződésnek vagy más jogi aktusnak kell szabályoznia, amely az adatfeldolgozót köti az adatkezelővel szemben, és pontosan meghatározza az adatkezelés tárgyát, időtartamát, jellegét és célját, a személyes adatok típusát, az érintettek kategóriáit, valamint az adatkezelő kötelezettségeit és jogait.

A 'más jogi aktus' Jóri értelmezése szerint „lehet bármely (uniós vagy tagállami) jogszabály, normatív vagy egyedi hatósági aktus, vagy – ha ebből a vonatkozó polgári jogi szabályok szerint kötelelem keletkezhet – egyoldalú jognyilatkozat.”⁶⁰

Az írásbeli megállapodásban elő kell írni, hogy az adatfeldolgozó

- a személyes adatokat kizárólag az adatkezelő írásbeli utasításai alapján kezeli;
- biztosítja, hogy a személyes adatok kezelésére feljogosított személyek titoktartási kötelezettséget vállalnak, vagy jogszabályn alapuló titoktartási kötelezettség alatt állnak;
- meghozza a 32. cikkben előírt, az adatkezelés biztonságát szolgáló intézkedéseket és eleget tesz a 28. cikk 3. bekezdés d) – h) pontjaiban meghatározott előírásoknak.

Az adatkezelési tevékenységek nyilvántartása

A Rendelet 30. cikke részletes rendelkezéseket tartalmaz arról, hogy milyen nyilvántartást kell vezetnie írásban (ideértve az elektronikus formátumot is) valamennyi adatkezelőnek, illetve adatfeldolgozónak. Az azonosító adatokon túl a legfontosabb elemek az adatkezelés céljai, az érintettek, a személyes adatok, továbbá a címzettek kategóriái, adott esetben a személyes adatok harmadik országba vagy nemzetközi szervezet részére történő továbbítására vonatkozó információk, valamint az adatbiztonságot szolgáló technikai és szervezési intézkedések általános leírása.

Az adatkezelési nyilvántartások vezetéséhez jó segítséget nyújt a <https://gdpr.hvgorac.hu/> oldalon közölt mintatáblázat, amelynek alapján az adatkezelők és adatfeldolgozók el tudják készíteni a saját nyilvántartásukat.⁶¹

Fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy számos félreértésre ad okot a 30. cikk (5) bekezdésben említett kivétel, mely szerint az adatkezelési tevékenységek nyilvántartásával kapcsolatos „kötelezettségek nem vonatkoznak a 250 főnél kevesebb személyt foglalkoztató vállalkozásra vagy szervezetre”. Ez a kritérium csak a kivételekkel együtt érvényes, amelyek közül a legfontosabb: „ha az adatkezelés nem alkalmi jellegű”. Akár egyetlen személyt is foglalkoztat egy vállalkozás vagy szervezet, az ő adatainak a kezelése már nem lehet alkalmi jellegű – tehát a 30. cikkben előírt kötelezettség rá is vonatkozik.

Az adatkezelés biztonsága

Az adatkezelő és az adatfeldolgozó a tudomány és a technológia állása, a megvalósítás költségei, továbbá az adatkezelés jellege, hatóköre, körülményei és céljai, valamint a természetes személyek jogaira és szabadságaira jelentett kockázatok figyelembevételével megfelelő technikai és szervezési intézkedéseket hajt végre annak érdekében, hogy a kockázatok mértékének megfelelő szintű adatbiztonságot garantálja.

A Rendelet 32. cikke előírja

- a személyes adatok álnevesítését és titkosítását;
- a személyes adatok kezelésére használt rendszerek és szolgáltatások folyamatos bizalmas jellegének biztosítását, integritását, rendelkezésre állását és ellenálló képességét;

- fizikai vagy műszaki incidens esetén a személyes adatokhoz való hozzáférés és az adatok rendelkezésre állását kellő időben visszaállítás képességének biztosítását;
- az adatkezelés biztonságának garantálására hozott technikai és szervezési intézkedések hatékonyságának rendszeres tesztelésére, felmérésére, értékelésére szolgáló eljárást.
- A biztonság megfelelő szintjének meghatározásakor az adatkezelésből eredő, a továbbított, tárolt vagy más módon kezelt személyes adatok véletlen vagy jogellenes megsemmisítéséből, elvesztéséből, megváltoztatásából, jogosulatlan nyilvánosságra hozatalából vagy az azokhoz való jogosulatlan hozzáférésből eredő kockázatokra kell tekintettel lenni.
- Az adatkezelőnek és az adatfeldolgozónak intézkedéseket kell hoznia annak biztosítására, hogy az irányítása alatt eljáró, a személyes adatokhoz hozzáféréssel rendelkező személyek kizárólag az adatkezelő utasításának megfelelően kezelhessék a fent említett adatokat.

Összegezve a GDPR által előírt adatbiztonsági szabályokat: a megfelelő szintű védelmet a tudomány és technika mindenkori állásának, az adatkezelés jellemzőinek, illetve az érintettre vonatkozó kockázatainak, továbbá a megvalósítás költségeinek figyelembevételével kell kialakítani. Mindezen túl a szabályozás általános, „példázó szinten emeli ki adatbiztonsági jó gyakorlatokat; ilyen például az információbiztonság »szentháromsága« (bizalmasság, sértetlenség, rendelkezésre állás), az alapvető biztonsági megfontolások (álnevesítés, titkosítás, biztonsági betörési teszt, incidenskezelés), vagy az elszámoltathatóság elvét, vagy a beépített és alapértelmezett adatvédelem koncepcióját.”⁶²

Az adatbiztonsági szabályoknak való megfelelés szempontjainak kidolgozásában jó segítséget nyújt az *állami és önkormányzati szervek információbiztonságáról szóló 2013. évi L. törvény*, illetve a kifejezetten az informatikai biztonságra kidolgozott *ISO 27001 szabvány* követelményrendszere.

Teendők adatvédelmi incidens esetén

A Rendelet 4. cikk 12. pontja írja le az 'adatvédelmi incidens' fogalmát:

GDPR 4. cikk

Fogalommeghatározások

12. „adatvédelmi incidens”

a biztonság olyan sérülése, amely a továbbított, tárolt vagy más módon kezelt személyes adatok véletlen vagy jogellenes megsemmisítését, elvesztését, megváltoztatását, jogosulatlan közlését vagy az azokhoz való jogosulatlan hozzáférést eredményezi.

Az adatvédelmi incidens véletlenül, de abban az esetben is bekövetkezhet, ha az adatkezelő és/vagy az adatfeldolgozó elmulasztotta a Rendelet 5. cikk (1) bekezdés f) pontjában meghatározott ’megfelelő technikai és szervezési intézkedéseket’ megtenni. A személyes adatok „kezelését oly módon kell végezni, hogy megfelelő technikai vagy szervezési intézkedések alkalmazásával biztosítva legyen a személyes adatok megfelelő biztonsága, az adatok jogosulatlan vagy jogellenes kezelésével, véletlen elvesztésével, megsemmisítésével vagy károsodásával szembeni védelmet is ideértve („integritás és bizalmas jelleg”)”. A GDPR 33. cikkének tárgya az adatvédelmi incidens bejelentése a felügyeleti hatóságnak – miszerint az adatkezelő késedelem nélkül, 72 órával a tudomására jutás után bejelenti az adatvédelmi incidenst a felügyeleti hatóságnak (a NAIH-nak), kivéve, ha az adatvédelmi incidens valószínűsíthetően nem jár kockázattal a természetes személyek jogaira és szabadságaira nézve. Az adatfeldolgozó az adatvédelmi incidenst indokolatlan késedelem nélkül bejelenti az adatkezelőnek.

A bejelentésben ismertetni kell az adatvédelmi incidens jellegét, az érintettek kategóriáit és hozzávetőleges számát, valamint az incidenssel érintett adatok kategóriáit és hozzávetőleges mennyiségét, ismertetni kell az adatvédelmi incidensből eredő, valószínűsíthető következményeket; ismertetni kell az adatkezelő által az adatvédelmi incidens orvoslására tett vagy tervezett intézkedéseket.

Az adatkezelőnek nyilván kell tartania az adatvédelmi incidenseket, feltüntetve a tényeket, az okozott hatásokat és a problémák elhárítására tett intézkedéseket. E nyilvántartás alapján a felügyeleti hatóságnak módjában áll a GDPR követelményeinek való megfelelés ellenőrzése.

A 34. cikk írja elő az adatkezelő kötelezettségét az érintett tájékoztatására vonatkozóan. Ha az adatvédelmi incidens valószínűsíthetően magas kockázattal jár a természetes személyek jogaira és szabadságaira nézve, az adatkezelő indokolatlan késedelem nélkül tájékoztatja az érintettet az eseményről.

Az érintett részére adott tájékoztatásban világosan és közérthetően kell ismertetni az adatvédelmi incidens jellegét, az abból eredő következményeket, illetve az orvoslására vonatkozó intézkedéseket. Titkosított adatok esetén nem kell tájékoztatni az érintettet; nagyszámú érintett esetén pedig elegendő nyilvánosan közzétett információk útján tájékoztatni az adatvédelmi incidensről.

Az adatvédelmi tisztviselő

Az adatkezelő és az adatfeldolgozó adatvédelmi tisztviselőt jelöl ki minden olyan esetben, amikor az adatkezelést közhatalmi szervek vagy egyéb, közfeladatot ellátó szervek végzik (kivéve az igazságszolgáltatási feladatkörükben eljáró bíróságokat), ha az adatkezelési műveletek az érintettek rendszeres, szisztematikus, nagymértékű megfigyelését teszik szükségessé, illetve, ha nagy számban kezelnek a személyes adatok különleges kategóriáiba tartozó, vagy büntetőjoggal, büncselekményekkel kapcsolatos adatokat. [GDPR 37. cikk (1) bekezdés]

A rendelet 38. cikke rendelkezik az adatvédelmi tisztviselő jogállásáról, amely a maga nemében különleges: függetlenített poszt, a szervezet vezetőjének van közvetlenül alárendelve, lehet belső munkatárs vagy külső megbízott. Az adatvédelmi tisztviselő szakmai tevékenységében nem utasítható, e feladatkörével kapcsolatban nem vonható felelősségre. Az adatvédelmi tisztviselő jogi, informatikai és a szervezetet illető belső kérdésekben szakértői szinten tájékozott szakember.

Az adatvédelmi tisztviselő feladatai a GDPR 39. cikke alapján: tájékoztat és szakmai tanácsokat ad az adatkezelő és/vagy az adatfeldolgozó adatkezelést végző alkalmazottai számára az adatvédelmi rendelkezések szerinti kötelezettségeikkel kapcsolatban; ellenőrzi a GDPR és más rendeletek előírásainak való megfelelést, továbbá együttműködik a felügyeleti hatósággal. A személyesadat-kezeléssel kapcsolatos kérdéseivel az érintett az adatkezelő adatvédelmi tisztviselőjéhez fordulhat.

A Rendelet számos cikkét kihagytuk az ismertetésből – részben terjedelmi okokból, részben a potenciális célközönség érdeklődési köre okán. Nem foglalkozunk az adattovábbítás részleteivel, a hatósági tevékenységgel, a bünyügyi irányelvől adódó feladatokkal és sok más, fontos kérdéssel – mint például a jogorvoslati és panasztételi lehetőségekkel. Az érdeklődők mindezeket megtalálják egyrészt a Rendelet szövegében, másrészt a sokszor hivatkozott kommentár-kötetekben. Cikkünk zárásaként a könyvtári szolgáltatások szempontjából két kiemelkedően fontos esetkörre térünk ki.

Az adatkezelés különös eseteire vonatkozó rendelkezések

A személyes adatok védelméhez fűződő jogok korlátozottan érvényesek és gyakorolhatók. Az érintetteknek tudomásul kell venniük, hogy egyéni érdekeikkel szemben a többség érdekei időnként elsőbbséget élveznek. A GDPR az általánosságban érvényes szabályoktól több eltérést is meghatároz, amelyek közül az alábbi kettőre hívjuk föl a figyelmet.

A személyes adatok kezelése és a véleménynyilvánítás szabadságához és a tájékozódáshoz való jog

A 85. cikk szerint a tagállamoknak jogszabályban kell összeegyeztetniük a személyes adatok védelmét szolgáló, a GDPR által meghatározott jogot a véleménynyilvánítás szabadságához, illetve a tájékozódáshoz való joggal. E körbe beleértendő a személyes adatok újságírási célból, illetve tudományos, művészi vagy irodalmi kifejezés céljából végzett kezelése is.

A jelen cikkben gyakran idézett könyvükben Péterfalvi Attila és szerzőtársai kifejtik, hogy „a véleménynyilvánítás szabadsága magában foglalja a tájékozódás, vagyis az információk és eszmék megismerésének és közlésének szabadságát is [Charta 11. cikk (1) bekezdés].” Megfelelő információk nélkül nem lehetséges a vélemények és gondolatok kifejezése. A jogalkotóknak törekedniük kell arra, „hogy megfelelő és igazságos egyensúly álljon fenn a felmerülő érdekek [...] valamint az egyén – személyes adatok védelméhez és az információk fogadásához és közléséhez fűződő – alapvető jogai között. Ugyanis bármely olyan beavatkozás, amely a jogszerű tartalmú adatátvitel blokkolását eredményezné, a tájékozódás szabadsága sérelmének veszélyével járna.”⁶³

A közérdekű archiválás céljából, tudományos és történelmi kutatási célból vagy statisztikai célból folytatott adatkezelésre vonatkozó garanciák és eltérések

A Rendelet számos helyén találkozunk a személyes adatok közérdekű archiválás céljából, tudományos és történelmi kutatási célból vagy statisztikai célból folytatott kezelésével, amely eseteket a GDPR – bizonyos feltételek teljesülése esetén – az eredeti adatkezelési céllal összeegyeztethető további adatkezelésnek minősít.

A 89. cikk (1.) bekezdése előírja, hogy a fent megjelölt célokból történő adatkezelést a Rendelettel összhangban „az érintett jogait és szabadságát védő megfelelő garanciák mellett kell végezni”, és amelynek érvényesítése érdekében olyan technikai és szervezési intézkedéseket kell tenni, amelyek „biztosítják különösen az adattakarékosság elvének betartását” – adott esetben az álnevesítést.

Cikkünk következő részében visszatérünk a közérdekű archiválás céljából, tudományos és történelmi kutatási vagy statisztikai célból folytatott adatkezelés értelmezésére, a Rendelet előírásainak gyakorlati alkalmazására.

Zárszó helyett

„Előbb tudjuk a világot, semmint ismernénk. Amikor a civilizáció új eszközei mind arra szolgálnak, hogy áttetszővé alázzanak minden embert, lehet, hogy semmi nem lehet fontosabb, mint az, hogy megőrizzük valahogy az arcunkat, a személyességet, a személyiséget a jövőnek.”⁶⁴

Magyarország első adatvédelmi biztosának, Majtényi Lászlónak gondolatait idézve a szerző arra kéri a Tisztelt Olvasót: öntudatos polgárként ne hagyja, hogy a civilizációs eszközök használata miatt akár a saját, akár mások magánszférája sérüljön. Segítsük egymást abban, hogy megvédhessük magánéletünket, megőrizhessük személyes integritásunkat – találkozzunk bár érintettként vagy munkavállalóként a személyesadat-kezeléssel.

Irodalom és jegyzetek

1. ILLYÉS Gyula: Jog. In: Illyés Gyula összegyűjtött versei. https://reader.dia.hu/document/Illyes_Gyula-Illyes_Gyula_osszegyujtott_versei-906 [2019. február 8.]
2. POLYÁK Gábor – SZŐKE Gergely László: Technológiai determinizmus és jogi szabályozás, különös tekintettel az

- adatvédelmi jog fejlődésére. In: Pro Publico Bono, 2015. 1. sz. 31–17. p.
3. MAJTÉNYI László: Az információs szabadságok : adatvédelem és a közérdekű adatok nyilvánossága. Budapest : Complex, 2006. 13. p.
 4. SÓLYOM László: A személyiségi jogok elmélete. Budapest : Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983. 9–10. p.
 5. MAJTÉNYI László: A személyes adatok védelméhez való jog. In: Emberi jogok. Szerk. Halmi Gábor és Tóth Gábor Attila. Budapest : Osiris, 2003. 579. p.
 6. MAJTÉNYI (2003), i. m. 580. p.
 7. MAJTÉNYI (2006), i. m. 13. p.
 8. SÓLYOM László: Egy új szabadságjog: az információs szabadság. = Valóság, 1988. 9. sz. 14–34. p.
 9. Magyarország Alaptörvénye. VI. cikk (3) bekezdés. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1100425.ATV>
 10. MAJTÉNYI (2006), i. m. 94. p.
 11. JÓRI András [et. al.]: A GDPR magyarázata. Budapest : HVG ORAC, 2018. 29–30. p.
 12. MAJTÉNYI (2006), i. m. 80. p.
 13. JÓRI, i. m. 31–32. p.
 14. NEMÉNYI László: Körkörös adatvédelem : A személyi adatokkal való önrendelkezés polgárjoga. = Beszélő, 3. évf., 49. sz. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/korkoros-adatvedelem> [2019. február 8.]
 15. JÓRI, i. m. 32–33. p.
 16. JÓRI, i. m. 33. p.
 17. 15/1991. (IV. 13.) AB határozat. Közzétéve: Magyar Közlöny, 1991. 39. sz. 805–814. p.
 18. SÓLYOM László: Az emberi jogok az Alkotmánybíróság újabb gyakorlatában. = Világosság, 34. évf., 1993. 1. sz. 16–33. p.
 19. JÓRI, i. m. 364–365. p.
 20. Az Európai Parlament és Tanács 1995. október 24-i 95/46/EK irányelve a személyes adatok feldolgozása vonatkozásában az egyének védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról
 21. Magyarázat a GDPR-ról. (Szerk.) Péterfalvi Attila [et al.]. Budapest : Wolters Kluwer, 2018. 25. p.
 22. A továbbiakban vagy „Rendelet”, vagy az angol megnevezés akronímjával: „GDPR” néven hivatkozunk a jogszabályra. Dolgozatunk „keretes” szövegei a Rendelet hivatalos magyarázatából származó idézetek. Forrás: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:32016R0679&from=EN>
 23. EGT országok: az EU tagállamai, továbbá Izland, Liechtenstein és Norvégia
 24. Európai Unió. Rendeletek, irányelvek és más jogi aktusok. https://europa.eu/european-union/eu-law/legal-acts_hu
 25. Az EUI-GDPR hivatalos magyar nyelvű szövege megtalálható: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018R1725&from=EN>
 26. Magyarázat a GDPR-ról, i. m. 24. p.
 27. Bevezetés az alkotmányjogba : az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei. (szerk.) Schanda Balázs, Trócsányi László. Bp. : HVG-ORAC, 2014. https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_548_Alkotmanyjog/ch04s09.html [2019. február 8.]
 28. Magyarázat a GDPR-ról, i. m. 51. p.
 29. Magyarázat a GDPR-ról, i. m. 52. p.
 30. JÓRI, i. m. 54–56. p.
 31. NAIH/2018/5233. sz. állásfoglalása – Péterfalvi Attila elnök levele, 2018. november 23.
 32. JÓRI, i. m. 60–61. p.
 33. Magyarázat a GDPR-ról, i. m. 54. p.
 34. Az Európai Unióról szóló szerződés (egységes szerkezetbe foglalt változat) V. cím 2. fejezet A közös kül-és biztonságpolitikára vonatkozó különös rendelkezések. https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/eu_citizenship/consolidated-treaties_hu.pdf [2019. február 7.]
 35. JÓRI, i. m. 110. p.
 36. JÓRI, i. m. 114. p.
 37. Magyarázat a GDPR-ról, i. m. 63. p.
 38. JÓRI, i. m. 53. p.
 39. JAY, Rosemary – HAMILTON, Angus: Data protection in law and practice. London : Sweet and Maxwell, 1999. 29. p. – idézi JÓRI, i. m. 61. p.
 40. ABI 1998, 277. p. – idézi JÓRI, i. m. 77. p.
 41. PÉTERFALVI Attila – RÉVÉSZ Balázs – BUZÁS Péter: A nemzeti vagyoni felhasználásával kapcsolatos adatok nyilvánossága a gyakorlatban. [tanulmány]. Budapest, 2017. – Idézi: Magyarázat a GDPR-ról, i. m. 75. p.
 42. Magyarázat a GDPR-ról, i. m. 81. p.

43. Magyarázat a GDPR-ról, i. m. 81. p. jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1100195.TV
44. További részletek „Az adatfeldolgozóra vonatkozó szabályok” és az „Adatfeldolgozói szerződés című” alfejezetekben.
45. Magyarázat a GDPR-ról, i. m. 80. p.
46. RÉVÉSZ Balázs – SOMOGYVÁRI Katalin: Az információszabadság jelentése, tartalma. In: Péterfalvi Attila (szerk.): Adatvédelem és információszabadság a mindennapokban. Budapest : HVG-Orac, 2012. 180–182. p. – Idézi: Magyarázat a GDPR-ról. i. m. 95-96. p.
47. Magyarázat a GDPR-ról, i. m. 96. p.
48. JÓRI, i. m. 193. p.
49. Magyarázat a GDPR-ról, i. m. 111. p.
50. JÓRI, i. m. 14. p.
51. JÓRI, i. m. 143. p.
52. JÓRI, i. m. 145. p.
53. Magyarázat a GDPR-ról, i. m. 379. p.
54. 2011. évi CXCV. törvény az államháztartásról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1100195.TV>
55. Megjelent: Magyar Közlöny, 2018. 38. sz. 1773–1775. p.
56. JÓRI, i. m. 123. p.
57. JÓRI, i. m. 86. p.
58. Magyarázat a GDPR-ról, i. m. 2017. p.
59. A Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság beszámolója a 2016. évi tevékenységéről. B/13846. Budapest : NAIH, 2017. 29. p.
60. JÓRI, i. m. 231. p.
61. 30. cikk szerinti nyilvántartás mintája 1. és 2. <https://gdpr.hvgorac.hu/segedanyagok/> [2019. február 8.]
62. Magyarázat a GDPR-ról, i. m. 211. p.
63. Magyarázat a GDPR-ról. i. m. 367–368. p.
64. MAJTÉNYI (2006), i. m. 41. p.

Beérkezett: 2019. február 8.

Új magyar könyvtári szabvány

A Magyar Szabványügyi Testület az OSZK megbízásából és közreműködésével, az Országos Könyvtári Szabványosítási Bizottság munkaterve alapján új magyar nyelvű szabványt adott ki: „MSZ ISO 2789:2019 Információs és dokumentáció. Nemzetközi könyvtári statisztika”

Az Országos Széchényi Könyvtár és a Könyvtári Intézet közreműködésével jelenleg is zajlik több jelentős, a könyvtárügyet érintő nemzetközi szabvány teljes körű honosítása és közzétételük előkészítése. A honosításokra az OSZK OKR Projektjének keretében kerül sor.

A statisztikai szabvány magyar nyelvű kiadása elérhető a Könyvtári Intézet Könyvtártudományi Szakkönyvtárából:

<https://ki.oszk.hu/hir/konyvtartudomanyi-szakkonyvtar/az-msz-iso-2789-2019-kszk-ban-hozzaferheto>

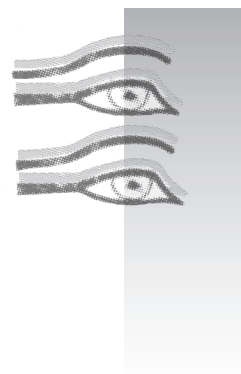

Valóságos könyvtár – könyvtári valóság. Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2018

Az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet Kiszl Péter és Csík Tibor szerkesztésében megjelentette az Intézet népszerű rendezvénysorozatának 2017. novemberi konferenciáján elhangzott előadások szövegét Valóságos könyvtár – könyvtári valóság. Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2018 címmel. A kötet elektronikus változata szabadon letölthető az ELTE Digitális Intézményi Tudástárból (EDIT):

<https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/40281>

(Katalist, 2019. február 23. ELTE BTK LIS tájékoztatása alapján)
(És elérhető a Könyvtári Intézet Könyvtártudományi Szakkönyvtárából is.)

Az internet mint kulturális örökség jövőjéről

Dr. LATORCAI Csaba

Elhangzott a „404 Not Found – Ki őrzi meg az internetet?” című szakmai műhelynapon az OSZK-ban 2018. november 15-én.

„Az emberiségnek a digitális világban tett első lépései elveszhetnek a jövő történészei számára. Egy elfeledett generációval, sőt egy elfeledett évszázaddal állunk szemben.” – mondta Vinton Cerf¹ az Internet egyik megalkotója 2015-ben egy San Joseban rendezett konferencián.

Egy 2017. decemberi kimutatás szerint² a teljes magyar lakosság 88,6%-a használja vagy találkozik minden nap az internettel. A legnagyobb közösségi oldalnak mintegy 5,3 millió magyar felhasználója van.

A felnövekvő generációk számára nélkülözhetetlen eszköz, a mindennapi kapcsolattartás elsődleges platformja az internet, illetve azok az eszközök, amelyeken keresztül egymással kommunikálhatnak, híreket, információkat posztolhatnak, oszthatnak meg egymással. Az internet korlátlan és szinte végtelen mennyiségű – ezzel együtt sokszor megkérdőjelezhető minőségű – információt tartalmaz, amelyek között eligazodni nem könnyű.

Annak érdekében, hogy a XXI. századi modern világ

szellemi tápláléka minden családi otthonba eljusson, a Kormány 2017-től folyamatosan csökkentette az internet áfáját. Kezdetben 27%-ról 18%-ra, 2018. januártól pedig az újabb csökkentésnek köszönhetően 18% helyett 5% lett az internethasználat általános forgalmi adója.

Évtizedekben mérve rövid idő alatt jutottunk el odáig, hogy az első e-mail 1972-es megjelenésétől³ mára már sürgetővé vált az, hogy olyan stratégián gondolkozunk közösen, amelyek a webes és egyéb internetes tartalmak rendezését, archiválását szolgálják. Különösen igaz ez a közgyűjtemények tekintetében.

Könyvtárban, levéltárban, múzeumban őrizzük az analóg korszak bemutatását szolgáló dokumentumokat. Az interneten, a honlapokon közzétett alkotások, információk megőrzése még várat magára. A nyomtatott kiadványok korára jellemző megőrzési technikákat ki kell egészíteni a digitális kor lenyomatának megőrzését biztosító megoldásokkal.

Az elmúlt évek együttműködésének eredményeként

mára szakmai konszenzus alakult ki különösen a könyvtárak szakemberei között arról, hogy a nyomtatott dokumentumokhoz hasonlóan szükség van az interneten keletkező tartalmak összegyűjtésére, tárolására és visszakereshetőségre, illetve ezek folyamatos biztosítására.

A nyomtatott dokumentumokkal ellentétben az interneten keletkező tartalmak nagyon illékonyak, és bizony sokszor megtörténik, hogy ha egy korábban meglett tartalomhoz kívánunk visszatérni, az már nem található.

Az Országos Széchényi Könyvtár mint a nemzet könyvtára informatikai megújulására irányuló törekvés ezt a célt is szolgálja. Ennek keretében támogatta Magyarország Kormánya azt a programot, amely az Országos Könyvtári Rendszer program keretén belül zajló web archiválási pilot-projektként valósult meg.

Az Országos Széchényi Könyvtár informatikai fejlesztéséhez szükséges források biztosításáról szóló 1605/2016. (XI.8) Korm. határozat⁴ alapján kidolgozott Országos Könyvtári Rendszer fejlesztési programba pilot projektként épül be a webaratás és webarchiválás tesztelése. A kormányhatározat az Országos Széchényi Könyvtár informatikai rendszerének stabilizálására, fejlesztésére 7,5 milliárd forint, a fejlesztés eredményeként létrejövő informatikai rendszer működtetésére, fenntartására a 2017. évi költségvetés terhére 1,1 milliárd forint, valamint a 2018. évtől kezdődően pedig, beépülő jelleggel 1,37 milliárd forint forrást biztosított.

Magyarország Kormánya a 1404/2017 (VI.28.) Korm. határozatában⁵ a Digitális Nemzeti Fejlesztési Program megvalósítása során elkészült Közgűjteményi Digitalizálási Stratégiáról rendelkezik. Ebben a határozatban is hangsúlyosan megjelenik a közgűjteményekben őrzött audiovizuális kulturális javak nyilvántartásának, tárolásának, megőrzésének szükségessége.

Az ágazati irányítást végző Emberi Erőforrások Minisztériumának feladata, hogy megteremtse a szükséges jogi feltételeket és biztosítsa a fejlesztéshez, valamint a működtetéshez szükséges forrásokat. Az online tartalmak üzemserű archiválása érdekében folyamatban van a jogszabályi háttér megteremtése. A jogszabály tervezetének előkészítése, egyeztetése zajlik az Emberi Erőforrások Minisztériumában. Különösen fontos ez abban a tekintetben is, hogy a 2018-as esztendőt az Európai Parlament és a Tanács a *Kulturális Örökség Európai Événél*⁶ nyilvánította. Tette ezt azzal a céllal, hogy felhívja a figyelmet

Európa történelmi múltjára és értékeire, valamint előmozdítsa és támogassa a közös kulturális örökség védelmére, megőrzésére, népszerűsítésére irányuló erőfeszítéseket, amely célok megvalósítása ugyanakkor túlmutat a tematikus éven. Ösztönözni kell tehát a kutatást, az innovációt, a tudomány és a technológia használatát az örökség jobb megőrzéséhez és bemutatásához.

A „*Magyar Honlap*”⁷ Magyarország legrégebbi honlapja az interneten, 1994 februárjában született a BME Folyamatszabályozási Tanszékén. A honlap a mai napig működik, elérhető. Az eltelt közel negyedszázad alatt a hazai tudomány, kultúra és közélet számos híre, műve, alkotása született meg digitális formában, jelent meg csak és kizárólag honlapokon. Sajnos ezek jelentős része mára nyomtalanul eltűnt. Az Alaptörvény szerint „a kulturális értékek a nemzet közös örökségét képezik, amelynek védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége.” A magyar internetoldalakon közzétett tartalmak nemzetünk kulturális örökségének részét képezik, megőrzésükről és későbbi megismerhetőségük biztosításáról kötelességünk gondoskodni.

Jegyzetek

1. Vinton „Vint” Gray Cerf (New Haven, Connecticut, 1943. június 23.–) amerikai matematikus és informatikus, akire általában az Internet egyik alapító atyjaként hivatkoznak. Kulcsszerepet töltött be (vezetői és műszaki értelemben egyaránt) az internet, valamint a TCP/IP protokollkészlet megalkotásában (https://hu.wikipedia.org/wiki/Vint_Cerf). [2019. január 14.]
2. Internet in Europe Stats – Internet Stats and Facebook Usage in Europe December 2017 Statistics; <https://www.internetworldstats.com/stats4.htm> [2019. január 14.]
3. Internet – A fejlődés útja, <https://hu.wikipedia.org/wiki/Internet> [2019. január 14.]
4. 1605/2016. (XI.8.) Korm. határozat az Országos Széchényi Könyvtár informatikai fejlesztéséhez szükséges források biztosításáról.
5. 1404/2017. (VI. 28.) Korm. határozat a Digitális Nemzeti Fejlesztési Program megvalósítása során elkészült Közgűjteményi Digitalizálási Stratégiáról.
6. https://europa.eu/cultural-heritage/european-year-cultural-heritage_hu [2019. január 14.]
7. http://www.fsz.bme.hu/hungary/homepage_h.html [2019. január 14.]

Az OSZK webarchiváló kísérleti (pilot) projektjének eredményei és egy üzemszerűen működő magyar webarchívum terve

DRÓTOS László – MOLDOVÁN István

Az alábbi tanulmány a „404 Not Found – Ki őrzi meg az internetet?” című szakmai műhelynapon 2018. november 15-én, az OSZK-ban elhangzott két előadás (Drótos László: Az OSZK webarchiváló pilot projekt eredményei és Moldován István: Egy üzemszerű magyar webarchívum terve és megvalósításának feltételei) szerkesztett változata.

Terra incognita

A webarchiválás ismeretlen terület a hazai memóriaintézményekben, miközben a világ számos országában már tíz-húsz éve folyik ez a tevékenység, sőt a legrégebb és legnagyobb ilyen projekt, az Internet Archive¹ (IA) nem sokkal a World Wide Web technológia népszerűvé válása után, 1996-ban indult, és gyűjteménye 2018 végén több mint 345 milliárd weboldalból állt. Az Országos Széchényi Könyvtárban (OSZK) az E-könyvtári Szolgáltatások Osztályon közel két évtizede foglalkozunk a digitálisan születő dokumentumok megőrzésével: kezdetben a könyv jellegű művekkel, majd az időszaki kiadványokkal és a képekkel, sőt egy-két honlapot, virtuális kiállítást is tükrözzünk és szolgáltatunk a Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK) szerverén. 2006-ban

megfogalmaztuk egy Magyar Internet Archívum (MIA) koncepcióját, majd ezt követően egy kis webarchívumot is kialakítottunk a HTTrack programot használva, az OSZK Infrastruktúra Szolgáltatások Osztályon pedig Kovács Péter informatikus a tömeges webarchiválásra alkalmas Heritrix szoftvert tesztelte. Mégis, amikor 2017 tavaszán elkezdtünk komolyabban foglalkozni ezzel a témával, hogy egy pilot (kísérleti) projekt keretében megteremtjük a nemzeti szintű webarchívum feltételeit, akkor szembesültünk azzal, hogy milyen sokféle tudásra van ehhez szükség. A technikai és jogi kérdésektől kezdve a válogatási és gyűjteményépítési szempontokon át a szolgáltatásig és az egyéb célú hasznosításig igen csak kiterjedt irodalma és széles körű gyakorlata van ennek a szakterületnek.

Ugyancsak kiterjedt már az a *magyar webtér* is, amelyet legalább részlegesen meg kellene őrizni a jövő számára, és amit így lehet definiálni: a magyarországi domén (.hu) alá bejegyzett címeken levő webhelyek, valamint a külföldi doménekben magyar természetes vagy jogi személyek által létrehozott webhelyek összessége a jelenben, továbbá minden olyan egyéb weboldal az élő weben, amelyet magyar célközönségnek szánunk vagy magyar vonatkozású.

Hogy mekkora lehet ez a halmaz, arra még közelítő becslést sem könnyű adni. Az Internet Szolgáltatók Tanácsának (ISZT) 2018. december 1-jei statisztikája² szerint a .hu országhomén alatt regisztrált nevek száma közel 739 ezer. De ennek jelentős része vagy már, vagy még nem használt, vagy csak névvariáns, és amelyiken van valamilyen szolgáltatás, az sem biztos, hogy webszerver, hanem mondjuk csak levelezésre használják az adott címet. Ugyanakkor egy olyan név alatt, mint például az *oszk.hu* vagy a *blog.hu* több, akár sok száz vagy sok ezer aldomén is lehet, amelyeket már nem tart nyilván az ISZT, és amelyeken önálló webhelyek vannak. Abból a szempontból szerencsések vagyunk, hogy a „hu” rövidítés nem olyan értelmes angol szó, mint például a „me” (Montenegró) vagy a „tv” (Tuvalu), és nálunk nem lehet ingyenesen regisztrálni (ellentétben mondjuk a Tokelau-szigetekkel, ahol emiatt több mint 18 millió.tk végű név van bejegyezve, miközben a három polinéziai atoll összlakossága csak 1500 fő). Ezért a .hu alatt levő webhelyek alapvetően magyaroknak szánt tartalmat szolgáltatnak, nem veszik meg tömegesen a domén neveinket a külföldi cégek azért, hogy utána a saját szerverükre irányítsák át őket. Viszont ugyancsak meghatározhatatlan mennyiség a más országhomének (pl. .ro, .sk), vagy az európai uniós (.eu), vagy a három, illetve több betűs (pl. .com, .info) általános legfelső szintű tartományok alatt működő magyar vagy magyar vonatkozású webszerverek száma. A webkettes, közösségi platformokon pedig már nem is beszélhetünk olyan értelemben webhelyekről, mint a honlap, a blog, vagy a hírportál. A Facebook, Instagram, YouTube, Twitter és társai esetében egy-egy gigászi webhelyen belül vannak elszórva a magyar aloldalak, csatornák, üzenőfalak.

A *magyar webtartalom* még ennél is nagyobb halmaz, ha hozzávesszük azokat a magyar webtérben korábban létezett digitális tartalmakat is, amelyek ugyan az élő weben már nem érhetők el, de valahol (pl. egy webarchívumban vagy egy tárolóeszközön) megőrződtek. Magyarországon tudomásunk szerint először a PetaByte Kft. csinált nagyobb méretű webarchiválást.

2013–2015/2016 között a HBONE-t használó, kb. ötszáz felsőoktatási és tudományos intézmény honlapját, valamint nagyobb hazai hírportálok anyagát mentették le kutatási célokra, és ez az anyag még mindig megvan. Az amerikai Internet Archive pedig több mint egymilliárd, a .hu doménról lementett weboldalt őriz 1996-ig visszamenőleg. Hogy más országok – elsősorban a szomszédos Szlovákia, Csehország, Ausztria, Szlovénia és Horvátország – nemzeti webarchívumaiban mennyi lehet a magyar vonatkozású tartalom, azt nem tudjuk felmérni, mint ahogy azt sem, hogy a régi szervereken és a különféle tárolókon hány régi honlap anyaga hever, amelyeket még be lehetne gyűjteni, meg lehetne menteni a digitális enyészettől. Természetesen mindent nem lehet és nem is érdemes megőrizni, mindenképpen meg kell határozni egy elsődleges gyűjtőkört, tudva azt, hogy a World Wide Web egy akkora és annyira komplex hipermédia dokumentum, hogy még egy erősen leszűkített gyűjtőkörnél sem lehet sem teljességre, sem precíz lehatárolásra törekedni.

A *magyar webarchívum* fogalmát a következőképpen határoztuk meg: a magyar webtartalom nyilvános, illetve korlátozottan nyilvános, azon belül pedig kiemelten a kulturális, a tudományos, az oktatási és a közéleti jellegű részeinek ismétlődő mentéseiből álló gyűjteménye, hosszú távú megőrzési, kutatási, oktatási, hivatkozási, bizonyíthatósági, helyreállíthatósági és egyéb célokra. (A „korlátozottan nyilvános” jelző olyan weboldalakat jelent, amelyek bárki számára hozzáférhetők ugyan, de előbb el kell fogadni a felhasználási feltételeket vagy regisztrálni kell.)

A projekt

A nemzeti webarchívum megteremtésének első, teljes és csökkentett verziókban is részletesen kidolgozott koncepciója (ha eltekintünk a 2006-os MIA javaslatától) 2016 őszén „Az egész életen át tartó tanulást megalapozó fejlesztések” nevű EFOP-3.7.2-VEKOP-16 programhoz készült el. Ez egy hároméves terv volt, és bár a pályázat nem kapott támogatást, de két-éves, kísérleti projektre átdolgozott változata 2017-ben bekerült az OSZK Országos Könyvtári Rendszer (OKR) kiépítését célzó nagy fejlesztési programjába, így megkezdődhetett az előkészítő munka.

Az új koncepció 1.0-ás változata 2017. április elején készült el, majd az OSZK-ban és az EMMI Közgyűjteményi Főosztályán folytatott egyeztetések, valamint a Kormányzati Informatikai Fejlesztési Ügy-

nökség (KFÜ), a Magyar Tudományos Akadémia KIK és a Nemzeti Audiovizuális Archívum (NAVA) szakembereinek véleményezése után az április 17-i dátumú 3.0-ás verzió került elfogadásra. A megfogalmazott célok a következők voltak: „A fejlesztés célja egy leendő magyar internet archívum (webarchívum) koncepciójának, szervezeti kereteinek és informatikai infrastruktúrájának megteremtése, valamint egy tesztarchívum felállítása és ennek segítségével tapasztalatok gyűjtése egy majdani nagy kapacitású, üzemszerűen működő rendszerhez. Végso célként egy olyan rendszert kívánunk majd létrehozni, amely az interneten nyilvánosan megjelenő magyar és magyar vonatkozású kulturális örökség hosszú távú megőrzésének feladata mellett képes kiszolgálni az oktatás, a tudományos kutatás, az állami szervek, az üzleti szféra és az egyes internethasználók igényeit is. Az archívum megvalósulásával a most csak jelen időben létező magyar internetnek múltja is lesz, és olyan lehetőségek nyílnak meg a mai és a jövőbeli felhasználói számára, amelyek jelenleg nem, vagy csak nehézkesen valósíthatók meg (pl. megszűnt weboldalak megtalálása, régi vagy jelenkori, de feltört, illetve véletlenül törölt webhelyek helyreállítása, weboldalak időbeli változásának elemzése és vizualizálása, stabil hivatkozhatóság, idődimenziót is tartalmazó szöveg- és adatbányászati alkalmazások futtatása, internettörténeti kutatások, hiteles másolatok szolgáltatása, igény szerinti webarchiválás megrendelésre). A rendszert a külföldi legjobb gyakorlatok tapasztalatainak felhasználásával alakítjuk ki, együttműködésben a hazai közgyűjteményi és informatikai szféra egyes szereplőivel, és egyaránt alkalmas lesz nagy tömegű webaratásra, egyes webhelyek vagy weboldalak szelektív lementésére, valamint online tartalmak önkéntes beadására is. Az ehhez szükséges infrastruktúra megteremtése mellett kialakítjuk a webarchiválás és az archivált anyag metaadatolásának módszertanát; megfogalmazzuk az archívum és az eredeti tartalomgazdák, valamint az archívum és annak felhasználói közötti jogviszonyt szabályozó szerződés mintákat; továbbá ajánlások, tanulmányok, előadások és tanfolyamok segítségével ismertetjük meg az érintett szereplőkkel a webarchiválással és a webarchívum-használattal kapcsolatos ismereteket.”

A célok kitűzésével párhuzamosan zajlott a projektet megvalósító munkacsoport megszervezése is. Témafelelősnek *Drótos Lászlót*, a MEK munkatársát jelölték ki, akinek közvetlen felettese és a témában helyettesítője jelen cikk másik szerzője, az E-könyv-

tári Szolgáltatások Osztály vezetője, *Moldován István*. A számítástechnikai feladatokon két informatikus dolgozik. Egyikük a már említett Kovács Péter, aki elsősorban a tömeges aratásokat végzi, míg a rendszergazdai és kisebb programozási feladatok elvégzésére *Vitéz Gábor* kapott megbízást, aki a MEK esetében már sok éve látja el ezt a munkakört. A projekt költségkeretének terhére két főállású munkatársat sikerült felvenni az E-könyvtári Szolgáltatások Osztályra: webkönyvtárosi munkakörbe *Németh Márton*t, aki a digitális könyvtári terület egyik elismert hazai szakembere, jelentős nemzetközi tapasztalatokkal és kapcsolatokkal; webkurátornak pedig *Visky Ákos Lászlót*, aki már korábban is dolgozott archivátorként. A munkacsoport tagjai közti kommunikáció részben online csatornákon zajlik, a napi szintű Skype megbeszélések mellett egy MIAadm-1 nevű zárt levelezőlistán. A közösen szerkesztett dokumentumok és az egyéb fájlok tárolása az OSZK Redmine projektkezelő rendszerében, valamint megosztott Google Drive mappákban történik.

A belső kommunikáció megszervezése mellett már a kezdetektől fontosnak tartottuk, hogy a szakmát és más érintett köröket is tájékoztassuk, ezért 2017. május elején egy ideiglenesnek szánt projekt honlapot³ indítottunk, amit egy-két hetente frissítünk. Megtalálható rajta a projekt rövid ismertetése; van egy hírrovat az elért eredményekről, a megjelent cikkekről és a megtartott előadásokról; megnézhetők a témában magyar nyelven elérhető publikációk, valamint egy beágyazott hírcsatornán át megjelennek a webarchiválással foglalkozó külföldi kollégák legújabb Twitter-bejegyzései is. Ezek mellett linkek mutatnak a projekt keretében elkészült minden nyilvános szolgáltatásra (demó gyűjtemény, wiki, szakirodalmi bibliográfia, javaslattevő űrlap). Az érdeklődők a mia@mek.oszk.hu e-mail címen vehetik fel a kapcsolatot a munkacsoport tagjaival. Természetesen az OSZK központi honlapján is elérhetők a legfontosabb információk és a publikációk, előadások. Akiket pedig szakmailag is érdekel ez a tevékenység, azok feliratkozhatnak a 2017 májusában indított MIA-1 levelezőlistára⁴, melyen keresztül nagyjából havonta részletesebb, a technikai kérdésekbe és a problémákba is belemerő tájékoztatást kapnak az aktuális helyzetről, valamint a fontosabb nemzetközi híreket is megosztjuk velük. A listának több mint 30 tagja van, főként hazai közgyűjteményekben dolgozó szakemberek.

Infrastruktúra

A kísérleti projekt idejére a Kormányzati Informatikai Fejlesztési Ügynökség biztosít egy Linux-alapú szerveret a nagyméretű aratások memória- és tárhelyigényének tesztelésére. Ennek a gépnek a jelenlegi paraméterei: 16 CPU mag, 64 GB RAM, 100 GB rendszerlemez, 20 TB tárhely, 10 Gbps sebességű hálózati csatlakozás. A megőrzendőnek ítélt mentések során keletkezett fájlok és a hozzájuk tartozó index-állományok összmérete 2018 végére meghaladta a 10 TB-ot. Emellett 2017. június végétől az OSZK-n belül egy kisebb teljesítményű virtuális szerver szolgál az új szoftverek kipróbálására, egyes webhelyek arathatóságának tesztelésére, a nyilvános demóba bekerült honlapok időszakos mentésére, valamint magára a nyilvános szolgáltatásra. Ennek technikai adatai: 4 CPU mag, 16 GB RAM, 1,5 TB tárhely. A tárhely a projekt során többször bővítésre került, jelenleg kb. az 50%-a szabad.

Más nemzeti könyvtárakban működő webarchívumokhoz hasonlóan mi is alapvetően olyan *nyílt forráskódú szoftverekből* tervezzük felépíteni a rendszert, amiket az Internet Archive és az International Internet Preservation Consortium (IIPC) nevű nemzetközi szervezet is támogat. Ezeket fogjuk kiegészíteni saját fejlesztésű modulokkal vagy önálló alkalmazásokkal, melyek speciális igényeket elégítenek ki, illetve integrálják a webarchívumot az OKR keretében bevezetésre kerülő új könyvtári rendszerrel.

Webhelyek tömeges aratásához a legfontosabb eszköz az Internet Archive által 2003 óta fejlesztett és használt *Heritrix* crawler vagy robot. Bár a Heritrix eredetileg alapvetően még a „hagyományos”, 1.0-es webre lett kitalálva, de később sokat fejlesztettek rajta olyan irányban, hogy a 2.0-as, JavaScriptekben gazdag, dinamikus megoldásokat használó weboldalak is ki tudja elemezni és le tudja menteni. Ennek ellenére a tapasztalataink szerint a 3.2-es Heritrix is sokat hibázik, elég gyakoriak a hiányosan vagy hibásan lementett oldalak. A problémák egy része speciális konfigurációs beállításokkal orvosolható (persze tömeges aratásoknál erre nincs emberi kapacitás), más része viszont az eredeti webhelynél használt technológia módosítását igényelné, vagy egy más típusú eszközt (pl. Brozzler vagy Webrecorder) kell használni ilyen esetekben.

A Heritrix ún. WARC formátumú konténerekben tárolja a robot által talált linkekről letöltött fájlokat. Ezek megjelenítéséhez az Internet Archive által készített *OpenWayback* (OWB) szoftvert használjuk

mindkét szerveren. Az OWB időgép-szerűen teszi lehetővé a lementett webtartalom böngészését egy URL cím megadása után. Először naptári nézetben mutatja meg az adott URL-ről készült mentések dátumait, majd egy időpontot kiválasztva megjeleníti a fájlt, és ha vannak benne linkek, akkor azokra kattintva ugyanúgy böngészhető az archívum, mint az élő web – mindaddig, amíg egy olyan linkre nem kattint a felhasználó, ami már nincs benne az archívumban.

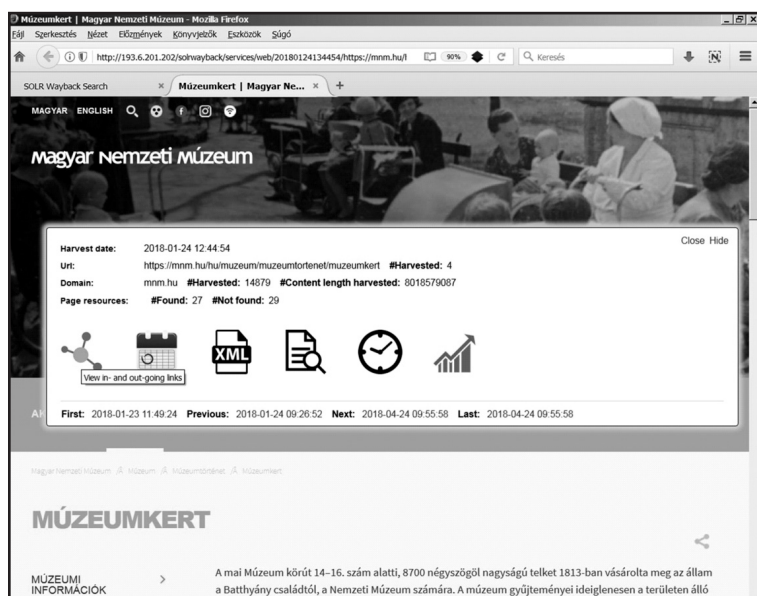
Mivel a Heritrix és az OWB vezérlése komolyabb informatikai ismereteket igényel és időnként a szerverhez való közvetlen hozzáférésre is szükség van, ezért az évek során több olyan keretrendszert is kifejlesztettek, amelyekkel felhasználóbarát felületen indíthatók és állíthatók le az aratások, valamint indexelhetők és nézhetők vissza a lementett fájlok. Ezek a szoftverek általában még további funkciókat is tartalmaznak, amelyek az archiválási folyamat néhány egyéb munkafázisát is támogatják. Az egyik ezek közül a 2006-tól létező *Web Curator Tool* (WCT), mely eredetileg az új-zélandi és a brit nemzeti könyvtár közös projektje volt és több más nemzeti webarchívumnál is elkezdtek használni, de később a British Library kiszállt, az új-zélandiak pedig nem fejlesztették tovább. Emiatt az általunk 2017 júniusában először kipróbált WCT még nem támogatta a Heritrix 3-as verzióit. Mivel időközben a Holland Nemzeti Könyvtár (Koninklijke Bibliotheek) is bekapcsolódott a szoftverfejlesztésbe, 2018 novemberére elkészült a WCT 2.0-as változata, amit jelenleg mi is tesztelünk. Ez már teljesen integrálva lett a 3-as Heritrix-szel és a tervek szerint idővel más crawlert is támogatni fog. A WCT az aratások paraméterezésén és ütemezésén kívül számos egyéb funkciót is tartalmaz, például metaadatokkal és csoportokba sorolhatók a szelektív archiválásra kiválasztott webhelyek, kiküldhetők vele engedélykérő levelek, majd nyilvántarthatók a kapott engedélyek, többféle módon segíti a lementett tartalom ellenőrzését, illetve a megismételt aratásoknál a minőség javítását, a hiányok pótlását stb. Kifejezetten csoportmunkára készült, így akár egy intézményen belül, akár más intézményekből többen is használhatják, mert szigorúan elkülöníti a jogosultságokat, különböző szintű felhasználó csoportokat lehet benne definiálni.

Megnéztük továbbá a *NetarchiveSuite* (NAS) és a *Web Archiving Integration Layer* (WAIL) keretrendszereket, valamint a *Brozzler* (browser + crawler) nevű, böngészővel kombinált robottal is végeztünk néhány próbát, melyet 2016-ban mutatott be az Internet Archive. A tesztelt webarchiváló és megjelenítő

programok közül említést érdemelnek még a következők: a *WARCreate* nevű Chrome böngésző-kiegészítő, amivel WARC formátumba menthetők egyedi weboldalak; az ingyenes online szolgáltatásként is használható *Webrecorder*, mellyel egy böngészési folyamat rögzíthető; a Windows alatt futó *Webrecorder Player*, amivel bármilyen WARC fájl megjeleníthető; valamint a nagyon felhasználóbarát webhely-letöltő program, a *HTTrack*, ami WARC helyett fájlrendszerbe ment.

Az OpenWaybacknek is megvannak a maga korlátai (pl. csak URL cím szerint lehet keresni vele, az egyes mentett weboldalakról pedig nagyon kevés infor-

mációt ad), és ezért szintén alternatív megoldásokat kezdtek el fejleszteni néhány helyen. A legígéretebb ezek közül a dán *SolrWayback*, ami teljes szöveg- és képkereső funkciót is tartalmaz, az archív weblapokon kinyitható Toolbar panelen pedig olyan funkciókat találunk, mint az adott doménról kifelé mutató, illetve az arra kívülről hivatkozó linkekből rajzolt gráf, az oldal mentéseinek időbeli eloszlása naptárszerű nézetben, és a mentésekből generált bélyegképek, a weboldalt alkotó elemek letöltési idejének eltérései, valamint az illető doménról aratott anyag mennyiségének évenkénti változása az archívumban (1. ábra).

1. ábra

A SolrWayback megjelenítő eszköztára egy archivált weboldalon

A SolrWayback keresőjét beépítettük a nyilvános gyűjteményünkbe, és mivel voltak különböző problémáink vele, felvettük a kapcsolatot a dán fejlesztővel, aki készségesen segített és jó munkamegosztás alakult ki, például mi tesztelhetjük elsőként az új funkciókat. 2018 tavaszán egy saját keresőt is elkezdtünk fejleszteni *SolrMIA* néven, ami szintén a Solr indexre épül, de a találatok az OpenWaybackben jelennek meg. További különbségek még, hogy ez használja a magyar nyelvhez készült szótövező algoritmust, szűrőfeltételként felajánlja a webhelyek metaadatai között rögzített témakört, műfajt és típust is, továbbá az egyes találatok alá kiírja a webhely egységesített nevét.

Az archívumban való böngészéshez, illetve az ar-

chivált verzió és az eredeti weboldal közötti eltérések összehasonlításához, valamint a mentés idején használatos böngészőkben való megjelenés megőrzéséhez fontos, hogy oldalképek is készüljenek legalább a kezdőoldalról és esetleg néhány fontosabb aloldalról. Erre a *Grab Them All* (GTA) nevű Firefox kiegészítőt, a *Nimbus Screen Capture* Chrome-ba beépülő változatát, valamint a linuxos szervereken a *Puppeteer* nevű programmal vezérelt Chromiumot (a Chrome böngésző motorját) használjuk.

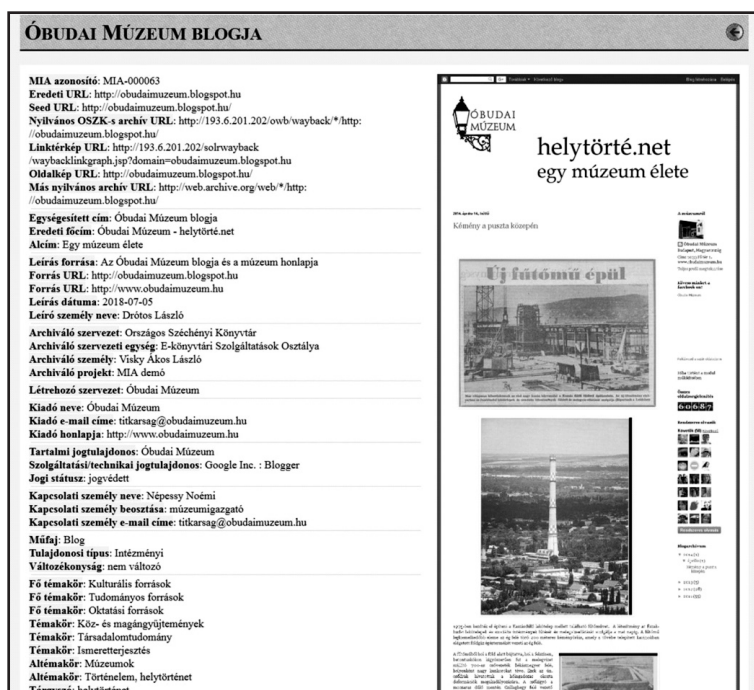
Tesztgyűjtemény

Az első néhány héten terhelési tesztek végeztünk a KIFÜ-s szerveren, hogy lássuk, milyen memória-

és tárhelyigényei vannak a Heritrixnek attól függően, hogy hány URL címen és milyen beállításokkal indítjuk el, majd 2017. április végén lefutott az első komolyabb aratás: az Elektronikus Periodika Archivum és Adatbázis (EPA) által nyilvántartott, de az állományában nem archivált kb. kétezer magyar időszaki kiadvány weboldalait próbáltuk meg lementeni. Ezt a gyűjtést júliusban megismételtük, kihagyva az URL listából a problémás (pl. megszűnt vagy az aratórobot által nem bejárható) címeket, és csak az időközben megváltozott oldalakat tároltuk el újból. Ezzel párhuzamosan elkezdtek a Könyvtári Intézet által gondozott *Nyilvános Könyvtárak Jegyzékében* található könyvtári honlapok és egyéb könyvtári témájú oldalak mentését is, amit a magyar levéltárak, múzeumok és galériák, egyetemek és kutatóintézetek webhelyeinek archiválása követett. 2018 elején a kormányzati szervek és az önkormányzatok honlapjait is lementettük (utóbbiak listáját a magyar Wikipédiától kaptuk meg), valamint egy még korántsem teljes körű mentést csináltunk 2018 júliusában az irodalmi témájú webhelyekről. Ezeket a válogatott címlistákat 2018 őszén különböző források alapján további URL-ekkel egészítettük ki, majd elkezdtek az újraaratásukat. 2018. december végéig több mint hétezer webhelyet archiváltunk kettő, négy alkalommal, jellemzően há-

rom szint mélységben. A tematikus gyűjtések mellett esemény-alapú archiválásokat is csináltunk: a 2018-as téli olimpiával, valamint az országgyűlési választásokkal kapcsolatos online forrásokat gyűjtöttük néhány hétig, illetve a Múzeumok Éjszakája alkalmából játék témájú webhelyeket mentettünk. 2017 júliusában külön mentettük az OSZK saját webes tartalmait, pl. a honlapot, a blogot, a virtuális kiállításokat és a Facebook oldalt, 2018 novemberében pedig a megszűnő régi Corvina honlapot.

A KIFÜ szerveren végzett tesztaratók anyaga nem igazán alkalmas még házon belül való használatra sem (sok a hiány és a hiba benne, nincs teljes egészében leindexelve, nincsenek webhely szintű metaadatok stb.). Viszont szeretnénk volna mielőbb egy nyilvános gyűjteményt is létrehozni, amivel a szakemberek és a nagyközönség számára is demonstrálni lehet a webarchiválás lehetőségeit és korlátait, ezért a 2017-ben learatott anyagból össze válogattunk több mint 150 jobban sikerült mentést és ezek tulajdonosaitól engedélyt kértünk a projekt végéig a nyilvános szolgáltatásra. Szerencsére egészen sokan pozitívan válaszoltak, így az ő webhelyeiket 2018 folyamán néhány alkalommal lementettük az OSZK-s szerverre is és létrehoztunk belőlük egy demó gyűjteményt, ami 2018. február 14-től érhető el a projekt

2. ábra

Egy lementett blogról készített metaadatrekord és oldalkép részlete

honlapjáról. Ez a lista még később is bővült néhány tétellel, így végül 118 webhely található benne. Nagy részük intézményi honlap vagy blog, de van néhány személyes oldal és időszaki kiadvány is köztük. Az OSZK-s szerveren található mentésekre mutató link mellett minden webhely esetében megnézhető a le-töltéskor készült oldalkép, az adott domén linktér-képe, az amerikai Internet Archive-ban levő többi mentés, valamint természetesen az élő weboldal is megnyitható egy másik ablakban. Az eredeti és az archív példányok összehasonlításával láthatóvá válnak az archiválás során keletkezett hibák és hiányok. Ezeket a mentéseket alaposan ellenőriztük, a minőségi problémákat pedig rögzítettük az XML metaadat rekordokban, melyek HTML-re konvertálva szintén megnézhetők, a kicsinyített oldalképekkel együtt (2. ábra). Márciusban a szolgáltatófelületbe beépítettük a SolrWayback és a SolrMIA keresőket is, amelyekkel a teljes állományban lehet szavakra és képekre keresni.

Egy könyvtári webarchívumnál jogos elvárás, hogy a teljes szövegű keresés mellett metaadatok alapján is kereshető, illetve böngészhető legyen. Az archiválási munkafolyamat és a hosszú távú megőrizhetőség azt is megkívánja, hogy a bibliográfiai leírások mellett adminisztrációs és technikai metaadatokat is rögzítsünk. A metaadatok története gyűjtemény, részgyűjtemény, webhely, webhelyrész és fájl szintjén. (Utóbbi természetesen csak a fájlokból automatikusan kinyerhető vagy generálható adatokból, hiszen több százmillió fájl esetében más megoldás nem jöhet szóba.) Mi egyelőre a részgyűjtemény- és a webhely-szintű metaadatokkal foglalkoztunk. Az amerikai Online Computer Library Center (OCLC) Web Archiving Metadata Working Group nevű munkacsoportjának 2018 februárjában közzétett, Dublin Core-alapú ajánlását figyelembe véve dolgoztuk ki áprilisban a saját adatstruktúránkat, amelynek egyes mezőit – ahol lehetett – megfeleltettük a MARC21-nek is. Több mint százféle adatot definiáltunk mindkét szinten, melyeket három csoportba soroltunk: leíró, adminisztrációs és technikai adatok köré. Egy webarchívumnál a nagy számosság miatt nem várható el, hogy minden webhelyről azonos részletességű leírások készüljenek, mert ez a tevékenység nagyon élőmunka-igényes és a legszűkebb keresztmetszet mindig a rendelkezésre álló munkaerő. Ezért a webhelyek esetében csak három kötelező mezőt határoztunk meg: azonosító, név, URL, minden további adat kitöltése opcionális, illetve reményeink szerint részben majd automatizálható lesz. Az adatok táro-

lása egyelőre XML fájlokban történik, melyek betölthetők lesznek majd az OSZK leendő új digitális gyűjteménykezelő rendszerének adatbázisába.

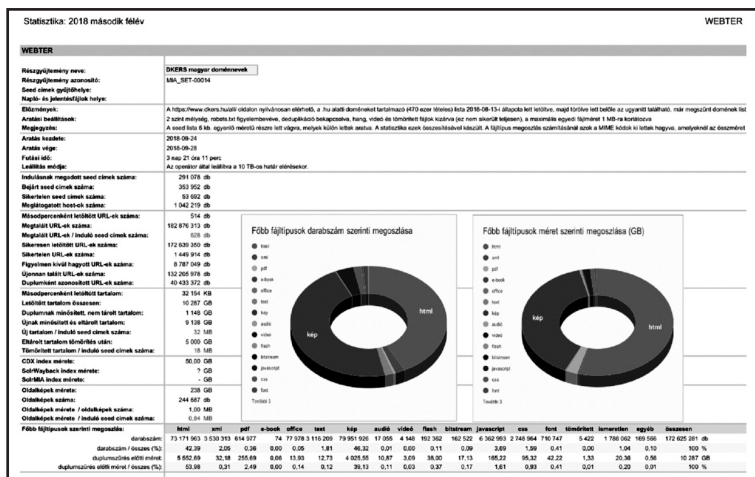
Webtér archiválás

A válogatott aratásokkal a nemzeti webtér csak egy kis töredéke őrizhető meg, igaz, az nagyobb mélységben, jobb minőségben és gyakoribb mentésekkel. A szelektív archiválás mellett sok országban végeznek a teljes országdoménre kiterjedő aratásokat is, általában évente egyszer-kétszer, hogy legalább egy reprezentatív „pillanatképet” készítsenek az adott országban működő webszerverek minél nagyobb halmazáról. Az első ilyen tesztet 2018 szeptemberében végeztük, amikor is több mint 291 ezer .hu végű névből álló címlistán indítottuk el a robotot, majd négy napi futás után az eredetileg meghatározott 10 TB összeméret elérésekor leállítottuk. A deduplikáció (vagyis az azonos fájlok kiszűrése) és a tömörítés után a ténylegesen eltárolt tartalom kb. 5 TB lett. A robotot úgy állítottuk be, hogy a kezdőoldaltól max. 2 szint mélységig kövesse a linkeket, a hang, a videó és a tömörített állományokat ne mentse le. A Heritrix négy nap alatt összesen kb. egymillió szervert járt be és több mint 172 millió fájlt töltött le, amelyeknek 42%-a HTML, 46%-a pedig kép. A 291 ezer kiinduló URL címről több mint 244 ezer esetben sikerült oldalképet is csinálni, ezek összesen 238 GB-ot foglalnak el (3. ábra).

Ez a hatalmas anyag további elemzéseket igényel. Szeretnénk például kigyűjteni belőle az aldoménekre mutató linkeket, hiszen a kiinduló címlista csak a központi honlapokra mutatott, így ha a domén tulajdonosa aldoméneket is létrehozott, ahol önálló webhelyek vannak, azokat most 2 szintig sem járta be a robot. Ki kellene továbbá gyűjteni, majd törölni a listából azokat a doméneket, amelyekről csak valamilyen hibaüzenet jött, vagy a letöltött tartalom mérete nem ér el egy határértéket, mert azok vagy üresek, vagy ki vannak tiltva róluk a robotok, vagy robottal nem járhatók be (mert például bejelentkezést igényelnek). A következő domén szintű aratásnál pedig finomhangolni kell a konfigurációs paramétereken, hogy minél több értelmes/értékes fájlt mentsünk le és minél kevesebb „szemetet”.

Kapcsolatépítés

Mivel más országokban már tíz, húsz éves tapasztalatokkal rendelkeznek ezen a szakterületen, sőt van,

3. ábra

Az első domén-szintű aratásról készült statisztika

ahol már egy második generációs webarchívumot működtetnek, számunkra különösen fontos a náluk felgyűlt gyakorlati és elméleti tudás mielőbbi elsajátítása. Ezért is kezdeményeztük 2017 nyarán, hogy az OSZK csatlakozzon az internet archiválásával foglalkozó intézményeket és cégeket tömörítő szervezethez, az International Internet Preservation Consortium (IIPC) munkájához, ami az október 6-án elküldött kérelmet követően 2018. január elsejével meg is történt.⁵ Az IIPC 2013-ban jött létre a francia nemzeti könyvtár kezdeményezésére 12 alapító intézménnyel, jelenleg már kb. 45 országból vannak tagjai. Szeptember 18-án videokonferencia formájában lehetőségünk nyílt beszélni az IIPC végrehajtó bizottságának tagjával, *Jefferson Bailey*-vel, aki egyben az Internet Archive egyik vezetője is. Bár a szervezet 2015 novemberében tartott új-zélandi közgyűlésén és konferenciáján a nagy távolság és a magas költségek miatt nem tudtunk részt venni, de újonnan csatlakozott tagként lehetőségünk volt arra, hogy egy öt perces videó prezentációval bemutatkozzunk a rendezvényen. Az IIPC oktatási munkacsoportjának tevékenységébe is bekapcsolódtunk 2018 elején. A kommunikáció online konferencia-beszélgetések, valamint megosztott dokumentumok formájában történik. A munkacsoport az internetes tartalmak megőrzéséhez szükséges ismeretek oktatásának módszertanát dolgozza ki. Ennek érdekében felmérték a tagországokban eddig elkészült tananyagokat, a jó gyakorlatokat, és kérdőíves kutatást végeztek az igényekről, elvárásokról, melynek előzetes eredményeiről mi is beszámoltunk előadások és cikkek formájában.

2017 őszén Németh Márton elvégezte a dániai Aarhus egyetemén működő NetLab kutatócsoport angol nyelvű távoktatási kurzusát, ahol öt témakörben folyt a képzés. Október 24-én Bécsben, majd november 9-én Pozsonyban voltunk egynapos tanulmányúton, ezt követően 2017 decemberében a szlovák webarchívumot fejlesztő Tempest cég képviselői az OSZK-ban is bemutatták a rendszerüket. 2018 őszén pozsonyi konferenciákon többször is volt alkalmunk a szlovák és a cseh kollégákkal beszélni, akiket például a SolrWayback-kel folytatott kísérleteink érdekelttek. A SolrWayback és a NetLab kurzus miatt a dániai szakemberekkel is kapcsolatba kerültünk, és a terület egyik elismert dán kutatójának, Niels Brüggernek a COST Action nevű EU-s programra beadott Transnational Researcher Use of Web ARChives (TRUEWARC) című projekttervét – több más országgal együtt – mi is támogattuk.

Az Internet Archive-val, amely az egész világra kiterjedően gyűjti a weboldalakat 1996 óta és ezért a legnagyobb magyar archív webanyaggal rendelkezik, 2018 júliusában kezdeményeztük a kapcsolatfelvételt. A tőlük kapott tájékoztatás szerint a gyűjteményükben több mint egymilliárd .hu végű URL cím van. Bár a Wayback Machine felületén nincs mód országhoz tartozó szűrésre, de egy API-n keresztül lehetőség van erre, ahogyan ez a német nemzeti könyvtár által előfizetett szolgáltatás esetében már kipróbálható.⁶ Egy ilyen keresőfelületet majd mi szeretnénk beépíteni az archívumunk honlapjába, amivel a régi magyar web is kereshetővé válik.

A magyar internet legalább részleges megőrzése olyan nagyságrendű és bonyolultságú feladat, amit

egyetlen intézmény néhány munkatárssal egészen bizonyosan nem tud fenntartható módon megoldani. A nemzeti könyvtárnak együttműködések kell kialakítania nemcsak a közgyűteményi szféra egyes intézményeivel (pl. a válogatás, engedélyeztetés, minőségellenőrzés és metaadatolás élőmunka-igényes feladatainak megosztása érdekében), hanem a nagyobb tartalomszolgáltató cégekkel is (pl. hogy robot- és archívumbaráttá tegyék a szolgáltatásait, illetve hogy küldjék be az archívumba az automatikusan nem aratható nyilvános tartalmaikat); továbbá a képzéssel és továbbképzéssel foglalkozó egyetemi tanszékeket is segítenünk kell abban, hogy ez a terület is bekerüljön az oktatásba. Ezen a téren is megtettük a kezdeti lépéseket: felvettük a kapcsolatokat az érintett intézmények egy részével, megbeszéléseket folytattunk és bemutatókat tartottunk, és bár még sokan idegennek érzik ezt a szakterületet, reményeink szerint a webes tartalmak megőrzésével való foglalkozás néhány év múlva ugyanúgy beépül a közgyűtemények tevékenységébe, mint például a digitalizálás vagy az intézményi repozitóriumok.

Egy webarchívumnak maguk az internethasználók is potenciális partnerei. Bevonhatók lennének a mentések ellenőrzésébe, a metaadatok gazdagításába, de leggyakrabban a megőrzésre érdemes webhelyek összegyűjtésében szoktak tőlük segítséget kérni a külföldi archívumok, különösen olyankor, amikor egy eseménnyel kapcsolatos fontos online források URL címeit kell néhány hét vagy nap alatt összeszedni. Mi is létrehoztuk egy Google-űrlapot⁷ 2018 márciusában, melyen keresztül bárki javasolhat kevésbé ismert, de archiválásra érdemes magyar webhelyeket. Az űrlap kitöltése előtt egy saját fejlesztésű egyszerű keresővel ellenőrizni lehet, hogy az adott URL nem szerepel-e már a nyilvántartásunkban.

Ismeretterjesztés

A fenntarthatóság és a munkamegosztás miatt kiemelten fontosnak tartjuk, hogy a magyar közgyűteményekben legyenek olyan szakemberek, akik értenek az online tartalmak lementéséhez és hosszú távú megőrzéséhez. Ennek érdekében folyamatosan és egyre több csatornán terjesztjük az eddig megszerzett ismereteket és tapasztalatokat. A projekt honlap és a MIA-I lista mellett 2017 tavaszán egy wikit⁸ is elkezdtünk összeállítani az internet archiválással kapcsolatos ismeretekről. A MIA wikiben már közel 600 szócikk található, ilyen kategóriákba sorolva: fogalmak, formátumok, fórumok, hasznosítás, irodalom,

projektek, rendezvények, szabványok, szervezetek, szoftverek, szolgáltatások, és a szócikkekből több ezer link mutat kifelé az elsődleges információforrásokra.

2017 előtt magyar nyelven 15 lényegesebb publikáció jelent meg a webarchiválásról, ezek többsége külföldi cikkek referátuma vagy szakirodalmi szemle volt. Szakmai konferenciákon sem jelent meg ez a téma korábban nálunk, eltekintve a MIA létrehozását sürgető néhány régi előadásunktól. A projekt ideje alatt már egy tucat cikket és tanulmányt publikáltunk a hazai szakfolyóiratokban (Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, Könyvtári Figyelő, Digitális Bölcsészeti) és hazai, illetve külföldi konferencia-kiadványokban, továbbá legalább ugyanennyi előadást tartottunk különböző rendezvényeken, melyek között volt néhány angol nyelvű is: Debrecenben a 2017-es CogInfoCom és Rigában a 2018-as BOBCATSSS konferenciákon, valamint Pozsonyban az Egyetemi Könyvtár rendezvényein. Jelenkezünk a 2019-es BOBCATSSS-re is, valamint a zágrábi IIPC konferenciára, melynek a szervezésében is részt veszünk. A tavalyi Networkshop konferencián az előadás mellett egy hosszabb műhelymegbeszélésre is sor került, és az idei évi rendezvényen is tervezünk egy közel három órás tutoriált (irányított megbeszélést) a nulladik napon.

2017. október 13-án az OSZK-ban műhelynapot szerveztünk „404 Not Found – Ki őrzi meg az internetet?” címmel, melyet 2018. november 15-én megismételtünk. Az előadások után kerekasztal-beszélgetésre is sor került a közgyűteményi szakemberekkel az együttműködés lehetséges formáiról. Mindkét alkalommal 70–80 résztvevője volt a műhelynapnak, és a visszajelzések alapján sikeresnek minősíthetjük ezeket a félnapos rendezvényeket.

2017 nyarán a Könyvtári Intézettel közösen elkezdtünk szervezni egy 30 órás továbbképző tanfolyamot „Az internet archiválása, mint közgyűteményi feladat” címmel olyan könyvtári, múzeumi, levéltári szakembereknek, akik akár saját intézményi archívumot szeretnének kialakítani, akár bedolgoznának az OSZK-ban tervezett nemzeti webarchívum munkálataiba. A tanfolyam végleges terve októberre készült el és a következő évben lezajlott akkreditációs eljárás is sikeresen túljutott. Erről 2018 novemberében kaptuk meg az értesítést, így a továbbképzés első alkalommal 2019. április-májusban, majd pedig szeptemberben kerül meghirdetésre. A 4 napos tanfolyam tervezése mellett 2018. január végén felmerült egy „blended learning” típusú (vagyis távokta-

tási jellegű, de emellett néha személyes jelenlétet is igénylő) tananyag összeállításának ötlete, amely az OSZK leendő e-learning rendszerén keresztül lesz elérhető. A 25×45 perces oktatóanyaggal szeptemberre készültünk el és a szöveges részek mellett videókat, prezentációkat és képernyőfotókat is tartalmaz. A távoktató keretrendszerbe való betöltése várhatóan 2019 elején kezdődik el.

A gyakorlati tevékenység mellett a projekt kezdete óta folyamatosan figyeljük a webarchiválással, illetve általában az internetes tartalmak megőrzésével kapcsolatos tudományos kommunikációt is. Gyűjtjük és olvassuk a nemzetközi szakirodalmat, melyből összeállítottunk egy már több mint 450 tételes bibliográfiát,⁹ ami különféle formátumokban böngészhető és tölthető le a projekt honlapjáról.

Jogi környezet¹⁰

A webarchiválás üzemserű működtetésének jogi feltételei is vannak. Számos országban ezt a kötelesepéldány szabályozás keretében oldották meg, különböző módokon. Jogi szabályozás vonatkozik a nemzeti szintű webarchiválásra pl. Németországban, Észtországban, Izlandon, az Egyesület Királyságban.

Magyarországon évek óta napirenden van a kötelesepéldány rendelet módosítása¹¹, a legfrissebb információk alapján 2019 első negyedévében már várható ennek hatályba lépésbe. Kézenfekvőnek tűnt, hogy ezt kellene kiegészíteni a tartalomszolgáltatók és a webarchívumot működtető nemzeti könyvtár jogait és kötelesegeit definiáló részekkel, számos külföldi példa is ezt támasztotta alá. Ennek elősegítése érdekében 2017 májusában összefoglalókat készítettünk néhány nemzeti webarchívum (dán, cseh, észt, brit, ausztrál) gyűjtőköréről, jogi és szervezeti kereteiről, majd az észt kötelesepéldány törvény angol nyelvű fordításából kiemeltük és kommentáltuk azokat a részeket, amelyeket a magyar jogalkotók számára is megfontolandónak ítéltünk¹².

A 2019-ben meginduló Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégia (KDS) keretében 2018 nyarán egy külön bizottság kezdett foglalkozni a stratégia jogi szabályozásának feltételeivel. Ennek a munkának a során irányult a figyelem a webarchiválás szabályozására is, mivel a KDS terveibe belekerült a webarchiválás tevékenysége is a digitalizálás mellé. A bizottság arra az álláspontra jutott, hogy a kötelesepéldány-szolgáltatás szabályozása miniszteri rendeletként nem biztosít elegendő jogi fedezetet a webarchiválásra, ezért azt külön törvényben kellene szabályozni. A bizottság kérésére kidolgoztunk egy koncepció-tervezetet a tör-

vényszervezet számára¹³, amelyben meghatároztuk a webarchiválás alapvető fogalmait, kereteit, kiterjedését, a fenntarthatóság feltételeit, továbbá költségvetési tervet is készítettünk a folyamatos fenntarthatóság biztosítására. A törvénytervezetet az ősz folyamán már nem a KDS jogi bizottsága, hanem az EMMI Könyvtári és Levéltári Főosztály kezdte el gondozni. 2018 decemberében egyeztetünk törvénytervezet szövegéről az említett főosztállyal és az EMMI Közigazgatási Államtitkárság osztályvezetőjével. A legfrissebb információk alapján a tervezet közigazgatási egyeztetésre bocsátását megelőző egyeztetésen a minisztériumi és közigazgatási szervek abban állapodtak meg, nem szükséges a törvényi szintű szabályozás, megfelelő lesz a kormányrendelet megalkotása. A jogszabály előkészítése ennek megfelelően folytatódik 2019 folyamán. A jogszabály hatályba lépése 2020. január elsejétől várható.

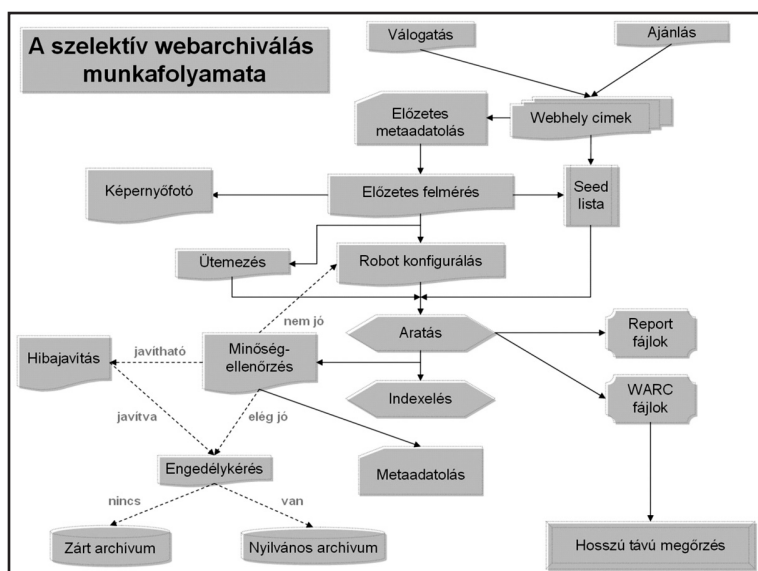
A jogi szabályozás egyik fontos feladata a nemzeti domain címek begyűjtése a teljes körű webaratás érdekében. Ezt több országban a nemzeti könyvtár és a helyi domain nyilvántartó szervezetek közötti megállapodás biztosítja. Ennek érdekében több lépést tettünk az OSZK-ban, hogy az Internet Szolgáltatók Tanácsával¹⁴ hasonló együttműködési megállapodást kössünk, sajnos eredménytelenül. A jogi bizottság is úgy vélte, erre ez a szervezet jogszabállyal nem kötelezhető, ezért alternatív megoldást javasoltak. A minisztérium azt az eljárást fogalmazta bele végül a törvénytervezetbe, miszerint a tartalomgazdának kötelező lesz egy, az OSZK által később kidolgozandó űrlapon bejelenteni az induló honlapjaikat, a regisztráció, a nyilvántartás és a webaratás érdekében.

Üzemserű működésű webarchívum terve

Az OKR projekt¹⁵ keretében elindított kísérleti webarchiválás tervezett határideje 2018. december 31. volt. A konferencián elhangzott előadás idején azzal az ütemezéssel számoltunk, hogy a kísérleti szakasz 2018. decemberi lezárása után 2019 januárjától az üzemserű webarchiválással folytatjuk a munkát. Egyéb tényezők miatt az OKR projekt lezárása 2018. december 31-éről elhalasztódott 2019. június 30-ra. A webarchiválási kormányrendelet életbe lépése előtt még nincs törvényi kötelezettsége a nemzeti könyvtárnak a webarchiválásra és a tartalomgazdák bejelentési kötelezettsége sem lépett még hatályba.

A fentiek alapján ezért a webarchiválás 2019-ben is egyfajta projekt státusban folytatódik, és lépésről

lépésre haladva próbáljuk kiépíteni a hosszú távú tevékenység elemeit, az egyes munkafolyamatokat (4. ábra) támogató informatikai rendszert.

4. ábra

A szelektív webarchiválás munkafolyamata

Szervezeti feltételek

A webarchiválásnak, mint folyamatos könyvtári tevékenységnek helyet kell kapnia a nemzeti könyvtár szervezetében, melynek logikus helye az E-könyvtári Szolgáltatások Osztály, ahol a pilot program szakmai vezetője is dolgozik. Az osztály 1999-ben jött létre és a digitális, online tartalmak gyűjtésével, megőrzésével és szolgáltatásával foglalkozik, tevékenysége folyamatosan bővül: kezdetektől a Magyar Elektronikus Könyvtárban¹⁶ (MEK) digitális könyv jellegű kiadványokkal, majd 2004-től az Elektronikus Periodika Adatbázis és Archivum¹⁷ (EPA) keretében elektronikus időszaki kiadványokkal, 2007-től pedig a Digitális Képtárházban¹⁸ (DKA) digitális képi dokumentumokkal. Az osztályon fogadják az OSZK Digitális Könyvtárába¹⁹ (DK) kötelezpéldány jelleggel beérkező, főként kereskedelmi e-könyveket is. Ezek a gyűjtemények számos online kiadványt tartalmaznak, sok közülük az eredeti helyén már régen eltűnt, csak a könyvtár őrzi, szolgáltatja őket. Ezekben a gyűjteményekben alapvetően dokumentum szintű gyűjtés és megőrzés folyik, az adott dokumentumokat a maguk teljességében őrizzük, archiváljuk és szolgáltatjuk, s látjuk el egyenként önálló metaadatokkal.

A webarchiválás ezt a tevékenységet terjeszti ki a

honlapok szintjére. Itt viszont technológiai akadályok miatt sok esetben a webhelyeket nem lehet, illetve nem tudjuk a maguk teljességében gyűjteni (általában csak maximum 3 szint mélységig), valamint részletes metaadatokkal csak a nyilvánosan is szolgáltatható honlapokat tudjuk ellátni.

2019 januárjától a projekt folytatásában sikerült továbbra is biztosítani a webarchiválással foglalkozó két kolléga határozott idejű foglalkoztatását, valamint a külsős informatikus megbízását. Az OSZK kidolgozott egy új szervezeti működési szabályzat tervezetet, melyet eljuttatott a fenntartó minisztériumnak, melyben ezen az osztályon rögzíti a webarchiválás tevékenységét, átnevezve azt E-könyvtári Szolgáltatások és Webarchiválás Osztálynak. Jelenleg várjuk az EMMI jóváhagyását a szervezeti változásokat tartalmazó új SZMSZ tervezetre.

Infrastruktúra feltételek

A projekt alatt, a tesztmérések alapján a KIFÜ-vel közösen kidolgoztunk egy specifikációt az üzemszerű webarchiválás infrastruktúrája számára. A webarchiváláshoz szükséges szerverek és tárhely részét képezik az OKR projekt nagy infrastruktúrális beszerzésének. A tervezett eszközök a szükséges

közbeszerzési eljárás lefolytatása után 2018 decemberében megérkeztek az OSZK-ba. Pontosabban ezek egy része, mivel a leendő nagy infrastruktúra a biztonságos üzemeltetés, megőrzés érdekében két telephelyen fog párhuzamosan működni (egy része az OSZK-ban, másik része a KIFÜ gondozásában). A beérkezett eszközök üzembeállítása 2019 nyarán várható. Ezért 2019 januárjától még a pilot projektben használt infrastruktúra szolgálja ki a webarchiválási tevékenységet. Az átmeneti időre azonban tárhely bővítést igényeltünk a KIFÜ-től a náluk működő nagyobb virtuális szerverhez, amelyet január hó folyamán meg is kaptunk 4 TB méretben.

Metaadatok kezelése

A teszt során kidolgoztuk a webhelyek és a részgyűjtemények katalogizálásához szükséges részletes metaadat struktúrát, amely mind a bibliográfiai, mind a technikai, mind pedig az adminisztratív metaadatokat tartalmazza. Az adatrögzítéshez több eszközt is teszteltünk, de végül nem találtunk megfelelő alkalmazást, ezért döntöttünk amellett, hogy a készülő metaadatokat ideiglenesen kézi szerkesztéssel, XML fájlokban hozzuk létre és tároljuk. Az XML fájlokban tárolt metaadatok a későbbiekben beépülhetnek a nagy projekt kapcsán létrejövő OKP (Országos Könyvtári Platform) katalogizáló rendszerébe. Ennek jelenlegi cél dátuma 2021. november 25-e, de bízunk benne, hogy a folyamatos fejlesztés során a webarchiválás metaadatolása már korábban is beépülhet a leendő rendszerbe. Ugyancsak később tudjuk majd összekapcsolni az elkészült és elkészülő metaadatokat az OKP keretében elinduló Nemzeti Névtérrel is.

A korlátozott munkaerő kapacitás miatt részletes metaadatokkal csak a nyilvános szolgáltatási engedéllyel rendelkező archivált webhelyeket tervezzük ellátni.

Gyarapítás külső forrásokból

A webarchívumot nemcsak az OSZK által aratott tartalmakkal tervezzük bővíteni, hanem más forrásokból, máshol meglévő tartalmakkal is. Mivel a hazai üzemszerű webarchiválás elindulása legkorábban 2020-tól várható, és bár részlegesen a projekt keretében már 2017-től archiválunk magyar webhelyeket, fontos lenne a korábbi éveket, a több mint 25 éves magyar web²⁰ tartalmának még fellelhető részét is archiválni. Ennek érdekében felvettük a kapcsolatot az Internet Archive-val, mely, mint már szó volt róla,

1996 óta az egész világra kiterjedően gyűjti a weboldalkat és egyelőre a legnagyobb magyar archív webanyaggal rendelkezik. Az IA-tól tájékoztatást kértünk az általuk tárolt magyar tartalom átvételének lehetőségeiről. 2018 novemberében kaptunk is egy technikai ajánlatot²¹, amelyet 2019 januárjában a pénzügyi árajánlat követett. Az ajánlatukban különböző lehetőségeket adtak meg a náluk lévő magyar anyag leválogatására, elkülönített szolgáltatására. Mivel az árajánlat a 2018-as költségvetéstervezetése után érkezett, még függőben van, lesz-e rá forrás, és ha igen, akkor melyik ajánlott szolgáltatásra.

Szolgáltatás

A webarchiválás célja a változó webhelyek tartalmának elmentése, megőrzése az utókor számára, de ennek csak akkor van értelme, ha ezek hasznosulnak is valamilyen szolgáltatás keretében. Az archivált honlapok jelentős részéhez szerzői jogi okokból majd csak az OSZK-ban lehet hozzáférni, dedikált számítógépekről, hasonlóan a NAVA rendszeréhez. A belső szolgáltató felület kidolgozása még az elkövetkező feladatok része. A tervek szerint egy közös informatikai megoldás lesz az OSZK-ban a védett, csak helyben olvasható digitális tartalmak olvasására, kutatására, hiszen számos forrásból, jelenleg több adatbázisban is rendelkezünk ilyenekkel (e-könyvek az OSZK DK-ban, jogvédett digitalizált könyvek az ELDORADO-ban, védett folyóiratok a DSpace-ben, NAVA szolgáltatás).

Az archivált webhelyek egy kisebb, válogatott részéhez törekszünk nyilvános szolgáltatási engedélyeket szerezni a MEK, EPA, DKA szolgáltatásokhoz hasonlóan. A korábbi tervek alapján 2018 decemberében elkészítettük és véglegesítettük azt a felhasználási szerződést, amellyel – egyelőre határozott időre – formálisan is jogszerű engedélyt szerzünk az archivált webhelyek egy részének nyilvános szolgáltatására.²² 2019 januárjától elkezdjük a már szolgáltatott webhelyek tartalomgazdáival a szerződéskötést, az engedélyek megújítását, valamint tovább bővítjük új nyilvános tartalmakkal a webarchívumot.

Webarchívum honlap

A pilot időszakban létrehoztunk egy honlapot, ahol a projekt eredményeiről, a webarchiválás eszközéről, módszereiről számoltunk be folyamatosan. Itt található egy több száz szócikket tartalmazó wiki, egy részletes tematikus bibliográfia és az engedélyezett archivált honlapok nyilvános gyűjteménye

is. A hosszú távú szolgáltatás érdekében elkezdünk megtervezni egy új, jobban strukturált, állandó honlapot a tevékenységnek és a szolgáltatásnak. Itt kap majd helyet az az űrlap is, amelyen keresztül – ha a jogszabály hatályba lép – a tartalomgazdák bejelenthetik az új webhelyeiket. A honlap tervezése még decemberben elkezdődött, januárban folytatódik tovább, a kivitelezők és a kivitelezés szervezésével párhuzamosan.

Oktatás

Ugyancsak ebben a kísérleti szakaszban terveztünk meg egy akkreditált tanfolyamot, amely a Könyvtári Intézet keretei között mutatja be a közgyűjtemények munkatársainak a webarchiválás gyakorlati módszertanát. A tanfolyamot 2018 folyamán a Könyvtári Intézet sikeresen akkreditáltatta és már megjelent a 2019 tavaszi képzési tervükben, áprilisban indul az első tanfolyam²³.

Irodalom

- DRÓTOS László: Az internet archiválása mint könyvtári feladat. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 64. évf. 2017. 7–8. sz. 361–371. p.
http://epa.oszk.hu/03000/03071/00109/pdf/EPA03071_tmt_2017_07_08_361-371.pdf [2019. január 21.]
- NÉMETH Márton: 404 Not Found – Ki őrzi meg az internetet? Webarchiválás workshop az Országos Széchényi Könyvtárban. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 64. évf. 2017. 11. sz. 577–582. p.
http://epa.oszk.hu/03000/03071/00112/pdf/EPA03071_tmt_2017_11_577-582.pdf [2019. január 21.]
- NÉMETH Márton: Nemzetközi körkép a webarchiválás gyakorlatáról. = Könyvtári Figyelő, 63. évf. 2017. 4. sz. 575–582. p.
http://epa.oszk.hu/00100/00143/00349/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_2017_04_575-582.pdf [2019. január 21.]

Jegyzetek

1. Internet Archive Wayback Machine: <http://web.archive.org>
2. A .hu közdomainek alatt delegált domainek számának alakulása: <http://www.nic.hu/statisztika>
3. A webarchiváló projekt ideiglenes honlapja: <http://mekosztaly.oszk.hu/mia>
4. A MIA-I levelezőcsoport weblapja: <http://mekosztaly.oszk.hu/cgi-bin/mailman/listinfo/mia-I>

DRÓTOS László – NÉMETH Márton: Hungarian web archiving pilot project in the National Széchényi Library. In: 2017 8th IEEE International Conference on Cognitive Infocommunications (CogInfoCom) (pp. 000209–000212). IEEE.
<https://doi.org/10.1109/CogInfoCom.2017.8268244>

DRÓTOS László – KOKAS Károly: Webarchiválás és a történeti kutatások. = Digitális Bölcsészettudomány, 1. évf. 2018. 1. sz. 35–55. p.
<https://doi.org/10.31400/dh-hun>. [2019. január 12.]

DRÓTOS László – NÉMETH Márton: Az OSZK-ban folyó kísérleti webarchiválási projekt első évének tapasztalatai. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 65. évf. 2018. 7–8. sz. 389–400. p.
<http://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/7153/8156>

DRÓTOS László – NÉMETH Márton: Web museum, web library, web archive; The responsibility of public collections to preserve digital culture. In: Lielde Petrovska, Baiba Ivāne-Kronberga, Zena Meldere (eds.). The Power of reading: proceedings of the XXVI BOBCATSSS Symposium, Riga, Latvia, January 2018. Riga: The University of Latvia Press. 124–126 p.] http://bobcatss2018.lu.lv/files/2018/08/BOBCATSSS_2018_TheProceedings.pdf [2019. január 21.]

NÉMETH Márton: A webarchiválásról történeti megközelítésben. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 27. évf. 2018. 2. sz. 48–52. p.
<http://ki2.oszk.hu/3k/2018/06/a-webarchivalasrol-torteneti-megkozelitesben/> [2019. január 21.]

DRÓTOS László: Webes tartalmak digitális megőrzése. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 27. évf. 2018. 10. sz. 11–17. p.
<http://ki2.oszk.hu/3k/category/27-evfolyam/2018-10/> [2019. január 21.]

NÉMETH Márton: A webarchiválás nemzetközi környezete; Mozaikok az IIPC 2018. kongresszusáról. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 27. évf. 2018. 12. sz. 23–27. p.
<http://ki2.oszk.hu/3k/category/27-evfolyam/2018-12/> [2019. január 21.]

5. Az OSZK az IIPC honlapján: <http://netpreserve.org/about-us/members/orszagos-szechenyi-konyvtar/>
6. German Web Archive Search: <http://webservices.archive.org/dnb/>
7. Webhely archiválási javaslat: <https://goo.gl/forms/Y1qlIxcM7A> PPIq443
8. MIA Wiki: <http://mekosztaly.oszk.hu/miawiki>
9. A webarchiválás válogatott bibliográfiája: <http://mekosztaly.oszk.hu/bibliografia/>

- oszk.hu/mia/doc/webarchivalas-irodalom.html
10. A webarchiválás jövőbeni fenntarthatóságáról szóló előadás a 2018. novemberi helyzet alapján készült. Mivel az előadás nyomán született cikk két hónappal később íródott, ezért ezt már aktualizáltuk az azóta történt eseményekkel, változásokkal, nagyjából a 2019. januári helyzet alapján.
 11. A köteleespéldányszolgáltatás rendelettervezete = Könyvtári Intézet, 2013. március 04. [2019. január 21.]
<https://ki.oszk.hu/hir/konyvtari-intezet/kotelespeldanyszolgaltatas-rendelettervezete>
 12. Észtt webarchívum köteleespéldány szabályozás:
https://docs.google.com/document/d/1XtDlgsawK-qA6tLm5_0RxhoeSu7VJq2e74mUQw1IAE/ [2019. január 21.]
 13. Koncepcióterv a webarchiválási törvénytervezethez, 2018. augusztus 08.
<https://docs.google.com/document/d/1Rk6z3m75fvDYfLMDDZzT8hcDN0x245gr1OXLKGE-o3Y/> [2019. január 21.]
 14. <http://www.iszt.hu/iszt/>
 15. <http://www.oszk.hu/okr-projekt>
 16. <http://mek.oszk.hu>
 17. <http://epa.oszk.hu>
 18. <http://dka.oszk.hu>
 19. <http://oszkdk.oszk.hu>
 20. 20 éves a magyarországi internet: <http://mek.oszk.hu/18700/18732/>
 21. <https://docs.google.com/presentation/d/1R-XOv1XthYJGI5UEuxwv8gqS87YWUR70oBPUA6hkt68/> [2019. január 21.]
 22. <http://mekosztaly.oszk.hu/mia/demo/>
 23. <https://ki.oszk.hu/tanfolyamok/az-internet-archivalasa-mint-kozgyujtemenyi-feladat> [2019. január 21.]

Beérkezett: 2019. január 21.

„Segíts te is megőrizni a magyar webet!” akció

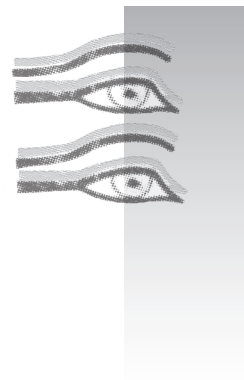
Az idei Internet Fiesta alatt (2018. március 21–28.) az OSZK webarchiváló projektje keretében URL-cím gyűjtő akciót tart az OSZK E-Könyvtári Szolgáltatások Osztálya, melynek keretében a <http://mekosztaly.oszk.hu/mi/if.html> címre várják a kollégák javaslatait irodalmi vagy művészeti témájú honlapok, blogok vagy egyéb webhelyek hosszú távú megőrzésére a magyar webarchívumban.

(Forrás: Katalist, 2019. március 19. Németh Márton felhívása)

Az olvasás jövője

A European Cooperation in Science and Technology (COST) által támogatott kutatási kezdeményezés, az Evolution of Reading in the Age of Digitisation (E-READ) közel kétszáz európai tudóst fog össze, akik az olvasás, a publikálás, valamint az olvasás- és íráskészség kérdéseit kutatják, és arra vállalkoztak, hogy a digitalizálás olvasásra tett hatásait vizsgálják. 2018 októberében a norvégiai Stavangerben tanácskoztak, hogy összegezzék négyéves kutatási programjuk eredményeit, és közreadtak egy nyilatkozatot az olvasás jövőjéről (Declaration Concerning the Future of Reading), mely elolvasható a <http://ereadcost.eu/wp-content/uploads/2019/01/StavangerDeclaration.pdf> címen.

A MATARKA szerepe a könyvtárközi kölcsönzésben (és más szakterületeken)

BURMEISTER Erzsébet

Bevezetés

A *Könyvtár Figyelő* hasábjain még nem jelent meg a MATARKA adatbázissal és szolgáltatással kapcsolatos írás, ezért engedtessek meg egy rövid bemutatás. A MATARKA (MAGyar folyóiratok TARTalomjegyzékeinek KEReshető Adatbázisa) tartalomjegyzék-szolgáltatás 2002 óta létezik, 2018-ban lett 16 éves. Szabadon hozzáférhető internetes szolgáltatás (www.matarka.hu), és mint a nevében is benne van, a magyar (magyarországi vagy magyar nyelvű) folyóiratok, évkönyvek tartalomjegyzégeit dolgozza fel több mint ötven könyvtár, harmincnál több szerkesztőség és magánszemélyek közreműködésével a Miskolci Egyetem, Könyvtár, Levéltár, Múzeum vezetésével.

Az adatbázis lényegi jellemzői:

- kereshető a szerzők és cikkcímek kulcsszavai, valamint a folyóiratok címe szerint,
- a tartalomjegyzékek böngészhetők,
- a teljes szövegekre linkek mutatnak,
- ahol a teljes szöveg nem érhető el, cikkmásolat-

küldés kérhető a MATARKA közvetítésével az Országos Széchenyi Könyvtárból.

A MATARKA tehát egyfelől több mint egy cikk-adatbázis, hisz a cikkek bibliográfiai adatain túl az egyes folyóiratszámok tartalomjegyzégei is tanulmányozhatók a segítségével, másfelől kevesebb is, mert tartalmi feltárást nem végez, a tárgyszavak, jelzetek hiányoznak az egyes cikkek mellől.

Az adatbázis tartalma 2018. december 9-én: 1903 folyóirat, 275 2005 cím, 38 7431 szerző, 813 256 teljes szövegre vonatkozó ugrópont.

A *MATARKA szerepe a könyvtárközi kölcsönzésben* címmel 2018. október 15-én hangzott el előadásom Tatabányán a 2018. évi ODR konferencián. Mivel az előadók nagyon lelkiismeretesen készültek és részletekbe menően tárgyalták témájukat, ezért kicsúsztunk az időből, és nekem, utolsó előadóként sok mindent el kellett hagynom az előadásomból. Ezért kapóra jött, hogy a Könyvtári Figyelő szerkesztősége felkért az elhangzottak közlésére, mert a jelen cikk megírásával az időhiány miatt ott el nem mondottakat is ismertethetem.

A felmérés

Az előadásra készülésem azzal kezdődött, hogy három könyvtári levelező lista – a Katalist, a könyvtárközi kölcsönzéssel foglalkozó könyvtárosi, illetve a MATARKA levelező lista – olvasóinak feltettem három kérdést a MATARKA könyvtárközi kölcsönzésben játszott szerepéről. Harmincegy éves könyvtárosi pályafutásom alatt ugyanis nem igazán kerültem szoros kapcsolatba a könyvtárközi kölcsönzéssel, és szükségem volt a témában jártas kollégák tapasztalataira, véleményére.

A három kérdés

1. Használtak-e már a MATARKA-t, illetve használnátok-e rendszeresen a könyvtárközi kölcsönzésben?
2. Ha igen, milyen vonatkozásban? Miben tud segíteni ez az adatbázis?
3. Ha nem, használnátok-e más könyvtári munkához, illetve más kollégák a könyvtárakban használnák-e?

A válaszok

26 választ tudtam érdemben kiértékelni, de ha több lett volna, akkor is nagyjából azokat a következtetéseket vontam volna le, amelyeket a továbbiakban bemutatok, mert a válaszok összecsengtek egymással, bár mindenki más szavakkal fogalmazta meg ugyanazt a tartalmat.

Az 1. táblázat tartalmazza a könyvtáraktól kapott válaszokat. Látható, hogy a 26 válaszoló könyvtárból hét ritkán, négy egyáltalán nem, míg tizennégy rendszeresen igénybe veszi a MATARKA-t a könyvtárközi kölcsönzés céljaira. Ha az adatbázist ritkán használókat is a nem használókhoz számítjuk, akkor is elmondható, hogy 53%-uk, vagyis a megkérdezett könyvtárak több mint a fele aktívan használja a MATARKA-t a könyvtárközi kölcsönzésben, bár a MATARKA nem a könyvtárközi kölcsönzésre készült, tehát annak nem célszoftvere. Tisztában vagyok vele, hogy ez a megállapítás nem azonosítható a hazai könyvtári rendszer egészének véleményével, és természetesen tudjuk, hogy ennek felderítésére szélesebb merítésre lett volna szükség, de mint cseppben a tenger, ezek a vélemények is jelzésértékűek.

Sorszám	Könyvtárközire használja-e	Mire használja?	Más területekre használja-e	Mire használja még?
1	igen	adatok, lelőhely, teljes szöveg	igen	tájékoztatás (fő forrás), oktatás
2	ritkán	lelőhely	igen	tájékoztatás, oktatás
3	igen	külföldi magyarok kérései, adatok, teljes szöveg, lelőhely	igen	bibliográfiai adatok pontosítása, folyóirat adatok összeszedése
4	igen	adatok, lelőhely	igen	irodalomkutatás, adategyeztetés, szerzői publikációs lista, MTMT
5	igen	lelőhely	igen	irodalomkutatás
6	igen	lelőhely, adatok	igen	tájékoztatás, irodalomkutatás, MTMT, teljes szöveg fellelése
7	ritkán	teljes szöveg	igen	tájékoztatás, irodalomkutatás, témafigyelés, szerzői bibliográfiák összeállítása.
8	nem		igen	tájékoztatás, irodalomkutatás, oktatás, MTMT, letöltés funkció (Endnote)
9	igen		igen	magánszemély, Humanitas
10	ritkán	lelőhely, teljes szöveg	igen	tájékoztatás, irodalomkutatás
11	igen	adatok, lelőhely	igen	tájékoztatás, oktatás
12	ritkán		igen	adatpontosítás, MTMT import, irodalomkutatás, tájékoztatás, teljes szöveg
13	igen	adatok, lelőhely, teljes szöveg		nem írta le
14	igen	behasonlítás, teljes szöveg, adatok	igen	tájékoztatás, oktatás
15	igen	igényfelkeltés, adatok, lelőhely	igen	tájékoztatás
16	igen	adatok, lelőhely, teljes szöveg	igen	tájékoztatás, irodalomkutatás, MTMT, önálló hallgatók cikkmásolat

Sor-szám	Könyvtárközire használja-e	Mire használja?	Más területekre használja-e	Mire használja még?
17	ritkán		igen	tájékoztatás
18	nem		igen	tájékoztatás, irodalomkeresés, bibliográfia összeállítás
19	ritkán	adatok	igen	tájékoztatás, teljes szöveg
20	ritkán	adatok		nem írta le
21	igen	adatok, lelőhely, teljes szöveg		nem írta le
22	nem		igen	tájékoztatás, oktatás
23	igen	csak kérő könyvtár	igen	irodalomkutatás, oktatásnál alap kiindulás
24	igen	adatpontosítás	igen	irodalomkutatás
25	igen	lelőhely	igen	tájékoztatás, irodalomkutatás, oktatás
26	nem		igen	irodalomkutatás, szaktájékoztatás, nekrológ-készítés

1. táblázat
A könyvtárak válaszai

A válaszok alapján a MATARKA fő felhasználási területei a könyvtárközi kölcsönzésben a következők:

- könyvtárközi kérés teljesítésénél általában;
- lelőhelykutatásban;
- bibliográfiai adatok pontosításánál, kiegészítésénél;
- teljes szövegek felkutatásánál.

A MATARKA fő felhasználási területei a többi könyvtári szakterületen:

- tájékoztatás,
- irodalomkutatás,
- irodalomjegyzékben szereplő adatok azonosítása,
- szerzői publikációs lista összeállítása,
- publikációk bibliográfiai adatainak exportja az MTMT adatbázisba,
- oktatás, ajánlás az olvasóknak.

A továbbiakban a válaszokban felsorolt felhasználási területeket a válaszoló kollégák megfogalmazásában adom közre (zárójelben a véleményt nyilvánító intézmény szerepel):

Könyvtárközi kérés teljesítésénél általában

- 2017-ben tíz külföldi megrendelő összesen 27 cikket kapott rajtunk keresztül, amely a MATARKA-ból lett teljesítve, főleg határon túli magyarok részére. (OSZK, Országos Leleőhelykoordinációs és Dokumentumellátó osztály)
- Az olvasó kérheti a cikket a MATARKA-n át, ha távol lakik, és nem akar bejönni Debrecenbe

(vizsgaidőszak van, stb.). (Debreceni Egyetem, Böszörményi úti Campus Könyvtára)

- Akkor szoktuk használni a MATARKA-t, ha egy cikket kérnek olvasóink és ellenőrizzük, hogy a cikk elérhető-e elektronikus formában (akkor nem kell kérni más könyvtártól). (Pécsi Egyetem, Tudásközpont)
- A Méliusz könyvtáron keresztül már több esetben is kértek könyvtárközivel Humanitás cikket tőlem. Ezt egyértelműen csak a MATARKA ismeretében teheték, mert másképp a Méliusz könyvtárhoz és hozzám el sem jutott volna a kérés. (Hegedűs Imre, Debrecen)
- A cikk-kéréseket a MATARKA-ban való böngészés-keresés-anyaggyűjtés után indítom, s ez legalább 50%-a az összesen kért cikkek számának. (Kiskunhalas, Martonosi Pál Városi Könyvtár)

Lelőhelykutatás

- Sokszor a folyóiratot a feldolgozó könyvtár viszi fel, vagyis rendelkezik vele. (Debreceni Egyetem, Böszörményi úti Campus Könyvtára)
- Az ODR-ben nem talált, de a MATARKA-ban tartalomjegyzék szinten feldolgozott folyóirat lelőhelyére innen tudtunk következtetni. (Szombathely, ELTE EKL Savaria Könyvtár és Levéltár)
- A MATARKA-ban megnézzük, ki az adott folyóirat feltöltője, s arról a könyvtárról feltételezzük, hogy viszonylag teljes állománnyal rendel-

kezik, ezért hozzá fordulunk. (OSZK, Országos Lelőhely-koordinációs és Dokumentumellátó osztály)

- Folyóiratcikkek lelőhelyadatainak pontosítása. (Berettyóújfalu, Sinka István Városi Könyvtár)
- Üreslapos kérsnél: lelőhely meghatározás, kérlőlap pontos kitöltése. (Nyíregyházi Egyetem Könyvtár)
- Az ODR mellett ezt is használjuk a magyar nyelvű folyóiratok lelőhelyének megtalálásához. (SZTE Klebelsberg Könyvtár)
- Megnézem, ki dolgozza fel az adott folyóiratot, és a másolást/szkennelést közvetlenül tőlük kérem. (Miskolc, II. Rákóczi Ferenc Megyei és Városi Könyvtár)
- Rendszeresen kérnek tőlem az Erdélyi Pszichológiai Szemléből cikkeket. Mi vagyunk a feldolgozók, az internetről szedjük le a tartalomjegyzékeket, de ténylegesen nincs meg a könyvtárban a folyóirat (néhány tanszéki szám kivételével). Az előadásban esetleg erre érdemes felhívni a kollégák figyelmét: a könyvtár katalógusában is meg kellene nézni, valóban jár-e oda a keresett folyóirat. (Miskolci Egyetem, Könyvtár, Levéltár, Múzeum)
- Ha az ODR felületén nem találom lelőhelyet, megnézem, hogy az adott periodikát hol dolgozzák fel: ott biztosan megvan! (Kiskunhalas, Martonosi Pál Városi Könyvtár)

Bibliográfiai adatok pontosítása, kiegészítése

- Ha a kérdésben szereplő adatok hiányosak. (Debreceni Egyetem, Böszörményi úti Campus Könyvtára)
- Bibliográfiai adatok ellenőrzésére is használjuk. (SZIE, Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár)
- Bibliográfiai adatok pontosítása, kiegészítése. (OSZK, Országos Lelőhely-koordinációs és Dokumentumellátó osztály)
- Bibliográfiai adatokat szoktam keresni, milyen állományrészek vannak feldolgozva (Simmelweis Egyetem)
- Adatokat ellenőrzök, pontosítok (pl. rosszul volt megadva a szám, oldalszám; ill. szerzőre/témára keresek). (Miskolc, II. Rákóczi Ferenc Megyei és Városi Könyvtár)
- Adatpontosítás (Nyíregyháza, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola)
- Nem volt ritka eset, hogy nekem is nyomoznom kellett, mert a kapott adatok nem stimmel-

tek, és a MATARKA-ból kiderült, hogy mi nem stimmel. (AEEK Országos Egészségtudományi Szakkönyvtár)

- Nagyon hasznos az adatok pontosításában is, mert előfordul, hogy rossz évet, oldalszámot adnak meg, elírják a címet, szerzőt stb. (Miskolci Egyetem, Könyvtár, Levéltár, Múzeum)
- Gyakran használom adatpontosításra. Hiányos, vagy téves adatok esetében a MATARKA-ban megkeresve pontos kéréseket tudok indítani. (Kiskunhalas, Martonosi Pál Városi Könyvtár)
- Ha az olvasó kér egy cikket, de töredékadatokra emlékszik, illetve ha nem találom elsőre a cikket, akkor gyanakszom, hogy valamit elírt, ennek kibogozására is kiváló a MATARKA (Budapesti Gazdasági Egyetem)
- Adatellenőrzés/adategyeztetés (BME OMIKK)

Teljes szöveg felkutatása

- Digitális formában kért könyvtárközi kéréseknél ellenőrzöm, hogy az adott cikk vagy tanulmány nincs-e fent teljes szövegű eléréssel. (Tatabánya, József Attila Megyei és Városi Könyvtár)
- A kollégánőnk megnézi, hogy van-e szabadon elérhető hozzáférés a keresett cikkhez (Budapest, SZIE Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár)
- Sok esetben segítség a teljes szöveg eléréséhez. (Nyíregyháza, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola)
- Gyakori, hogy más könyvtár kér tőlünk olyan cikket, ami a MATARKA-ban elérhető teljes szöveggel. Ilyenkor természetesen nem szkennelem be a mi példányunkat, hanem csak letöltöm, vagy megadom a linket, de egyben felhívom a figyelmüket arra, hogy ebben az adatbázisban teljes szöveggel elérhető. (Miskolci Egyetem, Könyvtár, Levéltár, Múzeum)
- Akkor szoktuk használni, ha egy cikket kérnek olvasóink és ellenőrizzük, hogy a cikk elérhető-e elektronikus formában (akkor nem kell kérni más könyvtártól). (Pécs, Csorba Győző Könyvtár)

Nem könyvtárközi kölcsönzés célú használat

- Tájékoztatásban fő forrás (Debreceni Egyetem, Böszörményi úti Campus Könyvtára)
- Irodalomjegyzékben szereplő adatok beazonosítása (Budapest, SZIE Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár)
- Szerzői publikációs lista összeállítása (Budapest,

SZIE Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár)

- Publikációk bibliográfiai adatainak exportjához az MTMT adatbázisba. (Budapest, SZIE Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár)
- Folyóiratok adatainak felkutatására. (Budapest, SZIE Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár)
- Mivel a folyóiratok csak év végén állítanak össze tartalomjegyzéket. (pl.: Kertészet és Szőlészet) (Budapest, SZIE Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár)
- Irodalomkutatásra. (Berettyóújfalu, Sinka István Városi Könyvtár)
- Nagyon hasznosnak tartjuk azt, hogy az elektronikus változatok linkjeit is tartalmazzák a leírások, mert ezek megkönnyítik/meggyorsítják a tartalmakhoz való hozzáférést. (Nyíregyházi Egyetem, Könyvtár)
- Bibliográfiai adatokat szoktam keresni, hogy milyen állományrészek vannak feldolgozva, ill. van-e elektronikus változat. (Simmelweis Egyetem)
- Használjuk a letöltés funkciót. (Simmelweis Egyetem)
- Cikkmásolat kérés lehetősége az önállóan dolgozó olvasókat is kiszolgálja. (Budapesti Gazdasági Egyetem)
- Segít az irodalomkutatásban, szaktájékoztatásban, nekrológ írásban/készítésben. MTMT feltöltéshez és a saját adatbázis építéséhez is használjuk, ill. használják az adatbázist a kutatóink és olvasóink (diákok) is. (Budapest, Országos Földtani és Geofizikai Szakkönyvtár)

Oktatás

- A „Hogyan írjunk szakdolgozatot?” c. tréning keretében. (Debreceni Egyetem, Böszörményi úti Campus Könyvtára)
- Jellemzően I. éves hallgatóknak tartott könyvtárhasználati órákon. (ELTE EKL Savaria Könyvtár és Levéltár)
- Szakdolgozat-módszertan tantárgy keretén belül tanítjuk az irodalomkutatást. (Simmelweis Egyetem)
- A „Kölcsönözz ki egy könyvtárost!” szolgáltatásunk keretein belül bemutatjuk. (SZTE Klebelsberg Könyvtár)
- Segédkönyvtári képzésben. (Miskolc, II. Rákóczi Ferenc Megyei és Városi Könyvtár)
- Tréningeken, adatbázisos órákon mindig belevesszük a MATARKA-t, hiszen a hazai szakiro-

dalom kutatásának egyik legfontosabb forrását jelenti. (Miskolci Egyetem, Könyvtár, Levéltár, Múzeum)

- Használok a MATARKA-t a 9. osztályosok könyvtárinformatika óráin. Tehát alapvetően én nem a rendeltetésének megfelelően használom a MATARKA-t. De nekem bevált a saját oktatási céljaimhoz. (Gödöllői Török Ignác Gimnázium)
- Részletesen ismertetjük az adatbázis nyújtotta lehetőségeket az egyetemen oktató „Információkeresés és -közlés” tantárgyban. (Soproni Egyetem)

Vélemények

- Az ODR sajnos nagyon használhatatlan a hazai folyóiratok lelőhelyének megállapításában, ezért sokan használjuk erre is a MATARKA-t. (Miskolci Egyetem, Könyvtár, Levéltár, Múzeum)
- Nagyon régóta (talán az indulás óta) szinte napi rendszerességgel használom az adatbázist. Tájékoztató könyvtárosként 25 éve dolgozom a halasi könyvtárban, s a könyvtárközi kéréseket is én intézem ugyanennyi ideje. Óriási segítség a munkámban a MATARKA. (Ma is használtam...:-) (Kiskunhalas, Martonosi Pál Városi Könyvtár)
- Ha az olvasót bővebben érdekli a kutatott témája, akkor megmutatom neki a MATARKA működését, hogy otthon is tudja használni. Tapasztalatom az, hogy az olvasók 90 %-a nem ismeri a MATARKA-t, pedig ezt minden főiskolai/egyetemi hallgatónak és kutatónak ismerni kellene, mert előbb-utóbb úgyis szükségük lesz rá (Kecskemét, Katona József Könyvtár)
- Számunkra az egyik leghasznosabb adatbázisról van szó. (Soproni Egyetem)

Ezúton is köszönöm a kollégáknak, hogy vették a fáradságot és rövidebb-hosszabb levélben válaszoltak a kérdéseimre és többen személyes véleményüket (pozitív, negatív) is hozzátették. (A könyvtár nevénél a helyet csak akkor adtam meg, ha az a nevéből nem derül ki. A kollégák hozzájárultak nevük említéséhez.)

A válaszoló kollégák:

Adamecz Katalin (BME OMIKK)

Benke Adrienn (Miskolc, II. Rákóczi Ferenc Megyei és Városi Könyvtár)

Dobos Eszter (Szegedi Tudományegyetem)

Gáspár Anita (Budapest, Országos Földtani és Geofizikai

Szakkönyvtár)
 Hegedűs Imre (magánszemély, nyugdíjas, Debrecen)
 Illési Éva (Budapest, SZIE Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár)
 Karádiné Kövesdi Ágnes (Nyíregyházi Egyetem Könyvtára)
 Kovacsev Istvánné (Kiskunhalas, Martonosi Pál Városi Könyvtár)
 Kövécse Ildikó (Szeged, Gál Ferenc Főiskola)
 Kozma József (Kecskemét, Katona József Könyvtár)
 Kühner Éva (Nyíregyháza, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola)
 Lőrincz Andrea (Budapesti Gazdasági Egyetem)
 Mészáros-Nagy Éva (FSZEK)
 Nagy Edit (Tatabánya, József Attila Megyei és Városi Könyvtár)
 Oláh Edit (Budapest, Állatorvostudományi Egyetem)
 Papp Gyula (Berettyóújfalú, Sinka István Városi Könyvtár)
 Paulik Péter (Lelőhely-koordinációs és Dokumentumellátó Osztály, OSZK)
 Simonné Hittaller Rita (ELTE EKL Savaria Könyvtár és Levéltár)
 Sőki Edit (Simmelweis Egyetem, Egészségtudományi Kar)
 Szabó Ildikó (Debreceni Egyetem, Böszörményi úti Campus Könyvtár)
 Szokola Lászlóné (Pécs, Csorba Győző Könyvtár)
 Tompa Mónika (Soproni Egyetem)
 Vargáné Balogh Katalin (Gödöllői Török Ignác Gimnázium)
 Verebélyi Judit (Keszthely, Fejér György Városi Könyvtár)
 Vízvári Dóra (AEEK Országos Egészségtudományi Szakkönyvtár)
 Zubályné Szűcs Judit (Miskolci Egyetem, Könyvtár, Levéltár, Múzeum)

Kapcsolat és együttműködés az EPA-val

Szeretnék még szólni a MATARKA és legnagyobb partnere, az EPA közötti együttműködésről. A MATARKA-n kívül az időszak kiadványokról Magyarországon létezik egy másik nagy szolgáltatás is, az Elektronikus Periodika Archivum (EPA) az OSZK-ban. Az EPA (epa.oszk.hu) 2004-es létrejötte után szinte azonnal megkezdődött az adatcserére épülő együttműködés a két szolgáltatás között a következő területeken:

- a MATARKA átvész tartalomjegyzékeket,
- a MATARKA átvész már meglévő folyóirataiba linkeket, amikor azok is bekerülnek az EPA-ba,
- az EPA átvész saját XML formátumában tartalomjegyzékeket

– (a folyóirat és évek kiválasztása után automatikus XML generálás).

Egy 2015–2016-os fejlesztési projekt során megvalósult a keresés kialakítása egymás adatbázisaiban, és a közös cikkek ellátása egyedi azonosítókkal. Erről a témáról, bár a címben megadott területhez nem kapcsolódik, kicsit részletesebben szölok, mert könyvtári körökben talán nem annyira ismertek még ezek a lehetőségek.

A „Keresés az EPA teljes szövegében” szolgáltatással a MATARKA felhasználóinak lehetősége van arra, hogy minden olyan folyóirat teljes szövegében keressen, amelyet mind a két szolgáltatás gondoz (ez több mint 500 folyóiratot jelent).

A találati lista mindig új ablakban jelenik meg, ezért a visszatérés a MATARKA oldalra nem jelent nehézséget. A keresés indításakor megnyíló új ablak, a keresés lassúsága miatt, akár több másodpercig is üres lehet.

A találati listában egy tétel címére kattintva az adott állomány jelenik meg, ezen belül a megjelenítő program belső keresőjével (rendszerint Ctrl + F) találhatjuk meg a keresett szót.

Ha a Tartalomjegyzék szóra kattintunk, akkor megnézhetjük annak a számnak a tartalmát, amelyben az adott cikk megjelent

1. ábra

EPA-ban való keresés a MATARKA fő oldalán

Az EPA főlapjáról is indíthatunk keresést a szerzők nevében és a cím szavaiban a MATARKA keresőmotorjával (2. ábra). Ez az EPA-nak azért hasznos, mert az EPA saját cikk-szintű keresővel nem rendelkezik.

2. ábra

Az EPA cikk-szintű keresője az EPA fő oldalán

500 000 feletti cikk található a MATARKA-ban, melyeknek van EPA azonosítója, az ún. EPAID^{1,2}. Az EPA azonosító felhasználásával a két adatbázis egyszerűen összeolvasztható lenne, ahogy a projektben is terveztük, de a fejlesztések során kiderült, hogy

egyik adatbáziskezelő szoftverének megtartása sem ajánlatos hosszú távon az elavult technikák miatt, viszont mind a két adatbázis óriási, és nagyon értékes adatvagyonnal rendelkezik.

Jegyzet

1. Burmeister Erzsébet - Drótos László: EPA – MATARKA együttműködés: a közös cikkek ellátása egyedi azonosítókkal = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 65. évf. 2018. 3. sz. 2018. 153–158. p.
<http://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/2221/10349> [2018. dec. 10.]
2. BURMEISTER Erzsébet: Egyedi szerző- és dokumentum-azonosítók használata a magyar könyvtári adatbázisokban. In: Könyvtárak a tudomány és a felsőoktatás szolgálatában. Kaposvár, Kaposvári Egyetem Egyetemi Könyvtár, 2016. 27–35. p. http://lib.ke.hu/emimg/konferencia/Konyvtarak_Tanulmanyok_2016_BELIOV_P001-144_NYOMDA.pdf

Beérkezett: 2018. december 10.

Találatali lista Elektronikus Periodika Archivum és Adatbázis	
Az alábbi találatali lista - időrendben visszafelé - azokat a cikkeket tartalmazza (max. 500 tételt), amelyek benne vannak a MATARKA tartalomjegyzék-adatbázisban és teljes szöveggel elérhetők az EPA-ban, továbbá megfelelnek a keresőkérdésben megadott feltételnek. Az egyes cikkek a vastagított címére kattintva nyithatók meg PDF vagy HTML formátumban. Előfordulhat, hogy a megnyíló fájlban több cikk is van, ilyenkor a PDF nézegető vagy a web böngésző belső keresőjével (Ctrl/F gomb) érdemes a cikk címére vagy szerzőjére rákeresni.	
Keresőkérdés: Cím (kulcsszó): 'odr'	Találatok száma: 67
Hatvani István: XVII. Országos ODR Konferencia Tatabányán. Fókuszban a MOKKA-ODR felületének olvasói funkciói. - In: Könyv, könyvtár, könyvtáros, 2018. (27. évf.), 1. sz., 35-36. p.	
Hatvani István : XVII. Országos ODR Konferencia Tatabányán. - In: Kemlib, 2017. (7. évf.), 11-12. sz., 5-6. p.	
Kissné Anda Klára: XVI. Országos ODR konferencia Tatabányán. - In: Kemlib, 2016. (6. évf.), 11-12. sz., 4-6. p.	
A XV. Országos ODR Konferenciáról. - In: Orvosi könyvtárak : a Magyar Orvosi Könyvtárak Szövetségének hivatalos lapja, 2016. (13. évf.), 1. sz., 5. p. DOI: 10.18424/OK.2016.1	
Kissné Anda Klára: XVI. országos ODR-konferencia Tatabányán. - In: Könyvtári levelező/lap, 2016. (28. évf.), 11. sz., 7-10. p.	
Pap Zsuzsanna: Könyvtárak és IKR rendszerek együttműködése a sikeres ODR szolgáltatásért - 15. Országos ODR konferencia Tatabányán. - In: Kemlib, 2015. (5. évf.), 11. sz., 4-8. p.	
Pap Zsuzsanna: "Egyedül nem megy" Könyvtárak és integrált könyvtári rendszerek együttműködése a sikeres ODR-szolgáltatásért. - In: Könyvtári levelező/lap, 2015. (27. évf.), 12. sz., 26-32. p.	
Koltay Klára: Mi újság a MOKKA-ODR háza táján? A Nemzeti Periodika Adatbázis a MOKKA-ODR szolgáltatás keretei között. - In: Tudományos és műszaki tájékoztatás, 2014. (61. évf.), 5. sz., 185-191. p.	
Pap Zsuzsanna: Új és tervezett fejlesztések az ODR szolgáltatóban (Tatabánya). - In: Kemlib. 2014. (4. évf.). 10. sz., 0-10. p.	

3. ábra

Találatok az ODR-re a közös cikkekben

A külföldi könyvtárközi kölcsönzés előszobájában

Lelőhelyezés az Országos Széchényi Könyvtárban*

SZÁDECZKY-KARDOSS Zsófia

Bevezetés

„Előszoba”-metafora

A könyvtárközi kölcsönzés legelső lépései közé tartozik – a kérés fogadása és iktatórendszerbe való bevezetése után – a leelőhelyezés, vagyis annak megállapítása, hogy a keresett dokumentum szolgáltatható-e valamelyik belföldi közgyűjteményből. A legnagyobb online leelőhely-adatbázisban, a MOKKA-ODR-ben pillanatok alatt ellenőrizhető, mely könyvtárakban érhető el, s ezekből melyekben kölcsönözhető a könyvtárközi kérésben szereplő könyv, folyóirat vagy egyéb információhordozó.

De mi történik, ha a MOKKA-ODR nem ad találatot? Ha munkánk során csak a magyarországi elektronikus közös katalógusra támaszkodnánk, ez azt jelentené, a kérés vagy teljesíthetetlen (Magyarországon

kiadott, külföldön sem elérhető dokumentumok esetében), vagy csak jelentős összegű költségtérítés ellenében, külföldi könyvtárból szolgáltatható (hazánkban kívüli megjelenésű anyagoknál). De mielőtt továbbítanánk külföldre a kérést, az még átkerül az „előszobába”, vagyis a leelőhelyező kollégákhoz, akik számos esetben mégiscsak belföldi leelőhely-adattal küldik vissza.

A magyarországi leelőhely-tájékoztatás és a Központi Katalógus rövid története

Az országos szolgáltatásként elérhető központi leelőhely-tájékoztatás ma már a könyvtárosi-kutatói köztudatban az Országos Széchényi Könyvtárhoz kötődik, de indulásakor, a század első felében nem a magyar nemzeti könyvtár hatáskörébe tartozott. A működéséhez szükséges alapot 1923-ban a *Központi*

* A XVIII. Országos ODR konferencián (2018. október 15-én Tatabányán) elhangzott előadás szerkesztett változata.

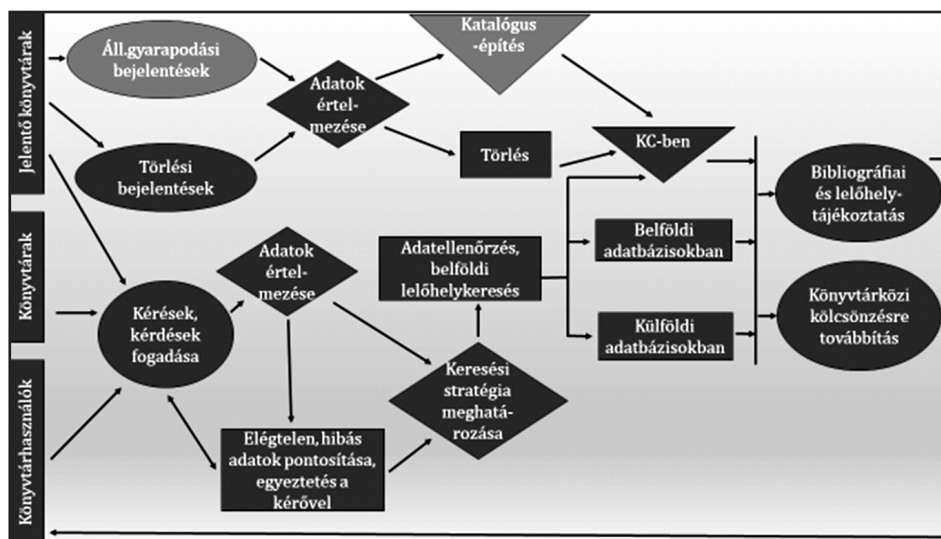
Címjegyzék (KC) létrehozása teremtette meg, amelyet a főbb magyar könyvtárak felett álló irányító és tanácsadó testület, az 1922-ben létrehozott *Országos Magyar Gyűjteményegyetem* kezdeményezett. A központi lelőhely-nyilvántartás megvalósítása a nemzetközi cserét, valamint a külföldi és belföldi könyvtárközi kölcsönzést is intéző *Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ (OKBK)* feladata lett. A lelőhely-tájékoztatót is ez az intézmény, illetve az ezen belül létrehozott *Könyvtári Tudakozó* végezte. A szolgáltatás és a katalógus építése a második világháború idején leállt, és csak 1949-ben indult újra az 1945-ben megalakult *Országos Könyvtári Központ (OKK)* felügyelete alatt. Az OKK 1952-es megszűnése után annak könyvforgalmi feladatait és a központi könyv- és folyóiratkatalógus gondozását az Országos Széchényi Könyvtár vette át.

A könyvtáron belül a KC önálló szervezeti egységként a közös katalógus építésével és a lelőhely-tájékoztatóval egyaránt foglalkozott, s a nyilvántartott dokumentumtípusok szerint 1970-ben szétvált: a következő mintegy harminc évben a *Könyvek Központi Katalógusa (KKK)* és a *Külföldi Folyóiratok Központi Katalógusa (KFKK)* külön osztályként végezte tevékenységét. Az önállóság 2003-ban szűnt meg: a *folyóirat KC* ekkor a Periodikafeldolgozó Osztályba, a *könyv KC* pedig a Dokumentumellátó Szolgálatba olvadt be. A jelenleg is érvényes szervezeti felállítás – vagyis hogy mind a KKK, mind a KFKK a könyvtárközi kölcsönzéssel került egy osztályra – csak

2008-ban alakult ki.

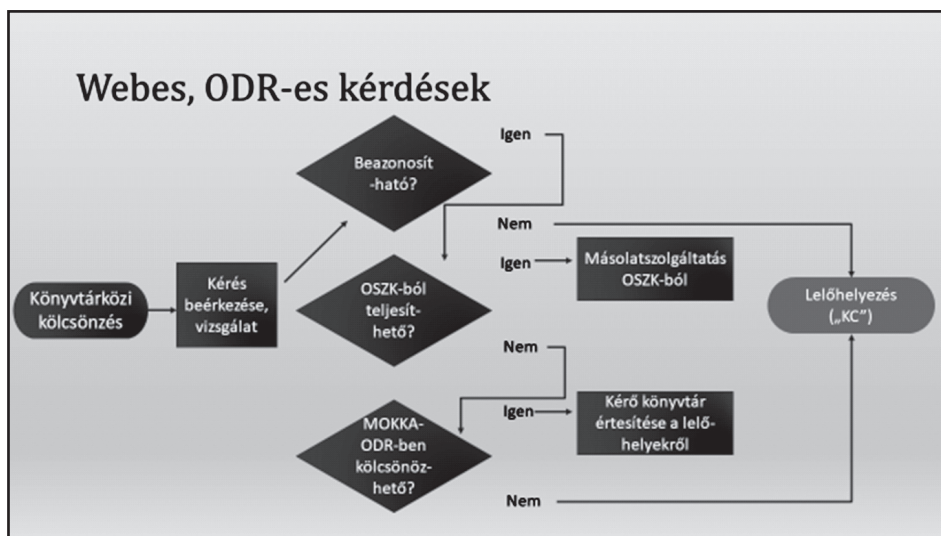
Ahogy egyre inkább elterjedt a számítógépes katalógizálás és az OPAC-ok használata, úgy szorult vissza a központi cédulakatalógus építése. 2005 óta a frissen beszerzett külföldi könyvekről csak szórványos bejelentéseket kaptunk – az utolsót 2016-ban. A katalógus gondozása így a jelentő könyvtárak állományából leasztott dokumentumok törlésére szorítkozik. Ezen kívül kisebb, online katalógussal nem rendelkező szakkönyvtárak esetében lehetőség szerint igyekszünk megszerezni a külföldi könyvek és folyóiratok éves gyarapodási jegyzékét.

A régi anyagok keresésekor azonban a *Könyvek Központi Katalógusa (KC)* még mindig nélkülözhetetlen információforrás: számos dokumentum belföldi lelőhelyét csak onnan tudjuk megállapítani. A KC napjainkban négy nagy egységből áll: az 1801 előtt megjelent művek katalógusa a Régi Nyomtatványok Tárának előterében, az Országos Széchényi Könyvtár épületének 6. szintjén, míg az ún. „retro” (1801–1985), a „kurrens” (1986–2000) és a 2000 utáni katalógus az épület 3. szintjén található. Az 1801 és 1985 között megjelent könyvek közül a szláv nyelvű műveket szerző, valamint cím szerinti betűrendben két önálló katalógusba rendezték, míg a retro katalógus harmadik alegységét az 1952-ig Magyarországon, bármely nem szláv nyelven kiadott és az 1985-ig külföldön, szintén nem szláv nyelveken megjelent könyvekről készült cédulák alkotják. A kurrens és a 2000 utáni katalógust már nem választották szét

1. ábra

KC folyamatára – A KC tevékenysége régen és ma – a bejelentések fogadása és a katalógusépítés (szürkével jelölve) már a múlté

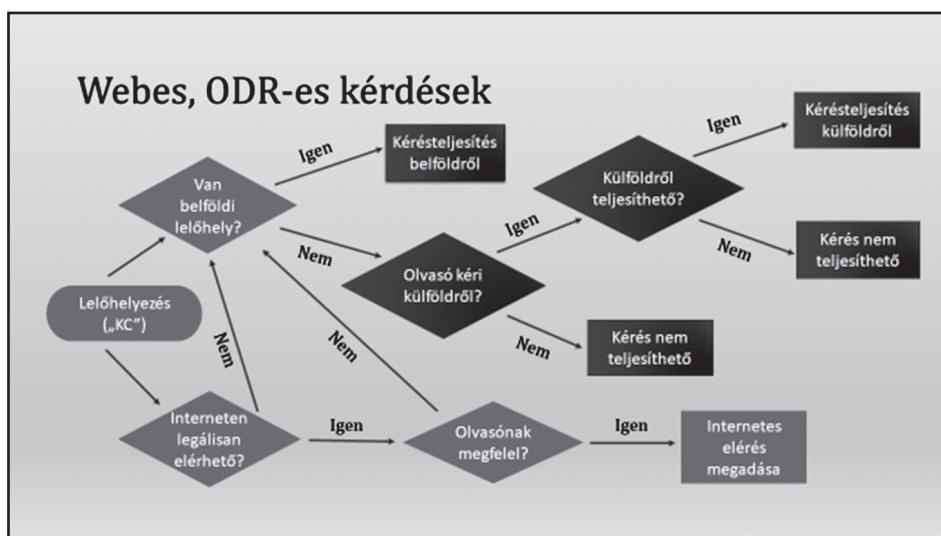
2. ábra

Webes, ODR-es kérdések

a dokumentumok nyelve szerint, így ezek az 1986–2000 között, illetve a 2000 után külföldön bármely nyelven megjelent könyveket tartalmazzák. A külföldi folyóiratok központi cédulakatalógusa szintén többletinformációt nyújt a Nemzeti Periodika Adatbázishoz (NPA) képest: az online változattal szemben tartalmazza a félbemaradt retrospektív lelőhelyjegyzékből (*Külföldi időszaki kiadványok a magyar könyvtárakban a XVII. századtól 1970-ig*) kimaradt cédulákat, a könyvként is felvett periodikumokat, valamint azokat a könyvtárakat is,

ahol egy adott időszaki kiadványnak csak néhány évfolyama érhető el.

A folyóiratok lelőhelyének megállapításához még egy, egészen mostanáig csak helyben elérhető forrás áll rendelkezésünkre: *Dallos Eszter és Lakatos Éva A magyar sajtó lelőhelyjegyzéke 1850–1952* című, kéziratban maradt munkája, mely az Országos Széchényi Könyvtár Szinnyei-termében található, de 2018 decemberétől digitális formában a Magyar Elektronikus Könyvtárban is elérhető.

3. ábra

Webes, ODR-es kérdések

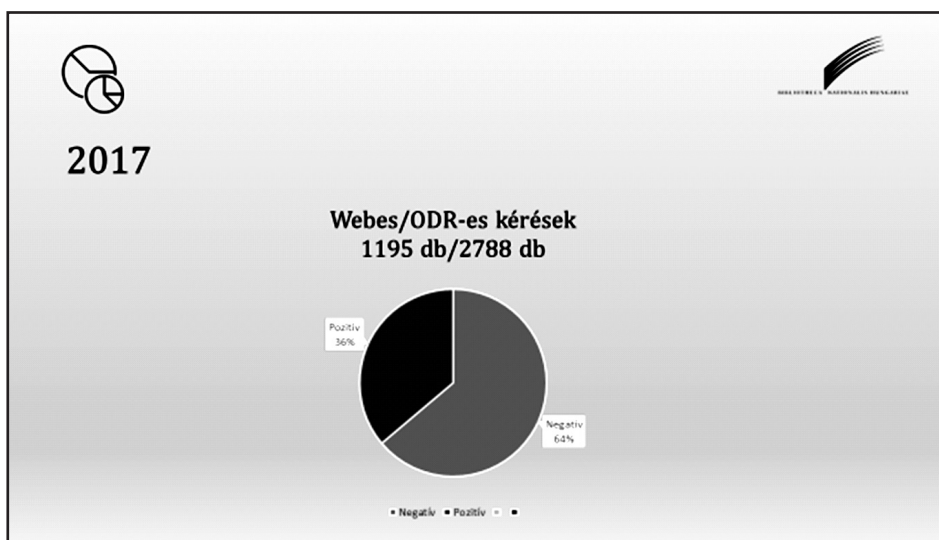
Természetesen ma már a lelőhelyinformáció nagyobb része származik különféle online forrásokból, mint a központi cédulakatalógusból. Maga a lelőhelyező munka sem csak nyomtatott könyvtári dokumentumok belföldi könyvtárakban tárolt példányainak a felkutatásában merül ki, hanem eleve digitálisan készült dokumentumok vagy hagyományos dokumentumok digitalizált változatának keresését is magában foglalja.

A lelőhelyezés jelenlegi törvényi-intézményi háttere

Az Országos Széchényi Könyvtár a magyarországi nyilvános könyvtári dokumentumellátás és a nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés központi, koordináló szerepet betöltő intézménye. Ennek a feladatkörének az aktuális jogi hátterét az 1997. évi CLX. törvény adja, amely a könyvtárközi dokumentumellátás keretében rendelkezik a dokumentumok lelőhelyének nyilvántartásáról és az érdeklődők részére ez alapján történő adatszolgáltatásról is (ld. a törvény 1. számú melléklete). Ezt a munkát a könyvtáron belül az *Országos Lelőhely-koordinációs és Dokumentumellátó (OLD) Osztály* munkatársai végzik.

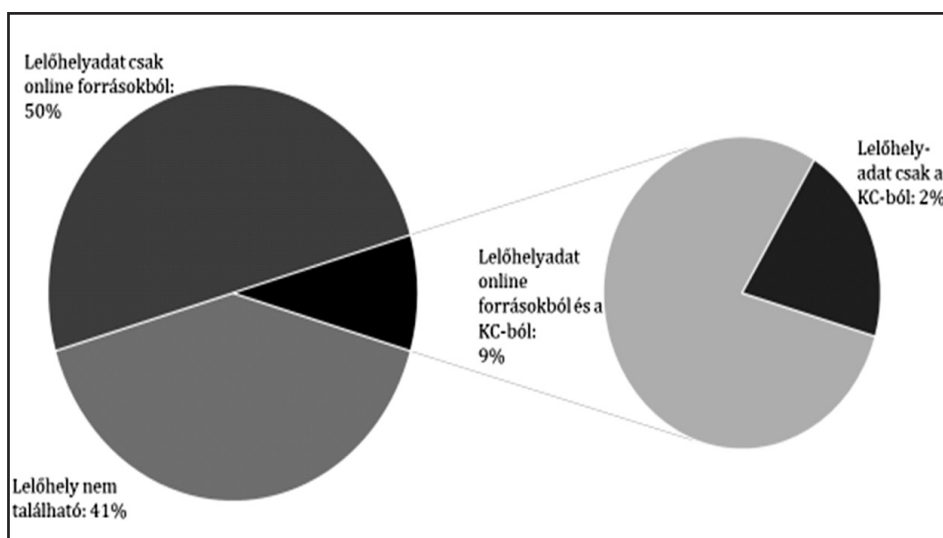
Könyvtárközi kölcsönzés, lelőhelyezés és lelőhely-tájékoztatás

A KC az OLD Osztályon belül külön munkacsoportként egyrészt a könyvtárközi kölcsönzés munkáját támogatja, másrészt közvetlenül is fogad lelőhelyezési kéréseket. Leginkább a könyvtárközi kölcsönzésen dolgozó kollégák fordulnak egyenesen hozzánk segítségért, de számos kutató és egy-egy téma iránt érdeklődő magánszemély is ismeri és használja szolgáltatásunkat, amelyet e-mailen keresztül (kkk1@oszk.hu), telefonon (06 1 224 3813 vagy 06 1 224 3834) vagy személyesen (Országos Széchényi Könyvtár, 3. szint, 320/B szoba) lehet igénybe venni. Könyvtárközi kérést ezzel szemben csak könyvtárak, az OSZK beiratkozott olvasói és dolgozói indíthatnak, elsősorban elektronikus – webes* vagy ODR-es – felületen keresztül, de alkalomadtán e-mailen (konkoz@oszk.hu), postai úton küldött levélben vagy személyesen is. Az OSZK-ban a webes-ODR-es és egyéb könyvtárközis kérések, valamint az e-mail, telefonos és személyesen feltett lelőhelyezési kérdések megválaszolása két külön munkakörbe tartozik.

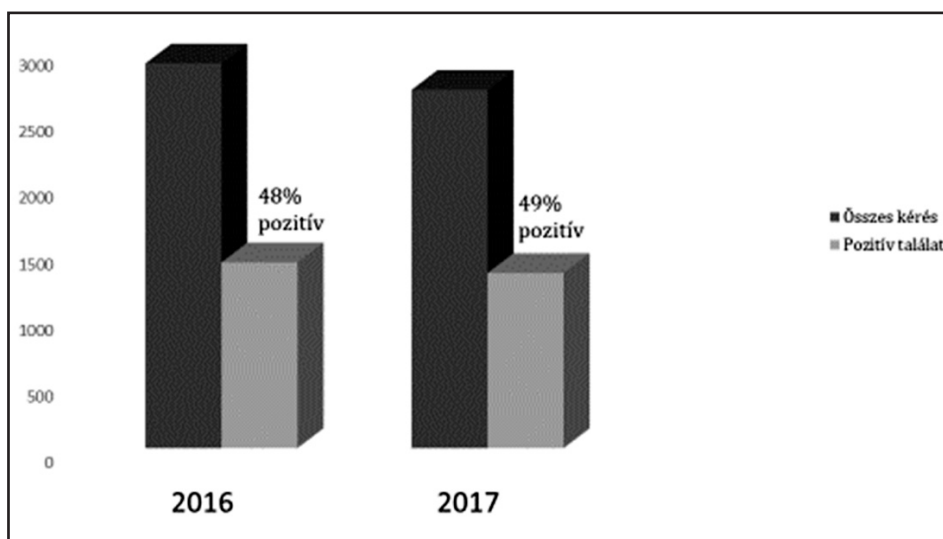
4. ábra
Webes, ODR-es kérdések statisztikája

* A webes regisztráció részletes leírásához ld. PAULIK Péter: Nemzetközi dokumentum-ellátás az Országos Széchényi Könyvtárban = Könyvtári Figyelő, 2014. 2. sz. 127–131. p. (<http://ki2.oszk.hu/kf/2014/07/nemzetkozi-dokumentum-ellatas-az-oroszagos-szechenyi-konyvtarban1/>)

5. ábra

E-mailes, telefonos és személyes tájékoztatások statisztikája

6. ábra

Összesített leelőhely-statisztika 2016, 2017.

Eredmények, statisztikák

A könyvtárközi és a leelőhely-tájékoztatási kérések találati arányai

Felmerülhet az a kérdés, vajon nem elhanyagolható-e azoknak a tételeknek a száma, amelyek a MOKKA-ODR nem tartalmaz, vagy ahol a magyarországi közös elektronikus katalógus könyvtárközi kölcsönzésben nem kérhető példányt ad találatként? A megválaszolásban segítségünkre lehetnek az osz-

tályunk által vezetett leelőhelyezési statisztikák. Ebben a tanulmányban most csak a 2017-es év mutatóit emelném ki, annál is inkább, mert az elmúlt néhány évben mind az összes kérés száma, mind a pozitív leelőhelytalálatok aránya ehhez nagyon hasonló szinten mozgott.

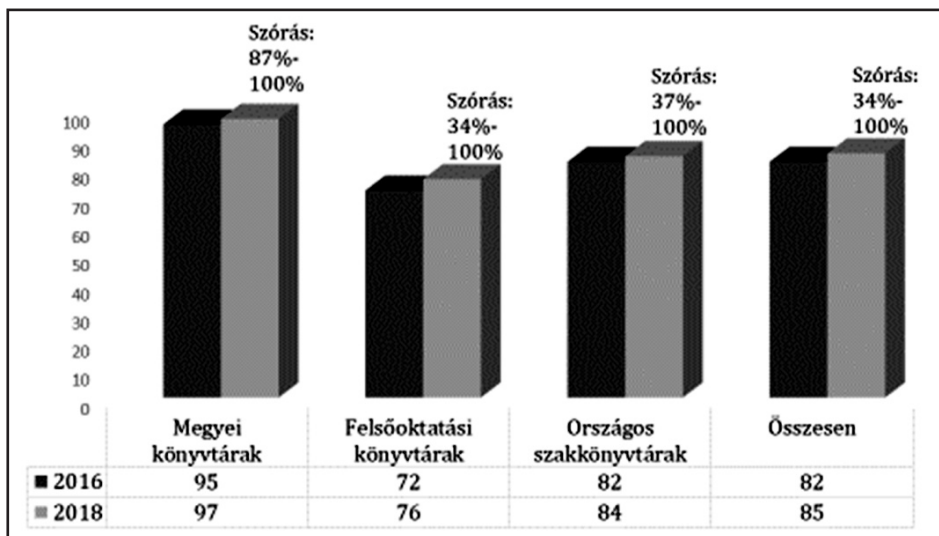
2017-ben a webes-ODR-es felületen beérkezett kérések több mint egyharmadánál (36%) találtunk magyarországi leelőhelyet (vagy internetről letölthető, illetve online kölcsönözhető digitális változatot)

azokban az esetekben, amikor a MOKKA-ODR-ben lefuttatott keresés nem vezetett hasznosítható eredményhez. Az e-mail-es, telefonos és személyes tájékoztatásoknál még nagyobb arányban jártunk sikerrel, ezeknek a kéréstípusoknak csaknem kétharmadát (59%) pozitív találattal zártuk. Ez utóbbi kéréstípusoknál részletesebb statisztika is rendelkezésünkre áll, amely alapján az is megítélhető vajon a központi cédulakatalógus használata mennyiben javította a találati arányt. Amint az alábbi kördiagramról látható, a kérdések 9%-ában a lelőhelyek egy része csak a KC-ben szerepelt, míg 2%-ában egyedül

a központi cédulakatalógus alapján lehetett a keresett dokumentum belföldi könyvtári példányát megtalálni. Ebből kiderül, hogy a KC egyelőre a 2000-es évek után megjelent publikációk kivételével jelentős szerephez jut.

MOKKA-ODR-tagkönyvtárak állományának elektronikus feltártsága

A saját munkánk eredményességének vizsgálatán túl szeretnénk volna pontosabban megismerni a magyarországi könyvtárak helyzetét mind állományuk világ-

7. ábra

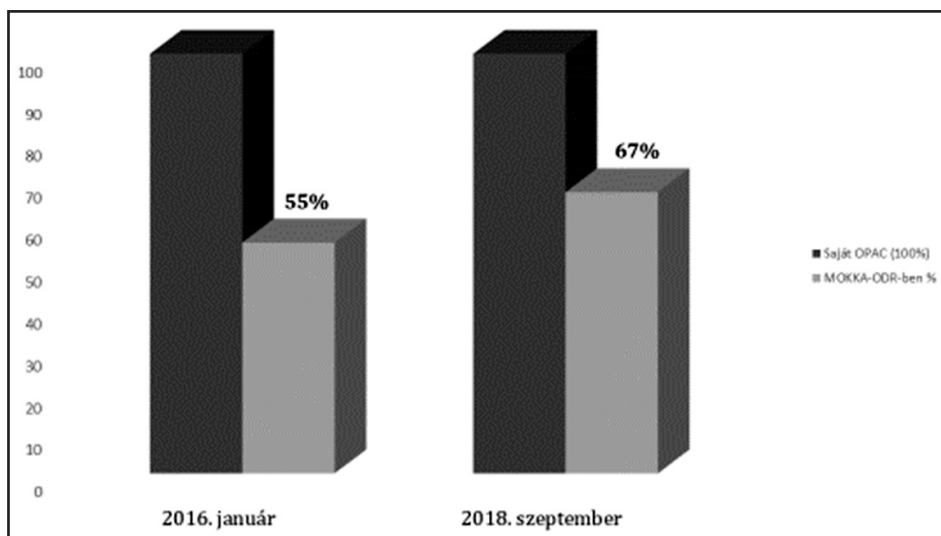
A MOKKA ODR-tagkönyvtárak állományának elektronikus feltártsága

hálón keresztüli láthatósága, mind a MOKKA-ODR-ben való visszakereshetőségük szempontjából. Az ODR-tagkönyvtárak közül kiválasztottuk az Országos Széchényi Könyvtár 54. könyvtárközi kölcsönzés szempontjából legjelentősebb partnerkönyvtárát, és e-mailen keresztül két kérdésre kerestük a választ: állományuknak jelenleg hány százaléka szerepel az online katalógusban, illetve saját OPAC-juk hány bibliográfiai rekordot tartalmaz. Az első kérdésnél – tekintve, hogy többnyire nem száz százalékos feldolgozottságról volt szó – javarészt becsült adatokat kaptunk. 2016 januárjában történt az első felmérés, amelyet 2018 szeptemberében megismételtünk.* A 2016-os kutatás során 49 könyvtár adataival rendelkezünk, míg 2018-ban 36 könyvtártól kaptunk visszajelzést (ebből 34 intézménytől összehasonlításra

alkalmas formában). A kapott eredményeket a 7–9. ábrákon szemléltetjük.

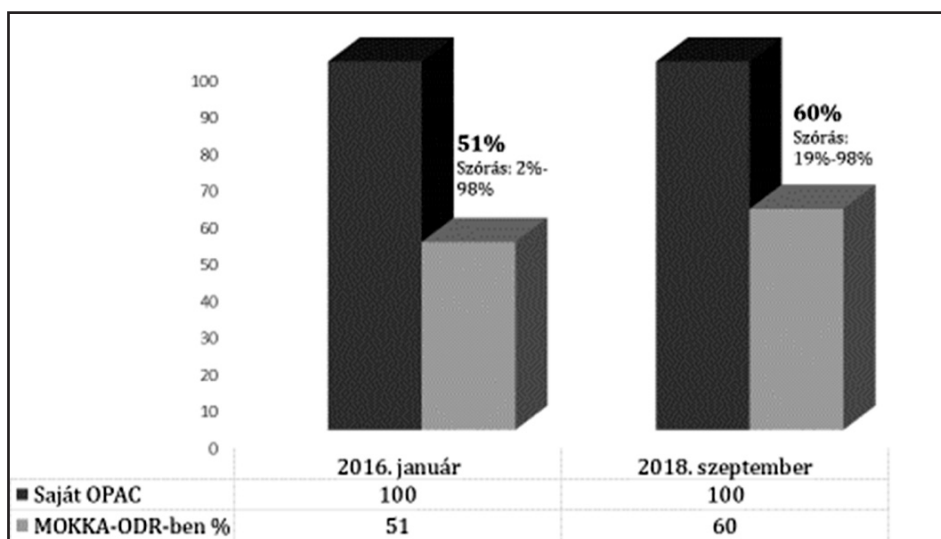
Ahogy várható volt, a megyei könyvtárak dolgozták fel az állományukban található dokumentumokat átlagosan a legnagyobb arányban az online katalógusban (2016: 95%; 2018: 97%), ezt követik az országos szakkönyvtárak (2016: 82%; 2018: 84%), míg a felsőoktatási könyvtárak állományának az elektronikus feltártsága megközelíti, illetve kevéssel meghaladja a 75%-ot (2016: 72%; 2018: 76%). Az összes vizsgált könyvtár állományát nézve 3%-os előrelépés mutatkozik a két felmérés közt eltelt mintegy másfél éves időszakban: 82%-ról 85%-ra emelkedett az elektronikus katalógusokban feldolgozott könyvek összaránya. Ha ezt az eredményt a másik, „negatív” oldalról közelítjük meg, ez azt jelenti, hogy még min-

* A 2016-os felmérést Paulik Péter, a 2018-ast e cikk szerzője és Paulik Péter végezte.

8. ábra

A MOKKA-ODR-tagkönyvtárak saját online katalógusában és a MOKKA ODR-ben szereplő bibliográfiai tételek aránya (összezkordszám alapján, a könyvtárak súlyát, állományának méretét figyelembe véve)

9. ábra

A MOKKA-ODR-tagkönyvtárak saját online katalógusában és a MOKKA-ODR-ben szereplő bibliográfiai tételek aránya (az egyes könyvtárak százalékainak átlaga)

dig kb. minden hatodik-hetedik könyv online visszakereshetetlen. Ennek a „láthatatlan” állománynak egy része a központi cédulakatalógus használatával bejuttatható az országos és a nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés rendszerébe.

Az egyedi OPAC-ok és a MOKKA-ODR kompatibilitása

A felmérésben feltett második kérdéssel arra kerestük a választ, vajon egy MOKKA-ODR tagkönyvtár esetében biztosak lehetünk-e abban, hogy az OPAC-ban szereplő tételek minden esetben bekerültek az országos közös katalógusba is? A gyakorlatban ta-

lálkoztunk ellenpéldákkal, ez indokolta számunkra a vizsgálat szükségességét. A könyvtárak saját online katalógusában található bibliográfiai rekordok számát összevetettük a MOKKA-ODR megfelelő könyvtárankénti statisztikáival (<http://www.odrportal.hu/web/guest/bibliografiai-rekordok-szama-konyvtarankent>). A könyvtáraktól kapott adatok két kivétellel 2018 szeptemberéből, illetve október elejéről valók (az Országos Idegennyelvű Könyvtáré 2018. augusztusi, az Illyés Gyula Megyei Könyvtáré 2017 decemberéből való), míg a MOKKA-ból nyert rekordszámok 2018. október elejéről származnak.

A kapott eredmények alátámasztják a tapasztaltakat. 2016 januárjában a MOKKA-ODR több mint a felét, 2018 szeptemberében mintegy kétharmadát tartalmazta a vizsgált intézmények OPAC-jaiban található bibliográfiai rekordoknak. A pontos arány az egyes könyvtárak súlyát, vagyis állományának méretét figyelembe véve 2016-ban 55% volt, 2018-ban 67%, míg az egyes könyvtáraknál kapott százalék átlagát nézve – vagyis, ha minden könyvtár egyformán esik latba – 51%, illetve 60%.

Természetesen több olyan tényezőt is megnevezhetünk, amely ezeket az arányokat a valóságban a MOKKA javára tolja el. A könyvtárak saját katalógusaiban szereplő folyóiratokat a MOKKA az NPA számláján könyveli el (2018. október elején mintegy 66 000 rekord), vizsgálatunk ezt a hibát nem szűrte ki.

Elképzelhető, hogy egyes megyei könyvtárak helyismereti és bizonyos szakkönyvtárak szakirodalmi adatbázisai okkal nem kerültek be a MOKKA-ODR-be, míg a saját elektronikus katalógus rekordszámába beleszámították; hasonló a helyzet az analitikus feldolgozással keletkezett rekordoknál is. Ezenkívül az is kérdéses lehet, vajon a különgyűjtemények, illetve felsőoktatási intézmények esetében a tanszékek anyagait belevegyük-e a statisztikába, nem is beszélve a letéti állományról. Ezeket a hibaforrásokat a legtöbb, de nem minden esetben kiszűrtük: ennek lehetősége függött attól, az adott könyvtártól kapott válasz mennyire terjedt ki a részletekre. Így a MOKKA-ban nem szereplő adatbázisok tartalmát – ahol tudomásunk volt róla – kivontuk a rekordszámból, a tanszékeknél, különgyűjteményeknél pedig aszerint jártunk el, hogy a MOKKA-ba bekerültek-e ezek az állományrészek vagy alegységek.

A következtetés mindenesetre a lelőhelyezés szempontjából egyértelmű: mivel a MOKKA-ODR és a saját OPAC nem 100%-ban fedi egymást, ezért az országos közös katalógusban való ellenőrzés után

indokolt a MOKKA-ODR tagkönyvtárak egyedi katalógusaiban való keresés is.

A lelőhelyezés munkafolyamatai

Adatok ellenőrzése, kiegészítése és pontosítása

A lelőhelyező munka első állomása a kérdező által megadott adatok ellenőrzése megbízható – lehetőleg könyvtári vagy bibliográfiai – forrásból. Magyarországon kiadott dokumentumok esetében ez történhet az Országos Széchényi Könyvtár online katalógusából vagy a Magyar Könyvészet megfelelő köteteiből: (Petrik Géza: Magyarország bibliográfiája 1712–1920; Magyar Könyvészet 1921–1944), és az online is elérhető Magyar Nemzeti Bibliográfiából (mn.b. oszk.hu vagy <http://bodza.bibl.u-szeged.hu:9802/oszk/mnb>). Folyóiratcikkek, tanulmányok esetében a könyvtárak által épített szakirodalmi, helytörténeti, illetve cikkadatbázisokat is használhatjuk (többek között a FSZEK szociológiai adatbázisa, az OPKM pedagógiai adatbázisa, az OGYK sajtóadatbázisa, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár magyarországi, valamint EU-s agrárcikk-adatbázisa, MATARKA, HUMANUS, MTMT stb.).

Ezenkívül – ha az előbbiek nem vezetnek eredményre – dokumentumtípustól és kiadási évtől függően az OSZK törzs- és különgyűjteményi cédulakatalógusaiban is utánanéznünk a dokumentumnak. Külföldön megjelent kiadványoknál elsősorban a Karlsruher Virtueller Katalogot (<https://kvk.bibliothek.kit.edu>) hívjuk segítségül a bibliográfiai leírás pontosítására. Ha ott nem találjuk, amit keresünk, tovább haladunk a kiadás helye szerint illetékes országos közös katalógushoz és a nemzeti, felsőoktatási vagy szakkönyvtárak OPAC-jaihoz. Így például az Amerikai Egyesült Államokban elsősorban a Kongresszusi Könyvtár adatbázisait (<https://catalog.loc.gov/>), illetve az Ohio állambeli felsőoktatási könyvtárak közös katalógusát (<https://olcl.ohiolink.edu/>) nézzük meg. Ha semmilyen fellelhető könyvtári katalógus sem tartalmazza az adott dokumentumot, a kiadó honlapján vagy a szerző saját publikációs listáján, esetleg online (vagy nyomtatott) formában elérhető tudományos szakkönyvben, szakbibliográfiában található információk lehetnek irányadók.

Nem egyszer előfordul, hogy már az adatok pontosítása során sikerül rövidre zárni a keresést: olyan információra bukkanunk, amelynek ismeretében vagy nagyon egyszerűen megtalálható a dokumentum,

vagy az olvasó, kutató már nem is kéri a kérés teljesítését. Az elsőre példa lehet egy egyszerű elütés a szerzők nevében vagy a címben, amelynek kijavításával már a MOKKA-ODR-ben is találunk lelőhelyet; a másodikra az, ha kiderül, hogy a keresett tanulmány vagy folyóiratcikk más nyelven érhető el, mint amit a megadott cím sugall (vagyis az olvasó által elért forrásban a címet lefordították, de nem tüntették fel, hogy a cikk csak az eredeti nyelven olvasható). Szinte említésre sem méltó a klasszikus példa, amikor a kérdező könyvnek véli a folyóiratcikket vagy tanulmányt. Ennél nehezebben kideríthető, ha egy önálló, jellemzően rövidebb terjedelmű kiadvány valójában különlenyomat, vagyis tanulmányként már megjelent valamely időszaki kiadványban vagy könyvben. Amennyiben ez világossá válik, nagyobb eséllyel juthatunk belföldön a nyomára, hiszen így a forrásdokumentumát is kereshetjük. Ha ugyanaz az írás több különböző időszaki kiadványban, illetve folyóiratcikként és könyvfejezetként is megjelent, elképzelhető, hogy a kutatónak megfelel másik, nem általa megadott formában is, ami – sokszor az eredeti kérésével ellentétben – hazai könyvtárban is hozzáférhető. Idegen nyelvű műveknél is feltétlenül tisztában kell lennünk a könyv témájával, amit leggyorsabban és leggyorsabban a bibliográfiai leírás tárgyszavaiból ismerhetünk meg. Hasznos lehet a könyv vagy folyóiratcikk szerzőiről is tudni néhány alapadatot: fontos például, hol született, hol élt, milyen egyetemen oktat(ott), vagy esetleg külföldi tudósként volt-e vendégprofesszor valamelyik magyar egyetemen, hiszen ezekben a könyvtárakban nagyobb valószínűséggel találhatjuk meg műveit.

Előfordul, hogy a kutatás során azt a következtetést szűrjük le, valójában még nem is jelent meg a kért dokumentum, vagy a megjelenés véglegesen megghiúsult. A látszat e tekintetben sokszor csal: nem számít egyértelmű bizonyítéknak, ha a nagy internetes könyváruházakban (pl. Amazon, AbeBooks) a könyv adatai, sőt borítója is elérhető. Sőt még a WorldCat-ben szereplő dokumentumoknál sem lehetünk biztosak: a megadott lelőhelyek egyedi katalógusaiba is be kell lépünk. A könyvtár OPAC-jába jutva ugyanis az állományadatoknál, vagy a megjegyzéseknél kiderülhet, hogy a kiadvány még nem érkezett be vagy a megjelenés elmaradt. Előfordul, hogy az egyedi katalógusban már nem is találjuk meg a dokumentumot, mert azt utólag törölték. Gyanúra ad okot az is, ha a kiadó honlapján a termékek között nem szerepel az adott könyv vagy folyóirat. Az ilyen esetek sok kutatómunkát igényelnek: szerencsés esetben

az interneten meg lehet találni a kiadás leállításáról szóló közlést.

Természetesen nem feltétlenül kerül be a könyvtári rendszerbe egy valóban megjelent dokumentum sem. Ilyenek lehetnek például a kizárólag print-on-demand rendszerben forgalmazott dokumentumok, valamint az ún. „predátor kiadók” (predator publishers) által megjelentetett művek, melyekre az jellemző, hogy az Open Access rendszerű publikálás keretén belül a gyors haszonszerzés érdekében nem alkalmazzák a tudományos könyv- és folyóiratkiadás alapvető normáit, a szakmai lektorálást és a gondos szerkesztői munkát. Gyanú esetén célszerű az interneten utánanézni, felmerült-e ez a vád a keresett dokumentum kiadójánál.

Belföldi lelőhely keresése (nyomtatott és adatbázisokban hozzáférhető dokumentumok)

Ha már minden adatot ellenőriztünk, pontosítottunk és kiegészítettünk, elsőként a legvalószínűbb helyeken járunk utána a kérésnek. Egyes esetekben érdemes az interneten kezdeni a keresést, máskor célszerűbb először belföldi könyvtári lelőhelyet felkutatni. Az optimális keresési stratégiát minden kérdésnél egyedi módon, több különböző szempont figyelembevételével alakítjuk ki. A hazai könyvtári lelőhely megállapítását általában a magyarországi közös katalógusokban indítjuk el: a KC-ben, a MOKKA-ODR-ben, a MOKKA-R-ben, a Szirén, Szikla, Huntéka adatbázisokban, az Unitasban, a Debrecen-Nyíregyházi, Szombathelyi és Váci Egyházmegyei közös katalógusában, időszaki kiadványok esetében a KFKK-ban és az NPA adatbázisban. Ezután következnek a dokumentum témája szerint illetékes szakkönyvtárak, országos könyvtárak, egyetemek, esetleg kutató- és idegennyelvi intézetek, majd az értelemszerűen szóba jöhető magyar könyvtárak egyedi katalógusai.

A gyors, hatékony keresés elősegítése érdekében – számos lelőhelyező kolléga sokéves tapasztalatát összegezve – több mint 200 hazai könyvtár OPAC-jai szerepelnek tematikus bontásban az internetes böngészőnk könyvjelzői között. Az „általános” kategóriába kerültek a felsőoktatási könyvtárak, az országos szakkönyvtárak, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, az akadémiai kutatóintézetek és a levéltárak könyvtárai, valamint néhány kisebb, nem speciális gyűjteménnyel rendelkező intézmény

gyűjteménye. Ezenkívül külön-külön mappába helyeztük az egyházi, jogi, közgazdasági, mezőgazdasági, orvosi, művészeti, természettudományi, zenei és pedagógiai témájú anyagokat gyűjtő könyvtárakat. Ha a fent említett helyek egyikén sem járunk sikerrel, felmerülhet még a külön folyóiratregiszterek, kurrens folyóiratlisták és a digitalizált, távolról elérhető cédulakatalógusok használata is. A keresés során figyelembe vesszük az egyes adatbázisok egyedi jellegzetességeit és a keresések során előjövő gyakori hibalehetőségeket (elsősorban a sorozatok, időszaki kiadványok visszakeresésénél).

A friss kiadványokat ma már szinte nagyobb eséllyel találjuk meg a magyar közgyűjtemények által előfizetett tudományos szakirodalmi adatbázisokban, mint hagyományos nyomtatott formában – más kérdés, hogy ezek könyvtárközi kölcsönzésben szolgáltathatók-e. Az MTA által gondozott Compass adatbázisban sokoldalúan visszakereshetők a magyar könyvtárakban elérhető adatbázis-csomagok, elektronikus folyóiratok, DOI alapján a cikkek, sőt, most már az e-könyvek is, de ez utóbbiak még hiányosan. Az e-könyvek és a még csak online publikált cikkek („e-pub ahead of print”) esetében, illetve ha kétség merül fel a folyóiratok elérésének időbeli korlátaival kapcsolatban, érdemes felkeresni a megfelelő intézmény összes e-forrásait megjelenítő EBSCO Discovery Service keresőt is, ha ez engedélyezi a vendégként való belépést (a teljes szövegű elérések feltüntetésével).

Végül pedig létezik néhány speciális témájú keres, melyeknél szükséges a célzott telefonos vagy e-mail érdeklődés is: a megfelelő gyűjtőkörű, de online katalógussal nem rendelkező kisebb szakkönyvtárakban (pl. Magyarországi Németek Könyvtára, Mezőgazdasági Eszköz- és Gépfejlődéstörténeti Múzeum könyvtára stb.), helytörténeti jellegű kéréseknél a megyei könyvtárakban (ez az anyagrész általában kevésbé feldolgozott), illetve a bármely egyéb okból valószínűsíthető lelőhelyeken is.

Digitális forma keresése az interneten

Ha a világhálón való célzott, gyakorlott kereséssel megtaláljuk a kérdéses dokumentumot digitális formában, a könyvtárközi keres teljesítésének legegyszerűbb és leggyorsabb módja ennek az internetes elérhetőségnek a megadása. Leggyakrabban talán maguk a szerzők teszik közzé az általuk írt tanulmányokat, cikkeket és könyveket saját weboldalukon vagy intézményük honlapján található publikációs listáikban, vagy különféle tudományos közösségi oldalakon

(pl. researchgate.net, academia.edu, mendeley.com). Írásaik ezeken a helyeken időnként korlátozás nélkül letölthetők, máskor csak külön kérésre, meghatározott számú érdeklődő juthat hozzá. Az így beszerezhető dokumentumok egy része nem a nyomtatásban vagy hivatalos elektronikusan terjesztett kiadványban megjelent, lektorált verziójú publikáció, hanem ún. preprint (szerzői kézirat), amelyben a végleges oldalszámozás és/vagy a szerkesztői javítások még nem jelennek meg. Folyóiratcikkeket, tanulmányokat a megfelelő intézményi repozitóriumokban, és az adott folyóirat honlapján az esetleges ingyenes archív számok között is ellenőrzünk. Ezen kívül számos más lehetőség áll rendelkezésünkre a digitális változatok felkutatására (nemzeti könyvtárak digitális gyűjteményei, disszertációs adatbázisok, nyílt hozzáférésű könyvek és folyóiratcikkek keresője, tematikus tudástárak stb.).

A kiadványok legális elérhetőségének biztosításában kiugró jelentőségű az Internet Archive (archive.org), ahol amellett, hogy a szerzői jog hatálya alá nem eső kiadványokat ingyen letölthetjük, a jogvédett anyagok esetében nemrégiben bevezették az elektronikus kölcsönzést is. Ehhez csak egy ingyenes, pár perc alatt elvégezhető regisztrációra van szükség, s ezután 14 napra kikölcsönözhetjük a kívánt olvasmányt, illetve ha valaki éppen használja, előjegyezhetjük. (Az Internet Archive-ban elérhető dokumentumok a Karlsruher Virtueller Katalog-ban is látszanak.)

Ha digitális formában küldjük el a keresett dokumentumot vagy annak hozzáférhetőségét, mindig rákérdezzünk, ez a változat megfelel-e az olvasónak, hiszen a kutatók egy – a jelenlegi tapasztalatok alapján kisebb – része a nyomtatott verziót preferálja még akkor is, ha az külföldről, költségtérítéssel szerezhető csak be.

„Extrák”

Ha a kutatást mind papíralapon, mind interneten eredmény nélkül fejeztük be, belföldi kiadványok esetében a megjelenés dátumát figyelembe véve, bizonyos időhatárokon belül megpróbálkozhatunk a szerző vagy a kiadó felkeresésével. Nem egy alkalommal sikerült így beszerezni a magyarországi könyvtári rendszer számára a kívánt dokumentumot. Ha ez nem megoldható, mindenképpen jelezzük a hiányt az Országos Széchényi Könyvtár Gyarapítási Osztályán, így a nemzeti könyvtár lépéseket tehet a hungarikum pótlására, mi pedig azzal az elégedettséggel zárhatjuk le a kérést, hogy mindent elkövettünk a kutatók és

érdeklődők minél hatékonyabb dokumentumellátása érdekében.

Források

[Az elektronikus források megtekintése: 2018. december 22.]

DÁVID Boglárka: Mit, honnan? Gyakorlati tanácsok dokumentumok lelőhelymeghatározásához. = Könyvtári levelező/lap, 2005. 3. sz. 3–5. p.
http://epa.oszk.hu/00300/00365/00040/pdf/KLL_EP_A00365_2005-03_003-005.pdf

DÁVID Boglárka: Könyvtárközi kölcsönzés a Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtárban. [Szakdolgozat.] Debrecen, Debreceni Egyetem, 2000.
<http://mek.oszk.hu/03100/03109>

Magyarország a XX. században. Szekszárd, Babits, 1996-2000. Főszerk. Kollega Tarsoly István. V. kötet. Tudománytörténet, Művelődéstörténet, Természeti földrajz, Sporttörténet. 1920-1949.
<http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/1311.html>

Központi katalógusok. In: Sallai István, Sebestyén Géza: A könyvtáros kézikönyve. 2. átdolg. és bőv. kiad. Budapest, Gondolat, 1965. 322–326. p.

KÜRTI Lászlóné: Az Országos Széchényi Könyvtár az Országos Dokumentumellátási Rendszerben: ... mint az ODR kulcssze-replője = Könyvtári levelező/lap, 2002. 12. sz. 3–6. p.
http://epa.oszk.hu/00300/00365/00013/pdf/KLL_EPA_00365_2002-12_003-006.pdf

Lelőhely-nyilvántartás. In: Könyvtárosok kézikönyve. 3. köt. A könyvtárak rendszere. Szerk. Horváth Tibor, Papp István. Budapest, Osiris, 2001. 259–262. p.

Létrejön az Országos Magyar Gyűjteményegyetem.
<https://mult-kor.hu/cikk.php?id=2990>

Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ iratanyagai, 1923–1938 (MNL-OL, Fond K 738)
<https://lmyr.eleveltar.hu/mnlquery/detail.aspx?ID=3461>

PASTEINER Iván: Jelentés az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ I. (1923.) évi működéséről = Magyar Könyvszemle, 1924. 1–4. sz. 120–131. p.
<http://epa.oszk.hu/00000/00021/00175/pdf/120-131.pdf>

RÁDY Ferenc: A könyvek központi katalógusának helyzete = Könyvtári Figyelő, 1997. 2. sz. 221–225. p.
http://epa.oszk.hu/00100/00143/00022/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_1997_2_221-225.pdf

SZABADNÉ SZEGŐ Judit: A Könyvek Központi Katalógusa cé-lulaállományának és a jelentő könyvtárak körének alakulása In: Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve, 1967. Buda-pest, OSZK, 1967. 365–376. p.
<http://epa.oszk.hu/01400/01464/00008/pdf/365-376.pdf>

TÓSZEGI Zsuzsanna: A Külföldi Folyóiratok Központi Kataló-gu-sának története, működése és eredményei. [Kézirat. Kelet-kezés dátuma: 1996. szeptember 18. Kónyáné Csúcs Dalma kiegészítéseivel.]

Beérkezett: 2018. december 22.

Open access megállapodás az Akadémiai Kiadóval

Az MTA Könyvtár és Információs Központon belül működő EISZ Nemzeti Program (<http://eisz.mtak.hu>) open access szerződést kötött az Akadémiai Kiadóval, amelynek keretében a 2019-ben elfogadott, magyar szerzők által jegyzett tanulmányok mindenki számára korlátozás nélkül, szabadon hozzáférhetők lesznek a kiadó folyóirataiban.

A megállapodás a könyvtárak és a kutatók számára nem jár további költséggel.

Részletek:

<http://eisz.mtak.hu/index.php/hu/open-access/295-open-access-megallapodas-az-akademiai-kiadoval.html>

<http://eisz.mtak.hu/index.php/hu/open-access.html>

(Forrás: Katalist, 2019. február 20. EISZ Titkárság)

Elhunyt James H. Billington (1929–2018)

James H. Billington közel harminc évig vezette a Kongresszusi Könyvtárat (LC), amely egyben az Egyesült Államok nemzeti könyvtára (3100 dolgozó, 600 millió dolláros költségvetés).

Billington szlavistaként indult, kitűnő könyveket és nem kevésbé fontos recenziókat írt: főleg Oroszország és a Szovjetunió története tárgyában (könyveinek többsége 1990 után orosz fordításban is napvilágot látott). 1956 után negyven éven át időről időre felkereste az országot, volt, amikor elnöki delegáció tagjaként. Tanulmányai és doktorálása után pár évig tanított a Harvardon, majd egy politikai kutató intézet (ma úgy mondhatnánk: agytröszt) igazgatására vállalkozott. Innen került 1989-ben az LC élére (R. Reagan elnök nevezte ki) és 2015-ban mondott le. Utóda, Carla Hayden az első női, egyben az első afroamerikai származású vezető az LC történetében, akit Obama elnök nevezett ki 2016-ban.

Billington a harmadik leghosszabban dolgozó vezetőként vonult be az LC történetébe az ott eltöltött 26 szolgálati évvel. Billington könyvtári gondolkodását talán legjobban egy 1996-ban megjelent esszéjéből (Libraries, the Library of Congress, and the information age = Daedalus, 1996. vol. 125. no. 4.) ismerhetjük meg. A következőkben a magyar fordítást is megérdemlő írás főbb gondolatait tudjuk kivonatolni. Három szinte elfeledett személy sokat tett azért (sok elnöknel többet, hangsúlyozza a szerző), hogy Amerika naggyá nőtte ki magát. Egyikük az egyetemek gazdasági megalapozását érte el szenátorként, az iparbáró, Andrew Carnegie a nagy amerikai közkönyvtári hálózat atyjának tekinthető. A harmadik, Herbert Putnam, aki a Bostoni Városi Könyvtár igazgatójából lett az LC leghosszabban regnáló vezetője (1899–1939), elérte, hogy az LC költségvetése terhére olyan központi bibliográfiai leírást kapjon minden amerikai könyvtár, amely rendszerré változtatta a széttagolt intézményhálózatot. A könyvtári rendszer segíti az információk, a tudás szabad hozzáférését, ezáltal a pluralista társadalom megerősödését. Billington megfogalmazta, hogy a televízió, s később az interneten keringő tenger ellenőrizetlen vagy épp hamis információ veszélyezteti az igazi tudást, az olvasást, s végső soron a könyvtárakat. A Jefferson elnök által kidolgozott első könyvtári rendelkezés adta meg az LC helyét az amerikai kormányzatban, biztosítva, hogy a politikai vezetés megbízható tudásra építve hozhassa meg döntéseit (ezt támogatja – a hagyományos könyvtári szolgáltatásokon túl – az LC Congressional Research Service elnevezésű kutatóközpontja). Az LC szerepe meghatározó volt a hatvanas években a MARC-formátum kidolgozása terén, miként újabban az RDA vonatkozásában is. Billington fontos kezdeményezésekről számol be a digitális könyvtár fejlesztése terén is. Hosszas előkészületek után 2009-ben hozták létre az ő kezdeményezésére az UNESCO égisze alatt a World Digital Library elnevezésű projektet. Billington írása végén utal az ókori Alexandria könyvtárának pusztulására: a közhiedelmek ellenére nem Julius Caesar hajói gyújtották fel, hanem az ország vezetése nem volt eléggé tudatában az intézmény és az általa őrzött tudás fontosságának s fokozatosan a működés alapvető feltételei is elenyésztek. Vigyázni kell a jövőben is az LC érdemi működésének elősegítésére, zárja Billington sorait.

Reméljük, hogy az LC a továbbiakban is meghatározó szerepet vállal az ország, a világ könyvtári fejlődésében.

A tudósból lett menedzser, majd könyvtárvezető Billington szakmai teljesítménye messze saját országa határain túl is megérdemli elismerésünket.

S. P.

Innovációmenedzsment a könyvtárban

TÓTH Máté

*„A járt utat a járatlanért mindig hagyd el!”
(Benedek István: Csavargás az Alpokban)*

Bevezetés

Napjaink egyik leggyakrabban használt kifejezése az innováció, amelyet köznapi értelemben új módszerek, ötletek bevezetésére, változások, újítások kezdeményezésére használják. A mindennapi szakmai párbeszédekben innovatívnak tekintünk egy intézményt, ha gyakran áll a változások élére, újszerű megközelítéseket alkalmaz, bátran változtatja a szolgáltatási portfólióját, és ilyenkor nem tart a bukástól. Az innováció akkor hatékony, ha az állandó „Miért?” kérdéseket felváltja az állandó „Miért ne?”¹, ami viszont szükségszerűen csalódásokhoz is vezethet, majd a csalódásokat követő látványos újrakezdésekhez.

Mivel könyvtári területen is egyre több szó esik az innovációról, innovatív szolgáltatások bevezetéséről, a Könyvtári Intézet Kutatási és szervezetfejlesztési osztályán nagy szükségét éreztük annak, hogy bemutassuk az innovációmenedzsment fogalmait és

megvizsgáljuk azok könyvtári gyakorlatban való alkalmazhatóságát. Nemcsak arra keressük a választ, hogy mit tekinthetünk innovációnak, de szeretnénk bepillantást nyújtani az innovációs folyamatba, az innovációs projektekbe és a finanszírozás modelljébe, gyakorlati példákon keresztül megmutatva, hogy egy-egy hazai vagy külföldi intézmény miként vezetett be olyan új szolgáltatásokat, eljárásokat, vett használatba új technológiákat, amelyek nyomán a környezete szemében igazi innovátorrá vált.

A cikk másik motivációja a könyvtári minőségmenedzsment pályázati rendszer 2018-as megújítása volt. A Könyvtári Intézet által felkért munkacsoport 2018 tavaszán kidolgozta a KMÉR-t, azaz a *Könyvtárak Minőségi Működésének Értékelési Rendszerét*, amely a *Minősített Könyvtár* címre és a *Könyvtári Minőségi Díjra* pályázó intézmények különböző kategóriái számára nyújt eszközt az önértékelésre és a fejlesztési lehetőségek feltárására.² Míg a KMÉR

alkalmazása mind a cím, mind pedig a Díj megszerzésére irányuló pályázatok benyújtásához alapvető elvárás, az utóbbiakhoz – tekintve, hogy két, a könyvtári szolgáltatások területén megvalósított innovációt kell bemutatni – készült egy *Szakmai innováció a könyvtárban*³ című dokumentum is, amely leírja ugyan az innováció fogalmát és könyvtári alkalmazásának feltételeit, de nem mutatja be azt teljes mélységében.

A minőség- és az innovációmenedzsment nemcsak a Könyvtári Intézet által gondozott pályázati eljárásokban, hanem az intézmények, vállalatok gyakorlatában is együtt jár, egymást feltételezi. A használatközpontúság, a szolgáltatások állandó fejlesztésére való törekvés, a használó elégedettségének növelése mind a minőség-, mind pedig az innovációmenedzsment meghatározó elemei. (A kapcsolódási pontokról később részletesen lesz szó.)

Az innovációmenedzsment fogalmainak ismerete más szempontból is fontos lehet könyvtári területen. Egyrészt szolgáltató intézményként a könyvtár saját maga is állandó innovációra szorul, hogy megőrizze a használok szemében az újszerűségét, érdekességét. Másrészt a könyvtár az egyik legfontosabb kutatás-fejlesztést támogató intézményrendszer, így a benne dolgozók számára kulcsfontosságú, hogy mélyebb ismereteik legyenek az innováció fogalmáról, természetéről, hogy képesek legyenek ennek a szerepnek maradéktalanul eleget tenni. Ez utóbbi elsősorban a tudományos kutatók igényeinek kielégítését fokozottan felvállaló egyetemi és szakkönyvtári hálózatok esetében meghatározó szempont.

Az innováció fogalma

Az innováció fogalmának bevezetését a szakirodalom döntő többsége a gazdaság fejlődésével foglalkozó osztrák szociológus, közgazdász, *Joseph Schumpeter* nevéhez köti. Schumpeter 1939-ben a gazdasági ciklusokról írt kétkötetes elemzésében az innováció alatt új termék vagy új termelési eljárás feltalálását értette, az új beszerzési vagy értékesítési piacok feltárását és új szervezeti formák kialakítását. Schumpeter megközelítésében az innovációt az invenció, azaz a feltalálás előzi meg és a diffúzió, azaz az innovációs folyamat más szereplők számára való elterjesztése követi.⁴

A Schumpeter által kidolgozott keretek lényeges eleme, hogy a gazdaság szereplői nem ugyanolyan tempóban vesznek fel az újításokat. Az élenjárók nagyobb kockázatot vállalnak, de az innováció eredmé-

nyeiből is ők részesülnek a legnagyobb mértékben. A gazdasági fejlődés hajtóerőiről értekezve az állandó növekedés és a külső hatások mellett a legfontosabbnak a vállalkozókat tartja, akik képesek felismerni és kiaknázni az újonnan kínálkozó lehetőségeket. „A fejlődést kiválthatja az is, hogy egyes személyek túllépve a gazdasági tapasztalatokon és a kipróbált rutinszerű cselekvéseken, fölismerik a gazdasági élet adott viszonyai között kínálkozó új lehetőségeket, és ki is aknázzák azokat. Nem kétséges, hogy a felsorolt három fejlődésfajta közül az utolsó a legfontosabb, sőt még az első két fajta fejlődés is részben e harmadikon (ti. a vállalkozókon) keresztül hat – egyszerűen azért, hogy a növekedés és a külső események hatására alkalomadtán új lehetőségek teremnek.”⁵ Schumpeter elmélete hosszú évtizedeken át meghatározta az innovációról alkotott felfogásunkat és sok tekintetben meghatározza ma is, azonban a fogalom tartalma jelentős mértékben bővült. *Christopher Freeman* angol közgazdász 1988-as innovációs elméletében négy kategóriát határozott meg:

- fokozatos vagy módosító innovációk;
- radikális innovációk;
- termelési eljárás-változások;
- paradigmaváltások.⁶

A fokozatos vagy módosító innovációk jellemzően teljesítményjavulást vagy költségcsökkentést eredményeznek. Gyakori, amikor csak egy-egy komponenst változtatnak meg egy rendszerben vagy folyamatban, így nem jön létre új szolgáltatás vagy új termék, de a meglévőt olcsóbban lehet előállítani vagy az nagyobb teljesítményre képes. Könyvtárban erre példa a mikroformátumok alkalmazása és szolgáltatása, amelyet a 30-as évektől kezdve használnak dokumentumok archiválására. A mikrofilmek alkalmazása egyrészt jelentős helymegtakarítást tesz lehetővé, másrészt az állományvédelem szempontjából is jobb teljesítményt nyújt, miközben az innováció a szolgáltatás tartalmát nem változtatta meg. Másik példa lehet a kétrétegű pdf formátum alkalmazásával a digitalizált tartalmak kereshetővé tétele. Ebben az esetben a tartalmak ugyanazok maradnak, de a kereshetőség lehetővé tételével a használó lényegesen magasabb színvonalú szolgáltatást vehet igénybe.

A radikális innovációkban korábban nem látott új technológia, új szolgáltatás vagy új termék jön létre. Az új termék épülhet meglévő vagy új technológiára egyaránt. A könyvtárakban elsősorban a szolgáltatások radikális innovációjáról beszélhetünk. Ide sorolható például a „születésnap csomag” összeállítás, amely a 2000-es évek elejének nagy slágere volt. Az

Országos Széchényi Könyvtár sikeres gyakorlatát követően egyre több megyei könyvtárban is megjelent. A születésnap csomag a könyvtárak meglévő repográfiai tevékenységére épül (tekintsük ezt meglévő technológiának), de annak segítségével radikálisan új szolgáltatást kínál: új célközönséget szólít meg és eltávolodik a tartalmak hagyományos funkciójától azzal, hogy az újságcikkeket reprezentációs céllal rendezik új kontextusba.

A termelési eljárás-változások alatt az egyes technológiák, eljárások megreformálását értik. Könyvtári környezetben erre jelenthet példát az Országos Széchényi Könyvtárban az 1980-as évek közepén bevezetett könyvszállító lift rendszer, amely a mai napig behálózta a Budavári Palota F épületét. A rendszer jelentős mértékben megkönnyítette az olvasótermi kérések kielégítését. További példákat is találhatunk a termelési eljárás-változásra. A retrospektív katalóguskonverzió során az OCR technológia alkalmazása lehetővé tette, hogy a régi, papír alapú katalóguscédulák feldolgozása során ne kelljen újra begépelni az adattartalmat, hanem helyette szoftver ismerje fel, és rekonstruálja a szöveget az újonnan létrejövő elektronikus rekordban. Szintén a termelési eljárást, a könyvtári munkafolyamatokat változtatta meg az RFID technológia alkalmazása a kölcsönzésben, amellyel lényegesen fel lehetett gyorsítani az egyes könyvek használókhoz rendelését az integrált könyvtári rendszerben.

Végül a paradigmaváltások eredményeként új technológiai nézőpontok jönnek létre, amelyek a problémamegoldás mintáinak újragondolását is eredményezik. Az új megközelítések nyomán olyan új anomáliákra bukkanhatnak a kutatók, amelyek paradigmaváltáshoz vezetnek.⁷ Könyvtári környezetben az analóg tartalmak digitális közzététele nem, de a szemantikus technológiák adaptálása és az ezzel járó új megközelítések okkal tekinthetők paradigmaváltásnak. Az előbbi esetben csupán a tartalmak egy-egy új hordozóra való átmentéséről van szó, a szemantikus webfejlesztésekkel már új megközelítésekről, a tartalmak közötti szemantikai interoperabilitás igényéről, ami új látásmódot feltételez a könyvtárosok részéről. Az RDA alkalmazása nemcsak új távlatokat nyit a katalógizálásban, hanem lehetőséget teremt a könyvtári katalógusok funkcióinak radikális újraértelmezésére is.

Jelenleg az innovációt úgy fogjuk fel, hogy „egy ötlet átalakulása vagy a piacon bevezetett új, illetve korszerűsített termék, vagy az iparban és kereskedelemben felhasznált új, illetve továbbfejlesztett

műveletté, vagy valamely társadalmi szolgáltatás újfajta megközelítése.”⁸ A definícióban jelzett mindhárom területre találhatunk példákat a könyvtárak gyakorlatából, bár – a tevékenység jellegéből adódóan – termékinnováció kevésbé jellemző az intézményekben.

Termékinnovációra példaként szolgálhatnak a pécsi Csorba Győző Könyvtár ismeretterjesztő és könyvajánló segédletei, olyan füzetek, amelyek a gyermekeket fokozott tudatossággal olvasásra nevelő szülőknek korosztályi bontásban mutatják be az értékes irodalmat.⁹

Új műveletnek tekinthető a virtuális közös katalógusok modelljének a kitalálása és gyakorlati alkalmazása, amelyben központi adatbázis építése nélkül tudunk több intézmény állományában keresni, majd a találatokat egyetlen listában megjeleníteni.¹⁰

Valamely társadalmi szolgáltatás újfajta megközelítésére találhatunk a legtöbb könyvtári példát. Ilyen volt az első mozgókönyvtár, amely 1905-ben indult az Egyesült Államokban. A kétlovas szekeret a könyvtáros hajtotta, a város környékén élő farmerek háza-inál állt meg, ott helyben lehetett róla térítés nélkül kölcsönözni.¹¹ Szintén ide sorolhatók az Amerikai Egyesült Államokban egyre nagyobb teret kapó új e-könyv kölcsönzési modellek¹², a Skandináviában évek óta terjedő személyzet nélküli könyvtárak¹³, a könyvtárak mint közösségi irodák¹⁴ vagy a közösségi oldalak funkcióival gazdagított könyvtári katalógusok¹⁵.

Az innováció definíciók további böngészése nyomán figyelemre méltó az elmúlt időszakban gyakran idézett *Oslo kézikönyv*, amely az innovációnak négyféle típusát különbözteti meg:

- termék innováció: olyan termék vagy szolgáltatás, amely új vagy jelentős mértékben továbbfejlesztett a technikai paramétereit illetően, ill. egyes komponenseiben vagy anyagában, ill. felhasználóbarát mivoltában vagy funkcionálisát illetően;
- eljárás innováció: új vagy jelentős mértékben megújult termelési, szolgáltatási, kiszállítási eljárás, ami történhet új technika, eszköz vagy szoftver használatával;
- marketing innováció: új módszerek a termékek, szolgáltatások megjelenésében, csomagolásában vagy a marketing-mix¹⁶ (4P – Place, Product, Promotion, Price) bármelyik elemében;
- szervezeti innováció: új szervezési, szervezeti módszerek az üzletmenetben, a munkahelyen vagy a szervezet külső kapcsolataiban.¹⁷

Az Oslo kézikönyv tehát szélesebben értelmezi az innovációt, mint a korábban bemutatott megközelítések. Könyvtári példát itt is mindegyikre találhatunk, bár érdemes megfigyelni, hogy egy-egy nagy léptékű szolgáltatás megújításánál jellemzően az eljárások, a marketing és a szervezet is megújul. Példa lehet erre a Baranya megyei könyvtárbusz projekt, amelyben az új szolgáltatás egyben új eljárásokat, szervezeti megújulást és új marketingtechnikák alkalmazását is szükségessé tette. Más szolgáltatások esetében sem beszélhetünk tiszta kategóriákról. A „Veszíts el egy könyvet!” akció például egyszerre tekinthető termék- és marketinginnovációnak, hiszen amellet, hogy új szolgáltatást kínál egy új célcsoportnak, hozzájárul a könyvtár imázsának újragondolásához. Az 50-es 60-as években bevezetett szabadpolc vagy a most rohamosan terjedő kölcsönző terminálok a használók oldaláról eljárás-, az intézmény szempontjából

pedig szervezeti innovációnak tekinthetők. Amellett, hogy mindkettő jelentős mértékben megújult termelési, szolgáltatási, kiszállítási eljárást kínál; a szervezet oldaláról új szervezeti, szervezési módszereket is jelent.

Az innovációs folyamat

Az innovációs folyamatot Schumpeter úgy mutatta be, amelyet megelőz az invenció, azaz a feltalálás és követ a diffúzió, azaz az innováció eredményeinek elterjesztése. A kettő között összesen három típusú tevékenység van: az alapkutatás, az alkalmazott kutatás és a kísérleti fejlesztés vagy fejlesztés. (Ha nagyon szigorúak akarunk lenni, akkor mondhatjuk, hogy a K+F maga az innováció, így a sok helyen előforduló K+F+I, azaz kutatás, fejlesztés, innováció már nem mindenki szerint helyes összetétel.)

1. ábra

Az innovációs folyamat

Ezek alapján az ötlet még nem jelent innovációt. Egyszerűbben fogalmazva: rendelkezhetünk nagyon sok ötlettel, de ha ezeket nem valósítjuk meg, akkor még nem vagyunk innovatívak. Ezzel együtt azonban, ha megvalósítottunk egy ötletet, annak elterjedése, elterjesztése nem szükséges ahhoz, hogy mindezt innovációnak tekintsük. Feltétel azonban, hogy az innováció magas hozzáadott értéket képviseljen, kutatási adatokon alapuljon.

Az alapkutatást, az alkalmazott kutatást és a fejlesztést három szempont figyelembevételével különíthetjük el egymástól nagyon markánsan: a kereskedelmi cél, a megtérülési idő és a bizonytalanság foka alapján.¹⁸ (A kereskedelmi cél helyett nyugodtan beszélhetünk könyvtári környezetben szakmai megvalósítási célokról, hiszen jellemzően igen kevés projektünk van, amely anyagiakban is mérhető haszon szerzésére irányulna.)

Az alapkutatás nagy bizonytalansággal bír, kevés konkrét kereskedelmi vagy szakmai megvalósítási célt kitűző, soha vagy csak nagyon lassan megtérülő tevékenység. Az alkalmazott kutatás célja már

jól meghatározott, közepes a bizonytalanság mértéke, és középtávon bízhatunk a befektetett eszközök megtérülésében. A fejlesztés esetében a cél már teljes mértékben körvonalazható, a befektetések megtérülésére rövid távon is számíthatunk, a bizonytalanság mértéke pedig egészen kicsi.

Könyvtári kutatásokat hozva példaként egészen biztosan az alapkutatások közé sorolhatjuk a könyvtárral mint közösségi térrel foglalkozó elméleti megközelítéseket, a lakosság olvasási szokásainak vizsgálatát, a könyv társadalomban betöltött szerepének időbeli alakulásának elemzését. Ezek a kutatások nélkülözhetetlenek szakterületünk fejlődése szempontjából, de mivel a konkrét szakmai célokra való közvetlen alkalmazhatóságuk igen kérdéses, jellemzően csak olyan központi költségvetési keretekből finanszírozott szervezetek engedhetik meg maguknak, amelyek egy-egy szakma stratégiai fejlesztésében is szerepet vállalnak. Magyarországon ilyen a Könyvtári Intézet, az egyetemek könyvtárosképző helyei, a Magyar Tudományos Akadémia egyes kutatóintézetei és egyes nagy szakkönyvtárak.

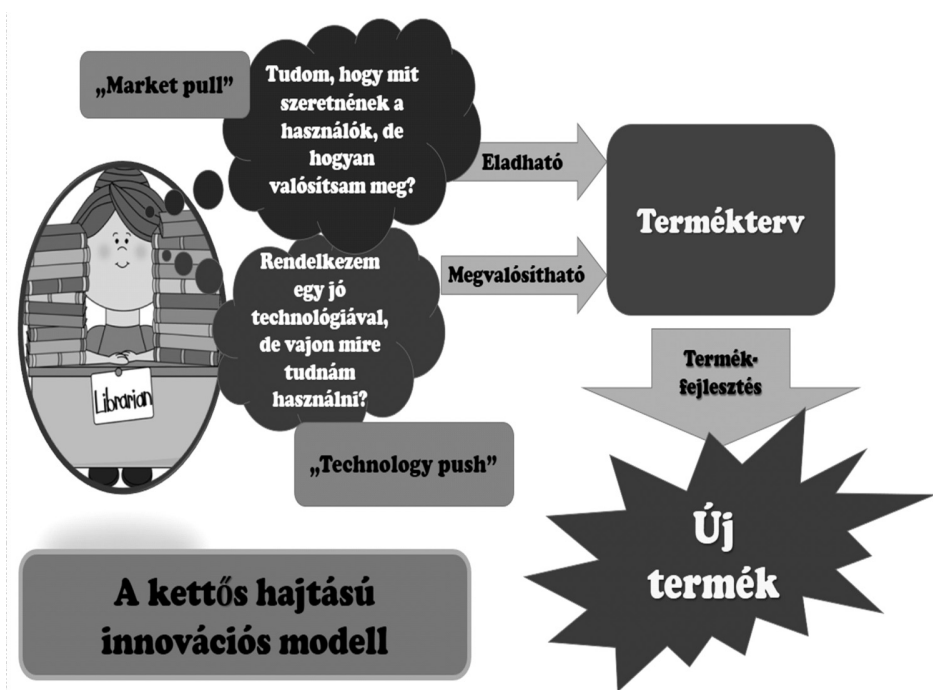
Alkalmazott kutatást már gyakran végeznek a nagyobb könyvtárak is. Alkalmazott kutatásnak tekinthetjük a lakosság igényeinek, elvárásainak folyamatos figyelemmel kísérését, vagy akár egy-egy szolgáltatás, termék használatára vonatkozó adatok gyűjtését és elemzését.

Végül a fejlesztés gyakran az alkalmazott kutatások adataira építő konkrét beavatkozások, amelyek termékek, szolgáltatások vagy eljárások formájában valósulnak meg. Fejlesztés során születik meg maga a prototípus, amely már a használók számára való bevezetés előszobája. A fejlesztés szükségszerűen iteratív eljárás, amely kísérletezéssel, a visszajelzések alapján az irányok újragondolásával jár együtt. Konkrét példának hozhatnánk bármelyik új szolgáltatás fejlesztését, a 2018-ban Könyvtári Minőség Díjjal jutalmazott gödöllői olvasásfejlesztési játék (Olvasók diadala – online olvasásfejlesztési játék 12–16 éves fiataloknak) bizonyosan az elmúlt évek egyik leginkább előremutató fejlesztése volt.¹⁹

Végso soron az innovációs folyamat eredményében benne vannak az alapkutatás során szerzett ismeretek, az alkalmazott kutatás adatai és a fejlesztések tapasztalatai is. Nem véletlen, hogy a látszólag túlságosan elméletinek tűnő, a könyvtári világ problémáit abszt-

rakt módon megközelítő kutatásokban éppen azok az országok járnak élen, amelyek a legsikeresebb könyvtári rendszereket is működtetik. (Pl. Finnország, Hollandia, Nagy-Britannia.) A sikeres szervezetek jellemzője, hogy tevékenységükkel a használók igényeire adnak megfelelő válaszokat. Nem véletlen, hogy a használó vagy fogyasztó a marketing, a minőségmenedzsment és az innovációmenedzsment területén egyaránt kiemelt jelentőségű.

Az innovációs folyamat modellezésére számos megközelítés létezik. Ezek közül most az ún. kettős hajtású innovációs modellt mutatom be, amelynek lényege, hogy a folyamat kiindulópontja egyaránt lehet a piaci szükséglet és a meglévő, kihasználásra váró technológia. Az első esetben beszélhetünk ún. „market pull”-ról, azaz, amikor a piaci információk alapján születik meg az „eladható termék” koncepciója, és ehhez keressünk megfelelő technológiai megoldást. A második esetet hívjuk „technology push”-nak, azaz amikor egy technológiai újdonsághoz keressük a felhasználási lehetőségeket. Ez utóbbi vezet a „gyártandó termék” koncepcióhoz. Mindkét esetben a termékterv, a termékfejlesztés, végül az új termék a végeredmény.²⁰

2. ábra

Kettős hajtású innovációs modell

C. Merle Crawford²¹ és Buzás Norbert²² modelljei alapján

Az innovációs projekt

Az innovációs folyamat projektekben valósul meg, azaz 1) világos célja van, ami egyértelműen mérhető (indikátorok); 2) megvalósítása meghatározott időbeli keretek között zajlik (tudjuk, hogy mikor kezdődik és várhatóan mikor lesz vége); 3) meghatározott erőforrásokkal (költségvetési keretekkel, humán erőforrással) gazdálkodik.

A sikeres innovációs projekt jellemzője, hogy magas hozzáadott értéket teremtő tevékenységről van szó, ami csak akkor lehet sikeres, ha

- létező probléma megoldását tűzi ki célul;
- megfelelő marketinget használ;
- jó csapat áll rendelkezésre.

A probléma létezésére a legjobb bizonyíték, ha már mások is megkísérelték azt megoldani más eszközökkel. A legötletesebb innovatív termék vagy szolgáltatás sem lehet sikeres, ha nem létezik egy célpiac, ahol azt értékesíteni lehetne. Azonosítani kell azt a réteget, amelynek a problémáira valós megoldást kínál az általunk megvalósított innováció. Képzeljünk el egy mesterséges intelligenciára épülő, robotokkal működtetett online referenz pultot, amely a kutatók publikálással kapcsolatos kérdéseire ad válaszokat.²³

A szolgáltatás minden kétséget kizáróan magas hozzáadott értéket hordoz, de csak akkor lehet sikeres, ha létezik egy olyan kutatói közösség, amely ilyen típusú kérdéseket szokott feltenni, és ha ezen közösség által érzékelt minőséget ez a fejlesztés érdemben javítja. (Például ugyanolyan releváns válaszokat kapnak, de a től-ig nyitvatartási órák helyett már 0–24 órában.)

Amennyiben már tudjuk, hogy kinek szeretnénk az adott terméket vagy szolgáltatást kínálni, akkor megfelelő marketinggel el kell érniük, hogy azt használatba is vegyék. A megfelelő marketing-mix kialakítása az innovációmarketing területén nem elegendő. Meg kell válaszolnunk magunknak a következő kérdéseket:

- az adott termékben vagy szolgáltatásban mi az újdonság;
- milyen lényeges hasznosságot, új tulajdonságot hordoz;
- kinek fontos ez a tulajdonság;
- hogyan lehet ezt a réteget megszólítani;
- hogyan lehet átadni nekik ezeket az üzeneteket?²⁴

Az innovatív termékek fogadtatása nem minden esetben pozitív, még akkor sem, ha józan ésszel belátható, hogy az adott célpiacon ez nagyon sokaknak igen jelentős előnyöket hordoz. Gyakran a változástól való félelem, az újdonság befogadásának nehézségei

miatt állnak ellent az innovatív termékek, szolgáltatások használatának. Gondoljunk csak arra, hogy az olvasók hányszor hívják fel telefonon a könyvtárat olyan kérdésekkel, amelyeket egyetlen kattintással maguk is megválaszolhatnának (előjegyzés, hosszabbítás, bent van-e az adott mű a könyvtárban stb.) az online katalógusból.

Minden terméknek és szolgáltatásnak van egy életciklusa.²⁵ A bevezetést követően először az újdonságok iránt legnyitottabb rétegek jelennek meg, majd amikor már világhíressé váltak az innováció előnyei, akkor jelennek meg a konzervatívabb fogyasztók, akik nem szívesen vállalják a kipróbálással járó kockázatokat, cserébe lemondanak arról, hogy a többség előtt vegyék használatba az újdonságokat.

Végül a jó csapat magában foglalja a megvalósításért felelős vezetőt és a megfelelő kompetenciákkal rendelkező szakmai stábot. A szakmai stáb kiválasztásánál kiemelt jelentősége van a megelőző projektek során szerzett tapasztalatoknak.

Az innovatív projektekkel szembeni alapvető követelmény a fenntarthatóság, amelynek a kulcsa a termék vagy szolgáltatás beépülése az intézmény szolgáltatási portfóliójába, hiszen a tudatosan felkeltett használói igények kielégítetlenül hagyása rosszabb az intézménynek, mintha bele sem kezdtek volna a fejlesztésekbe. A fenntarthatóság szempontját ezért már a projekt tervezésekor, a feltalálás (invenció) pillanatától kezdve szem előtt kell tartani.

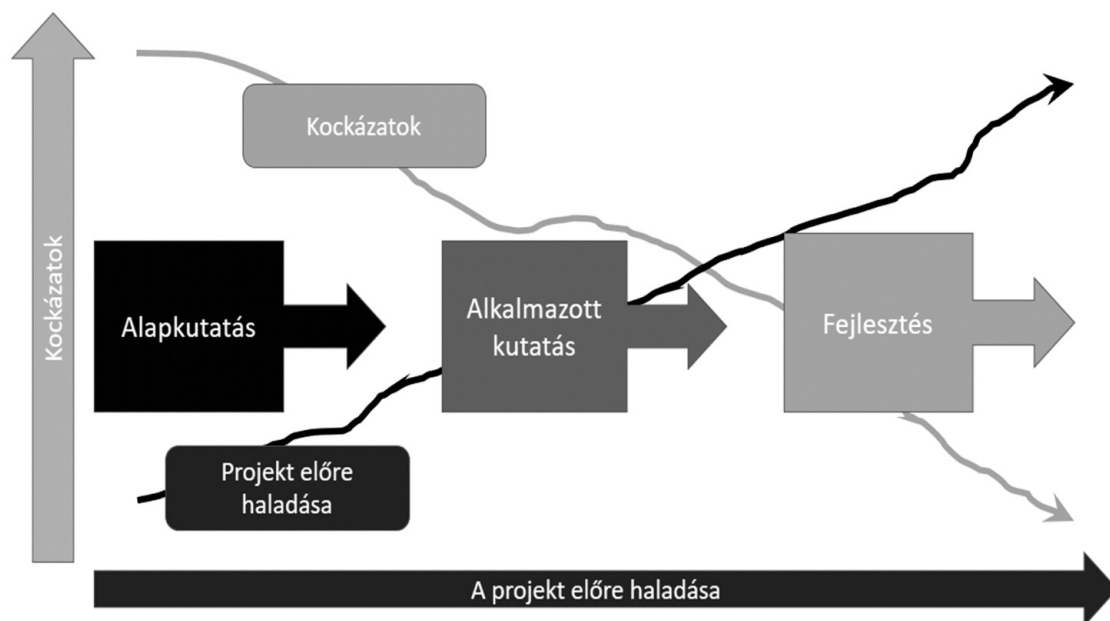
Innovatív projektek finanszírozása

Az innováció jelentős kockázatokkal jár és – mint általában a projekt formában megvalósított tevékenységek – többlet erőforrások bevonását teszi szükségessé. Ez a két jellemző alapvetően meghatározza az innovatív projektek finanszírozásának jellemzőit. A könyvtárak általában sem a kockázatvállalás, sem pedig a többlet erőforrások bevonásának lehetősége tekintetében nem állnak túl jól.

Az utóbbiak kapcsán fontos megjegyezni, hogy a legtöbb könyvtári fejlesztésben a személyzet kapacitása jelenti a legfontosabb erőforrást, így a munkaszervezés átalakításával, kevésbé fontos feladatok elhalasztásával, elhagyásával gyakran szabaddítható fel annyi kapacitás, amennyi szükséges egy-egy – az adott könyvtár nagyságrendjéhez illeszkedő – innovatív projekt megvalósításához. A kreatív munka lehetősége ráadásul a munkatársak motiváltságát is növelheti, így segítheti a kollektíva erősítését, a legjobb munkatársak megtartását.

Érdemes mérlegelni, hogy a cselekvés mellett a nem cselekvésnek is megvannak a maga kockázatai. Az állandó innováció kétségkívül magában hordozza a bukás lehetőségét, ha azonban nem fejlesztjük a szolgáltatásainkat, nem kínálunk új termékeket és nem alkalmazunk új módszereket, az hosszú távon biztosan a szervezet leépüléséhez vezet. Az innovációmenedzsment modellje szerint a kockázatok az idő előre haladásával csökkennek, ezért a leg-

kockázatosabb alapkutatások finanszírozása állami feladat, amelyet a központi forrásból fenntartott intézmények végeznek. A kisebb könyvtáraknak már csak a biztosabb kimenetelű alkalmazott kutatásokat és a konkrét fejlesztéseket kell megvalósítani. Ez utóbbiakhoz gyakran állnak rendelkezésre állami források pályázati formában, amelyhez már valóban csak a személyzetet kell hozzárendelni mint saját erőforrást.

3. ábra

Az innovációs projekt előre haladásával csökkennek a kockázatok

Az innovációs projektek megvalósítását követően, amikor a megalkotott termék, szolgáltatás vagy művelet már beépült az intézmény normál működésének rendjébe, saját költségvetésből kell finanszírozni. A fenntarthatóság szempontjának szem előtt tartása a finanszírozási lehetőségek mérlegelését is jelenti. Szerencsés esetben (például egy olyan innovációnál, amely gazdaságosabb működésre való átállást is jelent) magának a projekt megvalósításának az eredménye a garancia a fenntarthatóságra.

Kapcsolódás a minőségmenedzsmenthez

Ahogy arra már korábban is utaltam, az innováció- és a minőségmenedzsment egyaránt a használói igényekből indul ki, azonban míg az előbbi elsősor-

ban a kiaknázatlan piacokat és a fel nem használt technológiai lehetőségeket igyekszik feltárni, addig az utóbbinál hangsúlyosabb a meglévő folyamatok, szolgáltatások minőségének állandó javítása. Nem túlzás azonban azt állítani, hogy a kettő egymást feltételezi.

Ez a szemlélet jellemzi a hazai Minősített Könyvtár cím és a Könyvtári Minőségi Díj pályázatok rendszerét is. Csak az érvényes (öt éven belül szerzett) cím birtokában lehet pályázni a Díjra, amelyen két innovációt, terméket, szolgáltatást kell bemutatni. Az innovációk bemutatása során a 2018-ban közzétett pályázati eljárás során ki kellett térni a szolgáltatással kapcsolatos használói, külső és belső partneri véleményekre, a könyvtár szakmai stratégiájához való kapcsolódásra; a könyvtár működésére gyako-

rott hatásokra; a PDCA elv érvényesülésére a bevezetés és alkalmazás során, valamint a szolgáltatás fenntarthatósága érdekében tett intézkedésekre.²⁶ Ez utóbbi szempontok alapján jól látható, hogy a minőségmenedzsment útján elinduló könyvtáraknak a saját folyamatainak, szolgáltatásainak biztos alapokra helyezését követően a tudatosan vállalt innovatív kezdeményezések jelentik a továbblépést a használói igények még hatékonyabb kielégítése felé. Az innovációk fenntarthatóságának a kulcsa pedig a minőségmenedzsment eszközök és szemlélet alkalmazása. Jelenleg négy könyvtár rendelkezik Könyvtári Minőség Díjjal. A 2018-ban átalakított pályázati rendszer követelményeinek megfelelően a Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ közzé is tette a pályázatát²⁷, amelynek tanulmányozása a könyvtáros szakmán kívül is nagy figyelmet nyert innováció műhelytitkaiba enged betekintést. Fontos lenne, hogy ők – az élen járók – tapasztalataikat másokkal is megosztva széles körben terjesszék az innovációmenedzsment jó gyakorlatait.

Összegzés

A cikkben az innovációmenedzsment szakirodal-mában való böngészésre támaszkodva igyekeztem bemutatni az innováció fogalmát, folyamatát, modellejt, az innovációs projektet, annak finanszírozási jellemzőit és ezeknek a fogalmaknak a könyvtári adaptálhatóságát.

Az innováció sajátossága, hogy az élenjárók jelentős kockázatot vállalnak, de cserébe ők részesülnek először és a legnagyobb mértékben az innováció eredményeiből. A leginkább innovatív intézményeknek sikerül jobban magukra irányítani a használók figyelmét, bizonyítva a hasznosságukat a társadalom tagjai és a fenntartó számára. Ez pedig „ütésállóbbá” teszi az intézményeket: sokkal kevésbé lesznek kiszolgáltatva a külső környezet hatásainak. Az egyes könyvtárakból kiinduló innovatív kezdeményezések pedig előbb-utóbb a könyvtári rendszer szintjén is szükségszerűen éreztetik pozitív hatásukat.

A könyvtárosok körében számtalan innovatív kezdeményezés lát napvilágot, sőt nagyon sok olyan ötlet is szolgáltatássá, terméké „érik”, amelynek megalkotója nincs is tudatában annak, hogy innovációt hajtott végre. Fontos lenne, hogy a könyvtárosok körében született jó ötletek a tudatos menedzselés hatására nagyobb eséllyel jussanak el odaig, hogy a használók is élvezhessék azok gyümölcseit.

Irodalom

- BAKONYI Géza – KOKAS Károly: Bevezetés a könyvtári informatika alapjaiba. Szeged, JATE Press, 2006. 143. p.
- BÁTFAI Norbert – BÁTFAI Mária Erika: Virtuális könyvtáros segítheti majd a kutatókat kézírataik beküldésében a Debreceni Egyetemen = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, (58. évf.) 2011. 1. sz. 10–14. p. <http://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/791/811> (2019. január 21.)
- BÁTONYI Viola: Könyvtári marketing. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1997. 73 p. (Korszerű könyvtárak – Korszerű módszerek. A könyvtári menedzsment füzetei 4.)
- BOGNÁR Noémi Erika: Közösségi iroda a könyvtárban. Előadás. K2 kísérleti műhely. 2017. november 30. <https://videotorium.hu/hu/recordings/18321/k2-bognar-noemi-erika-kozosségi-iroda-a-könyvtárban> (Letöltve: 2019. január 21.)
- BUZÁS Norbert: A kis és középvállalkozások innovációs tevékenysége In: Buzás Norbert, Kállay László, Lengyel Imre: Kis- és középvállalkozások a változó gazdaságban. Szeged, JATE Press, 2003. 171–216. p. <http://www.eco.u-szeged.hu/kutatas-tudomany/tudomanyos-kozlemenyek/kis-kozepvallalkozasok-gazdasagban> (Letöltve: 2019. január 21.)
- CONSTANT, Edward W.: The origins of the turbojet revolution. Baltimore, John Hopkins University Press, 1980. 311 p.
- CRAWFORD, C. Merle: The dual-drive concept of product innovation = Business Horizons, (34. vol.) 1991. 3. no. 32–38. p. <https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/29342/0000409.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Letöltve: 2019. január 21.)
- A Frascati Manual Proposed Standard Practice for Surveys of Research and Development. OECD, Paris, 2002. alapján idézi: Buzás Norbert, 2007. 14. p.
- Innovációmenedzsment a gyakorlatban. Szerk. Buzás Norbert. Budapest, Akadémiai kiadó, 2007.
- JOHANSEN, Carl Gustav: Staffless libraries – recent Danish public library experiences = New Library World, (113. vol.) 2012. 7–8. no. 333–342. p.
- KÓRÓDY Judit: Gyakorlati marketing vállalati könyvtárakban = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, (56. évf.) 2009. 1. sz. http://tmt-archive.omikk.bme.hu/show_news.html?id=5042&issue_id=500.html (Letöltve: 2019. január 21.)
- Könyvtárak Minőségi Működésének Értékelési Rendszere (KMÉR) Szervezeti önértékelési módszertani útmutató a KMÉR szerinti I. kategóriába tartozó (20 fő feletti) könyvtárak számára. Készítette: Bajnok Tamara, Bognárné Lovász

Katalin, Fehér Miklós, Horváth Adrienn, Mészárosné Merbler Éva, Topár József, Tóth Máté. Budapest, Könyvtári Intézet, 2018. https://ki.oszk.hu/sites/default/files/dokumentumtar/kmer_nagy.pdf (Letöltve: 2019. január 21.)

Könyvtári Minőségi Díj 2018 Pályázat. Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ https://www.gvik.hu/uploaded_files/files/min%C5%91s%C3%A9g%C3%A1ny%C3%ADt%C3%A1s/d%C3%ADj.pdf (Letöltve: 2019. január 21.)

KUHN, Thomas: A tudományos forradalmak szerkezete. Budapest, Osiris kiadó, 2002.

Minősített Könyvtár cím és Könyvtári Minőségi Díj pályázat. Könyvtári Intézet, 2018. <https://ki.oszk.hu/hir/konyvtari-intezet/minositett-konyvtar-cim-es-konyvtari-minosegi-dij-palyazat> (Letöltve: 2019. január 21.)

NICHOLSON, Kirstie: Innovation in public libraries. Learning from international library practice. Cambridge, Kidlington. Chandos Publishing. 2017. 3. p.

OECD Innovation Strategy. Defining Innovation. <https://www.oecd.org/site/innovationstrategy/defininginnovation.htm> (Letöltve: 2019. január 21.)

Olvasásra születtem! Ismeretterjesztő és könyvajánló segédlet szülőknek. 0-3 éves korosztály számára. Csorba Győző Könyvtár, Pécs, 2015.,

Olvass nekem! Ismeretterjesztő és könyvajánló segédlet szülőknek. 3-6 éves korosztály számára. Csorba Győző Könyvtár, Pécs, 2015.

SCHUMPETER, Joseph: A vállalkozó. In: A vállalkozó. Történeti gazdaságsszociológiai válogatás. Budapest, Művelődési Minisztérium, 1982. (Szociológiai füzetek 28.) 29–57. p., 43. p.

Szakmai innováció a könyvtárban Segédlet a Könyvtári Minőségi Díjra történő pályázáshoz. Könyvtári Intézet, Budapest, 2018. https://ki.oszk.hu/sites/default/files/dokumentumtar/minoseg_dij_segedit.pdf (Letöltve: 2019. január 21.)

SZALACSI Alexandra: Az e-könyvek kölcsönzése és használata az Amerikai Egyesült Államok közkönyvtáiraiban = Tudásmenedzsment. TDK-különszám. (14. évf.) 2013. 2. sz. 125–138. p. http://epa.oszk.hu/02700/02750/00032/pdf/EPA02750_tudasmenedzsment_2013_02_ksz.pdf (Letöltve: 2019. január 21.)

TÓTH Máté: Kistélepülési ellátási formák. Szakirodalmi szemle = Könyvtári Figyelő, (50. évf.) 2004. 2. sz. 365–402. p.

TRAMULLAS, Jesus – GARRIDO, Piedad: Library automation and OPAC 2.0. Information access and services in the web 2.0 landscape = Information Science Reference, Hershey 2013.

Jegyzetek

1. NICHOLSON, Kirstie: Innovation in public libraries. Learning from international library practice. Cambridge, Kidlington. Chandos Publishing. 2017. 3. p.
2. Könyvtárak Minőségi Működésének Értékelési Rendszere (KMÉR) Szervezeti önértékelési módszertani útmutató a KMÉR szerinti I. kategóriába tartozó (20 fő feletti) könyvtárak számára. Készítette: Bajnok Tamara, Bognárné Lovász Katalin, Fehér Miklós, Horváth Adrienn, Mészárosné Merbler Éva, Topár József, Tóth Máté. Budapest, Könyvtári Intézet, 2018. https://ki.oszk.hu/sites/default/files/dokumentumtar/kmer_nagy.pdf
3. Szakmai innováció a könyvtárban Segédlet a Könyvtári Minőségi Díjra történő pályázáshoz. Könyvtári Intézet, Budapest, 2018. https://ki.oszk.hu/sites/default/files/dokumentumtar/minoseg_dij_segedit.pdf
4. Innovációmenedzsment a gyakorlatban. Szerk. Buzás Norbert. Budapest, Akadémiai kiadó, 2007. 11-12. p.
5. SCHUMPETER, Joseph: A vállalkozó. In: A vállalkozó. Történeti gazdaságsszociológiai válogatás. Budapest, Művelődési Minisztérium, 1982. (Szociológiai füzetek 28.) 29–57. p.; 43. p.
6. BUZÁS Norbert: A kis és középvállalkozások innovációs tevékenysége In.: Buzás Norbert, Kállay László, Lengyel Imre: Kis- és középvállalkozások a változó gazdaságban. Szeged, JATE Press, 2003. 171–216. p. <http://www.eco.u-szeged.hu/kutatas-tudomany/tudomanyos-kozlemenyek/kis-kozepvallalkozasok-gazdasagban>
7. A paradigmaváltások kapcsán a könyvtári szakirodalom általánosan a Thomas Kuhn által kidolgozott modellt idézi (KUHN, Thomas: A tudományos forradalmak szerkezete. Budapest, Osiris kiadó, 2002.), az innovációmenedzsment szakirodalmában feltűnik e mellett Edward W. Constant „technológiai paradigma” fogalma, amelyet 1980-ban publikált az Egyesült Államokban (Constant Edward W.: The origins of the turbojet revolution. Baltimore, John Hopkins University Press, 1980.)
8. A Frascati Manual proposed standard practice for surveys of research and development. OECD, Paris, 2002. alapján idézi: Buzás Norbert, 2007. 14. p.
9. Olvasásra születtem! Ismeretterjesztő és könyvajánló segédlet szülőknek. 0–3 éves korosztály számára. Csorba Győző Könyvtár, Pécs, 2015., valamint Olvass nekem! Ismeretterjesztő és könyvajánló segédlet szülőknek. 3–6 éves korosztály számára. Csorba Győző Könyvtár, Pécs, 2015.
10. BAKONYI Géza – KOKAS Károly: Bevezetés a könyvtári

- informatika alapjaiba. Szeged, JATE Press, 2006. 143. p.
11. TÓTH Máté: Kistelepülési ellátási formák. Szakirodalmi szemle = Könyvtári Figyelő, (50. évf.) 2004. 2. sz. 365–402. p.
 12. SZALACSI Alexandra: Az e-könyvek kölcsönzése és használata az Amerikai Egyesült Államok közkönyvtáraiban = Tudásmenedzsment. TDK-különszám. (14. évf.) 2013. 2. sz. 125–138. p. http://epa.oszk.hu/02700/02750/00032/pdf/EPA02750_tudasmenedzsment_2013_02_ksz.pdf
 13. JOHANNSEN, Carl Gustav: Staffless libraries – recent Danish public library experiences = New Library World, (113. vol.) 2012. 7–8. no. 333–342. p.
 14. BOGNÁR Noémi Erika: Közösségi iroda a könyvtárban. Előadás. K2 kísérleti műhely. 2017. november 30. <https://videotarium.hu/hu/recordings/18321/k2-bognar-noemi-erika-kozossegi-iroda-a-konyvtarban>
 15. TRAMULLAS, Jesus – GARRIDO, Piedad: Library automation and OPAC 2.0. Information access and services in the web 2.0 landscape. Information Science Reference, Hershey, 2013.
 16. Ld. BÁTONYI Viola: Könyvtári marketing. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1997. 73 p.
 17. OECD Innovation Strategy. Defining Innovation. <https://www.oecd.org/site/innovationstrategy/defininginnovation.htm>
 18. BUZÁS Norbert, 2007. i. m.
 19. Könyvtári Minőségi Díj 2018 Pályázat. Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ https://www.gvkik.hu/uploaded_files/files/min%C5%91s%C3%A9gi%C3%A1ny%C3%ADt%C3%A1s/d%C3%ADj.pdf (Letöltve: 2019. január 21.)
 20. BUZÁS Norbert, 2007. i. m.
 21. CRAWFORD, C. Merle: The dual-drive concept of product innovation = Business Horizons, (34. vol.) 1991. 3. no. 32–38. p. <https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/29342/0000409.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Letöltve: 2019. január 21.)
 22. BUZÁS Norbert, 2007. i. m. 18. p.
 23. A gondolat forrása: BÁTFAI Norbert – BÁTFAI Mária Erika: Virtuális könyvtáros segítheti majd a kutatókat kézírataik beküldésében a Debreceni Egyetemen = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, (58. évf.) 2011. 1. sz. 10–14. p. <http://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/791/811> (2019. január 21.)
 24. Innovációmenedzsment a gyakorlatban. i. m. 233. p.
 25. KÓRÓDY Judit: Gyakorlati marketing vállalati könyvtárakban = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, (56. évf.) 2009. 1. sz. http://tmt-archive.omikk.bme.hu/show_news.html?id=5042&issue_id=500.html
 26. Minősített Könyvtár cím és Könyvtári Minőségi Díj pályázat. Könyvtári Intézet, 2018. <https://ki.oszk.hu/hir/konyvtari-intezet/minositett-konyvtar-cim-es-konyvtari-minosegi-dij-palyazat> (Letöltve: 2019. január 21.)
 27. A Könyvtári Minőségmenedzsment pályázatok nyertesei <https://ki.oszk.hu/informacioszolgalattas/minosegmenedzsment> (Letöltve: 2019. január 21.)

Beérkezett: 2019. január 22.

Megjelent a 2018-as Workshop konferenciakötete

Elektronikus formában, DOI azonosítókkal ellátva a webre került a 2018-as Workshop konferenciakötet. A kötetben azok az előadások szerepelnek, melyeket szerzőik cikk formájában közlésre benyújtottak. A kötet szerkesztői: Tick József, Kokas Károly és Holl András. Kiadja a HUNGARNET Egyesület az MTA Könyvtár és Információs Központ közreműködésével. A kötet az MTA KIK Open Conference Systems rendszerében található: <http://ocs.mtak.hu/index.php/nws/2018/schedConf/presentations>.

(Forrás: Katalist, 2019. február 19. Kokas Károly közléséből)

Európai kultúra, nemzeti örökség

MONOK István

A Magyar Könyvtárosok VIII. Világtalálkozóján, 2018. november 6-án elhangzott előadás szerkesztett, jegyzetelt szövege.

Napjainkban az egyik legfontosabb beszédtema az európai értelmiség körében, hogy vajon miért nem tudott az Európai Unió közössége mindeddig egy olyan definíciót alkotni, hogy mit jelent az, hogy „európai”, mit jelentenek az „európai értékek”. A politikai álláshelyeket betöltő személyektől – politikusoknak a legtöbbjüket nem nagyon lehet nevezni – nem lehet ezt várni. Ők nem értelmiségiek, hiszen alapvetően érdekeket képviselnek. Értékeket akkor, ha az az általuk képviselt gazdasági csoportoknak érdekükben áll. Természetesen vannak olyan esetek, hogy valakinek érdekében áll értéket alkotni, és értéket képviselni. A politikus kiindulópontja azonban az érdek, és nem az érték. Így az Európai Unió is egy Közös Piacra degradált intézmény. Olyan, amelyik fél szembenézni a saját múltjával, saját örökségével. Fél, mert az örökség teljességének áttekintése során kiderülne, hogy az elmúlt fél évszázadban egy erőteljes amerikanizálódás zajlott le Európában, alapvetően abból a tragikus és téves feltevésből kiindulva, hogy a ma élőknek nem tudásra, nem kultúrára van szükségük, hanem „használható ismeretekre”. Közhelyszerű állítás – mert annyian bizonyították már –, hogy újtó erővel nem rendelkezhet az, aki nem tud magáénak rengeteg nem használható ismeretet. Az innovatív elmék a történelemben, kivétel nélkül, mind széles körű human műveltséggel – haszontalan tudással – rendelkeztek a szűk, szakmaspecifikus ismeretek teljes ismerete mellett. De mi köze van ennek a könyvtárakhoz?

Ha elfogadjuk azt az egyre inkább konszenzussal hangoztatott tételt, hogy az európai abban tér el a nem európaiktól, hogy egy sajátos, az antik görög, latin és zsidó hagyományra alapozottan másfajta hagyományközvetítő rendszert alakított ki magának, mint a más kulturális körökben élők, akkor a könyvtár az európaiság lelke. A hagyomány megismerhetőségének egyik legfontosabb záloga. A nyugati kereszténységben, művelődéstörténetünk minden fontos fordulópontján a teljes örökséget tekintettük át. Minden egyes korszakban újraolvasták eleink a teljes szövegkorpuszt, és mindig találtak benne olyan elemeket, amelyekre eddig nem figyeltek, figyelhettek – mert a technikai civilizáció nem tette lehetővé egyes tételeknek, az adott korban „modern”-nek tekinthető megmérését, igazolását –, és mindig rádöbbentek arra, hogy az előző generációk alkotói tulajdonképpen minden olyan dologra gondoltak már, amire csak az éppen legújabb generáció a választ keresi. Más kulturális körök – akár a hindik, a buddhisták vagy a muszlimok – nem olyan szövegközpontú ismeret-átörökítési rendszert alkottak maguknak, mint ahogyan azt a nyugati kereszténység tette. A kultikus alapszöveg és az alkalmazható ismeretek közt nincsen olyan folyamatosság, mint azoknál a kultúráknál, amelyeket európainak nevezhetünk.

A könyvtárakat a kulturális örökségre vonatkozó elméleti írások is emlékezhelyként (*lieu de mémoire; Erinnerungsort*) írják le. Tartalmukban és fizikai megjelenésükben is – a történelemben másként és másként – a hatalom megjelenítésének eszköze, jelképei is voltak persze. A könyvekig azonban el kellett jutnia az európai hagyományközvetítésnek.

Az írás kialakulásának egyik fontos motívuma volt az emlékezet, a rögzített hagyomány, amely megismerésének szóbeli, képi, szokáskövetéses útjai a(z) (fel)olvasással kibővültek. A hagyománynak ez a megismerési módja az ókori görög és római alapokon a keresztény közösségekben, majd különösen a nyugati kereszténységben előtérbe került, egyes történelmünk egyes korszakaiban háttérbe szorítva a képi kultúrát. Az írásban rögzült hagyomány dokumentumai jelentős részben a használati írás kategóriájába tartoznak: gazdasági feljegyzések, tulajdonjogi, adminisztratív írások, az intézményszerű működés dokumentumai. A ninivei, az időszámítás előtt, a VII. században alapított könyvtárban is nagyobb részt ilyen gazdasági feljegyzések voltak. Hasonló a helyzet a nyomtatott vagy éppen a digitális könyv időszakában is: az egyes városi céhek működési szabályzataitól kezdve, a felmérő íveken át az egyes civil szervezetek vagy

gazdasági társaságok éves jelentéseiig, a reklámokig. Az írott örökség felmérésére, kezelésére, illetve a társadalom tagjai számára való hozzáférhetővé tételére két intézményi típust alakítottak ki Európában. A levéltárat és a könyvtárat. Az írott örökség elvi teljessége ezekben lelhető fel, az ezekben őrzött hagyomány, az európai emlékezet szempontjából, együtt vizsgálándó.

A könyvtárak alapításának legátfogóbb célja az írott hagyomány összegyűjtése, rendszerezése és rendelkezésre bocsátása volt. Az átörökítésben a könyvtár mindig csak potenciális lehetőség volt. A kérdés, hogy kinek gyűjtötték össze, és milyen körét a dokumentumoknak, ill., kiknek álltak ezek rendelkezésre? Assur-ban-Apli (Assurbanipal; i.e. 668–631/629) Ninivében, az uralkodó és a kultusz őrei, a papok számára alapított könyvtárat. Használatáról keveset tudunk, de sokkal többet az alexandriai könyvtárakról (Muszeion, Szerapeion). Az időszámítás előtt, a harmadik században alapított két gyűjtemény az uralkodók (Ptolemaioszok) számára gyűjtötte a közel-keleti, az egyiptomi és a görög örökség műveit. A könyvtár egyben másolóműhely – a hagyományt sokszorosító intézmény –, iskola, és kutatóműhely is volt. A szövegre koncentráltak, komoly filológiai felkészültséggel az akkori *lingua franca*, a görög nyelvre fordították a nem görög alkotásokat (e tevékenységnek köszönhető az ógörög Ótestamentum, a *Septuaginta*). A Muszeion többször égett (i.e. 48–47, i. sz. 262, 272, 296–297), a Szerapeion pedig már az alexandriai keresztény közösség hagyományt tagadó dühe pusztította el. A Római Birodalom az alkalmazott tudományokat kedvelte. Kicsit úgy viszonyult a görög hagyományhoz, mint sokkal később az USA az európaihoz. A könyveket, amelyeket hadvezérek, értelmiségiek összehordtak Rómában, hamarosan nyilvánossá tették a polgárjoggal rendelkezők számára. Kialakult a feleslegesen nagy magánkönyvtárakat megvető irodalom is (Seneca).

A keresztény egyház, megszervezésének idején, integratív jellegű volt. Az ókori szövegekhez való viszonyulása is ilyen volt. Amikor az egyház leírta a vallást (níceai zsinat, 325), elkülönítette a kanonizált örökségtől a vallás szempontjából nem elsődleges írásokat, a könyv és a könyvtár egy új alapelv szerinti változatát hozta létre (nem a kereszténység, hanem az egyház mint intézmény). A szerzetesrendek és a világi egyházak (káptalanok, püspökségek) a keresztény egyház szempontjából fontos szövegek összegyűjtését, megőrzését, másolását tartották alapvető céljuknak. Szempontjaikba belefért a jogi,

a természetismereti, orvosi művek áthagyományozása is. A hozzáférés az egyház korai történetétől kezdve ellenőrzött volt, de soha sem teljesen zárt. A szerzetesi közösségek könyvtárainak is volt olyan része, amely nem a rendtagok számára fenntartott (*clausura*) területen volt. A humanista értelmiség, felelevenítve az ókori (Seneca) és a korábbi keresztény (Szent Jeromos; Guillaume Perault cca. 1200–1271, a lyoni püspöki székhelybe emelkedett domonkos szerzetes; *De superbia librorum*) hagyományt, sorra szervezett közös használatú könyvtárakat, baráti körnek vagy éppen a város polgárainak a XV. század elejétől kezdve. A „közös használat” – csakúgy, mint az anyanyelvű irodalmak – a protestáns reformátorok programjában vált meghatározóvá, mondhatni, hogy a korai keresztény hagyomány és a humanista örökség ekkor társadalmiasult.

A XVII–XVIII. századi barokk könyvtár már méreteinél, anyagának univerzalitásánál fogva is összetett üzenetet hordozott. Nyilvánvalóvá vált az, hogy csak közös használattal ismerhető meg az ott őrzött örökség. Ráadásul a hatalom világi oldala már felismerte, hogy a feudális vazallusi rendszer mellett jelentős közösség összetartó erő az azonos nyelv és kultúra. Ezért is kezdődött el a kötelezpéldány-rendeletek sora, vagyis programok indultak az egy-egy királyságban kiadott könyvek tervezett és rendszeres összegyűjtésére, megőrzésére (már a XVI. század első felétől – ez a „nemzeti könyvtár” típus kialakulásának a bölcsője). Bizonyos értelemben egy nemes verseny kezdődött abban, hogy ki az, aki ezt az örökséget közkinccsé, hozzáférhetővé teszi. Az uralkodó, a tudós társaságok vagy az egyház egy-egy vezetője, vagy – ahogy Közép-Európában sok helyen – maga az egyház?

A harmadik rend, a polgárság hatalmi helyzetbe való emelkedése az Ancien régime összeomlásával mindenütt megteremtette a kultúra polgári nyilvánosságát, vagyis a közösségi könyvtárak rendjét is. Európa egyes területein másként-másként, hiszen az úgynevezett „porosz utas” hagyományban a könyvtár a katalóguson keresztül férhető hozzá (ehhez tudni kell, hogy mi akarunk olvasni vagy kérdezni, mi lenne jó), az „angolszász” hagyományban pedig a szabadpolcos rendszer társult a közkönyvtárak kialakításához, vagyis az olvasó láthatta, mit őriz a könyvtár, és maga dönthetett arról, melyik könyv érdekli.

Az internet elvileg a leginkább nyilvános könyvtár. Az lesz valóban, ha válogatás nélkül, a teljes európai írásbeli örökséget el lehet érni. Kérdés, hogy mindenki akarja-e ezt, és aki nem, miként válogatna? Az

is kérdés továbbá, hogy az elektronikus információ áruként való kezelése nem rombolja-e le a kultúra polgári nyilvánosságának elvét, és teszi elérhetővé az örökséget azok számára, akik meg tudják fizetni?

A könyvtár demokratikus intézmény, az európaiság alapvető értékéhez tehát közvetlenül kötődik. Egy-egy ország könyvtári rendszere – a *patrioticum*okat tekintve – az általa képviselt nyelvi és kulturális közösség írott öröksége teljességét akarja megőrizni. Sem erkölcsi, sem politikai, sem semmilyen más szempontot nem érvényesíthet a gyűjtemény építésében és megőrzésében. Nem volt azonban ez mindig így. A teljességben való megőrzés gondolata a XVI. században született (I. Ferenc, francia király kötelezpéldány-rendelete, 1537), de a nyugati kereszténység területén csak a XIX. század elejétől vált általánossá.

A könyvtár megtestesíti egy-egy nyelvi és kulturális közösség identitását. Éppen ezért az egyes közösségek, csoportok konfliktusai hatására sor kerülhet a könyvtárak tudatos *rombolására* vagy éppen *elbirtoklására*. Az említett Szerapeion könyvtárának lerombolása (391) a keresztény közösségnek azt a szándékát fejezte ki, hogy a nem keresztény írások ne öröklődjenek tovább. Egyes vélemények szerint ehhez hasonló módon pusztult el az alexandriai Muszeion könyvtárának a maradványa a muszlim hódítás során (640–642). Az egyes kulturális vagy politikai csoportok a másik emlékezetének elpusztítására gyakran égettek könyveket, könyvtárakat (a francia forradalom, a náci könyvégetés vagy a kommunista „könyvtártisztítás” is ilyen volt). Vannak a történelemben olyan esetek is, amikor kifejezetten egy közösség teljes emlékezetét akarja egy másik megsemmisíteni. A közelmúltban ilyen volt a Bosnyák Nemzeti Könyvtár tervezett és módszeres elégetése a szerb hadsereg, majd ezt követte a Bosnyák Levéltár elpusztítása a horvát hadsereg által.

Sok esetben azonban a könyvtárak mint anyagi értékkel bíró gyűjtemények kerültek elhurcolásra egy-egy idegen csoport által (jelentős részben ilyenek voltak a második világháborúban a szovjet vagy éppen az amerikai hadsereg akciói). Mások a könyvtár szellemi tartalma miatt akarták elbirtokolni a könyvtárba zárt hagyományt. Gondoljunk a lengyel arisztokráta könyvtárak Szentpétervárra hurcolására a XVIII. században („mi oroszok is európaiak vagyunk” jelzővel), vagy éppen a Ceaușescu Romániája idején az erdélyi magyar és szász könyvtárak anyagának Bukarestbe telepítésére (mindez, hogy azt a hamis látszatot keltsék, hogy Bukarest már a kora újkorban is Nyugat-Európára figyelt).

Külön gondot jelenthet a digitális könyvtári világban az, hogy a digitalizálás nem együttműködések mentén halad. Az a kulturális közösség, amelyik előbb jeleníti meg a honlapjain a múlt írásos emlékeit, úgy tűnik fel, mintha az valóban csak az övé lenne. Jóllehet, kevés olyan kulturális csoport él ma Európában, amelynek írott emlékezete csak hozzá köthető. A Kárpát-medence írott emlékei biztosan a német, az olasz és az ott élő népek közös emlékezete, ahogy nehéz lenne azt állítani Elzász könyves világáról, hogy az csak a francia emlékezet része.

A könyvtár rendje (*ordo librorum*) jellemzi azt a kort, amikor kialakult. A kora középkori könyvtárak összeírásai élén a *Patres* (egyházatyák) állnak, a XV. században már általános, hogy a *Biblia*-kiadások felsorolásával kezdődnek ezek a katalógusok. A humanista magánkönyvtárak első tematikus csoportja a „*grammaticae*”. A könyvek mennyisége is közrejátszott, de komoly szemléletváltás kellett ahhoz, hogy cédulakatalógust építsenek a könyvtárak a szerzők alfabetikus rendjében, amelyben bárki megelőzhetett egy szentet, egy királyt, akinek a neve az „a”-hoz közelebb betűvel kezdődik. A polgári nyilvánosság korszakának kezdetén történt ez utóbbi váltás. De nemcsak a könyveket kellett elrendezni, hanem számba kellett venni azt is, ami hiányzik a könyvtárból: a tudást kellett elrendezni kezdetben biobibliográfiákban, majd bibliográfiákban. A bibliográfia történet első nagy alakja egy bencés apát, Johannes Trithemius (1462–1516), a könyvtáros munkájában az ilyen tevékenység helyét először az első szakszerű könyvtartan (*bibliothconomia*) szerzője Gabriel Naudé (1600–1653), Mazarin bíboros könyvtárosa jelölte ki. Naudé nem azokkal a szavakkal, mint amelyeket emblematikus történetében Umberto Eco (1932–2016) idéz, de lényegében elmondja, hogy a könyvtáros a „rózsa nevével” foglalkozik, és nem a „rózsával”, vagyis a könyv tartalmával. Már ő is utal arra, hogy a rózsa nevének a megállapítása sokszor a rózsa megismerésével lehetséges csak.

A könyvtárak története egyben anyagiasult európai eszmetörténet *histoire matérielle de la pensée* (Frédéric Barbier). A könyvtárban felhalmozott anyag tematikus vagy nyelvi összetételének változása követi a könyvtárat birtokló közösség szellemi orientációjának alakulását. Nem véletlen, hogy a közép-európai könyvtárakban jellemzően a német és az olasz kiadókénál megjelent könyvek találhatók a XVII. század végéig, ekkor megjelennek a francia nyelvű könyvek, majd a XIX. század közepén az angol könyvpiac termékei is.

A könyvtárak mint anyagiasult eszmei terméke-

ket őrző intézmények tehát az európai emlékezet bástyái. Alapításuk, gyűjteményük gazdagítása, a megsemmisítésükre irányuló törekvések története mentén az egész kontinens históriája elmondható. A bennük őrzött anyag elrendezésének, hozzáférhetővé tételének krónikája mentén követhetők azoknak az értékeknek a története, amelyeket európai értékeknek nevezünk.

De térjünk vissza ahhoz gondolathoz, hogy az európai alkotó gondolkodás az összetett, humán jellegű, „felesleges” ismeretekre alapozódik.

A kora újkori magyarországi olvasmánytörténeti alap kutatások eredményeiből kiindulva elmondható, hogy magyarországi, de ugyanígy a közép-európai szakértelmiség műveltsége heterogénabb, a hagyományt folyamatosan megismerő és számon tartó, ugyanakkor a szakmai tudás mélysége, egy-egy szakterületre koncentráltsága elmarad a nyugat-európai szak- és kortársakétól. Ennek a helyzetnek az eredménye kettős: az itteni szakemberek hagyománytisztelete erősebb, a szakmai gyakorlat technikai környezetének hiánya – ideértve a szakirodalmi ellátottságot is – az átmeneti megoldásokat kereső kényszerrel terhelt. Kiszakadva ebből a környezetből azonban a tudásuk többféle kötődésének köszönhetően kiemelkedő teljesítményt tudhatnak magukénak (amikor elmennek nyugatra).

Nem szándékozom részletezni az említett alapkutatás eredményeit, de kiemelném azt, hogy a Magyar Királyságban és Erdélyben a XVII. század elejéig az európai szellemi áramlatok befogadása lényegében naprakész volt. Nem állítom, hogy a társadalom széles rétegeiben, sőt, nagyon is kis csoportok követték a változásokat. Azonban az a fordulat, amelyet az európai tudománytörténet az 1670 körüli fordulatként ismer, a recepció szemszögéből már fél évszázadot késett, és együtt jelentkezett a korai felvilágosodás német közvetítésű eszméivel.

Egy további faktor, amelyet a művelődési eszmények mentén figyelembe kell venni, a nyelv. Vagyis a nyugati-keresztény Európa *lingua francája*, illetve a Magyar Királyság és Erdély kulturális közösségeinek anyanyelve (vernakularitás). A latin nyelv, ahogy a keresztényég, az európai kultúra alapszövegét jelentette a Római Birodalom összeomlásától, de mindenképpen az egyházi és a világi hatalom kompromisszuma megteremtésének a pillanatától, vagyis 800-tól. Ezen az alapon tudott felépülni az iskolai szövet, amelyben megjelent a XI. század végén az *universitas*, ugyanígy a könyves kultúra intézmé-

nyeinek a hálózata (másoló műhelyek, könyvtárak, majd könyvkiadók, könyvkereskedelem). A latin nyelv kényszerű megőrzése a Magyar Királyságban jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a magyar művelődés eszményei archaikus jellegűek maradtak, ezzel együtt azonban a hagyományos értékek megőrzésének természetesként való kezelése is erős tudott maradni. A modernizáció tehát épített ezekre, nem lerombolta azokat.

Ezt a jelleget erősíti az a tény is, hogy a Magyar Királyságban és Erdélyben, de a közép-európai (Köztes-Európa) régióban az egyháznak a korai újkorban egészen másfajta szerep jutott, mint nyugaton. A művelődési eszmények alakításából így ezt a „mintázatot” a francia forradalom (híre) nem tudta kizárni. Az egyházak tartották össze a közösségeket, sokszor elégtelen személyzettel. Így a társadalom megítélése is más azzal kapcsolatosan, amelyet az egyházak képviseltek. A tudomány vagy a művelődési eszmény laicizálódásáról tehát csak nagyon óvatosan lehetne beszélni, lényegében a XIX. század közepéig.

A nyugat-európai kulturális eszmék változásaiban mindig ott volt egy, az ókori, a korai keresztény gyökerekhez való visszanyúlás. A zsidó kultúra „beemelése” ebbe a hagyományba ott is csak későn, a XVIII. század második felében történt. Ez az újraolvasás mindig az ókori szerzők szövegeinek, illetve az egyházatyák szövegkorpuszának új, mindig kritikainak gondolt kiadásaiban is testet öltött.

A XVIII–XIX. század fordulója újabb jelentős fordulatot hozott. Itt is egy újraolvasási korszakról beszélhetünk. Most nem azért, mert sok új szövegvariáns került elő, mint ahogy ez, a XVI. század első felében volt. Nem azért, mert az új felfedezések széttrökték az ókorból magunkkal hozott kereteket, mint a XVI–XVII. század fordulóján. Az új szembenézés az antik örökséggel immáron a kultúra és a civilizáció – emberi, és tudományos – ellentmondásai feloldását célzandó történt. Az újraolvasás aztán meghatározta több generáció kulturális ízlését – Lessingtől, Schilleren, Novalison át a Schlegel testvérekig –, és ahhoz is hozzájárult, hogy az Ottó-kori bizánci emlékek felfedezése kapcsán a görög hatás a „Kulturheimat” szerves részévé váljon.

Nagyon fontosnak látom hangsúlyozni, hogy minden újraolvasás tartalmi, mély hatást gyakorolt az adott korszakra, és nem egyszerűen újraértelmezték a múltat, hanem az szervesült a jelen művelődési ideái közé.

A magyar művelődés eszményeit jellemezve, a XVIII–XIX. század fordulóját tekintve Kornis Gyu-

la az újhumanizmus elnevezést használja, amely önmagában összetett jelenség. A hagyományos deákos műveltség, a németes neohumanizmus, a magyar neohumanizmus és a természettudományos, illetve műszaki tudás együttes jelenlétéből, nem vetélkedésből áll. Utóbbiról emeljük ki, hogy ez *nem helyettesíti* a humán oldalt, hanem mellé kerül. A helyettesítő gondolat végletesen csak a XX. század végén, illetve a XXI. század elején jelent meg, sokszor. Sőt veszélyessé is vált, hiszen a politikai elit helyét betöltő személyek a műveletlenségük elfedésére álpragmatikus, álmodernista retorikába fordultak.

A sajtó (médiumok összessége, a média) mint intézmény, megerősödve a rádióval, majd a televízióval, részben az internet adta lehetőségekkel, sajnálatos módon a hatalom szövetségese lett. Végül, az egyház helyére lépett. Lemondott a szabadságáról, már ha egyáltalán volt valaha tényleg *szabad, a tulajdonostól is független sajtó*. Ma a magyarországi könyvkiadók egybehangozva állítják, hogy az olvasási ízlést a sajtó alakítja. Komoly befektetéssel lehet csak ellensúlyozni hatását, és ez igen ritkán rentábilis vállalkozás. Márpedig a könyvkiadás is csak egy vállalkozás. Ha az európai értelmiség valóban Európát félti olyan jelenségektől, amelyek Európa „égető emlékezte” (*mémoires brulées*) körébe tartoznak, gondot kellene fordítani a sajtónak a tulajdonosoktól való szabadságára is, és nem kiszolgáltatni – még ha jó privilegizáltnak lenni a társadalomban, akkor sem – a megbízókat.

Az internetkorszak, hátterében a gazdaságilag globalizálódó világgal, sokféle lehetőséget ajánl egy újfajta művelődési eszmény kialakításához, és sokféle veszélyt és csapdát is hordoz. Az internet hatalmi eszköz. Műveltségesszményt rá alapozni meglehetően kockázatos. Talán, ha egy újabb „újraolvasási korszak”-ra lenne időnk: az antikvitástól kezdve az összes szövegemlék új kritikai kiadása a világhálón, szép víziója keveseknek. Közben azért szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy a világháló hangsúlyosabban üzlet egyfelől, alakítói pedig szakmai, információtechnológiai öncélként fejlesztik, másfelől a hatalom gyakorlásának egyre fontosabb eszköze. Az induló eszme, az „ígéret”, hogy az internet demokratikus és demokratizál, történetének rövid, negyedszázados története alatt is megcáfoltatott.

A tanulság végül egy mondatban összegezhető: nem létezik alkotó tudás széles körű, *nem szakmai jellegű* tájékozottság nélkül, vagy ez a tudás csak egy-egy fellángolásra elég, folyamatos megújulásra nem. Az

emberi természetben sincsenek ugrások, vagyis az elégséges tényanyag aktív ismerete nélkül – hiába tudja valaki, hogy hol keresse a tényeket – a gondolkodása beszűkül, újító gondolatai kevésbé lesznek. Az eddigiekben, korszakonként újra és újra felvetett humán alapú „ortodoxia” szemben a természettudományos alapú „modernitás”-sal ellentétzés napjainkra, ahogy ez európai értelmiségi hatalmi körök diktálta, mesterségesen fenntartott ellenségeskedéssé vált. A művelődési eszményt tekintve utóbbi, a globális kultúra kialakulásának jelszavával szövetkezett, akkor, amikor egy kis félsziget-kontinens (Európa) is képtelen a *consensus europaeus* megalapozására is, vagy éppen – hogy egy másik kultúrkörből is mondjuk példát – az iszlám népei sem képesek egymással semmilyen közös gondolati formát, műveltségi ízlést kialakítani. A különféle kulturális hagyományú embertömegek alkotóerejű szervesülése, összeolvadása, nagyjából ennyi eséllyel bír, vagyis semmilyennel.

Irodalom

- ARNOLD, Klaus: Johannes Trithemius (1462–1516). Würzburg, Schöningh, 1971. (Quellen und Forschungen zur Geschichte des Bistums und Hochstifts Würzburg. Bd. 23.)
- BARBIER, Frédéric: Histoire des bibliothèques d’Alexandrie aux bibliothèques virtuelles. Paris, Armand Colin, 2013.
- BEHRENDT, Roland: The Library of Abbot Trithemius. = The American Benedictine Review, 10. évf. 1959. 67–85.
- DANKANITS Ádám: A hagyományos világ alkonya Erdélyben. Budapest, Magvető, 1983.
- DREITZEL, Horst: Von Melanchthon zu Pufendorf. Versuch über Typen und Entwicklung der philosophischen
- Ethik im protestantischen Deutschland zwischen Reformation und Aufklärung = Spätrenaissance-Philosophie in Deutschland 1570–1650. Entwürfe zwischen Humanismus und Konfessionalisierung, okkulten Traditionen und Schulmetaphysik, Hrsg. von Martin Mulsow, Tübingen, Max Niemeyer, 2009 (Frühe Neuzeit, Bd. 124.), 321–398. p.
- FREEDMANN, Joseph S. (Hg.): Die Zeit um 1670, Eine Wende in der europäischen Geschichte und Kultur? Wiesbaden, Harrassowitz, 2016 (Wolfenbütteler Forschungen, Bd. 142.)
- GLASSNER, Jean-Jacques: Écrire à Sumer. L’invention du cunéiforme. Paris, Éditions du Seuil, 2000.
- GOODY, Jack: La raison graphique. La domestication de la pensée sauvage. Paris, Les Éditions du Minuit, 1979.
- HOGREBE, Bernard: Wege zur Kulturheimat. Leipzig, Klein, 1932.
- JACOB, Christian (dir.): Lieux de savoir, 2 vol., Paris, Michel, 2007–2011.
- KORNIS Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777–1848. I–II. kötet. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1927.
- KUBINYI András: Vallásos társulatok a késő középkori Magyarországon. = Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 10. évf., 1998. 1–2. sz., 123–134.
- NAUDÉ, Gabriel: Advis pour dresser une bibliothèque Paris, Le Duc, 1627; 1644
- PERALDUS (PERAULT), Guilielmus: Summa virtutum ac vitiorum. Antverpiae, Nutius, 1567.
- SUTTER, Berthold: Wissenschaft und geistige Strömungen zwischen dem Augsburger Religionsfrieden und dem Dreissigjährigen Krieg = Wissenschaftsgeschichte um Wilhelm Schickard, Hrsg. von Friedrich Seck, Tübingen, Mohr, 1981 (Contubernium, Bd. 26.), 153–240. p.
- TÓTH István György: „Mivelhogy magad írást nem tudsz...”, az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1996.

Beérkezett: 2019. január 25.

Koltay Tibor: Accepted and emerging roles of academic libraries in supporting Research 2.0 (Journal of Academic Librarianship, vol. 45. 2019. no. 2. pp. 75-80.) című tanulmánya rövid ideig ingyenesen hozzáférhető a következő linken:
<https://authors.elsevier.com/a/1YRgZMYb6EH62>. – (A szerző tájékoztatása)

A könyvtári informatika és a világháló fejlődési trendjei

DARÁNYI Sándor

A Magyar Könyvtárosok VIII. Világtalálkozóján, 2018. november 7-én az OSZK-ban elhangzott előadás szerkesztett szövege.

Bevezetés

Újabbban számos tanulmány foglalkozik a robotok elterjedésének munkaerőpiaci hatásával.¹ Részint az ily módon beharangozott fenyegetés miatt, részint bizonyos – mára már kultúrtörténeti fejleményként elkönnyvelhető – tények miatt, a könyvtárak jövőjére vonatkozó kétségek mellett megjelentek a könyvtárosokat a robotoktól féltő hangok is. Rövid áttekintésem ezekre kíván reflektálni.

Mindenekelőtt szögezzük le, hogy a könyvtárosokat gépekkel helyettesíteni egyelőre túl ambiciózus vállalkozás lenne, ráadásul senkinek nem fűződne pénzügyi érdeke hozzá, de persze „az írás ott van a falon”. Ha általánosságban igaznak bizonyul, tanulságos lehet az a megfigyelés is, hogy a robotok a munkaerőpiacon elsősorban a nem felsőfokú képesítéssel rendelkező férfiak versenytársai, beleértve bizonyos szakképesítéseket is, mint például az autógyári szak-

mák, miközben az úgynevezett tipikusan női munkák iránt továbbra is hatalmas a kereslet.² Összefoglalóan úgy tűnik, hogy a kreatív, szellemi munkát egyelőre nem fenyegeti az automatizálás.

Mi változott?

Gondolatmenetem kiindulása az, hogy a könyvtári informatika a szakinformatikák egyike, mint pl. az orvosi, régészeti, mezőgazdasági, néprajzi stb. szakinformatika. Ezek módszertani kérdései átfedéseket mutatnak, a feldolgozási különbségeket a dokumentumok típusa, műfaja, az állományok nagysága, a szolgáltatások igényei okozzák. A módszertani átfedés megkönnyíti, hogy a különböző szakterületek adatállományait egy nagyobb egység töredékeinek lássuk, és integrálásukra törekedjünk a publikáció közegetől függetlenül, vagyis – legalábbis a tudományos információ világában – meghaladjuk a diszci-

lináris felosztással operáló szemlélet korlátait. Ebben az összefüggésben válik relevánssá az internet és a világháló, ahol ez a felosztási szokás eleve nem érvényesül.

Ebből azonnal következik, hogy az a szakterületekre nem bontott, ömlesztett dokumentum-tömkeleg, amivel az információt az interneten kereső – mondhatni a könyvtárat ezzel a technológiával helyettesíteni kívánó – felhasználó naponta szembesül, vadnyugati közeg a javából. Bizonyos értelemben érvényesek rá az információkeresés hagyományos szabályai, ezeket azonban meg kell feleltetni azon gépek igényeinek, amelyek helyettünk keresik a tűt a szénakazalban; vagyis el lehet felejtetni, hogy mi keresünk, mert valójában a minket helyettesítő szellemi protézisek végzik a munkát. Ez a fejlemény korszakos, a velejáró kockázatokkal és lehetőségekkel egyetemben, az viszont tőlünk függ, az automatizálást hova soroljuk.

Mint minden intenzíven fejlődő területen, az internetet illetően is a teljesség igénye nélkül megnevezhetünk néhány nagyobb trendet, annál is inkább, mivel a hatásuk összeadódik, illetve egymást kiegészíti. Ez azt jelenti, hogy az új fejlemények mögött elég gyakran a következőkre bukkanunk:

- A világháló a tudás egyetemes tárháza felé tart. Ez a virtuális állomány kétségbeejtően rendetlen, csak gépek által rendezhető állapotban van, két- vagy többretegű a szerkezete, hiszen az úgynevezett „felszíni” réteg (surface web) mellett ott van a nála nagyságrendekkel nagyobb „mély” réteg (deep web) is; valamint fluktuálva, de meredeken nő az állománya. (Jelenleg 14 exabyte, kétevente duplázódik.)^{III}
- Megjelent a dokumentumtípustól, nyelvtől, szakterülettől és műfajtól független ‘tartalomhányászat’. Ez valójában felturbózott hozzáférés a nagy adatmennyiségekhez a gépi tanulás és a ‘megoldástudomány’ kombinációjával, egyben a mesterséges intelligencia belépési pontja. Ám ez nem új fejlemény, hiszen a világháló tartalmának indexelését régóta robotok, az úgynevezett „kúszó-mászók” (crawler) végzik.^I
- A tartalomhányászat módszertana fokozatosan átfedésben van a tudományometriával, illetve a hálózattudománnyal. E mögött az a matematikusok számára triviális tény rejlik, hogy a nagy adatállományok feldolgozására használt mátrix- és gráf-alapú számítások, beleértve a valószínűségi megközelítéseket is, kompatibilisek egymással; ezért fordulhat elő, hogy a honlapok

tartalmi összefüggéseit számszerűsítő PageRank algoritmus például a számítástudománytól² a biológiáig, kémiáig, idegtudományig, fizikáig használható, beleértve az olyan társadalomtudományi alkalmazásokat is, mint a bibliometria és közösségi hálók vizsgálata.³

- A jelenlegi ‘tartalomipar’ tudományos szegmensén belül megjelennek a tudományos kiadás új formái is, pl. az OJS-szerkesztőrendszerek.^{IV} Ezeknek itt most nem a tartalomipar fejlődése és/vagy átalakulása szempontjából van jelentőségük, hanem azért, mert az új kiadási kultúra térhódításával tovább gerjeszthetik a *Gutenberggel* kezdődött információrobbanások sorozatát. Mire gondolok? Olyan, egymással ellentétes hatású fejleménypárok sorozatára, amelyek előbb robbanásszerűen szétvetették az addigi publikációs szokásokat, majd lefojtották a szétfeszítő hatást. Az első ilyen eseménypár a könyvnyomtatás (1447–1448), illetve az egyetemes bibliográfiai számbavétel megjelenése volt (1545). Száz év alatt körülbelül háromezer szerzőnek tizenkét-ezer nyomtatott műve keletkezett, melyeket *Conrad Gessner* három nyelven, görögül, latinul és héberül összesen négy év alatt leírt, ezzel mintegy semlegesítve Gutenberget. A következő robbanás a tudományos folyóiratok megjelenésétől számítható (1665, *Journal des Sçavans*, illetve a *Philosophical Transactions of the Royal Society*), melyekre válaszul 1830-ban megjelent az első referáló folyóirat, a *Chemisches Zentralblatt*. Újabb fordulatra egészen a második világháború végéig kellett várni, mikor a hadiipari felhasználás kizárólagossága alól felszabadított számítástechnika bevonult előbb a nyomdászatba, ezzel felduzzasztva mind a kurrens, mind a retrospektív adatokat tartalmazó, sok esetben a nyomtatott referálólapoknak megfelelő, azokat helyettesítő adatbázisok számát. Ezt a robbanást fojtotta le az OCLC vállalkozása, amely még mindig a gessneri világbibliográfia ötletét folytatta, igaz, immár más eszközökkel. A nyolcvanas évek végén azt hirdették, hogy már csak a vállalati, „szürke” irodalom feldolgozása van hátra, különben kész a nagy mű, csakhogy 1990 körül megszületett a modern internet, ezzel pedig az információ ismét úgy fölrobbant, hogy megfékezésének technológiája – a dokumentumok automatikus indexelése és osztályozása – mindmáig csak kullog utána. Ez persze más fénybe

állítja a robotok problémáját is, mert a világhálón manuálisan már semmit sem lehet feldolgozni, és akié a feldolgozás, azé az információ mint nyersanyag fölötti uralom.

- Ezenközben előállt az a fejlemény is, hogy a világháló a felhőszolgáltatások révén részben már közmű,⁴ feladatok elvégzésére gépidő és programkörnyezet bérelhető (pl. Amazon AWS); ez nagyjából annyit tesz, hogy „aki tejet akar inni, annak nem kell tehenet vennie többé”.
- Ezek a fejlődési irányok nemcsak tisztán mutatkoznak, hanem egymással konvergálnak is.

Új közeg, új követelmények

A fenti tényezők összhatása miatt a könyvtárnak mint intézménynek a szakmai kihívása a megfelelő kompetenciák felvonultatása, hogy a fentiekből szolgáltatásokat tudjon szervezni, és ezzel egy radikálisan megváltozott társadalmi-technológiai közegben is releváns maradjon. Ehhez a problémacsomaghoz érdemes abból a szokásból kiindulni, mikor a felhasználó a könyvtár helyett az internetről igyekszik tájékozódni, mert a szokással bizonyos szemléleti megszorítások is járnak.

Mit jelent az, ha a világhálót könyvtárnak tekintjük?

- Ennek a „gyűjteménynek” az állománya nagy és exponenciálisan nő, miközben naponta ingadozó méretű, ám mindvégig inkább rendezetlenség, mint rendezettség jellemző rá, mely utóbbi a tematikus adattárakra, például a szakterületi adatbázisokra korlátozódik.
- Az ismeretábrázolás fejlődő módszerei és szabványai szerint a „gyűjtemény” összesített tartalma egyszerre ismerettár és érvelési nyersanyag, a. m. a mesterséges gondolkodás alapvető logikai mechanizmusainak nyersanyaga (ezt veszi alapul a szemantikai világháló ötlete), ami konvergál a kognitív idegtudománnyal. Ennek alapfeladatai az összehasonlítás, csoportosítás és következtetés, ezek pedig ott vannak az olyan feladatokban, mint az automatikus osztályozás, a gépi tanulás vagy az információkeresés.
- A feldolgozás módszertani agnoszticizmusa következtében generikus, általánosan alkalmazható eljárások születnek. Ez teret ad a számítástudományból (computer science) kinőtt kvázi ’megoldástudománynak’ (computational science), illetve egyre nagyobb, heterogén állományokon (big

data) működik a modellezés elve által.

- A jelen fontos modellezési problémái a szó- és mondatjelentés (szemantika), valamint az idő (dinamikus adatok) kezelése, illetve az új módszertani metaforák érvényének kutatása. Mire gondolok? A szó- és mondatjelentés mibenléte kétezer esztendeje eldöntetlen, bár a szövegekörnyezetre támaszkodó elméletek mostanára módszertani áttöréshez vezettek a számítógépes eljárásokban. A statisztikai idősorok vizsgálata forradalmasította a közgazdaságtant, a tartalom idősorainak vizsgálata ellenben meglehetősen új keletű, legfeljebb két évtizedes tudományos novum, és még sok megérteni valót tartogat. Illetve a tartalmi eloszlások hosszabb távú elemzése elkerülhetetlenné teszi a matematika mellett a fizika bevonását is a kísérletezésbe, mert a tudományos megértés gyakran támaszkodik metaforákra, és ha az információ „viselkedésében” olyan kölcsönhatásra emlékeztető tüneteket figyelünk meg, amilyen a hasonlóság, akkor célszerű a megfelelő szakismereteket kölcsönkérni.

Modellezés nélkül nem megy

A fentieket indokolja néhány adat, ám nyitott kérdés, hogy a kutatás a fenti metaforák szerint sikeres lesz-e:

- A négy nagy cég (Google, Amazon, Microsoft és Facebook) adattálmánya most 1200 petabyte, de lesz nagyobb is (1 PB = 1000 TB = 1 m GB = 1 milliárd MB = 1000 milliárd KB).^v Ahhoz, hogy ekkora nagyságrendben osztályozást, keresést, láttatást végezzünk, az indexelésnek a számítógépes nyelvészettel kell összefognia. A jelenleg egyik legsikeresebb irányzat statisztikai alapon szavak millióinak használatából kiindulva geometriai szótárakat épít, ahol a rokon jelentésű szavak a térben egymáshoz közel helyezkednek el. Ezekre a szövegre példa a topológiai fogantatású Word2vec⁵, a Glove⁶, a doc2vec⁷ vagy a különféle tenzoros algoritmusok.⁸ A topológiai megközelítés képfelismerésre,⁹ nyelvfelismerésre¹⁰ stb. is alkalmas. Ugyanakkor persze feltehetjük, hogy jelenleg egyetlen szolgáltatónak sincs akkora számítási kapacitása, amekkora a világháló tartalmát egészében feldolgozhatná.
- A nagyságrend miatt a modellek automatikus értékelése és rangsorolása igen problematikus – minél nagyobb az állomány, annál nehezebb megérteni, mennyire jó eredményeket kaptunk,

és merre tovább. Ráadásul mivel a tartalomnak van egy időbeli fejlődési dimenziója is, ezt a dinamikus természetét pl. a fizika révén lehet tanulmányozni, bár a könyvtári informatika számára új kihívás a klasszikus mechanika vagy a kvantummechanika segítségével mező-jellegű modelleket létrehozni az ismérvek és dokumentumok hasonlóságaiból.^{11,12,13,14} Ez azonban elkerülhetetlennek látszik, sőt csak az első lépés, az ismeretszervezésnek ugyanis már látszik egy 'kémiai' megközelítése is termodinamikai alapokon az entrópia és a strukturálódás fogalmából kiindulva.¹⁵ Ekkor a fogalmi mikro- és makro-szerkezetek kialakulását és kölcsönhatásait a vegyületképződés analógiájára reakciósémákkal lehetne vizsgálni. S végül, hogy a biológia se maradjon ki, a digitális tartósítás területén már ma is van értelme a tartalmi reprodukció kérdéseit evolúciós keretben, holmi mesterséges élet szabályainak megfelelően kutatni¹⁶ (vö. tartalmi motívumok mint 'digitális DNS' azonosítása, sorrendjeik és rekombinációik vizsgálata).¹⁷

Mindenesetre a K+F, illetve a kereskedelmi trendek azt mutatják, hogy a mesterséges intelligencia, ezen belül is a mesterséges ideghálózatokkal operáló ún. 'elmélyült / elmélyített / alaposabb' tanulás (deep learning) egyre fontosabb szerepet fog játszani a könyvtári informatikában is.¹⁸

Ismerős problémák új köntösben

Ma úgy tűnik, hogy a következő évtizedek főbb szakmai feladatai a következők lesznek:

- Fejlődő információs 'univerzumok' feltérképezése az ismeretszervezés folyamatának követéséhez, információkereséshez és böngészéshez.¹⁸ Jól látható, hogy a tartalmi univerzumok csillagképekhez hasonló, bizonyos megszervező tulajdonságok viselkedésére visszavezethető változásai összehasonlíthatók a csillagászat és kozmológia által vizsgált világegyetem fejlődésével.¹⁹ Itt a csillagtérképezés módszertanát kölcsön véve nagyságrendeken töretlenül átvélő gyakorlatot honosíthatunk meg.
- Meg kell tanulnunk megérteni és megbízhatóan kezelni egyre több információt és azok dinamikáját.
- Meg kell értenünk a tartalom dinamikájának társadalmi okait, kiváltó mechanizmusait.²⁰ Természetesen ez is feltételezi az egymástól akár távolabb eső társadalom- és természettudományok módszertani konvergenciáját.

Ha a fenti sejtések többsége helyesnek bizonyulna, akkor a vázolt helyzetkép alapján ilyen vagy hasonló fejlemények várhatók:

- Nagyságrendtől függetlenül a legáltalánosabban felfogott dokumentumgyűjtemények részleges automatizálása elkerülhetetlen. A gépi tanulás célja az automatikus indexelés, automatikus osztályozás, információkeresés, illetve a tartalom evolúciójának láttatása, feltérképezése. Az ehhez szükséges mesterséges intelligencia azonban nem várható a következő évtizeden belül, a robotok még sokáig nem tudják a kreatív szellemi munkát át- vagy elvenni a könyvtárosoktól.
- A helyzetet nem teszi egyszerűbbé, hogy új dokumentumtípusok és -műfajok megjelenése valószínű, amelyek például a vizsgálat tárgyának viselkedését, dinamikáját is ábrázolni képesek az olvasó számára.
- A tartalmi dinamika és okainak megértése a média új szűk keresztmetszete lesz. Itt arra gondolok, hogy az elérhető információ nagyságrendje komoly akadályává válik a társadalomtudományi modellezésnek, ez pedig visszahat mind a közegre, mind annak technológiai fejlődésére.
- A multidiszciplinaritás, a tudományterületek kutatási együttműködése és szemléleti kölcsönhatása, az egyfajta szakterületek feletti hozzáállás egyre fontosabbá válik.
- Továbbra is csak előre menekülhetünk.
- A könyvtári informatikának K+F partnerként kell viselkednie, ha társadalmi rangra vágyik.
- A hallgatók és automaták tanítása új kérdéseket vet fel.
- A könyvtár- és információtudományi tantervfejlesztés keretéhez érkezett: vagy bővül és mélyül, vagy a világháló feladatait meghagyja a 'megoldástudománynak', ezzel azonban veszít jelentőségéből. Ez annyiból nem újdonság, hogy legalább húsz éve ugyanez a helyzet.

A fentiekből nem a válaszút, hanem a szemléletváltás kényszere következik. Erre az utóbbi évtizedekben sokan, nálam avatottabbak már figyelmeztettek.^{21,22,23,24} Ebbe az irányba mutató lépéseknek tekintem egy új folyóirat, a *Digitális Bölcsészet*^{VII} megjelenését is. Őszintén remélem, hogy kiváló elődeim véleményének tanulmányozása segít összefüggéseibe helyezni az itt előadottakat, mert az a bizonyos üzenet – „Megszámláltattál, megmérettél, és könnyűnek találtattál”^{VIII} – igen jól olvashatóan már megint ott díszlel a kor falán.

Jegyzetek

- I. Lásd a HVG Beszélgetések a jövőről című vitasorozatának előadásait: <https://hvg.hu/cs/Beszeltgetesek%20a%20jovorol> [2019. január 16.]
- II. https://momentum.blog.hu/2018/11/19/nemzetkozi_fe_rfinap_555 [2019. január 16.]
- III. <https://www.live-counter.com/how-big-is-the-internet/> [2019. január 16.]. A honlap szerint egy exabyte 212 millió DVD-vel egyenlő, ami 3404 tonnát nyom.
- IV. <https://pkp.sfu.ca/ojs/> [2019. január 16.]
- V. <https://www.sciencefocus.com/future-technology/how-much-data-is-on-the-internet/> [2019. január 16.]
- VI. Itt az amerikai Gartner technológiai előrejezéseit érdemes figyelemmel kísérni: <https://www.datanami.com/2018/08/27/gartner-sees-ai-democratized-in-latest-hype-cycle/> [2019. január 16.].
- VII. <http://ojs.elte.hu/index.php/digitalisbolcseszlet> [2019. január 16.].
- VIII. Dániel 5, 25–27.

Irodalom

1. BAEZA-YATES, R. – RIBEIRO-NETO, B.: Modern information retrieval. New York, Addison-Wesley. 1999.
2. PAGE, L. – BRIN, S. – MOTWANI, R. – WINOGRAD, T.: The pagerank citation ranking: bringing order to the web. Technical report. Stanford University, Palo Alto, CA., 1998.
3. GLEICH, D. F.: Pagerank beyond the web = SIAM Review, 57. vol. 2015. 3. no. 321–363. p. <https://epubs.siam.org/doi/abs/10.1137/140976649?journalCode=siread> [2019. január 16.]
4. GULYÁS László: Közmű lesz-e a mesterséges intelligencia? = HVG, 2018. október 12. https://hvg.hu/tudomany/20181012_Kozmu_lesze_a_mesterseges_intelligencia [2019. január 16.]
5. MIKOLOV, T. – SUTSKEVER, I. – CHEN, K. – CORRADO, G. S. – DEAN, J.: Distributed representations of words and phrases and their compositionality. In: Advances in Neural Information Processing Systems 26, 2013. 3111–3119 p. <http://papers.nips.cc/paper/5021-distributed-representations-of-words-and-phrases-and-their-compositionality.pdf> [2019. január 16.]
6. PENNINGTON, J. – SOCHER, R. – MANNING, C.: GloVe: Global vectors for word representation. In: Proceedings of

EMNLP-14, 2014. 1532–1543 p. <https://www.aclweb.org/anthology/D14-1162> [2019. január 16.]

7. LE, Q. – MIKOLOV, T.: Distributed representations of sentences and documents. In: Proceedings of the 31st International Conference on Machine Learning, PMLR, 32. vol. 2014. 2. no. 1188–1196. p. <http://proceedings.mlr.press/v32/le14.pdf> [2019. január 16.]
8. KOLDA, T. G. – BADER, B. W.: Tensor decompositions and applications. = SIAM Review, 51. vol. 2009. 3 no. 455–500. p. <https://epubs.siam.org/doi/10.1137/07070111X> [2019. január 16.]
9. GARCIA-GASULLA, D. – BÉJAR, J. – CORTÈS, U. – AYGUADÉ, E. – LABARTA, J. – SUZUMURA, T. – CHEN, R.: A visual embedding for the unsupervised extraction of abstract semantics = arXiv.org. 2016. <https://arxiv.org/abs/1507.08818> [2019. január 16.]
10. JAECH, A. – MULCAIRE, G. – HATHI, S. – OSTENDORF, M. – SMITH, N.A.: A neural model for language identification in code-switched tweets. In: Proceedings of the Second Workshop on Computational Approaches to Code Switching. 2016. 60–64 p. <https://pdfs.semanticscholar.org/e991/05db9912ab5352c2fad129a06794c3fcc392.pdf> [2019. január 16.]
11. WITTEK, P. – DARANYI, S. – LIU, Y. H.: A vector field approach to lexical semantics. In: Proceedings of Quantum Interaction-14 = Lecture Notes in Computer Science, vol. 8951. Cham. Springer, 2015. 78–89. p. <https://pdfs.semanticscholar.org/2984/478b87d286d43527d50f36d808b751b8c12b.pdf> [2019. január 16.]
12. DARANYI, S. – WITTEK, P. – KONSTANTINIDIS, K. – PAPADOPOULOS, S. – KONTOPOULOS, E.: A physical metaphor to study semantic drift = arXiv.org, 2016. <https://arxiv.org/abs/1608.01298> [2019. január 16.]
13. WITTEK, P. – DARÁNYI, S. – KONTOPOULOS, E. – MOYSIADIS, T. – KOMPATSIARIS, I.: Monitoring term drift based on semantic consistency in an evolving vector field. In: Proceedings of IJCNN-15. 2015. 1–8. p. https://www.researchgate.net/publication/272027157_Monitoring_Term_Drift_Based_on_Semantic_Consistency_in_an_Evolving_Vector_Field [2019. január 16.]
14. DARÁNYI, S. – WITTEK, P.: Demonstrating conceptual dynamics in an evolving text collection. = Journal of the American Society for Information Science and Technology, 64. vol. 2013. 12. no. 2564–2572 p. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/asi.22940> [2019. január 16.]
15. BAWDEN, D. – ROBINSON, L.: „A few exciting words”:

- information and entropy revisited. = Journal of the Association for Information Science and Technology, 66. vol. 2015. 10. no. 1965–1987. p.
16. POCKLINGTON, M. – EGGERS, A. G. – CORUBOLO, F. – HEDGES, M. – LUDWIG, J. – DARANYI, S.: A biological perspective on digital ecosystems and digital preservation. In: Proceedings of the 11th International Conference on Digital Preservation. 2014. 363–365 p. https://www.researchgate.net/publication/272488526_A_Biological_Perspective_on_Digital_Preservation [2019. január 16.]
 17. DARANYI, S. – WITEK, P. – FORRÓ, L.: Toward sequencing „narrative DNA”: tale types, motif strings and memetic pathways. In: Proceedings of CMN-12, 3rd Workshop on Computational Models of Narrative in conjunction with the 8th Language Resources and Evaluation Conference. 2012. 2–10 p. https://www.researchgate.net/publication/259060841_Toward_Sequencing_Narrative_DNA_Tale_Types_Motif_Strings_and_Memetic_Pathways [2019. január 16.]
 18. KONTOPOULOS, E. – DARÁNYI, S. – WITTEK, P. – KONSTANTINIDIS, K. – RIGA, M., MITZIAS, P. – STAVROPOULOS, T. – ANDREADIS, S. – MARONIDIS, A. – KARAKOSTAS, A. – TACHOS, S. – KALTSIA, V. – TSAGIOPOULU, M. – AVGERINAKIS, K.: Deliverable 4.5: Context-aware content interpretation. Technical report. PERICLES EU project. 2016. https://www.researchgate.net/publication/308983938_PERICLES_Deliverable_45_Context-aware_Content_Interpretation [2019. január 16.]
 19. DARÁNYI Sándor: Információcsillagászat az Interneten: elmélet és gyakorlat. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 44. évf. 1999. 7–6. sz. 271–275. p.
 20. WITEK, P., LIU, Y.H., DARÁNYI, S., GEDEON, T., LIM, I.S.: Risk and ambiguity in information seeking: eye gaze patterns reveal contextual behaviour in dealing with uncertainty = Frontiers in Psychology, 7. évf. 2016. 1664–1078 p. https://www.researchgate.net/publication/304505699_Risk_and_Ambiguity_in_Information_Seeking_Eye_Gaze_Patterns_Reveal_Contextual_Behavior_in_Dealing_with_Uncertainty [2019. január 16.]
 21. SENNYEY, Pongrácz – KOKAS, Károly: Könyvtárak a há-lózatban = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 58. évf. 2011. 10. sz. 419–429. p.
 22. KOKAS Károly: Könyvtárak a Rubiconnál. A tudományos szakirodalmi információellátás új könyvtári paradigmái. = Educatio, 22. évf. 2013. 3. sz. 363–376 p.
 23. KOKAS Károly: Mivé lett nekünk az internet? = Debreceni Szemle, 24. évf. 2016. 2. sz. 157–165 p.
 24. NAGY Gyula – MOLNÁR Sándor – KOKAS Károly: A könyv-tárak jövőjéről – Reflexiók egy előzetes kutatási jelentés kapcsán = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 64. évf. 2017. 2. sz. 64–81 p.

Beérkezett 2018. január 18.

Megjelent a bibliográfiai hivatkozások és a nemzetközi azonosítás két új szabványa

A Magyar Szabványügyi testület az OSZK támogatásával, az Országos Könyvtári Szabványosítási Bizottság munkatervét követve publikálta a következő szabványokat:

- 1) a bibliográfiai hivatkozások szabványát: MSZ ISO 690:2018 Információ és dokumentáció. Irányelvek az információforrások bibliográfiai hivatkozásai-hoz és idézéseikhez,
- 2) a nemzetközi azonosítókra vonatkozó szabványt: MSZ ISO 27729:2018 Információ és dokumentáció. Nemzetközi szabványos névazonosító (ISNI), valamint
- 3) az időszaki kiadványok nemzetközi azonosítójának szabványát: MSZ ISO 3297:2018 Információ és dokumentáció. Időszaki kiadványok nemzetközi azonosító száma (ISSN).

A kiadványok elérhetők a Könyvtártudományi Szakkönyvtárban.

(Forrás: Katalist, 2019. január 30.)

Erdélyi és partiumi OSZK-s gyűjtőpontok létrehozásáról

JUHÁSZ András

Akár a trianoni Magyarország területén, akár a határokon túl látnak napvilágot, a könyvtári hungaricumokat magyar nemzeti könyvtárunk, az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) a teljesség igényével gyűjti. E teljes körű gyűjtés érdekében intézményünk képviseletében több alkalommal voltam hivatalos kiküldetésben Erdélyben 2012 óta. Az év decemberében az ottani magyar kiadványok megjelenését támogató alapítvánnyal kötöttünk cseremegállapodást Kolozsvárt. 2013 tavaszán a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem már létrejött karait kerestem föl Nagyváradon, Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Csíkszeredán. Egyetemi oktatóik napvilágot látó könyveinek automatikus megküldését kértem, szintén kiadványcsere keretében. Erről is írásos megállapodás született főigazgatói és rektori szinten. Az év őszén a tengerentúlról kormányzati segítséggel hazaszállítandó magyar kiadványok fogadásának szakmai programja – a Mikes Program nevet nyert akció – megírására kaptam felkérést. Kolozsvárt ez ügyben – magyar érdekeltségű főbb erdélyi intéz-

mények vezetőivel folytatott megbeszéléseink során – tájékoztam nagyobb volumenű ajándékkönyvre vonatkozó jövőbeli fogadó készségeikről.

2014 tavaszán a helyszínen ismerkedhettem a gyulafehérvári Batthyáneum Könyvtár múltjával és jelenével. (A szakmai program és a Batthyáneumról szóló beszámoló a *Könyv, Könyvtár Könyvtáros* 2015. 1. számában látott napvilágot). Mindvégig figyelemmel követhettem azon törekvéseket is, amelyek részleges vagy teljes gyűjtőkörű erdélyi magyar gyűjtőkönyvtár létrehozására irányultak. Közben folyamatosan észleltem, említettem fel itthon erdélyi önálló Magyar Kulturális Intézet hiányát.

2016-ban hirtelen gond keletkezett gyűjtemény-gyárapítási, kiadvány-beszerzési teendőinkben a márciusi romániai áremelés miatt; a külföldre irányuló levélposta kézbesítési díjának a küldemény súlyától függő négy-kilencszeresére emelése következtében az egy-két kilogramm súlyú nyomtatványcsomagok küldése például az addigi 13 lej helyett 118 lejbe – kilencszáz forint helyett mintegy nyolcezer-kétszáz

forintnyi összegbe – került a továbbiakban. Jóllehet, egyes nagyobb, magyar érdekeltségű intézmények a kiadványaikat addig is többnyire maguk szállították az OSZK-nak, azonban további számos, kisebb kiadványcsere partnerünk postai úton, ottani feladással küldte meg rendszeresen, esetenként a szükséges több példányban az általa kiadott periodikumot. Megyei intézményi, városi, helyi, illetve kisközösségi magyar lapkiadványok sokaságáról van szó. A létrejött, mindnyájunkat hátrányosan érintő helyzetben aggodalmunkra adhatott okot, hogy partnereink túlnyomó többségét, erdélyi magyar lapkiadókat e jelentős ár-emelés súlyosan érinti. Amennyiben pedig az OSZK-nak elő kellene fizetnie a netán kieső lapkiadványok mindmegannyijára nemzetközi lapterjesztő cégek, illetve a román postai kézbesítés igénybe vételével, az intézményünk kiadásait növelné sok millió forinttal. Szintén felelősségteljesen el kell kerülni mindenkor annak ódiumát, hogy a mutatkozó – az átfogó kapcsolati hálót érintő – anyagi nehézségek esetlegességnak, netán szétzilálásnak szolgáltatnák ki a rendszer egészét. Eddig eredményesen megőriztük OSZK-s kiadványcsere-partneri (továbbiakban: csere) kapcsolatrendszerünket.

Előző években az Erdélyből és a Partiumból kapott kurrens megjelenésű periodikáimék száma megközelítette a kétszázat. Mintegy négyötödük magyar nyelvű helyi, vagy szakkiadvány, illetve a magyar tannyelvű egyetemi karok angol nyelvű tudományos szakfolyóirata. 2016 első két hónapjában is még száznegyvennégy kurrens, a szóban forgó területekről beérkezett, gyűjtött periodikáimék kezeltünk az OSZK-ban (napilapokat, hetilapokat, havi megjelenésű szakfolyóiratokat, alkalmi kiadványokat, évkönyveket). Ezeket összesen százhatvan példányban gyűjtötte nemzeti könyvtárunk. Márciusban viszont a beérkező lapkiadványok száma példátlanul megcsappant, jószerével csak a vétel útján beszerzett *hét* lapkiadványra esett vissza. 2016 áprilisára pedig gyakorlatilag megszűnt az eladdig postai úton érkező, csereink keretében vagy ajándékba kapott erdélyi és partiumi magyar időszak kiadványok érkezete. A kíméletlen áremelést nem követte sem tömeges felzúdulás, sem postai visszakozás. Az érintettek zömével – a nyugaton dolgozó több millió romániai vendégmunkással – az otthon maradtak már huzamos ideje egyéb úton, közúti szállítók szolgáltatásainak igénybe vételével oldották meg a küldeményes kapcsolattartást.

Részletekre kiterjedő általános megoldásra kellett törekednünk. Az érintett nagyszámú intézménnyel

levelezés útján ez kevésbé volt megoldható. Előnyösnek véltem, ha mindenekelőtt magyar érdekeltségű, ott működő fő intézmények vezetőinek levélbeli megkeresésével mérjük fel annak lehetőségét, miként tudnánk ebben a helyzetben eredményesen eljárni a Magyarországnál nagyobb kiterjedésű erdélyi és partiumi területen. A felmerült gond mibenlétét intézményünk főigazgatójának szóban szabatosan előadtam. – „OSZK-s gyűjtőpontokat kell létrehozunk. – Vállalod?– Igen. Az OSZK gondoskodik a gyűjtött kiadványok hazaszállításáról!” – közölte elhatározását. – „Másnak ez feladat lenne, nekünk ügyünk!” – tette hozzá.

E vezetői szándékkal szerencsésen találkozott az az eljárásom, hogy az utóbbi években nagy mennyiségben gyűjtöttem megfelelő szakkiadvány-csereanyagot, amely épp csak a partnerekhez való eljuttatásra várt. A vezetői elhatározást tett követte. Minthogy cserepartnerinkkel megbízható, hagyományosan jó intézményi, esetenként személyes kapcsolatban állunk, szükségesnek láttam a lehetséges megoldásokról a helyszínen tájékozódni. Mindehhez tisztelettel kértem intézményünk vezetésének támogatását. Meggyőződésem, hogy a hátrányt előnyünkre kell fordítanunk. Bizakodásom volt, hogy ez megoldható, amennyiben olyan egyöntetű eljárásmodok kidolgozására törekszünk, amelyek áttekinthetően felölelik az egész területen meglévő kapcsolati rendszerünk működését. Hamarosan az a megítélt felkérés ért, hogy a megvalósítást vállalam el. Ehhez – írásos előmegállapodások megkötésére – személyre szóló írásos meghatalmazást kértem főigazgató úrtól. Az OSZK képviselőjében főigazgató úr írásos meghatalmazásával OSZK-s gyűjtőpontok létrehozása céljából két alkalommal, 2016 áprilisában, majd júniusában voltam hivatalos kiküldetésben Erdélyben.

Előzőleg levelezés útján átfogó előkészítésbe kezdek. Vezérelvemmel tettem az egyes ottani partnereinkkel való kölcsönös, legjobb együttműködés bővítésére való törekvést. Egységes magyar nemzeti kultúránk jegyében a képviselt cél az volt, hogy a területükön nyomtatásban megjelenő hungaricum kiadványok révén az erdélyi, partiumi megyéknek érdemi, lehető teljes írott kortársi képviselője legyen meg folyamatosan az OSZK gyűjteményében – erre irányultak elvi javaslataim. Leendő megbeszéléseink helyszínül választásom azokra a magyar nyelvű periodikát kibocsátó központokra esett, ahol magyar főkonzulátus működik. Ennek megfelelően az első, áprilisi kiküldetésemkor kapott meghatalmazásom a Kolozsvár-Csíkszereda vonalon való megbeszélés-

sekre és tárgyalásokra terjedt ki. A Kolozsvárt sorra kerülő megbeszélések, tárgyalások programját magam szerveztem, csíkszeredai programom kitűnő szervezésével egyik ott dolgozó szakdiplománk foglalkozott.

Április 20-án Kolozsvárt voltam. Öt megbeszélést kezdeményeztem ebben a városban, melyek közül négy tárgyalásnak minősült. Szeretettel kerestem föl a magyar érdekeltségű felsőfokú oktatási intézmények könyvtárait, az ott dolgozó kollégáinkat. E találkozások folyamatba tett szakmai ügyeink, kiadványcserénk megbeszélésére terjedtek ki. Jártam a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (Sapientia EMTE) Könyvtárában, ott dolgozó kollégáink Kolozsvár teljes panorámáját nyújtó munkahegyén, majd a gyűjteményi zsúfoltsággal küzdő Református Teológia Könyvtárának vezetőjével folytattam szakmai megbeszélést. Megjegyzendő, hogy mind a Sapientia EMTE, mind az Erdélyi Református Egyházkerület kiadványait köszönettel megkapjuk, azokat a szóban forgó egyetem Scientia Kiadója, illetve a Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpont rendszeresen, közvetlenül szállítja az OSZK-nak csere keretében. Késő délután, előre egyeztetett időpontban tiszteletmet tettem az Erdélyi Református Egyházkerület püspökénél, úgyis, mint a Sapientia EMTE felügyeletét ellátó Sapientia Alapítvány Kuratóriumának elnökénél. Püspöki hivatalában kereshettem föl főtiszteltetű püspök urat, aki szeretettel fogadott, és meghallgatta kérésünket. Döntése nyomán szíves engedélyével Maros megyében az Erdélyi Református Egyházkerület Marosvásárhelyi Vidéki Gyűjtőlevéltára lett az OSZK-s gyűjtőpont. Egyebekben ígértem, hogy az OSZK részt vesz a Sapientia EMTE ekkor indult sepsiszentgyörgyi Mezőgazdasági Mérnöki Kara könyvtári gyűjteményének szakkönyvekkel való fejlesztésében. A 2013. évi kiküldetésem idején fölmerült, erdélyi magyar nemzet-könyvtárral kapcsolatos kérdésben is fölfrissíthettem ismeretemet, megismerve az e tárgyban is mérvadó álláspontot. Püspök úr rámutatott: sok hagyaték merül föl gyűjtés céljaira, és elnöki minőségében egyetértett azzal, hogy az Erdélyben létrehozandó magyar könyvtár gyűjteményi körét célszerű nem behatárolni, rövidebb-hosszabb történeti időszakra korlátozva azt. Továbbá a gyűjteménybe kerülő anyag tulajdonosainak erdélyi magyar történelmi egyházaknak kell lenniük. S azzal is, hogy a bármely – például kulturális – magyar részautonómia művelése vagy annak elérésére való törekvés egyúttal megkövetel egy viszonylag szoros és folyamatos kapcsolattartást, együttműködést kulturálisan

azonos nagyobb intézmény-entitásokkal – például az OSZK-val – anyanyelvünk, intézményesült hagyományaink miatt is. (Elnök úrnak az Erdélyi Magyar Gyűjtemény alapítására vonatkozó bölcs elképzelése kifejtését, szíves közlését ezúton is köszönöm!) Vonatkozó további meghatalmazással élve arra kértem őt, hogy előre egyeztetett időpontban, hivatalában fogadná-e az OSZK idelátogató főigazgatóját. Szívesen látja!

Másnap, kora délelőtt kezdeményezésemre az erdélyi magyar könyvforgalmazó vállalat, az Idea Könyvtér cégvezetőjével találkoztam, aki egyúttal az Exit Kiadó igazgatója is. Ismertette kereskedelmi politikájukat, kilátásaikat erdélyi kiadású magyar könyvek terjesztésére vonatkozóan. Kedvezménytel vállalnák Erdélyben és Partiumban az elmúlt években megjelent magyar könyvkiadványok szállítását az OSZK-nak. A teljesítés maximum egy hónapot venne igénybe.

Késő délelőtt – szintén előre egyeztetett időpontban – az Erdély központjában működő főkonzulátusunkra látogattam. Tiszteletteljes kérésünk nyomán a Kolozs megyében megjelenő magyar periodikák gyűjtését az OSZK számára Magyarország kolozsvári főkonzulátusa vállalta. Főkonzul úr döntését köszönettel fogadtam az OSZK képviselőjében.

Aznapi este már Csíkszeredán voltam. A vonatálomáson vártak és örömmel fogadtak. Másnap, előre egyeztetett időpontokban csíkszeredai hivatali találkozóim szervezőjének és munkatársának kíséretében, folytattunk le hat érdemi tárgyalást, illetve megbeszélést a megyeközpontban.

Az Apáczai Csere Jánosról elnevezett Megyei Pedagógus Házban megbeszélésünk volt a Romániai Magyar Pedagógus Szövetség (RMPSZ) elnökével, majd a Ház könyvtárossal. Nagyrabecsúlással viseltettünk a mintegy nyolc-tizenegyezer pedagógus szakemberünket felölelő civil szervezet, szakmai képviselője iránt. Ide azzal az elhatározással érkeztem, hogy OSZK-ajándék gyanánt, nagyobb volumenben általam már részben összegyűjtött, pedagógiai jellegű hazai szakkiadványt ajánlunk föl könyvtárunknak részint a helyben működő központi pedagógiai szakkönyvtár gazdagítására, részint az RMPSZ regionális szervezeti központjainak való további szétesztásra. Szíves felajánlásunkat köszönettel fogadták.

Csíkszeredai hivatali utamat fölhasználtam arra is, hogy a cserére vonatkozóan kapcsolatapoló figyelmünket kiterjesszük az erdélyi magyar nyelvű könyvkiadók lehetőségeinek értékelésére. Kiadványaikra a magyarországi kötelezpéldány rendelet beszolgáltatás

kötelve nem terjed ki, azokat az OSZK automatikusan nem kapja. (A 2008-ban kibontakozott gazdasági válság súlyosbító utóhatásai között működő, de helytálló romániai magyar magánvállalkozásokról van szó mind a felkeresett Alutus nyomda, mind a Gutenberg nyomda esetén – az előbbi cég vezetője a Bookart Kiadónak is igazgatója, az utóbbi cég pedig a Pallas–Akadémia Kiadónak is). A korábbi években nyert tapasztalatainkhoz mérten a velük folytatott mostani személyes tárgyalások nyomán is azt a következtetést szűrhettem le, hogy alapvetően kétféle vezetői viselkedés-típussal szembesülhetek: van, aki készségesnek mondja magát, s hajlandó könyvkiadványaiból az OSZK gyűjteményének rendelkezésére bocsátani, ha szállítási gond nem mutatkozik, akár ajándékba is. Szívesen veszi ugyanakkor, ha rendelkezésünkre álló, új megjelenésű könyveket ajánlunk föl cserében. A másik eset az, amikor az OSZK által csere útján be nem szerezhető és ajándékként sem kapott friss megjelenésű romániai magyar könyvek vételével kell próbálkoznunk. Annak megjegyzésével, hogy 2008–2010 óta erdélyi magyar könyvek vásárlására minimális, évente alig százezer forintnyi összeg állt csupán (e kiküldetésem beszámolójának átadásáig) az OSZK-ban, az Emberi Erőforrások Minisztériuma (EMMI) által fenntartott nemzeti intézményben rendelkezésünkre.

Aztán a családbarát csíkszeredai Gutenberg könyvesboltban voltunk, ahol teret biztosítanak könyves szakfoglalkozásokhoz kicsiknek és nagyoknak. Külön figyelmet szentelnek a magyar gyermekirodalom széles körű terjesztésére. Utóbb két csíkszeredai kiadású periodikum (*Hargita Népe*, *Székelyszék*) jelenlegi, illetve korábbi főszerkesztőjével tárgyaltam. Végül a Csíki Székely Múzeum igazgatójával folytatott megbeszélést.

Csíkszeredai programomnak mind a szervezése, mind a lebonyolítása kifogástalan volt. E megyeszékhelyen kérésünk nyomán a Hargita Népe napilap főszerkesztőjével állapodtunk meg arról, hogy OSZK-s gyűjtőpontot hoznak létre.

OSZK-ba visszatértemet követően, Kolozs, Maros és Hargita megyei lapkibocsátó cserepartnerünket az egyes OSZK-s gyűjtőpontok létrehozásáról értesítettem kérve kiadványaik megjelenő számainak szokott időközönként való ottani átadását gyűjteményünk céljaira. A gyűjtőpontokról az OSZK rendszeresen el fogja szállítani a kiadványokat, első alkalommal erre terv szerint szeptemberben kerülhet sor; s örömnkre szolgál, amennyiben nemzeti könyvtárunk tényleges alapvető feladatainak egyikére – a Ma-

gyarországon kívül legtekintélyesebb számú könyvtári hungaricumot kibocsátó Erdéllyel kapcsolatos kiadványcsere partneri teendőinkre is – megérdemelt intézményi figyelmet fordít.

*

Az ottani önkormányzati választások lezajlása után, 2016. június 14-én indultam a második kiküldetésemre. Céлом három további erdélyi s partiumi OSZK-s gyűjtőpont létrehozása volt. (Intézményünk főigazgatójának indulás előtt megjegyeztem, ha sikerrel járok ez alkalommal is, úti beszámolóml fél év múltán intézménytörténeti kordokumentum lesz.)

Kora délután indultam Budapestről vonaton, másnap kora reggel érkeztem Csíkszeredára. Itteni programomat magam szerveztem. A kiválóan működtetett Apáczai János Pedagógusok Házában fölkerestem a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége (RMPSZ) egyik központi létesítményét, a székelyföldi Oktatási és Módszertani Központot. Hatáskörébe Hargita, Kovászna és Maros megye, továbbá a már szörvány-nak számító moldvai Bákó, Brassó, Nagyszeben, Bukarest tartozik. (Kiemelten támogatandó partnerünk az RMPSZ szervezet.) Módszertani könyvtárunknak könyvadományunkat hoztam. Az RMPSZ vezetőjével sorra került megbeszélésünk folyamán tájékozódtam a romániai magyar nyelvű tanítás egyik alapfeltétele – az anyanyelvű tankönyvkiadás – állapota felől, és azt a szívességet kértem, állítanák össze az erdélyi és partiumi magyar iskolai lapok címjegyzékét. Más-kor is készséggel hozunk meg céljaira pedagógiai szakkönyveket, szépirodalmat, mindenkor szerény anyagi lehetőségeink függvényében. Kérdésemre kiderült: nincs önálló könyvtári szakgyűjteményük romániai, magyar nyelvű tankönyvekből, azokból példányt nem kapnak a kibocsátó kiadóktól – ha a kiadó román, azoktól hiába is kérnék – tankönyvek vásárlására pedig az RMPSZ-nek kevés a pénze. Fölös példányok itt nem lévén, cserepartnereinktől és vételben lehet beszerezniük a továbbiakban is a magyar nyelven megjelent tankönyveket.

Délelőtt tíz órakor a Hargita Népénél. Betonépület ajtaján nyitok be, a lap-és könyvkiadó szerkesztősége az emeleten. Itt is teával kínálnak, szívélyes, figyelmes a fogadtatás. Személyesen főszerkesztő úr várt: immár megállapodásos partnerünk a csíki, gyergyói, udvarhelyszéki (Hargita megyei) OSZK-s gyűjtőpont működtetésében. Utóbb bekapcsolódott a megbeszélésbe a kiadó ideiglenes vezetője, a lapgazda is. Fölvettem partnereinknek, fontolják meg, hogy az OSZK működtette Elektronikus Periodika Adatbázis

(EPA) statikus, lezárt állományokban megjelent digitális lapszámokat meg tud őrizni – így a Hargita Népe napilap számaint is meg tudná – a lapgazda, illetve a szerkesztőség vonatkozó felajánlása nyomán. Ugyanakkor rámutattam: dinamikus adatbázisban lévő portál-jellegű kiadványokat technikailag képtelen jelenleg nemzeti könyvtárunk archiválni. Érdeklődtem továbbá a szóban forgó megyei napilap népszerűsége felől. Biztos megrendelői táboruk van. Kérdésemre, hogy további magyar nyelvű, térségi kiadású napilapok megjelenése hozott-e létre versenyhelyzetet, elmondták, hogy azok tulajdonosi köre kizárólagos jogot szerzett a magyarországi lapok terjesztésére a régióban koncessziós alapon. Az OSZK-nak meghoztam a 2016. évi Hargita Népe lapszámokat. (Az erdélyi és partiumi magyar nyelvű napilapokat két-két példányban gyűjtjük). Cserébe kézikönyveket igényelnek a szerkesztőség céljaira.

Gondként és teendőként vázoltam magunknak azt is, hogy a zömében nem vételes romániai magyar napilapoknak a létesülő erdélyi és partiumi gyűjtőpontokról OSZK-ba való eljuttatására megfelelőbb megoldást kell találnunk az eddig kilátásba helyezett, körülbelül negyedévenkénti – azaz több havi késéssel való – elszállításnál. Áprilisban, előző kiküldetésem előkészítése során körültekintően kezdeményeztem e kérdéskör megoldását, mely Kolozsvárt precedens értékű megoldással is járt: szóbeli megállapodásunk nyomán ott kezdődött az időben való hazajuttatás. Azonos kérdéskörű és szintű székellyföldi írásos válasz a másik magyar címzettől, Csíkszeredából nem érkezett, sajnos. Szóban forgó megbeszéléseink idején egy országos és további hat, megyei kiadású magyar napilaphoz kiadványcsere útján juthattunk hozzá – tulajdonképp csak öthöz, miután ezek egyike Biharban idegen tulajdonosi körbe került, s az utóbbi években a szerkesztőség már nem küldte az OSZK-nak. Egy-egy erdélyi és partiumi megjelenésű magyar napilapra fizetett csak elő intézményünk, kaptuk azokat postai úton, s juthattak viszonylag naprakészen hozzá itteni olvasók. Öt további, az OSZK-ba huzamos ideje nem érkező magyar napilapról is volt ekkor tudomásunk. Ezeket – egyes, írásban megkeresett főszerkesztő urak ígéretései, esetenkénti részleges teljesítések dacára – az OSZK többnyire nem tudta beszerezni csere útján 2010 óta. (Különösen sajátos, hogy – amint most számomra kiderült – az ötből négy napilap esetében a befektetői, tulajdonosi kör magyarországi.)

Délelőtt tizenegy óra. Errefelé szokatlan erejű júniusi fölmelegedés van. A Petőfi Sándor utcában járok,

majd ismét jólesően hűvös falak közt, öltönyben, fehér ingben, nyakkendőben. Előre egyeztetett időpontban kerestem föl az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács (EMNT) ügyvezető elnökét. Részt vett a megbeszélésen a Demokrácia Központ igazgatója is. Mindketten büszkék arra – említik –, hogy e Központ is legjobb eredményekkel vesz részt huzamos ideje magyar honosítási munkálatok sikeres kivitelezésében. Tájékoztattam partnereinket tervbe vett teendőinkről. Tiszteletteljes kérésünk nyomán Elnök Asszonnyal szóban megállapodtunk, hogy Demokrácia Központjaik közreműködésével a Partiumban (Aradon, illetve Nagyváradon) OSZK-s gyűjtőpontok fognak működni. Kérésre ígérték az EMNT részéről, hogy a továbbiakban plakátjaikat, aprónyomtatványait összegyűjtik és eljuttatják az OSZK-gyűjtemény számára. Cserébe politológia-tárgyú könyveket – akár angol nyelvűeket is – és magyar szépirodalmi kiadványokat igényelnek, kapnak, köszönetünk gyanánt. Felajánlásom nyomán közölték: szeretnék igénybe venni a Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK) szolgáltatását egy – az EMNT által kiadott, 2015-ben megjelent – könyv világhálón való tovább-közlése céljából, ha ezzel majd a kötet szerzője is egyetért. Köszönettel vettem át tőlük és hoztam el az OSZK-nak három EMNT könyvkiadványt.

A kora esti vonattal utazhattam tovább Csíkszeredáról a nyári alkonyatban otthonosan, a csíki fenyvesek közt, majd kiérve a háromszéki síkra. A sepsiszentgyörgyi állomáson a Balassi Intézet térségi Magyar Kulturális Fiókin-tézetének (a továbbiakban: Fiókin-tézet) munkatársnője várt. Köszönettel nyugtáztam, hogy jó kapcsolati készségről tett tanúbizonyságot: az előzetesen általam közölt programnak megfelelően másnapi találkozóimat pontról pontra előkészítette. Javaslatba hoz most néhány program-pontosítást, például egy tervezett másnapi megbeszélésre akkor kerülhetne sor, ha ehhez nagyon ragaszkodnánk, tekintve, hogy a Székely Nemzeti Tanács (SZNT) elnöke életvitelszerűen nem e városban él – mint tévesen vélttem volt –, hanem Marosvásárhelyen. Elnök úr kész ideutazni, ha kívánom. Természetesen eltekintettem attól, hogy ezzel terheljem. A SZNT felkeresésének programomban jelképes jelentést is tulajdonítottam; Elnök úrnál személyes tiszteletemet téve kívántam megerősíteni az OSZK SZNT-vel felvett eredményes cserekapcsolatát.

Ekkor a 2015. évi szeptemberi pályázatátis óta még nem volt kinevezve vezető a sepsiszentgyörgyi Fiókin-tézet élére. Nyilván egyszerűbb lett volna hivatalból megegyeznünk az Intézet vezetőjével magával

az itteni OSZK-s gyűjtőpont működtetéséről. Az engem fogadó hölgyhöz fordultam kérdéssel másnapi megfontolásra: elvállalná-e a háromszéki (Kovászna megyei) OSZK-s gyűjtőpont működtetését? Megemlítettem, hogy e tárgyban mostani főnökével, a bukaresti Magyar Kulturális Intézet vezetőjével már váltottam levelet.

Másnap, június 17-én reggel 9-kor, programom első pontjának megfelelően fölkerestem a sepsiszentgyörgyi Fiókinézetet. A volt Megyeháza tekintélyes épülete – amely a Fiókinézetnek is otthont ad – megyei kezelésben van. Nagyonbízott a Bod Péter Megyei Könyvtár foglalja el, és fákkal benőtt parkra néz. Az épület bal szárnyát már felújították az említett Könyvtár céljaira. A Fiókinézetnek jutott középső, erkélyes rész méltatlanul kopott, felújításra szorult ekkor még. Az erkélyen kitűzve a magyar nemzeti zászló. 1848. november 16-án erről az erkélyről hirdették ki Háromszék Honvédelmi Bizottmánya ülését követően Gábor Áron kijelentését „Lészen ágyú!”. Programom helyi szervezője fogad, aki a Fiókinézet jelenleg egyetlen munkatársa. Mutatja a két irodahelyiséget. Ismerteti 2006-ig visszanyúló tevékenységüket. Kérdésemre elmondja, a Fiókinézet eleve gyűjt erdélyi kiadású lapokat. Ismét említem lehetséges kívánságunkat OSZK-s gyűjtőpont kialakítását tekintve. Periodika ideiglenes tárolására vonatkozó igényünk kiegészülne OSZK-nak szánt háromszéki kiadású könyvek befogadásának kérésével. A gyűjtött kiadványokat az OSZK-nak szándékában áll a gyűjtőpontról rendszeresen elszállítania. Az egyes helyi cserepartnereket a gyűjtőpont létrejöttéről közvetlenül az OSZK értesítne majd. A kollégánál készségesen vállalná az OSZK-s gyűjtőpont működtetést, szóbeli megegyezésre sor kerülhet. Utalok rá, hogy ennek megfelelően mai megbeszéléseimen a Fiókinézetre, mint lehetséges gyűjtőpontunkra, és rá, mint a gyűjtőpont várható működtetőjére hivatkozom majd. Délelőtt 10-kor a Kovászna Megyei Tanács épületében. Az elnöki irodából átirányítanak; programom szervezője átkísér a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) megyei épületébe. A tárgyalóteremben a Megyei Tanács elnöke és Sepsiszentgyörgy város polgármestere fogad. Jelen van az elnöki kabinet vezetője. Önként kint maradt programszervező kísérem az Elnök úr személyesen behívja. Mindelelőtt fontosnak láttam Háromszéken a Megyei Tanácsnál, Elnök úrnál tennem tiszteletemet s adott tárgyakban most szíves meghallgatásomat kérnem. Említem, hogy hivatalos kiküldetésem célja Sepsiszentgyörgyön a háromszéki kiadókkal, továbbá

könyvtári gyűjteménnyel rendelkező intézményekkel való kapcsolataink bővítése gyarapítási ügyekben. Nemzeti könyvtárunk, az OSZK a teljesség igényével gyűjti a könyvtári hungaricumokat – a magyar nyelvű, szerzőjű, vonatkozású kiadványokat, esetenként kéziratokat is. Egyes háromszéki kiadványokhoz sajnos cserében nem jutunk hozzá, ajándékba sem kapjuk azokat, pénzünk pedig megvásárlásukra az utóbbi nyolc évben sajnos nemigen állt rendelkezésre. Könyvtári ügyekre térve főlegemlétem, hogy 2014. év közepén jártam itt a Megyei Könyvtár épületében szervezett fórumon. Legjobb OSZK-s kárpát-medencei tapasztalataink közül említem föl akkor segítőkészen azt a meglátásomat is, hogy kíváncsi vagyok a könyvcserét az OSZK-val, például általuk átvett hagyatékokból származó helyi kiadású, az utóbbi évtizedekben megjelent fölös kiadványokra vonatkozóan. Továbbá: szintén jó lenne, ha a történelmi magyar egyházak tulajdonába kerülne bejegyzésre gyűjtemények, így az általuk létrehozni tervezett „Erdélyi Magyar Könyvtár” (EMK), a szűk időkeretre szabott – 1990-el kezdődő – könyvgyűjtemény is. Egyik javaslatom sem talált ott meghallgatásra, miközben az EMK gyűjteményt kezelő Megyei Könyvtár, s így a létrejövő könyvgyűjtemény maga végső soron román állami tulajdonban van. „Első fecske volt” – mondja mosolyogva az Elnök. „Igen, azóta voltak, két ízben is állami eltulajdonítás próbálkozások. Felismertük a problémát.” – teszi hozzá. Elmondom továbbá, hogy reményeink szerint e megyeközpontban is sikerül OSZK-s könyvtári hungaricumgyűjtő pont létrehozásáról megegyeznünk, legcélszerűbben az itt működő Fiókinézettel. Hangsúlyozom, megbecsüljük a háromszéki kortárs magyar könyvkibocsátást. Ismeretes előttünk a 2010-ben létrehozott Háromszék Vármegye Kiadó, valamint a Sepsiszentgyörgy Könyvkiadó működése, továbbá a Kovászna Megyei Művelődési Központ (KMKK) kiadta tudományos és néprajzi, helytörténeti munkák, melyeket esetenként idegen nyelveken – románul és angolul – is megjelentetnek. Megbecsült kiadó és nyomda az igényesen kivitelező ArtPrinter Studio, az 1990-es évek közepe óta működő Charta Kiadó, nemzeti önismereti, esetenként megrázó erejű múltidéző művek kibocsátója, a *Háromszék* című napilapot kiadó H-Press és az erdélyi, magyar nyelvű tankönyvkiadásban piacvezető T3 cég tevékenysége. Számon tartjuk a hadtörténeti könyveket is megjelentető baróti Tortoma Kiadót. Emlékszünk a Scribae Kádár Lap-és Könyvkiadóra, említhetjük az Albert Kiadót és a nyelvművelő kiadványokat is megjelente-

tő, Sepsiszentgyörgy székhelyű Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetségét. Tudunk a kézdivásárhelyi Ambrózia és Zelegor kiadók működéséről, valamint a szintén ottani Szék-Helyek lapkiadóról. Felvezető kérdésem pedig az volt az Elnök úrhoz, miként lehetne érdemibbé tenni Kovászna megye képviselőtét friss megjelenésű háromszéki kiadványok révén magyar nemzeti könyvtárunk, az OSZK gyűjteményében. Egyúttal könyveket ígerek megyei fenntartású magyar nyelvű kiadványokat kibocsátó intézményeknek cserébe. (S magánvéleményemként is mondom: ha két azonos kulturális vététesű entitás közül a kisebb szakosodott intézmény, például könyvtár bármely – kulturális, egyéb – autonómiára törekedve a nagyobb, azonos kultúrát képviselő rokon entitással, jelesül az OSZK-val kapcsolatot huzamos ideje érdemben nem tart, önmagát ellenérdekelt fél karjába löki.)

Elnök úr említi, hogy Sepsiszentgyörgy Székelyföld kulturális fővárosa: ismert képzőművészeti gyűjteménnyel bír, s múzeummal is például. Ő a gyakorlat embere, mondja, s kijelenti, döntése az, hogy a továbbiakban mindenik Kovászna megyei kulturális intézmény adjon be megjelenő kiadványaiból két-két példányt a sepsiszentgyörgyi gyűjtőponton az OSZK gyűjteménye céljaira. Ezen túlmenő ígéret, hogy DVD-ket és rendezvények alkalmából megjelenő plakátokat is legalább egy-egy példányban igyekezzenek majd eljuttatni az OSZK-nak. További döntését is közli: a KMMK a kezdetektől valamennyi kiadványából adjon az OSZK-nak. Megköszönik, ha az OSZK könyveket ad a háromszéki partnerintézményeknek kiadványcsere-kapcsolat keretében. Kabinetvezetőjéhez fordulva kijelenti még, hogy valamennyi megyei kulturális intézmény vezetője vagy képviselője jelenjen meg mindezzel kapcsolatos megbeszélésen ma, nekem megfelelő időpontban, a Megyei Tanács épületének konferenciatermében. Elnök urat a kabinetvezető képviseli majd.

Amennyiben különösképp szeretnének az OSZK Magyar Elektronikus Könyvtára (MEK) által tovább tükrözötten általuk fontosnak ítélt magyar anyagot digitalizálva közzétenni – a megye vagy a város által megjelentetett könyvekre, illetve időszaki kiadványok elektronikus változatának archivált számainra, egyéb kiadványokra gondolhatunk – nemzeti könyvtárunk szívesen vállalja e szolgáltatást, jelentettem be végül. Egybehangzó válaszuk szerint mindketten – mind a megyei, mind a városi önkormányzat vezetője – megfontolja ezt a szíves felajánlást. Kérdésemre, tudunk-e valamiben különösképp segíteni, Elnök úr elmondja, hogy nagy kapacitású másoló-

gépet szereztek be – a megye költségén –, amely a Megyei Könyvtárban hasznosul, s aminek adott célból való hasznos működtetéséhez kellene szakember Magyarországról. Személyesen közvetíteni fogom a problémát magyarországi országos intézménynek. Polgármester úr említi könyvkiadójukat, ígérete szerint annak képviselője is ott lesz a megyei önkormányzatnál szervezett délutáni találkozón. Megköszöntem e hatékony vezetőknek, hogy szívesen fogadtak. Reményemet fejeztem ki, hogy a további, nyilvános megbeszélés is jó eredményekkel zárul. Kérésem szerint a fórumra délután 14:30-kor került sor. Öröömöm az, hogy egy jelentős számú könyvtári hungaricumot kibocsátó erdélyi megyében elértük, hogy automatikusan, frissiben kapja meg az OSZK a kiadványok zömét cserében. Nagyon fontos és precedens értékű újabb eredményként értékelhetjük ezt, lévén, hogy a magyar köteleispéldány törvény hatálya az Erdélyben megjelenő magyar nyelvű kiadványokra nem terjed ki.

Délelőtt a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (EMTE) sepsiszentgyörgyi Agrármérnöki Alapképzési Karának dékánja, adjunktus úr fogad. Lelkesedéssel számol be az új Kar indításáról. Fontos, hogy a hallgatók magyar környezetben tanulnak. Az intézmény alakuló, agrárfelsőoktatási szakkönyvtári gyűjteményének bővítésére felajánlom, hogy a kezünkön átmenő mezőgazdasági könyvkiadványok egy részét automatikusan ideirányítjuk a továbbiakban továbbajándékozás jellegével az erdélyi magyar felsőfokú szakképzés OSZK részéről való támogatása gyanánt.

A következő tárgyalási helyszín a Mikó Kollégium. A százötven éves magyar tannyelvű gimnázium, kollégium névadója, gróf Mikó Imre, akit Erdély Széchenyijeként tartanak számon. Nevéhez fűződik az Erdélyi Múzeum Egyesület 1859. évi alapítása; ő alapította a korabeli Magyar Királyság második egyetemét, a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemet is 1872-ben. Intézményalapítási kezdeményezései nyomán adományozási hullám indult az erdélyi magyar társadalomban az új intézmények megsegítésére, azok értékes könyvgyűjteményeinek létrehozására is. Most az igazgatónő fogad a kollégium régi könyvtára lenyűgöző két termének egyikében. 2013 májusában vette fel e kincses könyvgyűjtemény ifjabb *Teleki Domokos* nevét. Érdeklődöm, itteni meglátás szerint OSZK-s szakembereink ismerik-e behatóan a régi könyvgyűjtemény anyagát, számon tartják-e azt? Igenlő a válasz. A Kollégium elkülönített állományú, másik

könyvtára, az „ifjúsági könyvtár” *Domokos Géza* nevét vette föl, szintén 2013-ban. Nemigen jutnak hozzá ajándék kiadványokhoz, vásárlási keretük pedig kicsi, miközben a magyar könyvekre nagy igény van. Az elmúlt tanévben több mint hatszáz beiratkozott olvasójuk volt, akik több mint háromezer-hatszáz kötetet vettek igénybe. Az OSZK részéről lehetőségeink és szükség szerinti könyvküldést ígértem.

Kora délután már a fórumon, a Megyei Tanács tárgyalótermében vagyok. Jelen van a Székely Nemzeti Múzeum képviselője, a Bod Péter Megyei Könyvtár vezetője, a Sepsiszentgyörgy Könyvkiadót vezető hölgy, a „Háromszék” hivatásos néptáncegyüttes vezetője, a 2014-ben felavatott Erdélyi Művészeti Központ vezetője, a KMMK igazgatója. A sepsiszentgyörgyi Tamási Áron Színházát képviselő kolléganő is betoppan. Az OSZK képviselőjében üdvözöltem a megjelenteket, s ismertettem a délelőtti kérdésfelvetéseimet egyes háromszéki kiadványok vonatkozásában, említve a Megyei Tanács elnökének vonatkozó döntését, hogy kiadványcsere keretében számítunk háromszéki partnereink szíves együttműködésére. Kitértem a fennálló közvetlen intézményi kapcsolatok ismertetésére. Majd a Sepsiszentgyörgy Kiadó vezetője említi: rendezvényeik alkalmából plakátokat jelentetnek meg. Igényeljük a plakátokat is, melyek az OSZK egyik különgyűjteményének megbecsült darabjait képezik majd. A Háromszék Táncegyüttes igazgatója közli, a Kaláka Együttes hanganyagát terjesztette Erdély-szerte CD-ken. Igényeljük CD-iket, amennyiben erdélyi kiadásúak – erősítem meg. Említi könyvkiadványaikat az ottani Tinta Könyvkiadónál. Igen, cserében kérjük a megjelent könyveiket, válaszolom. Érdeklődöm a külföldi szerepléseikkel kapcsolatos plakátjaik felől. Ígérem koreográfia és tánc témájú kiadványok felajánlását ajánló jegyzéken és az igényelt kiadványok megküldését cserénk keretében. Színház, film, zene tárgyú ajánló jegyzékünket szintén ígérem – annak címzettjeiként ők

is szerepelnek majd. Említem, hogy kész vagyok képzőművészeti ajánló jegyzékeink készítésére is. Ilyen jegyzéket az Erdélyi Művészeti Központ vezetője, művészettörténész igényel. A KMMK vezetője amatőr színdarabokat tartalmazó köteteket, előadás-összeállításokat, ezeknek módszertanát, továbbá népművelés témájú könyveket szeretne kapni. Ez esetben is érdemi ígéretet tudok tenni, az általam az utóbbi két évben gyűjtött cserekönyvalap jó ismeretében. Az OSZK részéről is, és továbbra is fontos célkitűzés a magyar-magyar kapcsolatok élénkítése a kultúra területén – búcsúzom a megjelentektől.

Enyhítenünk kell Magyarország – részben külső ellenérdekeltségek, részben belső gyengeségek okozta – kulturális elszigeteltségén. Számunkra mindenek feletti tény a szerető és teremtető Isten, és legalább szavakban, ítélet alkotásában igyekszünk ezt hangsúlyozni.

A késő délutáni vonattal indulok vissza Sepsiszentgyörgyről a majd' 800 km-re fekvő székesfővárosba; másnap délelőtt érkezem vissza Budapestre. Mintegy 62 órát voltam távol, ebből 32 órát vonaton utazva, további 12 órát tárgyalásokon, eredményes megbeszéléseken.

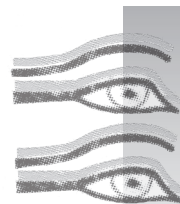
Sepsiszentgyörgyi megbeszéléseimet ezúttal is a csík-szeredai főkonzulátus egyik munkatársa szerveztette meg kifogástalan igényességgel. Hálás köszönettel tartozom neki ismét ezért!

Minderről és az eddigi négy, félévente sorra került sikeres erdélyi OSZK-s kiadványcsere-szállításról az intézményi közvélemény alakítása érdekében az OSZK munkatársainak írásban már beszámoltam. Szakmai meggyőződéselem kifejezése gyanánt ez a kiegészítés kívánczik ide még: vissza kell kapnia az OSZK-nak a normatív támogatás – így a friss megjelenésű hazai könyvekkel való cserepartner ellátás – lehetőségét a Kárpát-medencében!

Beérkezett: 2018. október 24-én

*

Az egyes erdélyi és partiumi OSZK-s gyűjtőpontok megszervezését követően nemzeti könyvtárunk 2016 őszétől rendszeresítette, félévente sorra kerülővé tette a kiadványcsere küldemények szállítását. Ez ügyben a Budapest - Nagyvárad - Sepsiszentgyörgy - Arad - Budapest utat már ötször megtették. Ami hátrányként jelentkezett, előnyünkre fordult, győztes-győztes helyzet jött létre. Mindez egyelőre a korábbi években, évtizedekben megjelent hazai kiadványok juttatásával. Kölcsönösen hasznos együttműködés, tovább bővülő kapcsolati háló, szakszerűen összeállított, kiszállított könyvsomagok százai, és sok millió forint értékben is megbecsülhető, friss megjelenésű, az OSZK gyűjteménye céljaira meghozott könyvtári hungaricumok - mindezekről az eredményekről adhatott számot az utóbbi két és fél év során a beszámoló szerzője.

Fordítás és irodalom a XVIII. században

Könyvészeti tanulságok, másodlagos bibliográfiák, módszer

KNAPP Éva

A XVIII. századi régi magyar irodalom egyik központi, a tudományos kutatás és a bibliográfiai számbavétel számára egyaránt kihívást jelentő témája a fordításirodalom. A nyomtatásban megjelent művek között ebben az évszázadban – úgy tűnik – több a fordítás és az átdolgozás, mint az eredeti alkotás.¹ Mivel a magyar nyelvre átültetett művek közül számosnak ismeretlen a szerzője, bibliográfiai számbavételük alapja – jobb híján – a fordító neve, illetve ha ez sem ismert, egyszerűen a mű címe. Ilyen esetekben – bár a nyomtatvány közli a fordítás tényét – a leírásokból többször hiányzik a figyelmeztető „ford.” kifejezés. E hiányosság különösen jellemző a másodlagos bibliográfiák egy részére. Ezek egy bizonyos szempont (általában téma vagy földrajzi hely) szerint korábban már megjelent bibliográfiákból az autopszia és a szakirodalom ismeretének mellőzésével készült, tájékoztató jellegű, ugyanakkor „szerzőik” (a voltaképpen összeállító/k) nevével fémjelzett úgynevezett (le)válogatások, melyeket az utóbbi években – a fenti sajátosságok ellenére – esetenként önálló

számbavételen alapuló szerzői bibliográfiákká kívánnak emelni.² Rájuk éppúgy, mint a „mívesebb” bibliográfiák egy részére is, jellemzőek a hiányos, így például a fordítás tényét elfedő könyvészeti leírások. Különösen így van ez az *áhitatirodalmi munkák* esetében, melynek oka eredendően annak a ténynek a figyelembe nem vétele, hogy voltak olyan történelmi időszakok, amikor tiltották a szerzők, összeállítók és fordítók nevének feltüntetését e nyomtatványokban.³ E „rejtőzködő”, keletkezésük körülményeit gyakran a XXI. századig eltitkoló munkák bibliográfiai leírásához rendszerint irodalomtörténeti előtanulmányokra, megfelelő mélységű alap kutatásokra van szükség.⁴ Míg a probléma nyilvánvaló, megoldása, illetve a törekvés a megoldásra nehézkes. Erre a tényre hivatkozva figyelemfelhívó példaként osztom meg egy közelmúltban napvilágot látott könyvészeti kiadvány vonatkozó tanulságait, feltételezve, hogy a továbbiakban a bibliográfus-szerzők körültekintőbben járnak el. A problémafelvetésen túl, egyúttal igyekszem a vonatkozó hiányosságokat pótolni.

2018-ban jelent meg a *Maklári János Lelki jó illat-tétel: Kiadástörténet és bibliográfia* című dolgozat.⁵ A mindössze négy és fél oldal terjedelmű kiadástörténeti tanulmányból szűk egy oldal foglalkozik Maklári művével, s ez is egy negatív, szűkszavú megállapítással kezdődik, hogy tudniillik a szerzőnek „még nem sikerült” azonosítania, hogy a mű mely Zürichben megjelent kiadvány fordítása. Az esetleges próbálkozások, azok iránya hozzávetőlegesen sem ismerhető meg.

Mivel a tanulmány nyilvánvalóan elnagyolt, első lépésben igyekeztem pontosabban tájékozódni a hozzá tartozó bibliográfiából. Maklári *Lelki jó illat-tétele* a XVIII. századi magyarországi fordításirodalomhoz tartozik, a róla szóló munka pedig a szerzői bibliográfia igényével lép fel, úgy gondoltam, ha nem sikerült is meghatározni a fordítás eredetijét, a kiadások és közgyűjteményi példányaik leírása korrekt, és hibátlan. Maga a bibliográfiai rész összesen ötvenkét kiadást ír le 1794–1904 között.⁶ Szűrőpróbaként ellenőriztem az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltárban (ELTE EKL) őrzött példányokat, mivel a lelőhelyek rövidítései között e gyűjtemény is szerepel. Az áttekintés eredménye a következő.

Maklári *Lelki jó illat-tétel* című fordításából a jelzett könyvtár négy különböző kiadás egy-egy példányát őrzi. Tételesen behasonlítva ezeket, a bibliográfia M1 jelzésű első tételének (1. kiadás) referenciáinál (179. p.) az olvasható, hogy ebből a kiadásból jelenleg „öt példány ismert”, ugyanakkor nem szerepel köztük az ELTE EKL Ad 3052 jelzetű meglévő példánya. Az M3-as kiadás (127, 180. p.) unikum példányának leírása rendben lévőnek látszik (jelzete az ELTE EKL-ban Ad 3035). Ugyanakkor e kiadás besorolásának pontosságát a megjelenések időrendjébe alapvetően megkérdőjelezi az M5-ös jelzésű feltételezett kiadás datálása 1794 és 1801 közé (129. p.). A szerző valószínűleg nem gondolta át, hogy mivel sem az e tételt megelőző M3-as, sem az M4-es (127–128. p.) tétel nem jelenhetett meg 1801. július 1. előtt (ez a második cenzori engedély dátuma), ezért valós helyük a kronológia érvényesítésével a jelenlegi M5-ös kiadás után lenne.

Az M41-es 1856. évi, szintén egyetlen példányból ismert kiadáshoz (jelzete ELTE EKL Ad 3050) egy rosszul kötött ív miatt két kollációt (165., 190. p.) tüntet fel a szerző,⁷ de ilyen esetben a példány jelzete után szokás közölni a kötés hibát. E tételnél meg kell jegyezni még azt is, hogy könyvészeti leírásában egyáltalán nem szerepel a kiadvány címlapján az impresszumban feltüntetett *Telegdi K[ovács] Lajos*

könyvkereskedő neve. Telegdi közismerten 1841-ben nyitotta meg üzletét Debrecenben és e kiadás impresszumában „városi könyvnyomdai bizományos”-ként nevezi meg magát. A kerek zárójelnek, mely a leírásban a nyomdát és a megjelenési évet határolja, a bibliográfiai leírások elfogadott szabályai szerint azt kellene jelentenie, hogy a címlapon ugyan nem szerepel, de a kiadványban benne van az 1856-os évszám. Ez azonban sehol sem található meg a jelzett példányban, így – ha valóban a rendelkezésre álló egyetlen példány kézbe vétele alapján készült a leírás – megmagyarázatlan marad az 1856-os datálás.⁸ A negyedik Egyetemi Könyvtárban őrzött példány az M43 jelzésű kiadás egyik példánya (ELTE EKL Ad 3051), viszont a bibliográfiai leírásban olvasható „két példány ismert”-ből⁹ egyik sem az ELTE EKL Ad 3051 jelzetű példány.¹⁰ Egy mondatban összegezve a fentieket, az ELTE EKL állománya tekintetében e bibliográfia értéke – jóindulattal – mindössze 50%-os.

Ezek után röviden kitérek a Maklári-munkához „Felhasznált szakirodalom” címen közölt (200–203. p.) jegyzékre, mivel érintkezik a másodlagos bibliográfiák korábban már felvetett problematikájával. Az itt közölt bibliográfiák (és egyáltalán a bibliográfiák!) nem tekintendők szakirodalomnak, a tudományos publikálás gyakorlatában soha senki nem tekintette annak. Petrik és társai bibliográfiák, a „szakirodalom” megjelölés pedig tudományos munkát, tanulmányt és monográfiát feltételez.¹¹ Ennél is meglepőbb, hogy az itt számba vett bibliográfiákból kivonatolt másodlagos bibliográfiák ugyancsak könyvészeti hivatkozást kaptak, ez tautológia. A másodlagos bibliográfiák – rendes esetben – különféle tervezett vizsgálatok kiindulópontjaként készülnek, lényegüket tekintve rendhagyó összegzések vagy válogatások, és egyúttal ötlettárak. A Maklári-bibliográfia végén két ilyen összeállítás is hivatkozást kapott, magyarázat nélkül. A szerző nem járt a végére annak, vajon miért készültek e kéziratként elektronikusan közzétett „segédletek”. *Hegedüs Béla* 2009. évi fordításirodalmi jegyzéke *tájékoztató*, és mindössze abban kívánta segíteni egy konferencia leendő előadóit, hogy előmunkálatként ötleteket adjon a kutatásaikhoz. Tartalma a 2009-ben még hozzáférhető, korántsem sikeres, elektronikusan közzétett Petrik-kötetektől származik. (Jelenleg az időközben javított digitális változat található meg az interneten.)¹² Ez az oka annak, hogy ezt a jegyzéket eddig soha senki nem hivatkozta, nem frissítette és maga az összeállító sem tüntette fel munkái között a

Magyar Tudományos Művek Tárában (MTMT).^{*} Ugyancsak meglepett *Bajáki Rita* másodlagos bibliográfiai összeállításának a hivatkozása, mely kézirat gyanánt készült és egyáltalán nem tekinthető sem teljesnek (47 oldal), sem lezárt, kész műnek. Utolsó változtatásának dátuma a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának repozitóriuma (REAL) szerint 2016. január 13. Hogy *Bíró Gyöngyi* vajon ezt használta-e vagy egy korábbi verziót, nem derül ki.¹³ Ezek után egyáltalán nem tekinthető véletlennek, hogy művei felsorolásakor – érthető okok miatt – Bajáki sem tüntette fel e jegyzéket az MTMT-ben.

A hibák – lennének még – további módszeres bemutatása helyett a vizsgálat e pontján áttérek a XVIII. századi magyarországi fordításirodalmat érintő kérdés megválaszolására: mit fordított magyarra Maklári János, vajon valóban nehéz-e ennek a meghatározása. Kiindulópontom egyrészt az volt, hogy mit mond a szerző e kérdésről, másrészt a mű címe, melyet típus-címként kezeltem.¹⁴

Az első kiadás címlapján a „Fordította, és rész szerént szerzette” felvilágosítás, az olvasónak címzett előszó-ban a „Lelki Jó Illat-tétel nevezeti alatt, Helvetziának Tigurum nevű városába jött-ki Német nyelven, illy kis formában készült Imádságos könyvetske [...] azon könyvetske Szerzőjétől helyenként el-tértem: néhol egész Imádságokat ki-hagytam; néhol rövidítettem vagy bővítettem; és egészen új Imádságokkal

’s Énekekkel-is szaporítottam” olvasható. A szerzői-fordítói „útbaigazítás” szerint számba vettem a német nyelven Zürichben megjelent, a „Rauchwerk” és a „für Reisende” kifejezést a címben felhasználó, kisméretű (zsebben hordozható) imádságoskönyveket. Több ilyen munka is készült,¹⁵ közülük egyetlen, szerző nélküli nyomtatvány bizonyult minden tekintetben megfelelőnek. Ennek teljes címe *Geistliches Rauchwerck, oder Opfer, Und Tägliche Gespräch frommer Seelen mit Gott. Wie auch tägliche Morgen und Abend-bätter, durch die gantze wochen: Vor und nach dem h. Abendmahl; auch besonderbare; für Reisende, sehr nützlich und dienstlich*. Több kiadása ismert, így például az egyik 1667-ben került ki a sajtó alól Zürichben a Hamberger nyomdában. Az általam használt kiadás megjelenési adatai: „Zürich getrukt, Bey Joh. Heinrich Hamberger, 1679”.¹⁶ A szerző megnevezése nélkül napvilágot látott munka e kiadásának terjedelme 330+6 lap, formátuma tizenhatodré (gerincmagassága 7 cm).

Valószínű, hogy Maklári ennek az imádságoskönyvnek valamelyik kiadását használta. A szövegösszevetésre alkalmasnak bizonyult 1679. évi kiadás címlapjának hátoldalán ugyanaz a bibliai idézet olvasható, mint Maklárinál: „Psal. 51. v. 20.”. Maklári fordítási technikáját három kiválasztott szövegrész segítségével, azok párhuzamos közlésével mutatom be.

<i>Geistliches Rauchwerck</i>, Zürich, 1679 3–4. p. Geistliches Rauch-werck. Gott himmlischer Vatter, verleihe mir den heiligen Geist, den Geist der gnaden und des gebätts, der mein mein hertz von bösen gedancken, so mir mitten in dem gebätt auff-steigen, reinige und heilige, durch Jesum Christum, welcher zu deiner Rechten sitzt, und mich daselbst vertrittet. Amen, Amen.	Maklári, <i>Lelki jó illat-tétel</i>, Pozsony, 1794 7–8. p. Lelki jó Illat-tétel. Rövid Fohászkodás midön imádkozni akarsz. Úr Isten mennyei Atyám! ajándékozzad nékem a’ te Sz. Lelkedet, a’ kegyelemnek és könyörgésnek Lelkét; a’ki tanítson engemet imádkozni, szívemet minden rosszsz gondolatoktól ki-tisztítsa ’s meg-szentellye, és az imádkozásra ki készítse; a’ Jésum Kristus által, a’ki a’ te jobboldon ülven éret- tem esedezik. Ámen.
--	--

(Az összehasonlítás folytatódik.)

* Hegedüs 2018. szeptember 26-iki leveléből idézem választát arra a kérdésemre, hogy az interneten hol található meg ez a jegyzék, mivel Bíró Gyöngyi elfeledte közölni a hozzáférést: „[...] megtaláltam! Nem volt egyszerű, mert már egy új szerveren van a régi recitis felület, de szerencsére minden elérhető ott is: <http://plone.iti.mta.hu/rec.iti/Members/HegedusBela/magyarara-forditott-muvek-bibliografiaja-1/ford18sz-b1.pdf>. Később nem frissítettem.”[Hegedüs Béla közlése.]

25–34. p. I. Morgengebätt am Sonntag. Heiliger, barmhertziger Gott, lieber Vatter, ich dancke dir von gantzem hertzen für alle deine wolthaten die du mir an leib und seele erzeiget hast: und sonderlich, daß du mich in der vergangenen nacht so gnädiglich erhalten beschüttet, und den heutigen tag hast erleben lassen, in welchem ich von allerhand arbeit ruhen, deine schöne Gottes dienste besuchen, dich in der Heil. Gemeind, und im raht der frommen anruffen und preisen, und dein heiliges trostreiches Wort anhören soll, zu meiner erbauung und ewigen seligkeit. [...] Erbarme dich auch aller anderen menschen als deiner geschöpft, sonderlich die dir vertrauen, und deinen Namen anruffen. Vergib auch Herr meinen feinden, und bekehre sie. Hilf, daß ich nach der unruhe dises elenden lebens seliglich eingehen möge zu dem ewigen Sabbath, und in die ruh der himlischen Herrlichkeit. Darzu hilff mir mein Gott um Jesu Christi willen, durch die krafft deines heiligen Geistes. Amen.	11–21. p. Vasárnap Reggeli Imádság. Irgalmas és kegyelmes Isten, szerelmes Atyám a' Jésus Kristusban! tellyes szívemből adok tenéked hálákat minden jó-téteményeidért; melyeket Lelkimmel 's testemmel közlöttél; közelebb pedig azért, hogy a' múlt éjjel olly kegyelme-sen őltalmaztál, és e' máj szent napot érdem engedted; mellyen én min-den világi foglalatosságaimtól meg-szünvén, tégedet a' hívek gyülekezetében imádkhatlak 's ditsóíthatlek, és a' te szentséges beszédedet hallhatom Lelkemnek bódogságára. [...] Könyörülj Uram minden embereken-is mint te teremtéseiden, kivált azokon, a' kik te benned bíznak, és a' te nevedet segítségül hívják; botsáss-meg Uram, még ellenségeimnek-is, és térítsd-meg őket. Segélj végezetre, hogy e' világi fáradtságos életem után, bójuthassak amaz örökké tartó nyugodalmas szombatolásra, a' mennyei ditsóságbe. Erre segíts és készítgess engemet én Istenem a' Jésus Kristusért, a' te Sz. Lelkednek munkás kegyelme által. Ámen. Mi Atyánk 's a' t.
117–126. p. XXXVIII. Neujahrs-gebätt. O Barmhertziger Gott, und Vatter unsers lieben Herren und Heilands Jesu Christi, wir alle erkennen und bekennen dich seyn, aller sichtbaren und unsichtbaren dingen allmächtigen Schöpffer, getrewen Erhalter, und auch allervollkom-mesten weisen Regierer. Du, der du selbs bist ein ewiges unbegreifliches liecht, hast erschaffen zwey grosse liechter, die Sonn und den Mond, daß sie seyn zugesetzten zeiten, zu tagen, monaten und jahren. [...]	225–232. p. Uj Esztendei. Örökké-való véghetetlenül Felséges és ditsóséges Isten: Te vagy minden látható és láthatatlan dolgoknak mindenható Teremtője, hűséges gondviselője, és bölts Igazgatója. Te szerzetted az égen ama világosító két nagy állatokat, és úgy igazgatód azokat, hogy állandóan vezérei lennének a' nappalnak és az éjtzakának, és jelei bizonyos időknék, napoknak hónapoknak és esztendőknek. [...]

A szövegösszevetés szerint Maklári igyekezett hűen követni forrását, az eltérések elsősorban a két nyelv különbözőségéből adódnak.
Jóllehet továbbra is kevés esély van annak a konk-

rét, német nyelvű zürichi *Geistliches Rauchwerck*-kiadásnak a meghatározására, amelyet Maklári le-fordított, magának a műnek a meghatározása nem okozott nehézséget. A fordító elégséges információt

közölt a *Lelki jó illat-tétel*ben ahhoz, hogy adatait pontosan nyomon követhetjük el lehessen jutni az eredeti munkához. A *Geistliches Rauchwerck* kiadássorozatának nyomon követéséből nyilvánvaló, hogy egy sokszor megjelent, kedvelt svájci munkáról van szó, melyet a XIX. században is számon tartottak.¹⁷

Végül, több alapvető módszertani tanulság körvonalazódik:

1. a bibliográfia-készítés alapja nem egy, már jókorosszal elkészített korábbi számbavétel, hanem minden esetben maga a kiadvány;
2. a másodlagos bibliográfiák – kivétel nélkül! – tájékoztató jellegűek;
3. a hibákkal teli szerzős bibliográfiák megjelenése (így például a második lábjegyzetben leírt *Ave Tyrnavia*) sajnálatos módon arra „ösztönöz”, hogy újabb igénytelen és egyre igénytelenebb szerzős bibliográfiák készüljenek;
4. érdemes időt fordítani a bibliográfia-készítésre, a tudományos igény érvényesítése megtérül, mert félretájékoztatás helyett időt álló, művészi bibliográfiákra, elsősorban autopszia alapján készülő retrospektív magyar nemzeti bibliográfiára lenne szükség Magyarországon a XXI. században.

Jegyzetek

1. Vö. Nunquam autores, semper interpretes. A magyarországi fordítási irodalom a 18. században. Szerk. Lengyel Réka, Budapest, MTA BTK ITI, 2016.
2. Így pl. Ave Tyrnavia! Opera Impressa Tyrnaviae Typis Academicis 1648–1777. A nagyszombati Akadémiai Nyomda kiadványai 1648–1777. Írta Kovács Eszter – Käfer István, Budapest – Nagyszombat – Esztergom, OSZK – Esztergomi Hittudományi Főiskola – Nagyszombati Egyetem Egyetem-történeti Intézete – Szent Adalbert Közép és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány, 2013.
3. SVATOŠ, Martin: Úvod do kapitoly: Literatura a rétorika jesuitů = Bohemia jesuitica 1556–2006, tomus 2, ed. Petronilla Cemus, Praha, Univerzita Karlova v Praze Nakladatelství Karolinum, 2010, 777–791, itt: 790.
4. Vö. például, KNAPP Éva: VI. Pius pápa imádságos könyve – magyarul és Magyarországon = Nunquam autores [...], i. m. (1. jegyzet) 146–189.
5. BÍRÓ Gyöngyi: Maklári János Lelki jó illat-tétel. Kiadástörténet és bibliográfia. In.: Három református lelki könyv. (Régi Magyarországi Vallásos Nyomtatványok 3), Zebegény, Borda Antikvárium, 2018, 117–121.
6. Három, i. m. (5. jegyzet), 125–176, további megjegyzések: 179–192, források, irodalom, rövidítések: 193–206.

7. Két kollációja van például az M36-os jelzésű 1842-ben megjelent kiadásnak az Országos Széchényi Könyvtár egyetlen példánya alapján (160., 189. p.) és az M42-nek is (egyetlen sárospataki példány, 166., 191. p.) egy-egy hiányzó levél miatt, szintén feleslegesen.
8. A hivatkozások közül Petrik II 659 példányjelzés nélkül datálja 1856-ra; Szinnyi Petrikre hivatkozik, Hegedűs Béla Petrik leválogatásból készített másodlagos bibliográfiája nem tekinthető relevánsnak, Telegdi 1856-ban megjelent katalógusa pedig éppúgy nem tekinthető mértékadónak, mint a már korábban kizárt könyvkereskedői jegyzékek, mivel az adott év nem szerepel a nyomtatvány címében. Vö. Három, i. m. (1. jegyzet), 120.
9. Három, i. m. (5. jegyzet), 167.
10. Feltételezem, hogy a szerző nem ismeri az EKL elektronikus katalógusrendszerét, melyben a fenti négy Maklári-példány megtalálható.
11. Hibásan került e felsorolásba az „MKSzle = Magyar Könyvszemle” is, ez ugyanis e formában rövidítés.
12. Magyarra fordított művek bibliográfiája 1700–1806, Felhasznált adatbázisok forrása: Az Országos Széchényi Könyvtár adatbázisai <http://www.arcanum.hu/oszk/>, összeállította Hegedűs Béla 1. változat 2009. október 29., Budapest, Reciti, 2009.
13. Az 1800 előtt magyar nyelven megjelent imakönyvek bibliográfiája. Összeállította Bajáki Rita, MTA-PPKE, 2014.
14. Erre ösztönzött a korabeli német nyelvre visszafordított cím (*Geistliches Rauchwerk*) címként történő gyakori használata német nyelvtérületen (például, Gedeon Forster: *Geistliches Rauchwerk*, Amberg, 1688.; Johann Jakob Ulrich: *Das geistliche Rauchwerk*. Zürich, Bodmer, 1712.; Heinrich Stähelin: *Geistliches Rauchwerk*. Zürich, 1743.; Johann Georg Hagelgans: *Liebliches Rauch-Werck zum Gebeth*. H.n., 1750. etc.), továbbá az a körülmény, hogy ez a cím később Magyarországon is típuscímé vált. Ld. például, Varga Lajos [járárokszállási római katolikus lelkész]: *Lelki jó illattétel*. Pünkösdi és jubileumi emlék az 1900-ik szent évre. Eger, Lőw nyomda, 1900. Használt példány: Országos Széchényi Könyvtár Pny 2.378.
15. Ld. 14. jegyzet. Megjegyzem, eltérő címeken megjelent gyűjteményes munkákban is találhatók *Rauchwerk* című imádságok, így például Dominikus Beer: *Nürnbergisches Handbüchlein*. Nürnberg (Endter, 1654) című összeállításának XVIII. része a *Geistliches Rauchwerck Oder Gebetbüchlein* (455–478).
16. Zürich, Zentralbibliothek, jelzete: AB 6053.
17. Vö. például, Neu-vermehrtes Geistliches Lust-Gärtlein frommer Seelen [...] mit dem geistlichen Rauchwerk vermehret. Langnau, Ch. Blaser, 1843. Korábbi kiadás: Bern, E. Hortin, 1790 – VD18 13131230

Időszaki kiadványok repertóriumai. Másodfokú bibliográfia

[szerk.] Borsos Attila. Budapest, 2019. 266 p.

A kötet a Magyar Elektronikus Könyvtárban a következő címen olvasható: <http://mek.oszk.hu/19100/19117/>

Miért készít valaki repertóriumokat? – tehetnénk fel a kérdést mindjárt magunknak is, mikor a repertóriumkészítés korántsem teljesen magától értetődő ösvényére lépünk. Ennek oka lehet kalandvágy, egy korszak megismerésének igénye az újságok rovatain keresztül, egy szakdolgozat készítésének kiegészítése, netán nyugdíjkiegészítés (lásd Galambos) vagy egyszerűen csak a Hírlapolvasóban eltöltött végtelen számú órák...

A „Mi a repertóriumok haszna?” kérdésre talán egyszerűbb a válasz, ahogy az *A magyar időszaki kiadványok repertóriumai II.* fülszövegében is olvasható: *„Mai felgyorsult világunkban nincs időnk végig böngészni a lapok régebbi évfolyamait – ha van az adott lapnak repertórium, percekben belül megtudjuk, hogy az általunk keresett cikk melyik évfolyam, melyik számában érhető el. A repertórium egyszerűbbé, gyorsabbá teszi a felhasználó számára a könyvtári hírlap- és folyóirat-állomány használatát, a bennük rejlő információk megszerzését.”*

Folyóirat-repertóriumok készítése (vagyis időszaki kiadványok közleményeinek címadatairól tájékoztató összeállítás) – mint minden a hírlapfeldolgozásban – id. Szinnyei József (1830–1913) nevéhez fűződik, aki a „Vasárnapi Újságban” (1854–1921) már közölt mutatókat. Szinnyei, a „Gőzhangya”, az élet nagy kihívásait, az idő kérelhetetlen múltását próbálta a maga egyszerű eszközeivel kicselezni, feledtetni. Schöpflin Aladár írta róla a következőket a Nyugatban, „Szinnyei bácsi halálára” című cikkében: *„Az az aprólékos adatgyűjtő munka, amely másnak száraz, lélek nélkül való, neki az egész élete volt. Repertóriumokat összeállítani, könyvekből, újságcikkekből, kézírásokból adatokat kijegyzetelni kis cédulákra, ezeket a cédulákat pedáns rendben tartani, hogy bármelyiket bármikor meg lehessen találni, – ez be is tud tölteni egy életet. Szinnyei bácsi ezt szépen találta és ezért szép volt neki az élet is.”*

1974-ben a Könyvtártudományi és Módszertani Központ (KMK) kezdeményezte a repertóriumok retrospektív bibliográfiájának összeállítását, vagyis az addig készített repertóriumok jegyzékbe vételét. Kertész Gyula (1935–2002) könyvtáros, bibliográfus, tanár erre a felhívásra a hallgatói gyűjtését is felhasználva összeállította 1977-ben 372 tételt tartalmazó repertórium gyűjteményét, megtéve ezzel az első nagy merítést egy addig ismeretlen óceánban. Közel tíz év alatt a gyűjteményt majd’ megháromszorozta, 838-ra növelte, és ezzel az annotált bibliográfiával nagy lépést tett a repertóriumok feldolgozása terén. Kertész Gyula *A magyar időszaki kiadványok egyedi repertóriumai*, 1990-ben megjelent munkája volt az első jelentős vállalkozás a repertóriumok feltárása történetében, hiszen ez a másodfokú bibliográfia adta meg a lehetőségét annak, hogy a repertóriumok ismeretlen területéről is áttekintést kapjunk.

Az Ő vállalkozását folytatva jelent meg 2008-ban *A magyar időszaki kiadványok repertóriumai II.* című munkám, mely 490 további repertóriumot tartalmazott az elmúlt húsz év során keletkezett mutatók regisztrálásával, és bekerültek a Kertész által fel nem dolgozott közös repertóriumok is, mivel ezeket is nagy haszonnal tudják forgatni a kutató használók. E kötet létrejöttében nagy szerep jutott Lakatos Évának (1931–2014) és az OSZK Hírlapcsoport munkatársainak, akik meghatározó szerepet játszottak az anyag összegyűjtésében.

Már ekkor felmerült, hogy – Kertész Gyuláné hozzájárulásával – a két kötetet egybefűzve jelentessük meg, mely végül Rohács Iván kollégánk számítógépes programja alapján került feldolgozásra. Az annotált részeket elhagytuk, csak a címleírások szerepelnek, ill., ahol tudtuk, feltüntettük a lelőhelyeket a jelzettel együtt. A fentieket és az új repertóriumokat bemutatom, az 1938 *(plusz + minusz egy repertórium)* 2015-ben került fel a Magyar Elektronikus Könyvtárba, mely kiegészült a Katalisten megjelent felhívásomra küldött repertóriumokkal is. A jelenlegi, 2104 tételes *Időszaki kiadványok repertóriumai* című összeállítás az eddigieket és az azóta általam még fellelt összes repertóriumot, több mint húsz év gyűjtését, és sok-sok kolléga kiegészítését tartalmazza.

A bibliográfia készítése során bepillantottam a repertóriumok szerkesztőinek alázatos, nagy türelmet és felkészültséget igénylő munkájába. Ők vállalkoztak arra, hogy egyes lapok kötetait számról-számra, oldalról-oldalra átolvassák, és az annotált címleírások végtelen sorát egy adott, célszerű rendszerbe foglalják, személy- és testületi név, földrajzi név, tárgyszó stb. mutatókkal ellátva egészítsék ki, hogy az érdeklődő használóknak ne kelljen magukat a lapokat, vagy az éves tartalomjegyzékeket végignézni. Egy-egy repertóriummal a kézben az olvasó/használó nemcsak időt nyer, hanem – és ez igen fontos állományvédelmi szempont – megkíméli a könyvtárost és a raktárost az évfolyamok végtelen sorának felesleges megmozgatásától.

A XXI. század technikai lehetőségei megszüntették a korábbi időszakok kézműves módszereit, hiszen a számítógép tévedhetetlen logikával, pontossággal, rendszerezve tárja fel az elektronikus folyóiratokban rejlő információkat, mellőzve az eddig nyomtatott formában megjelenő repertóriumok mutatóiban való keresgélést. Bibliográfiámat, bár ezer sebtől vérzik, úgy vélem, most kellett megjelentetni, mert az utolsó pillanatban vagyunk, amikor még érdemes, és kell a repertóriumokkal foglalkoznunk, hiszen a felhasználók még igénylik azokat.

Ezen bibliográfia teljes mértékben könyvtárszakmai kiadvány, amelyet hasznosan lehet használni mindazoknak, akik a hírlapok, folyóiratok és évkönyvek tartalma iránt érdeklődnek, akik a bennük fellelhető cikkek, tanulmányok, képek, irodalmi szövegek megjelenési helyét mutató repertóriumokról kívánnak információkat szerezni.

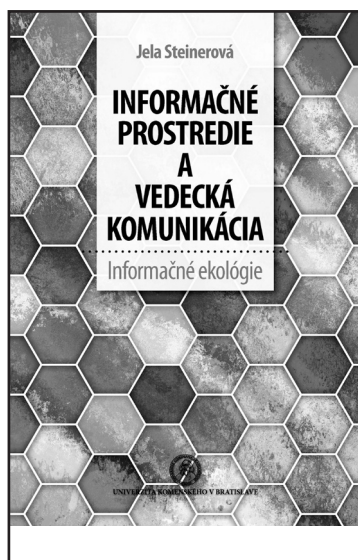
Borsos Attila

Információs környezet és tudományos kommunikáció. Információs ökológia

A kötet szerzője *Jela Steinerová*, a Bratislavai Komenský Egyetem¹ Bölcsészettudományi Kara Könyvtár- és Információtudományi Tanszékének professzora. Az információs viselkedéssel, az információtudomány elméleti és módszertani kérdéseivel foglalkozik. Több kutatási projektet vezetett (VEGA², APVV³, DELOS⁴), számos monográfia és más publikáció fűződik a nevéhez, nemzetközi folyóiratok szerkesztésében vesz részt. Nemzetközi konferenciákon tart előadásokat, az ENWI⁵ kutatócsoport tagja, valamint az *Információs interakció* elnevezésű nemzetközi konferencia fő szervezője.⁶

Az ismertetésre kerülő kötet 2018-ban jelent meg. Szerkezetileg hét, számozott fejezetben tárgyalja a címben sűrített témát. Ennek a szerkesztésmódnak az az előnye, hogy a szerző minden fejezetet rövid összeggel zár, ami lehetővé teszi, hogy a lényeges tartalmat összegezze és áttekinthetővé tegye. A kötet végén a szerző általános összeggé, a felhasznált irodalom, a képek és táblázatok, a fogalomtérképek és tematikus mappák listája, valamint a rövidítések feloldása található. A szlovák és angol nyelvű rezümét a kötet utolsó számozott oldalain egy melléklet és a tárgymutató követi. A szöveges tartalmat érhetőbbé és áttekinthetőbbé teszik a vizuális megközelítésre alkalmazott képek és ábrák (23 db), a táblázatok (18 db), a minden fejezetben megtalálható fogalomtérképek (23 db) és tematikus mappák (2 db). Szerkezetében a kötet a kiegészítő apparátussal együtt szigorú pontossággal és jól áttekinthető módon tárja föl a választott témát, egyúttal precíz, áttekinthető információkat közöl magáról a műről is.

STEINEROVÁ, Jela

Informačné prostredie a vedecká komunikácia. Informačné ekológia / Jela Steinerová. – Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2018. – ill. ; 229 [1] p. ISBN 978-80-223-4445-6

A szerkesztésmód és a feltáró eszközök mellett a kötet világos, jól érthető nyelvezete is segíti a szerző mondanivalójának egyszerű megközelítését, amit a vizuális illusztráció módszerei és a terminológiai értelmezések mellett az is támogat, hogy mondanivalóját a tágabb tudományos szöveggörnyezetben is elhelyezi. Összességében a szöveg szerkezete, tartalma és formája koherensen, lényegre törő tömörséggel közvetíti a szerző üzeneteit. Hozzájárul ehhez a megfelelő mennyiségi tagolás, a fejezetek és a kiegészítések arányossága: a szerző jó érzékkel találja meg azt az információmennyiséget, amely az átláthatósághoz, az érthetőséghez feltétlenül szükséges. A számozott fejezetek szövegmennyisége általában 10–20 oldal között mozog, ez alól a legnagyobb ötödik fejezet jelent kivételt, amely mintegy 100 oldalon keresztül mutatja be a szlovák kutatók információs viselkedésével kapcsolatos empirikus kutatások eredményeit.

A bevezetőben a szerző megjelöli a kötet célközönségét, mely elsősorban az információtudománnyal és határterületeivel foglalkozó szakemberek és hallgatók körét jelenti. Tágabb körben az információ más kérdéseivel foglalkozó szakemberek és szakterületek számára is találhatóak a könyvben hasznosítható ismeretek.

A bevezetés után, az első fejezetben a tudomány információs és digitális információs környezetében történt változásokat ismerhetjük meg. Olyan fontos fogalmak tisztázására kerül itt sor, mint az információs és a tudás-infrastruktúra, a digitális és a nyílt (nyitott) tudomány. A második fejezetben olvashatunk arról, hogy a tudományos kommunikációs modellek azokkal az intelligens technológiákkal együtt fejlődnek, amelyek a digitális környezetben új interakciós lehetőségeket teremtenek. Az új digitális technológiák alkalmazásának trendje a nyílt tudomány irányába vezető utat nyitja meg.

A tudományos kommunikáció korábbi és újabb modelljeinek elemzésével a szerző rámutat arra, hogy az áttolódott a digitális környezetbe. Az újabb modellekben a technológiai interakció, a kommunikáció és a digitális tartalmak lehetőségei által megjelennek a nyílt tudomány átláthatóságának, a nagy adatok életciklusának aspektusai és feltárul az információs ökológia perspektívája. A digitális és nyílt tudomány a tudományos kommunikáció és kutatási tevékenység modelljeként a digitális technológiákat és az információs környezetet kihasználva törekszik a nyitottságra, a nyilvánossággal való kapcsolatra, a folyamatok és módszerek átláthatóságára.

A harmadik fejezet a kutatók – napjainkban a digitális környezettől elválaszthatatlan – információs viselkedésével kapcsolatos kutatások gazdag repertoárjával foglalkozik. Az új modellek feltárják a publikálás problémáit, a kvalitatív kutatások nehézségeit, a digitális környezetbe való áttolódás még lehetséges tartalékait. A szerző ilyen irányú saját kutatásainak eredményeit a kutatók információs viselkedésével foglalkozó nemzetközi kutatások eredményei is megerősítik.

A szlovák kutatók információs viselkedésének kutatása kvalitatív módszerekkel, új keretben, a szerző korábbi kutatásaira alapozva folyt. Ennek megfelelően ennek a munkának az elméleti keretét a kutatók információs viselkedését befolyásoló tényezők modelljének struktúrája adja meg, melynek fő területei a következők: a *kutatási folyamat*, az *információs folyamat*, az *információs infrastruktúra* és a *hatástényezők* vizsgálata.

A kutatók kiválasztása négy átfogó szakterületen [humán tudományok, társadalomtudományok, természet- és orvostudományok, műszaki tudományok (informatika)] történt. A kutatásban 19 tudóst, köztük néhány „csúcskutatót” kérdeztek meg. Az adatgyűjtésre a GoogleDocs közös digitális tere szolgált. A 2015–2017 közötti kutatásokban a kutatók összesen 17 szűkebb szakterületet képviseltek: filozófia, fizika, kémia, molekuláris biológia, etnológia, vallástudomány, archeológia, archivisztika, nyelvtudomány, orvostudomány, informatika, szociológia, politológia, asztronómia, sinológia, irodalomtudomány, ökonómia.

A kötet legterjedelmesebb, ötödik fejezete a kutatók információs viselkedésével kapcsolatos kutatási eredményeket tartalmazza. A szerző a kutatók beadott válaszait formailag félkövér betűtípussal emeli ki saját szövegkörnyezetéből. A *kutatási folyamattal* kapcsolatos kilenc kérdés között a leggyakrabban kutatott tudományos problémák és kérdéskörök szerepelnek. Ezek között ott vannak az adatok keresésével, tárolásával, szervezésével, az alkalmazott módszerekkel kapcsolatos kérdések, az alkalmazott gyakorlati lépések, az együttműködés, a közösségi hálózatok használata; a népszerűsítés és a nyilvánossággal való kapcsolat, továbbá az alkotói teljesítmény; a publikálás körülményei, valamint a publikációkhoz való nyílt hozzáférés (Open Access, OA) ismerete és alkalmazása.

A *kutatási folyamat* vizsgálata kapcsán közös és speciális tényezők megállapítására is sor került. A humán tudományokat nem annyira az együttműködés, mint inkább az individuális kutatómunka jellemzi. A természettudományok esetében a tudományos alkotókészség fókuszában a szűkebb kontextusok és a gyakorlati megoldások állnak, míg a humán tudományokra és a társadalomtudományokra a témakeresés folyamata, az újraértelmezés és a tágabb kontextus jellemző.

Az együttműködést a kutatók nemzetközi szinten és interdiszciplinárisan is fontosnak tartották. Az együttműködés formája a hagyományos és elektronikus, a formális és nem formális kommunikáció. A közösségi csatornákat a kutatók passzív módon, inkább megjelenésre, publikálásra használják. Fontosnak tartják a személyes szakmai kapcsolatokat és hálózatokat. A tudomány népszerűsítése a kutatók és intézmények közös feladata, ezen a téren a kutatás szerint a szlovák tudósok nem elég aktívak.

Az alkotókészség tekintetében a legfontosabb elv a meglévő ismeretek új tényekkel, ismeretekkel

való bővítése. Ugyanakkor eltérések mutatkoztak a különböző tudományterületek között a specifikus módszerek tekintetében. Az információs és technológiai infrastruktúra szerepe viszont meghatározó a kutatásokban.

A publikálás és a nyílt hozzáférés kérdéseivel kapcsolatban nagy eltérésekre mutattak rá a kutatók. A természettudósok csak minősített folyóiratokban publikálnak, a humán- és a társadalomtudományok körére viszont kevésbé jellemző a szigorúbb, kizárólag referált tudományos folyóiratokban való angol-amerikai publikálási módszer. Az értékelési módszer is a természettudományi területen egzaktabb, ami a humán- és a társadalomtudományokra kevésbé jellemző. Az elektronikus forrásoktól való függés a természettudományi területre és az informatikára jellemző. A nyílt hozzáféréssel és a tudomány nyitottságával kapcsolatban a kutatásban résztvevők számos kételyt megfogalmaztak, miközben a kritikus és konstruktív hozzáállás egyszerre jelent meg a kutatásban.

Az *információs folyamat* területét érintő öt kérdés az információ kereséséhez, használatához, elemzéséhez, tárolásához, szervezéséhez, megosztásához, újrahasznosításához, a relevancia megítéléséhez és a hivatkozási módszerekhez kapcsolódott.

Steinerová és munkatársainak kutatásai is megerősítik, hogy az információs szükségletekkel és kereséssel kapcsolatban a humán- és a természettudományokra eltérő adatok és szokások jellemzőek. Közös, hogy minden tudományterület a felhasznált irodalomra támaszkodik, a kísérletek forrásai speciális adatok (pl. molekuláris biológiai kutatások adatbázisaiban a génszekvenciákra való hivatkozás) lehetnek. Az információs szükségletek legfontosabb területe a kutatási téma, a kutatás tárgya, mely meghatározza a keresett adatokat és a felhasznált irodalmat. Az információ elemzése (analízise) és szintézise minden tudományágra jellemző. A közös kutatási eszköztárhoz tartozik az összevetés, a diszkusszió, a rendszerezés (szisztematizálás), az osztályozás és az interpretáció. A digitális technológia és a felhasználásával alkalmazott szimulációs módszerek, az adatok elemzése, a vizualizáció és a szintézis lehetőségeivel a természettudományok mellett a humántudományi és a társadalomtudományi kutatók is elkezdtek élni. A relevancia kérdésében a szubjektív megítélés a humán tudományokra jellemző, a társadalomtudományokban léteznek olyan tudományos kritériumok (pl. validitás), amelyek az adatelemzésekben biztosítják az objektivitást. A hivatkozások formája függhet az egyes információforrások konkrét, formális sza-

bályaitól. Problémát jelent viszont az önhivatkozás és a negatív hivatkozás. Az önhivatkozást a kutatók többsége csak abban az esetben alkalmazza, ha röviden akar utalni a korábban részletesen kifejtett saját írásának tartalmára. A kritikát megfogalmazó negatív hivatkozások akkor okoznak gondot, ha formálisan nem különbözteti meg a szerző azokat a pozitív hivatkozásoktól. Jellemző, hogy az egyet nem értő szerzők ritkán nyitnak vitát a hivatkozások miatt. A kölcsönös hivatkozás kapcsán a válaszadók érintik a „hivatkozási maffia” témájának problémáját is, amikor a kutatók előre megegyeznek abban, hogy ki mire és kire fog hivatkozni.

Az adatkeresési és -feldolgozási stratégia az adatok kijelölését, a feldolgozott külső források használatát, az adatok analitikus és szintetizált alkalmazását tartalmazta a kutatásban.

Az *információs infrastruktúra* területéhez kapcsolódó öt kérdés az információs rendszerek és adatbázisok használatát, a könyvtárak és szolgáltatásaik minősítését, a publikálási típusokat, a közösségi csatornákat és a kutatóknak az információs infrastruktúrával kapcsolatos javaslatait öleli fel.

A kutatás szerint az információforrások között az általános vagy speciális elektronikus források dominálnak. A kutatók legmagasabb arányban a nemzetközi kutatási hálózatokat használják (társadalomtudományi, statisztikai, gazdasági adatbázisok). A természettudományokban speciális adatbázisokat és nemzetközi egyetemi projektek rendszereit alkalmazzák. Ez a terület és az informatika szorosan kapcsolódik a kereskedelmi szektorhoz, a gyakorlati szükségletekhez, az alkalmazott kutatásokhoz és a fejlesztésekhez. A hagyományos könyvtári szolgáltatásokkal szemben a kutatók többsége az elektronikus forrásokat részesíti előnyben. Csak a humán- és a társadalomtudományok területén értékelték a hagyományos hazai és külföldi könyvtári szolgáltatások egy részét. A humán- és a társadalomtudományok terén a publikált források spektruma szélesebb. Az új könyvtári szolgáltatásokat csak akkor értékelik a kutatók, ha azok a kutatásukat, munkájukat közvetlenül támogatják, és hozzáadott értéket képviselnek (például a repozitóriumok, vagy az osztályozás esetében). A kutatásban válaszadó tudósok javaslatot tettek a tudomány rendszerének fejlesztésére, az információs rendszerek összekapcsolására, integrálására, jobb technológiai és információs infrastrukturális háttér biztosítására a digitális könyvtárakban és repozitóriumokban. Nagyobb belső és interdiszciplináris párbeszédet sürgetnek a kutatók a hallgatók-

kal, a tudományos asszisztensekkel és információs szakemberekkel (könyvtárosokkal) az adatkezelés és publikálás területén. Ez jelzi, hogy aktualizálni kell az információs szakemberek képzését az adatmenedzselés, a digitális könyvtárak, a digitális tudomány és a tudománynépszerűsítés irányában.

A *hatástényezők* vizsgálatához hét kérdés kapcsolódott, amelyek érintették a tudományos munka értékeit, a gátló tényezőket, a tudomány megítélését, a tudományos munka mérését, a tudományos kommunikáció ökológiai modelljét, a nyílt tudomány kérdését, a tudománypolitikát és az információs etikát.

A kutatók munkáját leginkább akadályozó tényezők között az adminisztratív nehézségek, a tudományt értékelő és támogató rendszer alkalmatlansága, a finanszírozás elégtelensége, a nem megfelelő információs infrastruktúra és technológia, a szakterületek széttöredezettsége, a társadalom nem megfelelő hozzáállása szerepelt.

Az információs infrastruktúra integrációjának problémája a kutatók szerint vertikális szinten (a szakterületek keretében), horizontális szinten (transzdiszciplinárisan), diakronikus (a történelmi hagyományok és trendek szempontjából) és szinkron (különböző kultúrák eltérő hozzáállása) módon is megjelenik. A tudományos munka értékei szorosan kapcsolódnak a mély, belső motivációhoz. A kutatók értékelésével kapcsolatban fontos, egyezményes és objektív kritérium a kutatóközösségek és egyének közötti visszajelzések, a hallgatókkal, doktoranduszokkal való kommunikáció, a hivatkozások és a szakvélemények (kutatócsoportok és intézmények véleményei, elismerései).

Az akadémiai információs kultúra összetett rendszer, gazdag információs interakciókkal és együttműködő információs infrastruktúrával. Ugyanakkor törésvonalak jellemzik az egyes szakterületeket, az alap és alkalmazott tudományokat, a kutatást és az ipari felhasználást is. Törésvonal jellemző a természet- és műszaki tudományokra ugyanúgy, mint a humán- és a társadalomtudományokra.

A tudománypolitika kapta a legnagyobb kritikát, sőt többen a létét is megkérdőjelezték. A finanszírozás és emberi erőforrás elégtelenségét igazolta a kutatás. A humán- és a társadalomtudományok terén a kutatók alulértékeltnek tartják magukat. Úgy érzik, hogy a perifériára szorultak. Mindennek fényében javaslatokat tettek a tudománypolitika fejlesztéséhez kapcsolódó változtatásra szoruló területekre (finanszírozás, infrastruktúra biztosítása, politikamentesség).

Az információs etika az információs viselkedéshez

kötődő módon megjelenik az információval való bánás etikai elveiben, a viselkedés és a tudomány kontextusaiban, valamint összefügg az információs műveltséggel, a kritikai gondolkodással és az információs stressz kezelésének szükségességével. A legjellemzőbb negatív példákat a társadalmi-technikai környezetben az információs folyamat tekintetében a plagizálás, az információs stressz és az adatok nem kielégítő védelme jelenti.

A kutatási eredmények summázását és a kutatók közti információs interakciók modelljének kidolgozását a hatodik fejezet tartalmazza, a nyílt tudomány összetevői, a módszertani és a vizsgálati tényezők tükrében.

A hetedik fejezetben a szerző elvi keretekben definiálja az információs ökológiát, mely dinamikus és folytonos interakció emberek, információforrások, információs technológiák, rendszerek és eszközök között. Az akadémiai (egyetemi és kutatási) információs ökológia fogalma az egyes tudományterületek közösségei közt zajló információs interakciót jelenti.

A kötet az akadémiai információs ökológia modelljének felhasználásával, a kreatív információs ökológia alkalmazásával és egy interaktívabb felsőoktatási könyvtári modell kidolgozásával kísérletet tesz a szlovák tudományos kommunikáció aktuális információs környezeti állapotának diagnosztizálására, javaslatokat fogalmaz meg új információs szolgáltatások kidolgozására.

Az új trendek az információ különböző kontextusú felhasználásának holisztikus szemléletéhez társulnak. Az új témák összefüggnek a digitális tudománnyal és a digitális kultúrával. Az információs ökológia szempontjából a kutatás az információs környezet egyensúlyának új lehetőségeit veszi célba. Ezzel az információs objektumok sokszoros felhasználása, az információs környezet megtisztítása, megszervezése, a speciális terek kutatási, tudományos és oktatási együttműködése felé irányul. Ezek a trendek individuális, szervezeti, szisztematikus és társadalmi szinten kategorizálhatók. Az információtudomány állan-

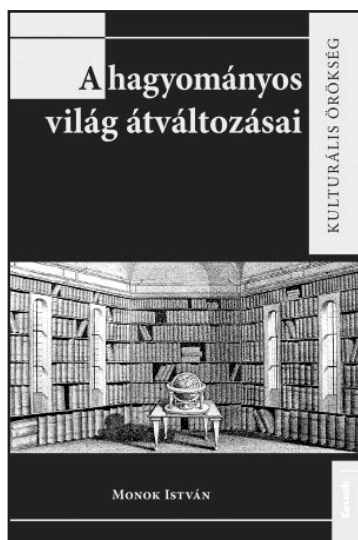
dóan változik az új információs technológiák fejlődésével, miközben az információs ökoszisztémák és szolgáltatások beépülnek a közösségek kontextusába, a szervezetek, ismeretágak és emberi tevékenységek területére. Ez olyan elméleti keretek kialakításának szükségét teremti meg az információs ökológia által, mely kapcsolódik a társadalmat átható információ és tudás teóriájához, az információs folyamatok és az információs írástudás elméletéhez.

Az információs ökológia kereteinek szükségességével ugyan nem minden tudós értett egyet a kutatásban, a kötet eredményei összességében jelentős mértékben hozzájárultak a dinamikusan változó információtudomány tudományos környezetben való (újra)értelmezéséhez, diagnosztizálásához, trendjeinek jelzéséhez, új fejlesztési javaslatokhoz. A tudományos kommunikáció információs környezetének elméleti és empirikus kutatását a kötet tudományos igényvel, az információs ökológia fogalmi nívumára fókuszálva, eredményesen valósította meg.

Jegyzetek

1. Hivatalos neve: Univerzita Komenského v Bratislave
2. Vedecká grantová agentúra Ministerstva školstva SR a Slovenskej akadémie vied (A Szlovák Tudományos Akadémia és Oktatási Minisztérium Tudományos Alapjának Ügynöksége)
3. Human Information Behavior in the Electronic Environment
4. Network of Excellence for Digital Libraries
5. The European Network for Workplace Information – Európai Munkahelyi Információs Hálózat
6. Ennek a konferenciának a 2018. évi fordulójáról a következő beszámoló olvasható: Dancs Szabolcs – Koltay Tibor – Németh Márton: Adat- és tudásmenedzsment a posztgazság korában. Mozaikok az INFINT Information Interactions 2018 nemzetközi konferenciáról. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 27. évf. 2018. 11. sz. 39–43. p.

Prókai Margit

MONOK István

A hagyományos világ átváltozásai : tanulmányok a XVIII. századi magyarországi könyvtárak történetéhez / Monok István. – Budapest : Kossuth ; Eger : EKE, 2018. – 300 p. – (Kulturális örökség)
ISBN 978-963-09-9312-8

A hagyományos világ átváltozásai

Monok István új kötete

A Kossuth Kiadó az Eszterházy Károly Egyetemmél közösen indította meg 2012-ben a *Kulturális örökség* című sorozatot. A vállalkozásban eddig nyolc kötet jelent meg, olyan monográfiák és tanulmánygyűjtemények, amelyek az újkori magyar művelődés egy-egy kérdését taglalják. A sorozat szerkesztője Monok István, aki ezen tisztségén túl két kötetet (*Mérföldkövek a magyar művelődéstörténet-írásban. Tanulmányok ; A tiszántúli református iskolák 18. századi könyvöröksége. Tanulmányok*) szerkesztőként, további két tomust pedig szerzőként jegyezte. Az első, *A művelt arisztokrata. A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században* című, illetve alcímű 2012-ben látott napvilágot, a második pedig most, pontosabban még 2018-ban jelent meg: *A hagyományos világ átváltozásai. Tanulmányok a XVIII. századi magyarországi könyvtárak történetéhez*.

A kötet tanulmánygyűjtemény, de az írások monografikus igényteliséggel tárgyalják a magyar könyvkultúra és olvasás helyzetét a XVIII. században. A tanulmányok már korábban megjelentek, de a szerző kötetbe gyűjtve azokat kibővítette, és a jegyzeteket, illetve az irodalmat is frissítette. A szakirodalom jegyzéke igazán imponáló és meggyőző, a mű 215–276. lapjain sorakoznak a bibliográfiai adatok, így a kérdéskör rejtett szakbibliográfiáját is tartalmazza a tomos.

A gyűjteményes kötet írásai Monok István vizsgálódásainak időbeli tágitását jelentik, hiszen a névvel fémjelzett és Szegeden kibontakozó alap kutatások elsősorban a kora újkori olvasmányműveltségre fókuszáltak, vagyis időben 1730-ig terjedtek, a felvilágosodás korának elemzése csak esetleges volt. A most kötetbe gyűjtött publikációk azonban többnyire a XVIII. század második felével, sőt helyenként XIX. századi kérdésekkel is foglalkoznak. A korszakhatár tágitása új metódus kialakítását tette szükségessé, a kora újkori kutatásokra kialakított módszertan ugyanis egy az egyben nem volt alkalmazható az újabb korszakra, de felhasználható volt a korábbi időszakra kidolgozott forrástípológia. A kutatási metodika kidolgozása során Monok István támaszkodott a közelmúlt új irodalom-, eszme- és filozófiatörténeti megállapításaira, alapvetően arra a jelenségre, hogy a korszakban alakult ki a ma is használatos tudományos módszertan.

A kötetben olvasható tanulmányok alapvető jellegzetessége a források tisztelése, az interdiszciplinaritás és az elemzések nemzetközi beágyazottsága. Monok írásainak tudományos fedezetét a roppant kiterjedt és széles körű forrásbázis használata jelenti, amely azonban nem vala-

miféle neopozitivistai adatközlés, hanem a könyves kultúra hármas vertikumának – rögzítés, terjesztés, megőrzés – egészére vonatkozó, nagy erudícióval kidolgozott összegzés. Ez a szintézis szükségszerűen interdiszciplináris, hiszen a könyves kultúra vizsgálata nem művelhető az irodalomtörténet, a művészettörténet, esztétikátörténet, köztörténet, gazdaságtörténet, technikátörténet és még jó néhány szakterület alapvető eredményeinek hasznosítása nélkül. Az interdiszciplinaritás mellett a korszerű könyves kutatásokat a nemzetközi beágyazottság is meghatározza. Különösen jellemzi ez az igény és elvárás a hazai kutatásokat, hiszen a magyarországi könyvpiac meglehetősen szűk volt, kevés könyv jelent meg, akadózott a könyvkereskedelem is, így a hazai magán- és intézményi könyvtárak állománya elsődlegesen a külföldi peregrináció során gazdagodott, és a hazai esztétikátörténeti kutatások légüres térben mozognának a külföldi vizsgálódások elemzéseinek hasznosítása nélkül. A magyar művelődés Szent István korától részese a nyugatinak; még akkor is igaz ez, ha a kulturális intézményrendszer hézagossabb volt és időben többnyire kisebb-nagyobb késéssel követte, vette át a nyugati mintákat.

Az írások öt nagy tematikus részben kaptak helyet. Az első *A könyvbehozatal a XVIII. század elején*; a második *A XVIII. századi református értelmiség olvasmányairól* című. A következő szerkezeti egység *A könyvtári nyilvánosság és a könyvtáros*, a negyedik *Az arisztokrata könyvtárak változásai*, míg az utolsó rész címe *A központi gyűjtemények kialakulása és a nemzeti identitás épülése*.

A tanulmánygyűjtemény címe tudatos allúzió *Dankó Ádám* híres kötetére, *A hagyományos világ alkonya Erdélyben*. Monok István kötetbe gyűjtött írásainak alaptézise, hogy a XVIII. századi magyar művelődéstörténet feszültségét az a tény adja, hogy a török kiűzése után meginduló modernizáció meglehetősen ambivalens érzéseket okozott a tágnal felfogott, Erdélyt is beleértett Magyarországon, ugyanis az alapvetően üdvözlendő modernizáció együtt járt a Habsburg-uralom kiterjesztésével, a nemzeti alávetettséggel, épp akkor, amikor szerte Európában egyre fontosabbá vált a nemzeti érzés, a nemzeti kultúra és tudományosság művelése és fejlesztése. A politikai alávetettségre irányuló törekvés még a Habsburg-párti és katolikus főurakban is sokszor visszatetszést okozott. Nem véletlen, hogy a kor nagy főúri könyvtáralapításai a veszélyeztetett nemzeti művelődés védelmét is szolgálták.

Az első tematikai egység írásai a könyvbehozatal

kérdéseit vizsgálják a XVIII. század elején. A török kiűzése után többnyire német, főleg bajor könyvesek (kereskedők és nyomdászok) működésének köszönhetően indult újra hazánkban a könyvkultúra. A rekatolizáció sok friss, nem elsősorban tudományos, de a napi hitéleti követelményekben jól használható könyvet igényelt, és ezeket a műveket tekintélyes részben Bajorországból szerezték be. Az igényeket a Pesten és Budán megletelepedő német könyvkötő-könyvkereskedők elégítették ki, de gondot fordítottak a magyar nyelvű munkák kiadására is. Mindent összevetve, komoly szerepük volt abban, hogy a XVIII. századi Magyarország sikeresen kapcsolódott be a nyugat-európai szellemi vérkeringésbe, Monok István kifejezésével „*hozzájárultak az ország alapvetően katolikus jellegű civilizálásához is*” (32. p.). Talán a folyamat egészének jellemzésére nem a legszerencsésebb kifejezés a civilizálás, a fogalom konnotációja szerint a „vadak” és „civilizáltak” (*Urs Bitterli* kitűnő könyvének címe) szembenállását sugallja, talán lehetne használni helyette a „művelődés” fogalmat.

Az egység egyik fejezete a *Könyvbehozatal ellenőrzése a XVIII. század elején*. Ebben a szerző új szempontokat felvetve tárgyalja a híres *Komáromi Csipkés-féle Biblia* ügyét. Elsősorban azt vizsgálja, hogy a Szentírás példányainak lefoglalása mellett a kísérő diákoktól jelentős mennyiségű könyvet is elkoboztak. A három fennmaradt könyvjegyzékben 334 kötet található. Monok felveti, hogy vagy kellemetlenkedni akaró cenzorok buzgóságáról van szó a könyvek elkobzásánál, vagy – és ez az újszerű értelmezés – tudatos koncepciózus szándék áll a lefoglalás mögött, így akarták megakadályozni, hogy a reformátusok korszerű teológiai irodalomhoz juszanak, egyáltalán a reformátusok lépést tartsanak a nyugati teológiai és eszmei áramlatokkal. A felvetés kitűnően jellemzi a XVIII. század nagy részét meghatározó, az előző századtól módszereiben ugyan különböző, de markánsan megfigyelhető ellenreformációs törekvéseket.

A következő rész a XVIII. század református értelmiség olvasmányait elemzi. A korszakban a református könyvanyag ugyan lassan, de folyamatosan archaizálódott. Ennek több oka volt; részben az, hogy a peregrináció során a szűkös anyagiakkal rendelkező diákok az olcsóbb, de már régebbi, és nem a legkorszerűbb könyveket vették meg, illetve a nyugati gyűlekezetek is a kevésbé aktuális irodalommal támogatták a magyarországi és erdélyi református gyűlekezeteket. De hozzájárult a jelenséghez a latin

nyelv használata is; nyugaton a korszakban már egyre inkább nemzeti nyelveken jelent meg a korszerű teológiai irodalom. Ez a tény megint csak a régebbi irodalom felé fordította az értelmiség figyelmét, hiszen jobban tudtak latinul, mint franciául, németül vagy hollandul. A hazai református értelmiség nem tudott specialistává válni, ez viszont ahhoz vezetett, hogy szükségszerűen szélesebb látóköre volt, mint nyugati társainak. Vagyis arról a jelenségről van szó itt is, amit a középkorral foglalkozó magyar történészek szoktak emlegetni, miszerint a hazai mediévista a források elégtelensége miatt nem lehet szűkebb szakterület specialistája, viszont képes áttekinteni a teljes magyar középkor fennmaradt okleveles és elbeszélő forrásanyagát, vagyis nyugati kollégájánál tágabb világot figyelhet meg. A XVIII. századi református értelmiség – Bod Péter, Köleséri Sámuel és kortársai – gyűjteményeiben növekvő arányban kaptak helyet a magyar nyelvű vagy magyar vonatkozású művek, amelyek – mint Monok István megjegyzi – a közöség iránti felelősségvállalásukat tanúsítják.

A következő rész a könyvtári nyilvánosság fogalmát és a könyvtáros szerepét vizsgálja. Kiinduló tézise: a könyvtárak története számos ponton érintkezik a polgári nyilvánosság kérdésével. A nyilvános könyvtár megteremtése jellegzetes értelmiségi célkitűzés volt, és ebben sokszor egyházi személyek is jelentős szerepet tölthettek be. Korai története során a közös könyvhasználat alakult ki, hazai példája a XIV. században 24 szepességi plébános által Lőcsén kialakított könyvgyűjtemény. A XVIII. századi főpapi és főúri könyvtáralapítások hátterében az a törekvés figyelhető meg, hogy az alapító kortársai műveltségi színvonalát emeljék és ezáltal a kultúra polgári nyilvánosságát is szolgálták. A könyvtáros mint önálló értelmiségi foglalkozás is a XVIII. század végén született meg.

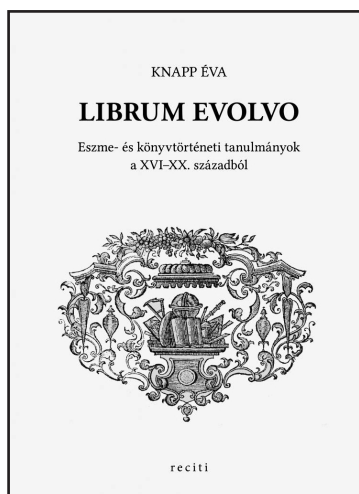
A negyedik rész az arisztokrata könyvtárak változásait mutatja be. Az arisztokrata magánkönyvtár lényegében intézményi könyvtár volt a kora újkorban, a tulajdonos és családja mellett az udvar tagjai, az ott élő lelkészek és tudósok is használták. Monok meggyőző érvekkel támasztja alá tételét, miszerint a

korszakban a nemesi és arisztokrata családok kulturális mecenatúrája ha nem is „*kifejezetten császárelenes megfontolásokból alakult ki, de mindenképpen oppozíciót jelentett abban a koncepcióban, hogy a Magyar Királyság népeinek kulturális felemelése, civilizáltabbá tétele egy Habsburg-feladat, a munka sikere egy Habsburg-mű. Nemcsak a kálvinista magyar főnemesség, de a nagy katolikus családok is azzal, hogy saját mecenatúrárt alakítottak ki, birtokaik iskoláinak, és könyvtárainak jó gazdájává váltak, kimondatlanul – ám néha kimondva is – a magyar nemzeti törekvéseket szolgálták.*” (102. p.)

A kötet záró szerkezeti egysége *A központi gyűjtemények kialakítása és a nemzeti identitás épülése* címet viseli. A magánkönyvtárak kapcsán Monok hangsúlyozza, hogy a XVI. századig Magyarországon is minden típusú könyvtár jelen volt, azonban az intézményi háló nem volt olyan sűrű, mint nyugaton, vagyis kevesebb könyvtár volt. A XVI. századtól kezdve fokozatosan vált a könyvanyag elavulttá, a modern eszmék recepciója növekvő késéssel történt meg. Ebben a viszonyrendszerben kezdődött el a szakkönyvtárak előzményének tekinthető bibliotékák kialakulása a XVI–XVIII. században, illetve a felvilágosodás időszakában a központi könyvtárak létrejötte, amely intézmények a kulturális identitás változásának jellemzői voltak. Monok hangsúlyozza, hogy minden XVIII. századi magyarországi vagy erdélyi kulturális intézmény, elsősorban könyvtáralapítás azt a célt is szolgálta, hogy a magyarságról kialakított negatív képet megváltoztassa. Ez a törekvés figyelhető meg *Széchenyi Ferenc*, *Batthyány Ignác* és *Teleki Sámuel* könyvtáralapításában. De hogy a központi gyűjtemények létrejötte szinte a kor követelménye volt, jellemzi, hogy *Brukenenthal Sámuel* az erdélyi szászok identitásnak erősítésére alapította gyűjteményét.

Monok István új kötete nagy nyeresége a hazai könyvtártörténeti szakirodalomnak, újabb fontos állomása a tudós szerző folyamatosan gazdagodó életművének.

Pogány György

KNAPP Éva

Librum evolvo : eszme- és könyvtörténeti tanulmányok a XVI–XX. századból / Knapp Éva. – Budapest : Reciti, 2017. – 319 p. ; 25 cm

ISBN 978-615-5478-34-5 kötött

Elektronikus elérhetőség:

(<http://reciti.hu/2017/4223>)

Könyvek mint eszmék lenyomatai, ismeretlen kötetek, lappangó könyvtárak

Knapp Éva Librum evolvo kötetéről

Knapp Éva kutatómunkájának tudományos eredményeiből jelent meg válogatás a Reciti gondozásában 2017-ben, amely elektronikus változatban is elérhető (<http://reciti.hu/2017/4223>). A *Librum evolvo* címmel közreadott gyűjteményben a korábban már közölt írások közül a legrégebbi 2007-es impresszumú, a többi tanulmányt a 2010-es években publikálta először a szerző. A kötet tartalmaz eddig nem publikált tudományos eredményeket és olyan dolgozatokat, amelyek a kötet kiadásával egyidejűleg jelentek meg szakfolyóiratokban (Könyvtári Figyelő, Magyar Könyvszemle). A kötet bevezetőjében olvashatunk a tanulmánygyűjtemény kapcsolódásáról a szerző tudományos dolgozataiból kiadott korábbi válogatásához (Libellus. Válogatott könyv- és könyvtártörténeti tanulmányok. Budapest, Balassi Kiadó, 2007.).

A bevezető utal is a két kiadvány kutatói megközelítésének különbözőségére. A *Librum evolvo* tanulmányainak jelentős részében a vizsgálódás tárgya nem könyvészeti, hanem eszme- és irodalomtörténeti vonatkozású. A három fejezetben (Eszmék és könyvek; Ismeretlen könyvek és könyvtárak; Megőrzött könyvtárak és könyveik) összesen tizenöt tudományos közlemény olvasható.

Az *Eszmék és könyvek* fejezet első tanulmánya (Mátyás király „firenzei orosz-lánjai”) a XVIII. században a kassai jezsuiták által kiadott Mátyás-levelekben található négy – eddig ismeretlen – Janus Pannonius-epigramma kiadástörténetét vázolja fel, és közli a művek szövegét az *Epistolae Matthiae Corvini* [...] 1743–1744-ben megjelent kiadása alapján. Knapp Éva kutatástörténeti áttekintése foglalkozik a szövegek eddigi ismeretlenségének okaival. Felhívja a figyelmet arra, hogy a szövegek hiányoznak a V. Kovács Sándor szöveggondozásában megjelent, Janus Pannonius összes műveit tartalmazó munkájából¹ és a 2006-ban napvilágot látott kritikai kiadás *Epigrammata* kötetéből² is. A kritikai kiadás szöveggondozóinak nem kellett a Janus Pannoniusnak tulajdonított Mátyás-levelekkel mint forráscsoporttal dolgozniuk. Korábban a XIX. századi szövegkiadások és forrásaik vizsgálatával foglalkozó szerzők, Fraknói Vilmos és Schönherr Gyula sem tudósítottak a Mátyás-levelekben „elrejtett” epigrammákról. A Fraknóit forrásként használó V. Kovács Sándor sem vizsgálta a XVIII. századi jezsuita szövegkiadásokat. Knapp Éva összegzése szerint „a Mátyás levelek, a Janus Pannonius névéhez köthető Mátyás levelek, a Janus Pannonius életművet tartalmazó források és az ezekre vonatkozó kritikai áttekintésnek külön kezelése eredményezte”³, hogy az epigrammák nem kerültek eddig a kutatók látókörébe. Knapp Éva közli a jezsuita szöveggondozói munka eredményeként 1743–1769 között megjelent Mátyás-levelek kiadásainak bibliográfiáját, félkövér betűvel kiemelve a Janus Pannonius epigrammákat is tartalmazó nyomtatványokat. A szöveggondozást végző kassai jezsuiták közül könyvészeti adat alapján Kelcz Imre neve ismert. Knapp Éva a rendtörténeti források utalásai és a kézbe vehető

példányokban fel nem tüntetett közreműködői adatok hiányában feltételezi, hogy az említett jezsuita nem egyedül végezte a kiadvány szerkesztését és sajtó alá rendezését. Áttekintette Lukács László osztrák jezsuita rendtartomány szerzeteseiről összeállított adattára megfelelő kötetének⁵ a Kassán szolgáló jezsuitákra vonatkozó anyagát, melynek ismeretében úgy véli, hogy Kelcz mellett több rendtag részt vehetett a munkában, és a Mátyás-levelek sajtó alá rendezőjét, a rendház rektora, az írói életművet is hátra hagyó Kunits (Kunics) Ferenc személyében kell keresnünk. A kiadástörténeti összegzés a Mátyás-levelek tizenöt XVIII. századi kiadásáról tudósít, ezekből hét kiadás tartalmazza Janus Pannonius négy epigrammáját. Knapp Éva kutatásai szerint a jezsuita szövegkiadás használata nem korlátozódott a katolikus egyház tudósaira, általánosan idézett forrás volt a korabeli értelmiség körében.

Az *Arbor haereseon* című tanulmány e kötetben jelent meg először, amelynek alapja a szerző a 2017 májusában Debrecenben, *A reformáció emlékezete a kora újkori Magyarországon* című konferencián elhangzott előadása⁶. Knapp Éva friss tudományos eredménye választ ad egy régóta kutatott könyvészeti-művelődéstörténeti kérdésre. Szegedi Kis István *Speculum pontificum Romanorum* című munkája 1592-ben megjelent harmadik kiadásának Hódmezővásárhelyen őrzött példányába kötött fametszet, amely az „Arbor haereseon” (eretnekség fája) címet viseli. Knapp Éva kutatástörténeti összegzését Imre Mihály eredményeivel kezdi. A metszettel kapcsolatos kérdésekre a történetész irányította rá a szakemberek figyelmét.⁷ Vizsgálta az Arbor haereseon eszmétörténeti hátterét, Szegedi Kis munkájához való tartalmi kapcsolódását, kereste további példányait, elsősorban a *Speculum* [...] kiadásaiban, s kérdésként fogalmazta meg, hogy forgalmazták-e önállóan a metszetet. Imre Mihály úgy vélte, a magyar reformátor munkája és az Arbor haereseon közötti eszmei-tartalmi kapcsolat okán (a metszet tematikájának kapcsolódása a wittenbergi történelemszemlélethez) az eretnekség fája-ábrázolás Szegedi Kis művéhez készült. A metszet további példányai nem kerültek elő, a *Speculum* [...] – mal való feltételezett kapcsolatot nem erősítette meg a kutatás. Hamvas Endre Ádám az Arbor haereseon több szempontú vizsgálata egyik elemeként az ábrázolás feliratainak lehetséges forrásait kereste, olyan korai műveket, amelyek „beemelődtek” a reformáció szellemi hagyományába. A kutató látókörébe került Augustinus (Szent Ágoston) *Liber de haeresibus ad Quodvultdeum* című művének Lambert Daneau által kommentált, Genfben a XVI. században megjelent kötete. Hamvas közel járt a metszettel kapcsolatos válaszhoz, de kutatási eredményeinek összegzése az, hogy az „eretnekség fája” forrásait feltehetően olyan svájci nyomtatványok között kell keresni, amelyek a humanista hagyományokhoz kötődnek. Jelen tanulmányban Knapp Éva ismerteti a fametszettel kapcsolatban végzett kutatásának módszerét, állomásait, amelynek eredményeként sikerült azonosítania annak a munkának a XVI. századi kiadásait, amelyekhez illusztrációként kívánták hozzákötni az Arbor haereseont.

Imre Mihály a Hódmezővásárhelyen őrzött *Speculum*... kötetéről írt állapotleírása alapján megállapítja, hogy mivel Szegedi Kis művét újrakötötték, a könyv a metszetnek csupán úgynevezett őrzőkötete, tartalmilag nem tartoznak egymáshoz, hasonlóan egyéb másodlagos kötésben megmaradt nyomtatványokhoz, amelyekbe állományvédelmi okokból szintén ún. „vendég” metszetet kötöttek. A tanulmány szerzője vitatja azt a korábbi állítást is, amely a *Speculum*... és az Arbor haereseon között szoros eszmei összetartozást feltételez. Knapp Éva úgy látja, Szegedi Kis pápaság kritikája elsősorban nem eretnekségként jelenik meg. A kutató kizárja, hogy az „eretnekség fája” fametszet valaha is része lett volna Szegedi Kis István művének. Ezt az állítást megerősítik Knapp Éva által a VD 16 és VD 17 retrospektív bibliográfiák nyomtatott és elektronikus változatai alapján áttekintett *Speculum*... példányok, amelyek vagy egyáltalán nem tartalmaznak illusztrációt vagy a kutatót fametszettől eltérő, rézmetszetet kötöttek a kötetbe. Bibliográfiai adatokkal igazolja azt is, hogy az Arbor haereseont röplapként is nyilvántartották a XIX. században, de nem zárja ki azt sem, hogy önálló lapként is forgalmazták. Knapp Éva a metszetről – az amsterdami Rijksmuseum önálló lapként vásárolt, digitalizált példány formai megjelenése alapján – feltételezte, hogy valamilyen nyolcadrét formátumú, XVI. századi nyomtatványhoz tartozott eredetileg. A metszet Lambert Daneau elképzelései alapján készült és a már említett, általa kommentált mindhárom XVI. századi *Liber de haeresibus ad Quodvultdeum* kiadáshoz hozzá kívánták kötni, mivel említése azonos megszövegezésben olvasható a címlapokon. Ugyanakkor a tanulmány írója külföldi katalógusokban, bibliográfiákban végzett kutatómunkája, digitalizált példányok vizsgálata alapján megállapítja, hogy Szent Ágoston művének XVI. századi kiadású példányai közül nem mindegyik őrzi a metszetet, ezt a szakirodalomban azonosított kötetek esetében a hiányzó terjedelmi adatok jelzik. Knapp Éva külön fejezetben részletesen elemzi Augustinus eretnekségről szóló munkája Daneau által kommentált változatának és a hozzá tartozó metszet, az Arbor haereseon szellemi-tartalmi kapcsolatát. Közli a kötet felépítését, a metszeten ábrázolt eretnekségeket azonosítja a mű fejezeteivel. Daneau nemcsak kommentálta, de ki is egészítette Ágoston egyéb munkáiból vett részekkel, egy ismeretlen szerző művével és a munkából általa hiányolt eretnekségekkel a *Liber de haeresibus ad Quodvultdeum*-ot. Knapp Éva felhívja a figyelmet, hogy az Arbor haereseon-metszeten az eretnekségek ábrázolása nem az ágostoni, hanem a Daneau-féle elképzelést követi.

Zrínyi Miklós: *Adriai tengernek Syrenaia* (Bécs, 1651) kötetének rézmetszetes díszcímlapját sokan, többféle szempontból vizsgálták. Knapp Éva tanulmányának elején áttekintést ad a téma irodalmáról, utal a főként emblematis megközelítésből írt tudományos dolgozatokra, említi Utasi Csilla konferenciaelőadását, amely a díszcímlapot, mint a mű tartalmának alárendelt paratextust vizsgálta. Jelen tanulmány szerzője a költő-hadvezér eposzát is magába foglaló gyűjteményes kötetének rézmetszetes címlapját köny-

vészeti szempontból kiindulva elemzi (Zrínyi Miklós *Adriai tengernek Syrenaia* (Bécs, 1651) – a díszcímlap könyvésze-ti, ikonográfiai és irodalmi értelmezéséhez)⁸ Knapp Éva a díszcímlap kép-szöveg kompozícióját nem emblémaként, hanem Zrínyire vonatkozó személyi imprézáként értelmezi, amely szerzőt és művét helyezi a középpontba. A rézmetszetes címlapot a szedett címlappal szemközt kötötték, a tanulmány szerzője felhívja a figyelmet a két címlap képi egységére, és ennek kétféle értelmezését adja. A rézmetszetes címlapon hajózó „Zrínyi” egyenesen jobbra néz, saját művét figyeli, ezzel az olvasó figyelmét is a könyv tartalma felé irányítja. A mindkét címlapon olvasható, tartalmi körülírás nélküli cím (*Adriai tengernek Syrenaia*) metaforaként Zrínyire utal. A költő a szirén, ennek kifejezésére utal a szerző nevét felhasználó anagramma (Syren-Serin / Zerin/). Knapp Éva vizsgálja a rézmetszetes címlap kompozíciója képi elemeinek forrásait, szimbolikáját. A kutató utalása szerint a képi toposzok több sikont, sokféleképpen értelmezhetők. Elemzéséből a hajó mellett látható két (nem éneklő) sellő jelentéstartalmaira térek ki. Knapp Éva értelmezésében a tükröt tartó, fészülködő vízi leány itt nem a hiúság, hanem az ékesszólás szimbólumaként van jelen. A kagylót nyújtó, csábító másik szirén az Orpheusz történetéből ismert, a költő dala által elnémított vízi lány „utóda”. Az impréza központi alakjaiként a szirének Zrínyinek a költőnek jellemzésére szolgáló, és műve dicséretére utaló allegorikus elemek. A tanulmány befejező részében a kutató bemutatja a díszcímlap jelentésének változását a *Syrenaia* Zrínyi Péter által fordított és Velencében, 1660-ban megjelent kiadása díszcímlapjának elemzésével. A szedett címlap elé kötött és Zrínyi Péter portréjával szemközt állított díszcímlap már nem kötődik szorosan a mű tartalmához, az eredetitől némileg eltérő képi ábrázolás kizárólag Zrínyi Péter személyére összpontosul, és a fordítót győztes hadvezér-uralkodó szerepbe helyezi.

E fejezetben olvasható Knapp Éva két recepciótörténeti tanulmánya (A *Matthaeus Tympius retorikai vonatkozású művei Magyarországon*⁹) (VI. *Pius pápa imádságos könyve – magyarul és Magyarországon*)¹⁰. Az első dolgozat egy kevésbé kutatott német katolikus teológus, fordító, pedagógus, retorika tanár (1566–1616) munkáinak újkori, magyarországi jelenlétét vizsgálja. A tanulmányból kiderül, hogy Matthaeus Tympius személye, életműve nemigen szerepel a nemzetközi és a magyar szakirodalomban, noha műveit regisztrálták a német retrospektív bibliográfiai adatbázisában (VD17), és egy részük a Post-Reformation Digital Library (PRDL) felületén digitálisan is elérhető. Ezért is különösen fontos a magyarországi befogadástörténetet bevezető fejezet, amelyben Tympius életútját ismerteti és művekről kiadástörténeti áttekintést nyújt a tanulmány írója. A szerző magyarországi, elsődleges befogadástörténetének forrásai a kéziratok és nyomtatott XVII–XVIII. századi könyvtárkatalogusok, valamint magyarországi és történeti magánkönyvtárak állományai. Knapp Éva a fennmaradt könyvjegyzékek alapos elemzése alapján megállapítja, hogy a katolikus Matthaeus Tympius

műveit felekezetre való tekintet nélkül birtokolták és olvasták Magyarországon a XVII. század harmincas éveitől a XVIII. század kilencvenes éveig. Nem meglepő az az eredmény, hogy a kutató az említett szerző munkáinak legintenzívebb jelenlétéről a magas szellemi kultúrával, fejlett iskolarendszerrel, nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező jezsuita rendházak könyvtáraiban számol be. A „második helyen” a Tympius recepciót illetően a külföldi egyetemet járt, vagy külföldi kapcsolatokkal bíró, szintén figyelemre méltó olvasmányműveltség birtokában lévő, főként evangélikus polgárok és tisztviselők (többségükben soproni, és erdélyi szász személyek) állnak. Világi főúri bibliotékák, református iskolai gyűjtemények, egyéb katolikus könyvtárak (szerzetesi, plébániai, érseki, püspöki tékák) állományaiban is adatolható a szerző munkáinak jelenléte. Knapp Éva összegzi az előforduló műveket, a példányszámok megadásával gyakoriságukra ad reprezentatív mintát. A művek ismertetését megelőzően a provenienciával kapcsolatban megjegyzi, hogy az említett időszakban nemigen kerültek ki a német szerző munkái a gyűjteményekből, tehát használatuk – különösen az oktatásban – folyamatos lehetett. Matthaeus Tympius műveinek magyarországi befogadástörténetét kiegészítik a tanulmány írójának magyarországi és magyar vonatkozású külföldi könyvtárak állományában végzett kutatásai. A nyolc munkából kettő cím **nem** volt adatolható a könyvtártörténeti forrásokból. A táblázatban a mű címe mellett a possessor-bejegyzéseket, a kötet mai őrzési helyét és jelzetét tünteti fel a dolgozat szerzője. Elemzésében a példányok provenienciáját ismerteti. Knapp Éva vizsgálatai szerint Tympiusnak főként retorikai vonatkozású műveit ismerték, használták Magyarországon. Legnépszerűbbek a *Dormi secure* és a *Theatrum historicum* kötetei voltak. Tympius munkáinak elterjedéséhez, ismeretéhez hozzájárultak a műveire történt hivatkozások magyarországi könyvtárak kötetekben (másodlagos recepció). Érdekesség, hogy az előfordulás egy más formája is hozzájárulhatott a német író ismertségéhez: Knapp Éva utal egy Vossius műre, amelynek címlapján feltüntetették Tympius és a református Keckermann nevét, holott egyikük műve, vagy művére való hivatkozás sem történik a könyvben. A teljesség igénye nélkül említ néhány szerzőt a tanulmány írója azok közül, akiknek művei ismertek és olvasottak voltak Magyarországon (Jacob Masen, Tobias Locher), és akik többször vagy rendszeresen hivatkozták Tympius munkáit. Knapp Éva felhívja a figyelmet a német teológus leggyakrabban olvasott műveiben lévő Magyarországra és a magyar történelemre vonatkozó részekre is, mely körülmény szintén hozzájárulhatott a szerző hazai kedveltségéhez.

A VI. Pius pápa szerzőségének feltüntetésével, változó tartalommal, adatolhatóan 1782-től kiadott imádságoskönyve egy egyházpolitikailag feszült időszak emblematikus kiadványa. Knapp Éva tanulmánya bemutatja a mű – eddig feltáratlan – magyarországi és magyar vonatkozású kiadástörténetét, eszme- és egyháztörténeti hátterét. (VI. *Pius pápa imádságos könyve – magyarul és Magyarországon*). A

kutató felfigyelt a kegyességi munka szerzőségével kapcsolatos bizonytalanságokra, a példányok címlapjain olvasható olasz nyelvű eredeti kiadás nem került elő, a fordítóként feltüntetett *Simeon Schmitz* munkásságáról sem derültek ki közelebbi adatok. Knapp Éva azonosítja az imádságoskönyv forrását, és valós szerzőjét. *Wilhelm Hausen* műve, a *Das gemeinste, aber aller fürtrefflichste Gebet* utoljára 1782-ben megjelent áhítati művének tartalma újabb szövegekkel kiegészítve ismeretlen szerző tollából, VI. Pius nevének feltüntetésével még ugyanabban az évben *Die allerbesten Gebether* címmel jelent meg. Az átalakított kiadvány megjelenése az egyházfő bécsi látogatásához kapcsolható. VI. Pius pápa tiltakozott II. József katolikus egyházat sértő intézkedései ellen – sikertelenül. E vallásos nyomtatvány a forrásául szolgáló kegyességi munka szövegei- a szerző bevezetője, a Miatyánk, az Üdvözlégy Mária és a Hiszekegy magyarázatai, és a hét legfőbb erényről szóló litánia- mellett kiegészült egyéb szövegekkel (pl. Szent Péter-versek a hozzájuk tartozó száz nap búcsúengedéllyel), a különböző kiadások tartalma azonban nem volt azonos. Knapp Éva felhívja a figyelmet, hogy a szellemiségében konzervatív vallásosságot erősítő kiadvány jozefinista kritikára számíthatott. A cenzúra megtévesztésére volt szükség a cím szövegében utalni egy (nem létező) olasz nyelvű eredeti kiadásra, és Simeon Schmitzt fordítóként tüntetni fel a német nyelvű kiadványon (Knapp Éva feltételezése szerint ő lehetett a bővítésként a nyomtatványba került valamelyik szöveg, vagy szövegek fordítója). A valódi forrás szerzője *Wilhelm Hausen* már nem élt, így alkalom nyílt nevének elhallgatására, és VI. Pius címben foglalt nevének szerzőként való értelmezésére. A kiadvány emblematikus volta, figyelemre méltó recepciója miatt is érdekes fejezete a tanulmánynak, amelyben a szerző az imádságoskönyv korabeli fogadtatását tükröző recenziók tartalmát foglalja össze. Knapp Éva megállapítja, hogy könyvkritikák nem az 1782-es első, hanem az 1783-ban megszáporodó német kiadások nyomán születtek, a recenziók főként jozefinista szemszögből bírálták a kiadvány tartalmát. Az egyik első, említett könyvismertetésben, amely a *Nova Bibliotheca Ecclesiastica Friburgensis* című tudományos bibliográfiában jelent meg, a szerző a mű rövid bevezetőjére utalva üdvözölte a katolikus kegyességi gyakorlat reformját: a szövegek mechanikus ismételtetése helyett az értelemmel (is) való imádkozást javasolta követendő áhítati módnak. A kutató felhívja a figyelmet a magyar nyelvű, és Magyarországon megjelent recenzió hiányára. Ennek lehetséges magyarázatát a hazai klérus és katolikus értelmiség konzervatív, jozefinizmus-ellenes álláspontjában, illetve a bécsi cenzúra erőteljes magyarországi jelenlétében látja. Knapp Éva a hazai és a határokon kívül megjelent magyar nyelvű kiadástörténet összeállításához jelentős mennyiségű és széles körű nyomtatott és elektronikus forrásapparátust használt fel. A *Die allerbesten Gebether* 1782–1856 között napvilágot látott 34 európai kiadásához viszonyítva a 17 magyar vonatkozású megjelenés is jelzi a figyelemre méltó recepciót. Nemcsak mennyiségileg ragadható meg a mű

intenzív magyarországi befogadásának ténye, Knapp Éva ráirányítja a figyelmet a recepció kezdeti gyorsaságára: az első német nyelvű kiadást követően két évvel, 1784-ben Budán már megjelent az első magyarországi kiadás is. *Landerer Katalin* német nyelven adta ki a nyomtatványt, és még ugyanabban az évben, szintén Budán a "Királyi Akadémiának Betűivel" Vajda Sámuel tihanyi bencés apát magyar nyelvű fordítása is napvilágot látott. 1790-ig, II. József uralkodásának végéig példányból ismert öt és egy további feltételezett magyar vonatkozású kiadás hagyta el a nyomdákat. A nyomtatási engedélyeket nem tartalmazó, Magyarországon tiltott munka magyar, német, és feltételezett szlovák nyelvű kiadásai Győrben, Bécsben, Besztercebányán, Pest-Budán és Sopronban, Nagyszombatban jelentek meg. Knapp Éva párhuzamosan követi az imádságoskönyv európai és magyar vonatkozású kiadástörténetét 1856-ig, érzékeltetve az egyházpolitikai történesek nyomán a munka jelentőségének változását. Az utolsó magyarországi, egyben az egyetlen kivonatos kiadás 1831-ben Pesten jelent meg, német nyelven. A mű ekkor Magyarországon kívül már csak németül, részben átszerkesztve, új címeken látott napvilágot. A 17 magyar vonatkozású nyomtatvány bibliográfiáját a szerző a tanulmány végén közli. A hazai recepciót dokumentáló példányokról megállapítja, hogy a kiadási helyek alapján az áhítati munkára az ország északnyugati részében volt igény. Knapp Éva utal az eredetileg német nyelven megjelent nyomtatvány magyar nyelvű kiadásainak fordításváltozataira. Az első szövegátültetést végző, már említett Vajda Sámuel munkáját (1784) egy, az ő fordítását egyszerűsítő változat (1785) követte, majd a következő évben egy ismeretlen személynél által végzett, új fordítású, magyar nyelvű kiadás látott napvilágot. (Egy későbbi fejezetben Knapp Éva a besztercebányai német nyelvű kiadást alapul véve elvégzi e három, különböző fordításban megjelent könyv nyelvi-stilisztikai elemzését). Érdekesség, hogy a két latin nyelvű kiadás (1799, 1804) fordításának alapja nem az eredeti, német nyelvű szöveg volt. A Knapp Éva által azonosított fordító, németül valószínűleg nem tudó, szlovák anyanyelvű piarista szerzetes, *Mlinkay Alajos* szlovákból ültette át latinra a kegyességi munkát. A különböző kiadások szerkezeti elemzése is ráirányítja a figyelmet a munka szellemisége és a korabeli egyházpolitika kapcsolatára. A magyar vonatkozású kiadásokat a szövegegyüttesek bővítése és szűkítése egyaránt jellemzi. A cenzúra által kritikával illetett részek (a pápának tulajdonított bevezető, Szent Péter himnusz a hozzátartozó búcsúengedéllyel) részbeni vagy egészében való elhagyásával jelentek meg a magyar vonatkozású kiadások. A nyomtatványokat kiegészítették különböző vallásos tartalmakkal, imádságokkal, illetve a reformkatolicizmus által kedvelt miseénekekkel. Ez utóbbiak megjelenése (Győr, 1785.; Bécs, 1786.) jelzi a hazai katolikusság szemléletváltását, a részbeni elfordulást a konzervatív iránytól. Knapp Éva következő tanulmányában Berzsenyi Dániel síremlékének felavatására írt három alkalmi költeményt vizsgálja, ennek kapcsán ráirányítja a figyelmet a költői

életmű fontos versei, különösen *A magyarokhoz* című óda közköltészeti jelenlétére, a Berzsenyi emlékmű felavatásának, és az ehhez kapcsolódó alkalmi költemények társadalmi-politikai vonatkozásaira. A bevezetőben utal a Berzsenyi életmű XIX–XX. századi hatástörténetével kapcsolatos kutatások nagyrészt még elvégzendő feladatára is (*Niklai hamvak (1860)*)¹¹. *A magyarokhoz* című óda és néhány egyéb Berzsenyi költemény az „alapja” azoknak az alkalmi verseknek, amelyeket két diákköltő (Lehr Zsigmond és Horváth Sándor) és feltehetően Roboz István írt a költő emlékművének felavatására. Ez az esemény – Knapp Éva megállapítása szerint – Kisfaludy Sándor balatonfüredi emlékszobrának felavatásával együtt a szabadságharc levezése utáni időszakot jellemző politikai nyomás enyhülését jelezte. A tanulmány szerzője utal *A magyarokhoz* a magyar történelemben vissza-visszatérő aktualitására, amelyre az emlékműavatás (1860) időpontja éppúgy jellemző példa, mint az 1976-os évben tervezett Berzsenyi-ünnepség társadalmi környezete, amelynek légkörét a Knapp Éva által idézett, Fodor András és Takáts Gyula közti levélváltás illusztrálja. A *Niklai hamvak*, című alkalmi költemény, amelyet Roboz Istvánnak tulajdonítanak, „fő forrása” *A magyarokhoz*. A terjedős alkalmi vers megírásához Berzsenyi más költeményeit is felhasználta. Az ódájával ellentétben optimista hangvételű vers szövegét közli a tanulmány szerzője. A szintén a közköltészet körébe tartozó másik két alkalmi költemény, a diákköltők művei (Lehr Zsigmond: Berzsenyi emlékezete; Horváth Sándor: Berzsenyi emléke) Knapp Éva feltételezése szerint tanári vezetéssel készültek. Erre utal, hogy mindkét fiatal költőnek ugyanazokat a Berzsenyi verseket használták fel művükhöz (*A magyarokhoz*; *A felkölt nemességhez a szombathelyi táborban*), amelyek mondanivalója, gondolati iránya is azonosságot mutat (a bűnös nemzet képének és a vágyott, erős magyarság képének szembeállítása). A Berzsenyi versek hatástörténetének későbbi kutatásához forrásként szolgálhatnak majd azok a korabeli újságok, amelyek tudósítottak a niklai emlékműavatásról. Knapp Éva a részletes írásokkal jelentkező *Pesti Napló* cikkeit ismerteti, több szerző Berzsenyi verseiből vett idézetekkel, vagy a költemények parafrázisával fűszerezte mondanivalóját.

Az „*árvák fohásza*”. *Többfunkciós ponyvanyomtatványok* című tanulmány bevezetőjében a szerző röviden utal e közköltészeti tartalmakat közvetítő kiadványcsoport felállítására. Tudományos közlemények többségükben a XVI–XVIII. századi ponyvanyomtatványokról születtek, a későbbi századok kiadványairól keveset tudunk. Knapp Éva és *Tüskés Gábor* az 1990-es években egy kiskanizsai (dunántúli) parasz tasszony álomelbeszéléseinek vizsgálata során feltérképezte az asszony teljes olvasmányanyagát. E ponyvanyomtatványok közül Knapp Éva nyolc, vallásos és világi szövegeket egyaránt tartalmazó, a segedi Mária kegyhelyhez kötődő, XX. századi kiadványt választott kutatása tárgyául. Két Marcaliban működő nyomdából, *Mizsúr Ádám* és vitéz *Kovácsffy Arnold* sajtója alól 1900–1920, és 1930–1931 között kikerült művek leírását

és szövegét a kutató a Függelékben közli. Knapp Éva a tanulmányban a szövegek műfaji csoportosítása mellett, e ponyvakiadványok sajátosságára, vallásos és világi funkció együttes jelenlétére hívja fel a figyelmet. Az árvaság (özvegyi és gyermeki) – mint a világi ponyvák ismert témája – itt vallásos szövegekbe szerkesztve olvasható. A kutató utal az első világháború után az ilyen témájú nyomtatványok iránti megnövekedett keresletre, hiszen az árvaság ekkor majdnem minden magyar családot érintő fájdalmas tapasztalás volt. Megállapítja, hogy e többfunkciós ponyvanyomtatványok jelzik, a társadalmi igények változásaira milyen mértékben és milyen gyorsan adtak választ a kiadványok szerzői/szerkesztői. Knapp Éva felhívja a figyelmet arra is, hogy a név szerint ismert szerzők/szerkesztők (kelevízi Vadál Antal és Bakos János) nevével fémjelzett nyomtatványokban olvasható egy-egy árvaság témájú vers. A ponyvakultúra e XX. századi többfunkciós kiadványait ismertető tanulmány a *Librum evolvo*val azonos évben önállóan is megjelent¹².

Az Ismeretlen könyvek és könyvtárak című fejezet első tanulmányában (*Pázmány Péter pozsonyi magánkönyvtárának kötetei a budapesti Egyetemi Könyvtárban*)¹³ a szerző 26 könyv leírását közli Pázmány Péter könyvgyűjteményéből, amelyeket ma a budapesti Egyetemi Könyvtár őriz. Knapp Éva alapos kutatástörténeti áttekintése tájékoztat a téma szempontjából fontos hipotézisekről és eredményekről. A 20. század végéig nem tudtuk biztosan, hogy az érsek végakaratainak megfelelően bekerültek-e második, pozsonyi magánkönyvtárának kötetei a helyi jezsuita kollégiumba. Pázmány könyvei közül a még Fraknoi Vilmos által közölt, illetve több hazai gyűjteményben, így a budapesti Egyetemi Könyvtárban is található Pázmány-művek korrektúrapéldányait, kéziratát, és általa ajándékozott saját munkáját ismerte eddig a könyvtártörténet kutatás. Ezen példányok közös jellemzője, hogy nem voltak részei annak az állománynak, amely az érsek végakaratainak megfelelően a pozsonyi jezsuita kollégiumba került. 1980-as évek végéig kellett várni, amíg két kötet előkerült a végrendelet alapján a pozsonyi jezsuitákhoz került gyűjteményből. Knapp Éva *kiemeli* László Mihály közleményét,¹⁴ amely fontos előrelépés volt. Tárgyi bizonyítékkal szolgált *Bitskey István* és *Kovács Béla* állítására, miszerint az érsek végakaratait teljesítették, könyvtárának legalábbis egy része a pozsonyi jezsuita kollégiumba került (a kutatók levelezésből ismert műveket és Pázmány által használt forrásmunkákat használt be a fennmaradt pozsonyi katalógusokban). *László Mihály* adatközléséből ismerjük először a Pázmány által Pozsonyban birtokolt kötetek jellemzőit: pergamenkötésben maradtak ránk, és tartalmazzák a pozsonyi jezsuita kollégium possessor-bejegyzését Pázmány halálának dátumával, és (egyes esetekben, itt mindkét kötetnél) a „Pázmány bíboros könyvei közül való” kitétel különböző latin nyelvű megfogalmazásával. Knapp Éva felhívja a figyelmet arra, a két különböző őrzőhelyről előkerült kötet jelzi, hogy a végakaratainak megfelelően a pozsonyi jezsuita kollégiumba került könyvek egy része szétszóródott. Kutatástörténeti összefoglalásában utal az 1990-ben

megjelent, jezsuita katalógusok szövegkiadása első kötetbe bevezetőjének¹⁵ jelen tanulmány szempontjából fontos közlésére, amely a pozsonyi könyvtárban őrzött könyvek sorsáról tudósít. A jezsuita-rend feloszlásának évében (1773) az állományt újrakatalogizálták, majd *Kovachich Márton* György a budai egyetem könyvtárának segédőre a gyűjtemény egy részét az Egyetemi Könyvtárba szállította.¹⁶ László Mihály – Knapp Éva megállapítása szerint: viszhangtalan közleményét követően, a 2000-es években gyarapodtak jelentősen Pázmány Péter könyvtáráról való ismereteink. 2004-ben *Mészáros Klára*, a pozsonyi Egyetemi Könyvtár munkatársa 52 kötetben 46 művet azonosított az esztergomi érsek, helyi jezsuita kollégiumba került, a már ismertetett tulajdonosi bejegyzés formula alapján azonosítható bibliotékájának darabjaiként. A Pozsonyban ma is megtalálható, teológiai művek és prédikációs kötetek művek adatai nem ismertek. Knapp Éva 2012-ben azonosított 25 kötetben 30 olyan művet az Egyetemi Könyvtár állományában, amelyek a pozsonyi jezsuita kollégiumba kerültek, majd onnan *Kovachich Márton* György válogatásának köszönhetően Budára, majd az egyetem további költöztetésével Pestre. E tanulmányban közli egy Pázmány tulajdonú példány könyvészeti leírását is, amely antikvár könyvkereskedelemből, vásárlás útján került az Egyetemi Könyvtár állományába. Knapp Éva kutatásai alapján a következő jellemzőkkel bővül az érsek pozsonyi magán-könyvtáráról való tudásunk: 1) Pázmány könyveinek első tulajdonosa volt. 2) Jelentős azoknak a köteteknek a száma, amelyeket ajándékba kapott. 3) Tematikáját tekintve változatos az állomány: jelentős az érsekkel kortárs, főként jezsuita szerzők jelenléte, a politikai irodalom, jogi művek és prédikációs irodalom. Pázmány könyvtárában megvoltak művek a korabeli költészet területéről. 4) Pázmány gyűjteménye nemcsak főpapi, hanem tudós könyvtár is volt. 5) Könyveit regisztrálták mindkét fennmaradt pozsonyi katalógusban (1639; 1655–1663), tehát téves volt az a feltételezés, mely szerint a későbbi katalógus a Pázmány-kötetek számba vételére készült volna (Bitskey István, Kovács Béla). 6) Pázmány magán-könyvtárának példányai ma részben Pozsonyban, részben a budapesti Egyetemi Könyvtárban, és részben szétszóródva egyéb gyűjteményekben találhatók. A kutató hipotézist fogalmaz meg az azal kapcsolatban, vajon ki lehetett az az egy „kéz”, aki a pozsonyi jezsuita kollégiumban a tulajdonlásra vonatkozó bejegyzéseket írta Pázmány könyveibe. Knapp Évának e kötetben két olyan tanulmánya is olvasható, amelyben nem, vagy eddig kevésbé feltárt tudós magán-könyvtárakra irányítja a figyelmet. Pázmány Péter által egykor birtokolt könyveken kívül *Otrokocsi Foris Ferenc* gyűjteményének ma az Egyetemi Könyvtár állományában lévő kötetét is ismertette jelen válogatás későbbi fejezetében (*Otrokocsi Foris Ferenc könyvtárának kötetei a budapesti Egyetemi Könyvtárban*), amelyről részletesen a későbbiekben lesz szó. Pázmány pozsonyi magán-könyvtáráról írt tanulmánya fontos közlemény, amely alapjává vált a további, az érsek bibliotékájára vonatkozó kutatásoknak.¹⁷

Mesztegyő ferences rendházának életével, könyvtárának történetével nemigen foglalkozott eddig a művelődés- és egyháztörténet (*Egy ismeretlen ferences könyvtár a XVIII. században*)¹⁸ Knapp Éva e 18. században alapított, rövid életű szerzetesi közösség könyvtárát rekonstruálja kizárólag fennmaradt források alapján. Az 1778-ban a canonica visitatio jegyzőkönyvében rögzített adatok, a rend feloszlása alkalmával, a 1788-ban készített katalógusok a szerzetesi közösség könyvvállományáról (június 11.), illetve a ferencesek celláikban őrzött, sajátjukként számon tartott kötetekről (július 4.) készített könyvjegyzékek adják az összehasonlító elemzés, illetve a gyűjtemény alakulásának tendenciáit vizsgáló tanulmány alapját. A szerző tanulmányához áttekintette a pozsonyi mariánus ferencesek könyvekre és könyvtárakra vonatkozó rendelkezéseit (1730)¹⁹ is. A rend mintaként említett pozsonyi rendháza könyvtárának katalógusa nem hozzáférhető, ezért állományelemzésében a kitekintéshez, összehasonlításhoz egyéb ferences rendházak korabeli összeírásait használja. Utal *Zvara Edina* korábbi, ferences könyvtárakkal²⁰ kapcsolatos kutatásaira, állításait saját forráscsoportja ismeretében értelmezi, néhol cáfolja. Knapp Éva megállapítása szerint a feloszlás évében (1788) rögzített katalógusok jelentős mennyiség-minőségi növekedés, tartalmi bővülés képét mutatják a tíz évvel korábbi állapothoz képest. 1778-ban 71 munka, 1788-ban 270 mű (368 kötet) volt a mesztegyői ferences könyvtár állománya. A Knapp Éva által vizsgált források tételei között nem teljes az átfedés (pl. 1788-ban nem vették számba az 1778-as katalógus 29 kötetét). A korábbi, canonica visitatio jegyzőkönyvében fennmaradt, részletező katalógusból ismeretes a könyvtáros neve, és az a tény is, hogy a szerzetesek nem tartanak a celláikban magánhasználatra könyveket. 1788-ban a feloszláskor már külön lajstrom készült a szerzetesek celláiban található „magán-könyvtárának” kötetéről, ezek egy részét a ferences közösség könyvtárának példányai között is összeírták ugyanabban az évben. A tanulmány szerzőjének feltételezése szerint a magánhasználatban lévő köteteket a szerzetesek a kiköltözéskor magukkal vihették. Knapp Éva a canonica visitatio jegyzőkönyv részeként fennmaradt katalógus (1778) és a *Zvara Edina* által közölt budai ferences rendház 1735-ből fennmaradt könyvjegyzékének²¹ együttes elemzése alapján megállapítja, hogy kezdetben a könyvek elhelyezése Mesztegyőn a budai gyűjteményhez hasonló szakrendben történt. Az állomány bővülésével azonban később az elhelyezésnél a helykihasználásra törekedtek. A mesztegyői ferences könyvtárról készült utolsó könyvjegyzék, amelyet közvetlenül a szétköltözés előtt (1790. január 15.) rögzítettek, mindössze 42 művet sorol fel. Az 1790. január 15-iki katalógus tételei közül csupán 3 kötetet tudott azonosítani Knapp Éva a mesztegyői plébániai könyvtár állományában a veszprémi egyházmegyei canonica visitatio 1815. szeptember 21-én készült jegyzőkönyve alapján, ellenben a plébánia 19 kötetéből 17 szerepel a ferences szerzetesi könyvtárról készített 1788. június 11-iki katalógusában, egy további kötet pedig másik két katalógusban (1778. május

28., 1788. július 4.) található meg. Egyetlen olyan munka is a látókörbe került a veszprémi egyházmegyében történt canonica visitatio során, amelyet a ferences könyvtárról, illetve szerzetesi könyvekről készített összeírások egyike sem tartalmaz, és arról sem maradt fenn adat, hogyan került a kötet Mesztegyőre. Knapp Éva a mesztegyői plébániai könyvtár mai állományában egyetlen olyan példányt sem talált, amely már 1815-ben is a gyűjtemény része, illetve ennél korábban a ferencesek tulajdonában volt. A tanulmány szerzője felhívja a figyelmet az autopsziával való azonosítás egy másik nehezítő tényezőjére: nem tudjuk, hogy a ferencesek jelezték-e tulajdonosi mivoltukat a kötetekben, és ha igen, milyen formában jelezték ezt. Knapp Éva forráselemzésében a gyűjteményt reprezentáló, több munkájukkal is jelenlévő szerzők és a külföldön megjelent nyomtatványok kiadási helyéről összeállított listával kapcsolatban felhívja a figyelmet a nagyváradi kapucinusok könyvtárával kapcsolatos hasonlóságokra. A kutató úgy véli, ha két földrajzilag egymástól távol lévő ferences rendházban, eltérő nagyságú könyvtárak birtokában jelentős részben azonos szerzőket olvastak, minden bizonnyal hasonló lehetett a Szent Ferenc reguláját követő többi szerzetesközösség olvasmányműveltsége is. A tanulmány szerzője utal rá, hogy a külföldi kiadású kötetek esetében a kedvelt nyomdahelyek azonossága a ferencesek európai könyvpiacon való tájékozódását jelzi. Knapp Éva kutatásai alapján a mesztegyői mariánus ferences könyvtár állománya főként a korban friss, 18. századi nyomtatványokból állt. A jelentős számú hungarikumot is tartalmazó gyűjtemény állományába a szerzetesek napi feladatainak ellátásához, személyes fejlődésükhöz, szükségleteikhez kapcsolódó, különböző vallásos műfajú kiadványok (prédikációs irodalom, kompendium, gyóntatási segédlet, stb.) mellett, különböző világi tematikájú művek (orvostudomány, történelem, földrajztudomány, jogtudomány, költészet, szótár-irodalom) is tartoztak. A tanulmány szerzője az állomány nyelvi összetételét vizsgálva megjegyzi, hogy a magyar és német nyelvű kötetek mellett a könyvtár szlovák nyelvű kiadványai a földesúr által betelepített szlovák lakosság, illetve szlovák anyanyelvű szerzetesek jelenlétét jelzi, utal azonban a földrajzi közelség okán korábban az állományba tartozó, horvát nyelvű művek eltűnésére a könyvanyagból. Knapp Éva összegzésében megemlíti a ferencesek által lelkigondozott híveket, mint a könyvtár másodlagos befogadóit, hiszen a szerzetesek köztük lévő szolgálata révén (prédikációk, gyóntatás) a könyvek tartalma közvetett módon hozzájuk is eljutott. Tanulmánya végén a Függelékben a kutató három táblázatban közli a mesztegyői könyvtár katalógusaiban azonosított művek leírását. Az első táblázat az 1788. június 11-iki könyvjegyzék tételeit sorolja fel, az egyes művek mellett Knapp Éva a többi általa vizsgált katalógusban való jelenlétet is jelzi. A második táblázatban azt a 29 művet olvashatjuk, amelyek a legkorábbi részletes forrásban, az 1778-ban készült canonica visitationról írt jegyzőkönyvben szerepelnek, de nem vették fel az előbb említett, 1788-ban készült összeírásba. E tételek esetében

a kutató jelzi, ha a mű olvasható az 1788. július 4-én, a szerzetesek celláiban őrzött könyvekről készült katalógusban. Ez utóbbi könyvjegyzék más nyilvántartásokba nem felvett kötetei alkotják a Függelék harmadik táblázatában közölt művek listáját.

A Magyar Könyvszemlében és a Könyvtári Figyelőben a 2010-es években jelentek meg azok a közlemények²², amelyekben Knapp Éva Pozsonyban és Nagyszombatban nyomtatott, eddig ismeretlen XVII–XVIII. századi művekre hívta fel a figyelmet. E tanulmánykötet dolgozatában a szerző együtt ismerteti a jezsuita egyetemi tipográfiához, és a Landerer-nyomdához köthető, összesen tizenegy kiadványt (*Ismeretlen nagyszombati és pozsonyi nyomtatványok a XVII–XVIII. századból*). A kutató által könyvészetiileg feltárt, eddig ismeretlen nyomtatványok ma magángyűjteményben találhatók. Az alapvetően állami és egyházi gyűjtemények példányaira koncentrált retrospektív bibliográfia, a „Petrik” 2017-ben megjelent, pótlásokat tartalmazó IX. kötete regisztrálta a Knapp Éva által közölt, Nagyszombatban és Pozsonyban kiadott, vonatkozó műveket²³. A könyvészeti-, tartalmi- és művelődéstörténeti szempontból ismertett kiadványok főként a katolikus vallásgyakorlat dokumentumai. Különböző alkalmakhoz (rózsafüzér ájtatosság, búcsú), szent személyekhez (Szűz Mária, Gonzága Szent Alajos, Szent Család tagjai) erényhez (tisztaság), természeti csapáshoz (földrengés), kapcsolódó imádságokat, egy esetben énekeket tartalmazó kis- és ponyvanyomtatványok alkotják e csoport jelentős részét. Csupán a címdala maradt fent egy, a mariánus ferencesek által használt liturgikus naptárnak. A Knapp Éva által közölt egyik áhítati nyomtatvány (a Szent Családhoz intézett imádkozási formula) nagyszombati edíciója példányból nem, hanem egy későbbi bécsi kiadásából ismert. A két világi tárgyú munka ismerete is mindenképpen fontos gyarapodás. A Nagyszombatban megjelent, 18. századi latin- és német nyelvű számvető táblák könyvészeti szempontból már nyilvántartott példányain kívül egy korábban ismeretlen, magyar nyelvű változat is a könyvtörténet-kutatás látókörébe került. A másik, eddig ismeretlen nyomtatvány az iskoladráma-kutatás számára fontos, új forrás. A teljes szöveggel olvasható színlap egy eddig regisztrálatlan piarista iskolai előadás egyetlen dokumentuma.

2007–2009 között jelent meg e tanulmánykötet szerzőjének három kötetes munkája²⁴, amely kimerítően tárgyalja Berei Farkas András (1770–1832) vándorköltő életművét. A monográfia második kötete a Farkas András munkáit összegző bibliográfia. A nyomtatványok számbavételéhez függelék kapcsolódik, amelyben a kutató az általa feltételezett, a szerző által tervezett, de példányból nem ismert nyomtatványokat sorolja fel. E kötetben is olvasható közleményben (*Wirtusfű Virágból kötöm Wers Rósáit*)²⁵ Berei egy újabb, három versből álló művét ismerteti, a költemények betűhív közlésével. A kiadvány eddig ismeretlen volt, Knapp Éva sem regisztrálta a költő műveinek könyvészeti számbavételekor munkája függelékében. Az egy levél terjedelmű nyomtatvány provenienciáját tekintve Toldy

László (1846–1919) történészhez, főlevéltárhozhoz, *Toldy Ferenc* fiához köthető, jelenleg – a már korábban tárgyalt, eddig ismeretlen nagyszombati és pozsonyi nyomtatványokhoz hasonlóan – magángyűjtemény őrzi. Knapp Éva korábbi kutatásait is alapul véve tárja fel a három költemény keletkezésének körülményeit, az impresszum nélkül megjelent nyomtatvány megjelenési idejét 1820-ra teszi, feltételezve hogy bécsi, esetleg pozsonyi kiadványról van szó. A versek, amelyek Berei más műveiben is megjelennek, bőkezű mecénásához, *Rudnay Sándor* (1760–1831) esztergomi érsekhez köthetők, kapcsolatukról nemcsak e jelen közlemény, hanem Knapp Éva monográfiája is tájékoztat. A nyomtatvány második versében köszöntött arisztokraták is – hasonlóan Rudnayhoz – Farkas András támogatói közé tartoztak.

A kötet harmadik részében *Megőrzött állományok és „őreik”* összefoglaló címmel jelölt fejezet négy tanulmányának középpontjában a budapesti Egyetemi Könyvtár régi könyv állománya áll. Knapp Éva első tanulmánya a nagyszombati jezsuita könyvtárnak az egyetem 1635-ös alapítása előtti, ún. ősalományának budapesti egyetemi könyvtárban őrzött kötetei között negyven, ebben a gyűjteményrészben még nem regisztrált példányait mutatja be és közli bibliográfiai adatait (*A budapesti Egyetemi Könyvtár 1635 előtti ősalományának negyven új kötete*)²⁶. 1997-ben jelent meg a nagyszombati jezsuita könyvtár két 17. századi katalógusának (1632, 1690) szövegkiadása²⁷. Ez a forrásegyüttes vált alapjává a könyvjegyzékeket sajtó alá rendező Farkas Gábor Farkas 2001-ben²⁸ megjelent kötetének. A kutató 248 tételt azonosított a nagyszombati jezsuita könyvtár 1635 előtti gyűjteményéből. Knapp Éva 1997-ben a Magyar Könyvszemlében megjelent közleményében²⁹ kutatómódszertani javaslatokat fogalmazott meg az Egyetemi Könyvtár jogelődje ősalományának rekonstrukciójára vonatkozóan. E tanulmányban a szerző közölte tíz, általa azonosított kötet bibliográfiai leírását a jezsuita könyvtár 1635 előtti állományából. A tételek többsége a megfelelő hivatkozással együtt olvasható *Farkas Gábor Farkas* kötetében is. Knapp Éva jelen tanulmányban bővíti az Egyetemi Könyvtár jogelőd gyűjteményének korai állományába tartozó művek körét, elvégzi a bemutatott kötetekben olvasható bejegyzések elemzését, könyvtárosokra vonatkozó kutatási eredményeit is felhasználva új ismeretekkel bővíti könyvtártörténeti ismereteinket. A könyvtár vágsellyei időszakából származó művek számát két tétellel, az állománybővülés szempontjából termékeny második nagyszombati korszakból harmincnegyzár kötettel gyarapítja a jogelőd jezsuita könyvtár ősalományából eddig ismert művek számát. A tanulmány szerzője utal arra, hogy az „Antiquissima Selliensis” állományának köteteként azonosított Martin Antonio Delrio munkában olvasható bejegyzés megerősíti Farkas Gábor Farkas könyvtárrekonstrukciója óta ismert tény, hogy az újonnan felállított vágsellyei könyvtár állományát 1600-ban katalogizálták, illetve új körülmény, hogy a könyvtárrendezés munkáját Knapp Éva által adatolt könyvtáros, Casparus Mallius végezte. A kutató felhívja a figyelmet

egy új adatra: a vágsellyei könyvtár másik újonnan azonosított kötetébe írt tulajdonosi bejegyzés a többitől eltérő, új „keze” azt jelzi, hogy a gyűjteménynek az adott évben is volt könyvtárosa, akinek személye egyelőre ismeretlen. A második nagyszombati korszakhoz (1615–1635) köthető példányokban olvasható bejegyzések elemzése kapcsán a tanulmány szerzője a könyvtár folyamatos gyarapodásának, az 1632-es könyvtárrendezés időbeni elhúzódnak lehetőségére figyelmeztet. Ez utóbbit jelzi két bemutatott kötet possessor-bejegyzésének (1634) és katalogizálásuk (1632) eltérő időpontja. Knapp Éva úgy véli, hogy a könyvtárrendezés során nem feltétlenül végezték együtt a kétfajta regisztráció munkáját. Utal a kötetekben olvasható, 1632-ben rögzített possessor-bejegyzések jelentős számára. A kutató szerint ez a körülmény magyarázható a könyvtárrendezés tényével, de jelezheti a korábbi időszak el nem végzett könyvtári munkafolyamatait is.

Monok István és munkatársai 1981 óta eddig 12 kötetben adták közre a történelmi Magyarország XVI–XVIII. századi magán- és intézményi könyvtáraitra vonatkozó, kutatásaik nyomán látóköribe került jegyzékszerű forrásokat. *A Könyvtártörténeti Füzetekhez* kapcsolódnak az *Adattár a XVI–XVIII. századi mozgalmaink történetéhez* című sorozat azon kötetei, amelyek közlik a bibliográfiában regisztrált könyvjegyzékek tételeit. Knapp Éva 2013-ban³⁰ adott hírt az olvasmánytörténeti kutatás számára eddig ismeretlen könyvjegyzékről, amely az Egyetemi Könyvtárban őrzött Inc. 1000 jelzetű ősnymtatványban található (*Ismeretlen XVII. századi könyvjegyzék a budapesti Egyetemi Könyvtár egyik ősnymtatványában*). Johannes Reuchlin *Breviloquus vocabularius cum arte diptongandi accentuandi et punctandi* Kölnben, 1486-ban napvilágot látott munkájában, tévesen a könyvtestbe kötött, egykor előzékként szolgáló levélen olvasható Joannes Vagych 19 tételből álló könyvjegyzéke. Vagych a jezsuita birtoklás előtt az ősnymtatvány első possessor volt, később egy másik világi tulajdonos, Gregorius Kardos is jegyezte magát a könyvben. Knapp Éva közölte a forrást, és elvégezte a könyvjegyzék tételeinek azonosítását. *A Könyvtártörténeti Füzetek* adatközlési formájának megfelelően összegezte a jegyzékszerű dokumentum adatait. Az Egyetemi Könyvtár ősnymtatványába kötött 1642 körül keletkezett könyvjegyzék tulajdonosa Joannes Vagych türmezei horvát nemes volt. Feltételezhetően több mint 19 munkából álló könyvtárában ókori klasszikus auktorok, 15–16. századi szerzők fordultak elő, gyűjteménye tankönyveket is tartalmazott. Jelenleg nem rendelkezünk forrásokkal, könyvjegyzék, végrendelet nem segíti azt a történetet, könyves szakembert, aki Otrokocsi Fóris Ferenc könyvgyűjteményének rekonstrukcióját szeretné elvégezni. Magánkönyvtáráról nem sokat írtak eddig, fennmaradt könyveit nem ismertették tudományos közlemények. Könyvajándékozásairól korábban Knapp Éva³¹ és legutóbb *Bujtás László Zsigmond*³² szólt dolgozataiban. Knapp Éva jelen kötetben olvasható tanulmánya 2013-ban³³ jelent meg először (*Otrokocsi Fóris Ferenc könyvtárának kötetei a budapesti Egyetemi Könyv-*

tárban). Közleménye fontos adatközlés, és betekintést nyújt Otrókoci Főris Ferenc tudós életének nem feltárt területére: könyvgyűjtői tevékenységére és ehhez kapcsolódóan olvasmányműveltségére. A kutató hét kötetet azonosított az Egyetemi Könyvtár állományából Otrókoci egykori gyűjteményének darabjaiként. Négy kötetben első, egy kötetben második, és két kötetben harmadik tulajdonosként szerepel a konvertita tudós. Az első possessorként birtokolt nyomtatványok 16-17. századi jelentős európai protestáns szerzők művei. Knapp Éva megállapítása szerint – az egyik kötet kézírásos bejegyzése alapján – e kiadványokat gályarabságból való szabadulása után Utrechtben vásárolta Otrókoci. Feltételezhető, hogy ebben az időszakban jutott ahhoz a John Bale által írt műhöz is, amelynek ő már a második tulajdonosa volt. Nem általa, hanem a feltételezhetően katolikus harmadik possessor révén került a nyomtatvány a nagyszombati jezsuita egyetem könyvtárába. A harmadik tulajdonosként birtokolt két kiadvány a protestáns Komáromi Szvertán István könyvei közül került Otrókocihoz. Könyvtárának ismertetett kötetei nemcsak könyvtártörténeti, hanem olvasmánytörténeti dokumentumok is. Gyűjteményének darabjai tükrözték érdeklődését, kapcsolódtak tudományos munkásságához. A tanulmányban Knapp Éva fontos megállapításokat tesz Otrókoci könyvtárának sorsát illetően. Saját kutatási eredményei, az általa ismertetett kötetek és Monok István possessor-gyűjtésének ismeretében arra a következtetésre jut, hogy a tudós halála után könyvtára szétszóródott, gyűjteményének egy része a nagyszombati jezsuita könyvtárba került, amelynek állományát a rend 1773-ban történt felosztása után Budára, majd Pestre szállították. Ezek a megállapítások mindenképpen iránymutatóak a gyűjtemény további kutatói számára is. Knapp Éva Otrókocsi foglalkozó 2006-ban megjelent tanulmányában elveti a tudós életrajzírójának Fallenbüchl Ferencnek, és nyomában Szinnyei Józsefnek azt a feltételezését, hogy a tudós könyvtárának kötetei nagyjából az Esztergomi Főszékesegyház Könyvtárába kerültek.³⁴ Fallenbüchl ugyan nem közölt egyetlen kiadványt sem, amelyet bizonyíthatóan Otrókoci tulajdonában lett volna, és ilyeneket Knapp Éva sem talált.³⁵ Megállapításának a lényegét, miszerint – ma egyetlen kötet sem azonosítható Otrókoci gyűjteményéből az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban – a kutató megismétli e kötetben is olvasható, először 2013-ban megjelent dolgozatában is. A könyvállományokról való tudásunk és feltárásuk eszközei is folyamatosan változnak. Gyűjtemények köteteinek rekatalogizálási, kutatási vagy egyéb céllal történő újbóli kézbe vétele révén eddig ismeretlen adatokhoz, információkhoz juthatunk. Ez alapélménye kutatóknak és könyvtárosoknak. A Magyar Országos Közös Katalógus – Régi Nyomtatványok (MOKKA-R) számítógépes adatbázisban öt olyan kötetet találtam, amely Otrókoci Főris Ferenc egykori könyvtárából került az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár állományába, és nem az ő művei, egyet, amelyiknek szerzője és birtokosa is volt egyben.³⁶ Az adatbevitel láthatóan autopszia alapján történt, ezt bizonyítja

Otrókoci possessor-bejegyzéséről készült fotó is az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár honlapján³⁷ A kötet záró tanulmánya (*Az ELTE Egyetemi Könyvtár könyvtárosai a jezsuita korszakban (1561–1773)*) először 2011-ben jelent meg e válogatás dolgozatától eltérő címmel.³⁸ Korábban két összegzés készült a bibliotéka állományának alakításáról. Dümmerth Dezső kéziratban maradt összeállítása³⁹ és adatait hivatkozás nélkül felhasználó Bakos József egy évtizede megjelent publikációja⁴⁰. Knapp Éva a rendelkezésére álló források és a jezsuita rendre vonatkozó, nyomtatott kiadványok alapos vizsgálata után megállapította, hogy Dümmerth összegzése, és a Bakos-féle, könyvtárvezetőket rövid életrajzzal is bemutató tanulmánya – részben forráskezelési hibákból adódóan – téves állításokat tartalmaznak. Emellett a szerzők korántsem tárták fel az első kétszáz évben szolgálatot teljesítő, adatolható könyvtárosok teljes körét. A kutató teljességre törekvően elkészítette a jezsuita korszak könyvtárosainak névsorát. Évenkénti bontásban közölte a könyvtárosok és segédkönyvtárosok neveit, amelyekkel párhuzamosan Dümmerth és Bakos adatait is feltüntette. Javította és kiegészítette a korábban összeállított könyvtáros-névsorokat, Knapp Éva kutatásainak köszönhetően tizennégy újonnan adatolt könyvtárosi, egy segédkönyvtárosi feladatot ellátó jezsuita szerzetes neve vált ismertté. Fontos része a tanulmánynak a korabeli jezsuita könyvtárügy alapos összegzése (könyvtárosi hivatalra és a feladatot végző szerzetesekre vonatkozó ismeretek, könyveket, könyvtárakat szabályozó intézkedések). Knapp Éva megállapításai közül itt a könyvtárosi hivatal betöltéséről, és a tisztség presztízsének változásáról írtakra térek ki. A szerzetesi előjárók igyekeztek folyamatosan betölteni a „bibliothecarius” tisztséget, feltehetően meghatározott –általunk egyelőre ismeretlen- kritériumok alapján. Knapp Éva álláspontja szerint elvárt „könyvtárosi kompetenciák” megléte utal, hogy több személy több éven keresztül volt könyvtáros, illetve segédkönyvtáros, a könyvtáros segédek általában később könyvtárosok lettek, és több szerzetes különböző szolgálati helyein egyaránt könyvtárosi hivatalt töltött be. A jezsuita renden belül időről időre megvizsgálták a szerzetesek személyiségét és a viselt hivatalra való alkalmasságát. Az egyetem alapítása –érthetően- a könyvtáros tisztség jelentőségének növekedését eredményezte, a „bibliothecarius” rangban mindjárt a felsőbb szintű oktatói munka után következett, vagy azzal egyenértékű lehetett. A presztízs-növekedést jelzi, hogy 1635 előtt jezsuita páter, és a rendi képzés korábbi szakaszában járó magister egyaránt betölthette ezt a megbízatást, a nagyszombati egyetem könyvállományának gondozója már csak jezsuita atya (páter) lehetett. Az ő munkáját segítette a segédkönyvtáros. E bizalmi feladatot a rend tehetséges tagjai, magisterek mellett teológiai hallgatók, de jezsuita páterek is elláthatták. A személyi állomány 1736-tól bővült: két könyvtáros kezelte rendszeresen a könyvgyűjteményt, munkájukat egy vagy több segédkönyvtáros segítette. A tartalomhoz illő igényes külsővel látott napvilágot Knapp

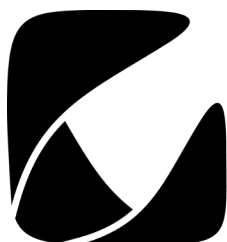
Éva tanulmánykötete a Reciti gondozásában. A keménykötésben megjelent kiadvány szürkésbarna borítóját díszítő fametszetek Guilielmus Jenamy *Panegyricus occasione novae Academici Societatis Jesu Tyrnaviae Collegii Bibliothecae*. Tyrnaviae, Typ. Academicis Societatis Jesu, 1761. című kötetéből származnak. A *Librum evolvoban* közreadott közlemények több tudományterület számára fontos új kutatási eredményei a szakembereken kívül a művelt nagyközönség érdeklődésére is számot tarthat.

Borvölgyi Györgyi

Jegyzetek

1. Első megjelenés: Irodalomtörténeti Közlemények, 11. évf. 2007. 1–3. sz. 210–218. p.
2. JANI PANNONII Opera omnia – JANUS PANNONIUS Összes munkái. Budapest, Tankönyvkiadó, 1972., 2. kiad. 1987.
3. IANI PANNONII Opera quae manserunt omnia. (ser. red. Stephanus Borzsák et Ágnes Ritoók Szalay) vol. I. Epigrammata. Fasc. 1. Textus. Edidit...Iulius Mayer. Similia addidit Ladislaus Török. Budapest, Balassi Kiadó, 2006.
4. Uo., i. m. 213. p.; KNAPP Éva: *Librum evolvere*. Budapest, Reciti, 2017. 14. p.
5. LUKÁCS, Ladislaus: *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S. I., VIII. (1734–1747)*. Romae, Institutum Historicum S. I., 1994. 489–491., 550–552., 613–615. p.
6. A konferenciakötet megjelenési adatai: A reformáció emlékezete. Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században. Főszerk. Száraz Orsolya. Debrecen, Debreceni Egy. K., 2018. 257–266. p.
7. IMRE Mihály, *Arbor Haereseon: A wittenbergi történetiszemlélet ikonográfiai ábrázolása* Szegedi Kis István *Speculum pontificum Romanorum* című művének 1592-es kiadásában = Imre Mihály: Az isteni és emberi szó párbeszéde. In: *Tanulmányok a 16–18. századi protestantizmus irodalmáról*, Sárospatak, Hernád Kiadó, 2012, 171–194. p. Knapp Éva is erre, az újabb megjelenésre hivatkozik.
8. Megjelent: *Könyvtári Figyelő*, 27. évf. 2017. 2. sz. 226–231. p.
9. Megjelent: *Magyar Könyvszemle*, 133. 2017. 1. sz. 32–54. p.
10. Első megjelenés: *Nunquam autores, semper interpretes. A magyarországi fordítási irodalom a 18. században*. Szerk. Lengyel Réka. Budapest, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, 2016. 146–189. p.
11. Első megjelenés: KNAPP Éva: *Niklai hamvak (1860) = Doromb. Közköltészeti tanulmányok*. 4. Szerk. Csörsz Rumen István. Budapest, Reciti, 2015. 375–386. p.
12. KNAPP Éva: „Az árvák fohásza”. *Többfunkciós marcali nyomtatványok = Doromb. Közköltészeti tanulmányok*. 5. Szerk. Csörsz Rumen István. Budapest, Reciti, 2017. 345–358. p.
13. A tanulmány korábbi megjelenései: (Némileg bővített változat): KNAPP Éva: *Pázmány-relikviák a budapesti Egyetemi Könyvtárban. Pázmány Péter pozsonyi magánkönyvtárának kötetei a budapesti Egyetemi Könyvtárban. Kiállítás 2012. december 13–2013. március 29. Tanulmány, katalógus = Pázmány relics in the University Library of Budapest. The volumes of Péter Pázmány's private library of Pozsony in the University Library of Budapest. Exhibition 13 December 2012–29 March 2013. Study, catalogue*. Budapest, ELTE Egy. Kvt., 2012. (Kiállítások az ELTE Egyetemi Könyvtárban ; 6.) 5–37. p., angol nyelven: 38–72. p.; KNAPP Éva: *Pázmány Péter pozsonyi magánkönyvtárának kötetei a budapesti Egyetemi Könyvtárban*. In: *Pázmány nyomában. Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*. Szerk. Ajkay Alinka, Bajáki Rita. Vác, Mondat Kft., 2013. 283–303. p.
14. LÁSZLÓ Mihály: *Pázmány Péter könyvtárának két kötete = Magyar Könyvszemle*, 103. évf. 1987. 3. sz. 221. p.
15. *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*. I. Kassa, Pozsony, Sárospatak, Turóc, Ungvár. Sajtó alá rend. Farkas Gábor, Monok István, Pozsár Annamária, Varga András. Szeged, Scriptum Kft., 1990. (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 17/1.) XII–XIV. p.
16. Uo., XIV. p.
17. HORVÁTH Mária, M.: *Pázmány Péter magánkönyvtárának újabb azonosított kötetei*. In: *Egyház és reprezentáció a régi Magyarországon*. Szerk. Báthory Orsolya, Kónya Franciska. Budapest, MTA-PPKE Barokk Irod. és Lelkiség Kutcsop., 2016. 267–272. p.; HORVÁTH Mária, M.: *Pázmány Péter pozsonyi magánkönyvtárának újabb tizenhárom kötete = Magyar Könyvszemle*, 132. évf. 2016. 4. sz. 479–489. p.
18. A tanulmány rövidebb formája megjelent: KNAPP Éva: *Egy ismeretlen mariánus ferences könyvtár a 18. században = Monographia. Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*. Szerk. Nyerges Judit, Verók Attila, Zvara Edina. Budapest, Kossuth Kiadó, cop. 2016. 385–404. p.
19. *Statua constitutiones et decreta Provinciae S. Mariae Hungariae Ordinis Minorum Strictioris observantiae in capitulo Provinciali Posonii ...die 18. Junii Anno 1730.... Posonii, typ. J. p. Royer, [1730]*.
20. *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon*. Ferences

- könyvtárak. 1681–1750. Sajtó alá rend. Zvara Edina. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2008.
21. Katolikus intézményi...i. m. 17–43. p.
 22. KNAPP Éva: Ismeretlen nagyszombati nyomtatványok (1661, [1745 körül], 1758) = Magyar Könyvszemle, 130. évf. 2014. 2. sz. 281–287. p. ; KNAPP Éva: Ismeretlen 18. századi magyarországi nyomtatványok = Magyar Könyvszemle, 131. évf. 2015. 3. sz. 337–348. p.; KNAPP Éva: Ismeretlen 18. századi magyarországi nyomtatványok [3.] = Magyar Könyvszemle, 133. évf. 2017. 2. sz. 237–245. p.; KNAPP Éva: A történeti könyvállományok bővülési lehetősége –1800 előtti ismeretlen nyomtatványok azonosítása = Könyvtári Figyelő, 23. (60.) évf. 2014. 2. sz. 167–172. p.
 23. Magyarország bibliographiája, 1712–1860 = Bibliographia Hungariae 1712–1860. Összeáll. Petrik Géza ; Budapest, OSZK, 1968–. 9., Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712–1860. c. művéhez. 1701–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok = Additamenta ad opus Géza Petrik Bibliographia Hungariae 1712–1860. Catalogus librorum annis 1701–1800 in Hungaria (alibique lingua Hungarica) editorum. Összeáll. szerk. Kovács Eszter, V. Ecsedy Judit. 2017. 44., 183., 306., 336. p.
 24. KNAPP Éva: „A Lói Tanács Zabolázója” I. Berei Farkas András vándorköltő élete és munkássága; II. Berei Farkas András munkáinak bibliográfiája; III. Berei Farkas András vándorköltő társadalmi kapcsolatai és irodalmi elhelyezése. Mutatók és javítások. Zebegény, Borda Antikvárium, 2007–2009. I. 261 p., II. 209 p., III. 73 p.
 25. Első megjelenés: Doromb. Közköltészeti tanulmányok 1. Szerk. Csörsz Rumen István. Bp., Reciti, 2012. 195–202.
 26. A tanulmányban közölt negyven kötet két közleményben látott napvilágot: KNAPP Éva: A budapesti Egyetemi Könyvtár 1635 előtti ősállományának újabb húsz kötete = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei XVI. Szerk. Szőgi László. Budapest, Budapesti Egyetemi Könyvtár, 2014. 55–103. p.; KNAPP Éva: A budapesti Egyetemi Könyvtár 1635 előtti ősállományának újabb kötetei, II. = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei XVII. Szerk. Knapp Éva. Budapest, Budapesti Egyetemi Könyvtár, 2018. 150–190. p.
 27. Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig. II. Nagyszombat 1632–1690. Sajtó alá rend. Farkas Gábor Farkas. Szeged, Scriptum Kft., 1997. (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 17/2.)
 28. FARKAS Gábor Farkas: A nagyszombati egyetemi könyvtár az alapításkor. Budapest-Szeged, Országos Széchényi Könyvtár- Scriptum Rt., 2001. (A Kárpát-medence koraújkori könyvtárai 3.)
 29. KNAPP Éva: Módszertani megjegyzések a Budapesti Egyetemi Könyvtár Bibliotheca Antiquissima különgyűjteményének rekonstrukciójához = Magyar Könyvszemle, 113. évf. 1997. 2. sz. 232–238. p.
 30. Magyar Könyvszemle, 129. 2013. 3. sz. 362–364. p.
 31. KNAPP Éva: Ismeretlen források Otrokocsi Főris Ferenc katolizálásának kérdéséhez = Magyar Könyvszemle, 122. 2006. 2. sz. 201–217. p.
 32. BUJTÁS László Zsigmond: Otrokocsi Főris Ferenc hollandiai könyvajándékozásainak nyomában = Egyháztörténeti Szemle, 19. évf. 2018. 1. sz. 127–134. p.
 33. Magyar Könyvszemle, 129. évf. 2013. 1. sz. 99–105. p.
 34. FALLENBÜCHL Ferenc: Otrokocsi Főris Ferencz élete és irodalmi működése. Esztergom, 1899. 47. p.
 35. KNAPP, i. m. 6. jegyzet, 205. p.
 36. <http://www.eruditio.hu/lectio/mokka-r>. [2019. február 24.]
 37. http://www.bibliotheca.hu/possessores/143_otrokocsi.htm [2019. február 24.]
 38. KNAPP Éva: A 450 éves Egyetemi Könyvtár könyvtárosai a jezsuita korszakban (1561–1773) = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei. Bp. ELTE Egyetemi Könyvtár, 2011. 111–142. p.
 39. DÜMMERTH Dezső: Az Egyetemi Könyvtár személyzete 1597–1961. Bp. 1965. Kézirat. Lelőhely: Budapesti Egyetemi Könyvtár, Kézirattár
 40. BAKOS József: Az Egyetemi Könyvtár vezetői 1597–2008 között = Az Egyetemi Könyvtár története és gyűjteményei. Szerk. Szőgi László. Bp. ELTE Eötvös Kiadó, 2008. 257–290. p.

KÖNYVTÁRI INTÉZET

Könyvtártudományi Szakkönyvtár

1014 Budapest, Szent György tér 4–6.

Levélcím: 1827 Budapest, (Budavári Palota F épület)

Telefon: 224–3795 (szerkesztőség),
224–3725 (tájékoztatás)

Hol keresse a hálózaton számítógépes szolgáltatásainkat?

— 2019. április —

(Az URL-ek esetleges változásairól folyamatosan hírt adunk)

a Könyvtári Intézet

honlapja:

<http://ki.oszk.hu>

a szakkönyvtár honlapja:

<http://ki.oszk.hu/konyvtar>

az online katalógus (LibriVision):

<http://nektar.oszk.hu>

könyvtárközi kölcsönzés, dokumentum-szolgáltatás:

kszk@oszk.hu

Könyvtári Figyelő:

<http://ki.oszk.hu/kf>

HUMANUS adatházis:

[http://www.oszk.hu/humanus/
konyvtartud/konyveskonyvtartud.html](http://www.oszk.hu/humanus/konyvtartud/konyveskonyvtartud.html)

ProQuest Library Science adatházis

(helyben használható)

EPA-HUMANUS-MATARKA

közös kereső:

<http://ehm.ek.szte.hu/ehm>

Könyvtár- és információ-tudomány

Általános kérdések

1/2019

AUDUNSON, Ragnar Andreas: Do we need a new approach to library and information science?. – Bibliogr. In: Bibliothek. – 42. (2018) 2., p. 357-362.

Res. német nyelven

Szükség van-e a könyvtár- és információtudomány új megközelítésére?

Feladatkör; Információs társadalom; Könyvtárosi hivatás; Könyvtárosképzés, dokumentálóképzés; Könyvtártudomány; Társadalmi követelmények

A könyvtár- és információtudomány két oldalról is jelentős nyomás alá került. Egyfelől idézhető *Dave Nicholas* állítása, miszerint a digitális korban egyre kevésbé van szükség közvetítőkre a tartalmak és a használók között – ez azon a tapasztalaton alapul, hogy sokan könyvtáros segítsége nélkül is képesek eligazodni az elektronikus tartalmak között. A másik oldalról nyomást jelent, hogy egyre több nem könyvtáros végzettségű munkatárs dolgozik a könyvtárakban – ez különösen a skandináv országokban jellemző. A kettős szorítás két trendben gyökerezik. Az első oka a digitalizálás, a másodiké az, hogy a könyvtárak egyre inkább közösségi térként értelmezik magukat, ahol egyesek alkalmasabbnak tartanak nem könyvtáros végzettségű munkatársakat.

A szerző három pont mellett érvel:

1. Jóllehet sok információ érhető el online, a releváns tartalmak megtalálása messze nem triviális feladat, különösen az olyan, a kutatást és a gyakorlatot naprakész ismeretekre alapozó területeken, mint például az orvostudomány.
2. A „közösségi tér”-funkció a könyvtáros szakma százéves hagyományai-ban gyökerezik.
3. Ami alapvető újdonságot jelent, az az, hogy a könyvtárak és könyvtárosok szerepe elszakadt a fizikai térben történő szolgáltatás kötöttségeitől.

A könyvtár- és információtudomány egy szakmához kötött, a gyakorlati alkalmazást célzó diszciplína, akárcsak a pedagógia vagy az egészségtudomány, azaz meghatározott jellemzőkkel bír, amelyek mindegyike maga is kérdéseket vet fel. Ilyen jellemző a multidiszciplinaritás – de megváltoztak-e a központinak tartott ismeretek? A szakmába való belépés előfeltétele a megfelelő tanulmányok teljesítése – vajon ez is megkérdőjeleződik a jövőben? A szakma egy intézményrendszerhez kötött, amely, hogyha nem alkalmazkodik a társadalmi változásokhoz, elveszíti relevanciáját – a könyvtár- és információtudomány is ez a helyzet? A képzésben tanultak egy része időről időre elavulttá válik – mely ismeretek időtállóak és melyek efemer jellegűek? A képzésben jelen vannak konkrét eszközökhöz, technikai megoldásokhoz kapcsolódó ismeretek is, ám legalább ilyen fontos a szakmai hivatástudat és etika – mit jelent mindez a könyvtárosképzés és a könyvtár- és információtudomány szemszögéből?

A legtöbb használó úgy érzi ugyan, hogy képes kielégíteni az információs igényeit a weben, de ez jellemzően csak a legegyszerűbb keresésekre vonatkozik. Kutatások alapján elmondható, hogy a digitális bennszülöttek velük született információkeresési képessége pusztán legenda. Ezek ugyanolyan tanult készségek, mint bármely más, a mindennapi boldoguláshoz szükséges ismeret – tehát továbbra is szükség van közvetítőkre az információs univerzum és az emberek között.

A könyvtárak fontos terei a demokratikus párbeszédnek és a nyilvános szférának. Ez a szerep a közkönyvtárak kialakulásának kezdetétől jelen van, és manapság már nem korlátozódik kizárólag a közkönyvtárak világára. A nyílt hozzáférés mozgalma, a tanulás, tudásmegosztás támogatása mind-mind ennek a társadalmi küldetésnek a részei. A könyvtároshallgatókat meg kell ismertetnünk ezekkel a kihívásokkal, hogy képesek legyenek az intézményrendszernek ezt a szerepét kiteljesíteni, amihez a könyvtári gyűjtemény jelenti az eszközt.

A konklúzió a fentiek alapján:

1. A hagyományos könyvtárosi készségek – mint a releváns információ azonosítása vagy a források értékelése – nem elavultak.
2. A könyvtárak és könyvtárosok szerepe meghatározó jelentőségű a fenntartható nyilvános szféra megteremtésében, amire a képzésnek is fel kell készítenie a hallgatókat.
3. A képzésben nemcsak a szakmai ismereteket és készségeket kell átadni, hanem a szakma önértel-

mezését is, amely mélyebb, történeti kontextusba képes helyezni a jelen kihívásait.

4. A digitalizálás felszabadította a könyvtárosokat a szolgáltatások térbeli kötöttségei alól, ami megteremtette annak a lehetőségét, hogy a szakma küldetésére összpontosítsunk.

(Tóth Máté)

Terminológia

2/2019

CAO, Gaohui – LIANG, Mengli – LI, Xuguang: How to make the library smart? : The conceptualization of the smart library. – Bibliogr. In: The electronic library. – 36. (2018) 5., p. 811-825.

Hogyan lehet okos egy könyvtár? Az „okos könyvtár” fogalmának körvonalazása

Adatfeldolgozás; Igény; Információtechnológia; Jövő könyvtára; Mesterséges intelligencia; Személyzet; Szolgáltatások; Terminológia

A könyvtárak napjainkban egyszerre szembesülnek a gyors technológiai változásokkal, az adatok mennyiségének ugrásszerű növekedésével és az egyre sokrétűbb használói igényekkel. Hogy választ adjon ezekre a kihívásokra, számos könyvtár állt elő új technológiák bevezetésével az elmúlt két évtizedben, ám a szakirodalomban nem alakult ki konszenzus arra nézve, mit is nevezhetünk „okos könyvtárnak”.

A terminológiai zűrzavar tisztázásához érdemes az „okos” jelzőből kiindulni, amely a marketingszakmában a használó-központúságot és a használói igényekhez való alkalmazkodást vonja maga után, a technológiai szektorban pedig a számítási folyamatok önálló (automatikus) konfigurációját, javítását és optimalizálását jelenti. A szerzők sorra veszik a szakirodalomban rokon értelmű fogalomként felbukkanó *digitális könyvtár*, *intelligens könyvtár*, *hibrid könyvtár*, „*blended*” *könyvtár*, „*mindenütt jelenvaló*” *könyvtár*, illetve *mobil könyvtár* meghatározásait is. Ezek első csoportja a technológiai dimenzióra összpontosít (digitális könyvtár: a digitális formátumú képi, szöveges és multimédia dokumentumok állnak a középpontban; intelligens könyvtár: alkalmazkodóképesség, interaktivitás, szó szerinti helyett az átvitt értelem megragadása a cél; hibrid

könyvtár: egyesíti a nyomtatott és elektronikus médiumokat), a második csoport a szolgáltatások oldala felől közelít („blended” könyvtár: a könyvtári tér, a szolgáltatások és a technológia fúziója; „mindenütt jelenvaló” könyvtár: bárhol, bármikor elérhető, nyitott, többnyelvű, globális), végül a harmadik csoport a használóra és a használói igényekre épül (mobil könyvtár: szolgáltatásai többféle mobil eszközről is elérhetők, a mobilalkalmazások és platformok technológiai környezetéhez alkalmazkodik).

Az „okos könyvtár” holisztikus megközelítése számos fenti jellemzőt magába olvaszt, s a szerzők meghatározása szerint három fő tényező összessége alkotja: okos technológia, okos szolgáltatások és okos emberek. Jelen tanulmányban ezeket járják körül, és adnak egyúttal útmutatást stratégiai megvalósításukhoz.

Az *okos technológia* azokat a legújabb megoldásokat fogja össze, melyek a mobil technológiához, az intelligens adatfeldolgozáshoz és a felhőalapú rendszerekhez kötődnek. Az okos technológiáknak három, egymásra épülő réteget különíthetjük el: a különböző jeladók és szenzorok (viselhető technológia, RFID, iBeacon eszközök, kamerák stb.) képezik az „okos könyvtár” technológiai alapját, amelyek képesek a tárgyak (könyvek) és az emberek mozgását, viselkedését nyomon követni; mindegyik egy nagy számítókapacitással bíró adatelemző rendszer épül (mesterséges intelligencia, felhőalapú számítástechnika, adatbányászat), amely képes a felhasználói igények előrejelzésére a viselkedési mintázatok alapján; végül egy kommunikációs réteg következik, amely az interfészek kialakítását jelenti (mobiltechnológia, virtuális valóság, automatizált tájékoztatás/*information push*).

Az *okos szolgáltatások* egyfelől arra irányulnak, hogy a használók valós idejű igényeit kiszolgálják a fenti elemzések alapján, másfelől precízen szabályozott fizikai körülményeket (pl. hőmérséklet, tűzvédelem stb.) teremtsenek, továbbá elősegítsék a részvételt olyan tevékenységekben, melyek a használók kikapcsolódását és önképzését szolgálják, igazi közösségi teret hozva létre.

Végezetül nincs „okos könyvtár” *okos emberek* nélkül, ideértve a használókat és a könyvtárosokat is. Az előbbiek tekintetében az új használók, a sürgősen információt keresők és a visszatérő használók számára kell célzott szolgáltatásokat kialakítani (könyvtáris-mertetők, gamifikáció, mikroblogok, monitorozott ügyfélszolgálat, GyIK, gyorstájékoztató oldalak). Ami pedig a könyvtárosokat illeti, a kulcsszó az

élethosszig tartó tanulás, a szakmai tapasztalatcsere, a kreativitás és a nyitottság: képesnek kell lennünk arra, hogy a legújabb technológiákat elsajátítsuk és át tudjuk adni ismereteinket a használóinknak is.

Az „okos könyvtár” fogalma tehát a technológiai, szolgáltatásbeli és emberi dimenzió kölcsönösen összefüggő, organikus rendszerét jelenti, melynek hajtóerejét a használói igények biztosítják. Több, mint a digitális, az intelligens, a hibrid, a „blended”, a „mindenütt jelenvaló” vagy a mobil könyvtár, hiszen a Big Data technológiák és az ezekből következő szolgáltatások révén „szintet lépett”: már nemcsak számítógépekkel, hanem mesterséges intelligenciával, okos eszközökkel, virtuális valósággal dolgozik, és a hatalmas adatmennyiségek elemzésével képessé válik a valós idejű igények dinamikus követésére és előrejelzésre is, mindezek mellett pedig figyelembe veszi az emberi tényezőt is és lehetőséget ad az élethosszig tartó tanulásra. Az „okos könyvtár” ezért a könyvtárak jövőbeli fejlődésének útját jelenti, és mind elméleti megközelítése, mind gyakorlati megvalósításai további kutatásokat érdemelnek.

(Szabó Piroska)

Lásd még 33

Történet

3/2019

GRANATA, Giovanna: Tra autonomia e centralismo : Renato Papò e le biblioteche popolari in Sardegna (1947–1954). – Bibliogr. In: AIB studi. – 58. (2018) 2., p. 241–255.

Res. angol nyelven

Autonómia és központosítás között: Renato Papò és a szardíniai népkönyvtárak (1947–1954)

Konferencia -nemzeti; Könyvtárpolitika; Könyvtártörténet -nemzeti; Könyvtárügy története; Közzétett könyvtár; Közzétett könyvtár; Népkönyvtár

Szardínia könyvtárügyére Luigi Balsamo irányította a figyelmet az 1960-as években betöltött helyi könyvtári főfelügyelősége idején, állami beavatkozást sürgetve. A többi dél-olaszországi régióhoz hasonlóan a szigeten nagyon gyenge volt a könyvtári hálózat: Balsamo számításai szerint, ha a ténylegesen működő intézményeket tekintjük, ekkor 350 településre

2 állami, 22 községi (önkormányzati) és 20–25 népkönyvtár jutott. (Ma Szardínián 388 önkormányzati közkönyvtárat és 20 területi könyvtári rendszert találunk.) A megkésett fejlődés megértéséhez érdemes visszamenni a II. világháború utáni időszakig, amikor Renato Papò látta el az itteni könyvtári főfelügyelői tisztséget (*Soprintendenza bibliografica*).

A népkönyvtárak sajátos helyet foglaltak el a háború utáni könyvtári diskurzusban: a szocialista, anarchista vagy katolikus ideológiai gyökerű intézmények egy-egy képviselték a közelmúlt fasizmusának népnevelő örökségét, illetve tűntek fel elavult színben a közkönyvtár (*public library*) modernebb koncepciójához képest. Ám kétségtelen, hogy legalább léteztek: Papò 1948-ban publikált adatgyűjtése szerint Szardínián elenyésző számú községi (önkormányzati) könyvtár és közel 220 népkönyvtár működött, úgy-ahogy, elsősorban általános iskolai tanítók irányítása alatt. A ritkán lakott, elmaradott térségekben a szegénység és az analfabetizmus miatt égető szükség volt az alacsonyabb státuszú rétegek kultúrához juttatására, ezért Papò szövetségeseket kívánt keresni egy alulról szerveződő, a népkönyvtárakra alapozó könyvtárfejlesztéshez. A népkönyvtárakat nem a régi erudíció hagyományával és nem a modern közkönyvtárakkal szembehelyezkedve értelmezte, hanem a periféria, a kisközségek kifejeződéseiként. Konferenciákat szervezett a régióban, melyeken a helyi előljárók, az oktatásban dolgozók és az AIB (Olasz Könyvtárak Egyesülete) helyi szervezetének tagjai is részt vettek. Ezek közül az elsőt 1948-ban rendezték Milisben, s azzal a végszóval zárult, hogy minden településen legyen a közt szolgáló népkönyvtár, emellett szorgalmazták a könyvtárak együttműködését és a könyvtárközi kölcsönzést, a szolgáltatások biztosítását pedig az általános iskolai tanítókra ruházták volna. Ugyanis Szardínián ekkor nem igazán találunk könyvtárosokat, csak tanítókat az analfabetizmus elleni harc „első vonalaiban”. (Népiskola és népkönyvtár, oktatásügy és könyvtárügy összekapcsolásának kérdése a szintén 1948-as palermói kongresszuson is felmerült lehetséges megoldásként arra az ellentmondásra, amely a közkönyvtári hálózat központosított kiépítése és a forrásoknak a már létező, de elavult népkönyvtárakra való költsége között feszült.) Az 1950-ben rendezett második szárd konferencián további célul tűzték ki, hogy a regionális szardíniai kormány – melynek autonóm státuszát az 1948-as olasz alkotmány mondta ki – koordinálásával létre kell hozni egy szervezetet, amely összefogja, fenntartja és fejleszti az iskolai és népkönyvtárakat, a helyiség elvét és a helyi igényeket

maximálisan tiszteletben tartva. Problémát jelentett, hogy a Régió csak az önkormányzati könyvtárak ügyében volt illetékes, a népkönyvtárak azonban nem ebbe a körbe tartoztak, ezért napirendre került egy törvénymódosítás igénye, mely szerint a Régió vegye fenntartásába azon népkönyvtárakat, melyek nyilvánosak, katalógussal és leltárral rendelkeznek, van állandó székhelyük és felelős könyvtárosuk. Sajnálatos módon ez a törvénymódosítás végül nem lépett hatályba, és az ekkor már több mint 500 népkönyvtár továbbra is széttagoltan működött.

1953-ban az AIB Cagliariiban rendezett kongresszusán fogalmazódott meg a *Servizio nazionale di lettura*, azaz „nemzeti olvasási szolgálat” helyi kölcsönzési hálózatokra vonatkozó javaslata, amely a tartományi (megyei) szinten megszervezendő könyvtári rendszer legkisebb egységeire irányult. Noha ez a fejlesztési terv [melyben a körzeti könyvtári rendszer olasz megfelelőjét fedezhetjük fel – a ref.] ugyancsak az elmaradott településekre koncentrált, miniszteri szintű szorgalmazása zavart okozott Szardínián a különböző közigazgatási szintek hatáskörének kérdése miatt, megakasztva az eddigi, alulról szerveződő kezdeményezéseket. (A népkönyvtárakban vagy azoktól függetlenül létesüljenek ezek a kölcsönzőpontok? Kinek a fenntartásában?)

Renato Papòt a szardíniai főfelügyelői poszton Alberto Guarino, majd Luigi Balsamo követte, aki működése során újra felmérte a sziget könyvtárainak helyzetét – kétségszemen vonva az elődei által összeállított statisztikákat –, majd hozzálátott a könyvtári kölcsönzőpontok hálózatának központosított megszervezéséhez. Ezzel Szardínia könyvtárügye számára új fázis kezdődött: az autonómia és a regionális megoldások helyett az igazodás az országos könyvtárpolitikához. A szakmai diskurzusban lévő ellentét a népkönyvtárak és a közkönyvtárak között nyugvópontra jutott, ám a valóságban a helyzet csak az 1970-es évekre oldódott meg az állami szerepöröknek a régiókra való átruházásával.

(Szabó Piroska)

Lásd még 9, 13, 14, 35

Kutatás

Lásd 1

Könyvtár- és tájékoztatásügy

Általános kérdések

4/2019

SOKOLOV, A. V.: Smysl bibliotečnoj professii v sovremennoj Rossii. – Bibliogr. In: Naučnye i tehničeskije biblioteki. – (2018) 5., p. 5-13.

A könyvtárosi szakma értelme a mai Oroszországban

Könyvtár; Könyvtárosi hivatás

A tudományos szakirodalomban elterjedt a hír a könyvtárak és a könyvtáros szakma közeljövőbeli eltűnéséről. 2015-ben két tekintélyes orosz tudományos kutatóintézet összeállította és kiadta *Az új szakmák atlaszát*, melynek elkészítésében 25 gazdasági területről 2500 oroszországi és külföldi szakértő vett részt. A kiadvány első része az új szakmákat tartalmazza, a második pedig azokat, amelyeket a következő húsz évben robotok, szoftverek stb. foglalkoztatnak helyettesíteni. Ez utóbbiak között szerepel a könyvtáros és a levéltáros is – feleslegessé válásuk magyarázata egyszerű: a könyvtárak és levéltárak digitalizálásának, az információ 24/7 üzemmódú elérésének köszönhetően a munkát intelligens robotok fogják végezni. Ennek következtében a könyvtári-információs oktatási intézmények feladatát a könyvtári robottechnika tömeges előállításához szükséges futószalagok fogják ellátni. Az információs társadalom 2017–2030-ra szóló fejlesztési stratégiájának megvalósítására 2017 júliusában elfogadott kormányrendelet jóváhagyta *Az Oroszországi Föderáció digitális gazdasága* nevű programot, amelynek célja a tudástársadalom fejlesztése, a jólét és az életminőség javítása a digitális technológiával előállított áruk és szolgáltatások elérhetővé tételével, valamint a digitális írástudás és a biztonság növelése.

A műszaki beállítottságú emberek nem értik a könyvtárügy lényegét, aminek okai a következők:

1. Rendszerül azonosítják a könyvtárak rendeltetését és értelmét. A könyvtárnak mint a dokumentumalapú kommunikáció intézményének a rendeltetése részben a könnyen algoritmizálható és idővel robotokkal helyettesíthető technológiai funkciók (gyarapítás, feldolgozás, tárolás stb.) ellátása (erre

példa a Nemzeti Elektronikus Könyvtár). A könyvtár létjogosultságát igazoló feladata azonban az írásbeliség előtti korból a civilizált társadalomba való átmenet biztosítása volt, azaz a társadalom emberivé tétele (humanizálása).

2. Szerintük a digitális gazdaságban a könyvtári szakértelmiségre nem lesz szükség. A könyvtári intelligencia társadalmi-etikai fogalom, de nem vonatkozhat minden könyvtárosra. A helyes meghatározás: a könyvtári intelligencia a személyiség olyan integrált tulajdonsága, amely tartalmazza a bölcsészettudományi ismereteket és a könyvkultúrát, a kreativitást és az alkotóképességet, a humanista etikai önmeghatározást. Mindez a robotokra nehezen alkalmazható. A humánus értelme az emberek közötti párbeszédben valósul meg, amit az automatizált szolgáltatás nem tud helyettesíteni.
3. Nooszféra vagy nekroszféra? Az Állami Dumában 2018 februárjában, a kulturális szféra digitalizálásáról tartott meghallgatáson a képviselők arra jutottak, hogy a digitalizáció elengedhetetlen a morális, felelősségteljes, önállóan gondolkodó, alkotó ember minőségileg új, a nooszférában (a tudat világában) élő modelljének a kialakításához; eközben az emberiséget ökológiai katasztrófa fenyegeti. A nooszféra és a nekroszféra (az élettelen anyag) közötti választás a mai értelmiség kezében van. A Google műszaki igazgatója, Raymond Kurzweil futurologus és mesterségesintelligencia-kutató szerint 2044-ben a nem-biológiai intellektus milliárdszorosa lesz a biológiaiainak, 2045-ben pedig beérik a technológiai szingularitás, a Föld egy óriási számítógéppé válik. A nooszféra emberének kialakítása pedagógiai feladat, és nem politikai vagy biológiai. A kulturális-történelmi fejlődés során az embereket a „humánus” (egyházi, közművelődési, dokumentumalapú) intézmények alakították, amihez a 20. században az információs szféra csatlakozott; a folyamatban a könyvtáraknak központi helyük van.

A szerző következtetése: a mai Oroszországban a könyvtáros szakma értelme/lényege a digitális gazdaság humanizálása.

(Viszocsekné Péteri Éva)

Lásd még 2

5/2019

BORN, Christian – HENKEL, Maria – MAINKA, Agnes: How public libraries are keeping pace with the times : core services of libraries in informational world cities. – Bibliogr. In: Libri. – 68. (2018) 3., p. 181-203.

Hogyan tartják a lépést a közkönyvtárak a változó társadalommal? Könyvtárak és alapvető szolgáltatásaik az információs világvárosokban

Feladatkör; Felmérés; Információs társadalom; Nemzetközi helyzetkép; Szolgáltatások; Társadalmi követelmények; Városi könyvtár

A tanulmány szerzői a könyvtárak szerepének változását kívánták nyomon követni azért, hogy megismételték Mainka [et al.] 2013-ban publikált kutatását az információs világvárosok könyvtárai által nyújtott szolgáltatásokról. A 2015-ben folytatott felmérés ugyanazoknak a városoknak a közkönyvtáraiban vette sorra ugyanazoknak a szolgáltatásoknak a meglétét vagy hiányát, végül egy súlyozott pontrendszer alapján rangsort állított fel az intézmények között. Az eredmények kiegészítésére személyes megfigyelések és könyvtárosokkal folytatott interjúk szolgáltak.

Visszautalva az előző kutatásra, tisztázásra szorult, mit nevezünk információs világvárosnak. A világvárosoknak számító nagyvárosoknak a „kreatív város”, a „digitális város”, az „okos város” vagy a „tudásváros” kritériumainak is eleget kell tenniük – e szempontoknak 31 város felelt meg 4 kontinens 20 országából. E városok közkönyvtárainak szolgáltatásait a kutatáshoz a honlapok vizsgálatával, illetve e-mailben történő megkeresésekkel térképezték fel.

Az információs világvárosok digitális infrastruktúrájának a közkönyvtár is szerves része, elsősorban az internet-hozzáférést és a wifit értve ez alatt, de a közkönyvtárak ideális esetben a város kreatív életének is a vérkeringésébe tartoznak, emellett maga a (zöld) könyvtáráépület is a város épített környezetének meghatározó eleme. A digitális szolgáltatásokkal a közkönyvtár „mindenütt jelenvalóan” épülhet be a városlakók életébe, míg fizikai jelenlétével „helyteremtő” funkciót is elláthat, teret adva a közösségeknek.

A felméréshez külön vizsgálták egy előre meghatározott lista alapján a digitális könyvtári szolgáltatásokat és a fizikai könyvtár szolgáltatásait. Az információs világvárosok könyvtárainak értékelhető mintája

29 elemből állt. Ami a digitális forrásokat illeti, az eredmények szerint a vizsgált könyvtárak 100%-a rendelkezett online katalógussal, 93%-uk biztosított hozzáférést e-könyvekhez, 79%-uk pedig e-folyóiratokhoz. Kiemelhető, hogy az összes vizsgált észak-amerikai könyvtár az e-források teljes skáláját tette elérhetővé (adatbázisok, hangoskönyvek, zene, saját digitalizálású különgyűjtemények stb.). Az összes könyvtár működtetett virtuális referenz szolgáltatást, melynek leggyakoribb formája az e-mail (86%), legritkább az SMS volt (14%) – a Skype adta lehetőségekkel pedig egyik könyvtár sem élt. Minden vizsgált könyvtár jelen volt a közösségi médiában: a Facebookot a könyvtárak 93%-a, a Twittert vagy a Sina Weibót 83%-uk, a YouTube-ot 62%-uk használta, ez utóbbit kétszer annyian, mint 2013-ban. Mobilalkalmazásokat a könyvtárak közel fele kínált, leggyakrabban az online katalógus és a felhasználói fiókok kezelésére.

A könyvtárak fizikai szolgáltatásai közül a gyerekeknek biztosított terek voltak a leggyakoribbak (97%), ezt követték a találkozóhelyek és a tanulóterek, végül a moduláris munkaállomások, emellett a könyvtárak több mint felében volt büfé vagy kávézó. Az összes felsorolt szolgáltatást egyaránt nyújtotta az amszterdami, a pekingi, a hongkongi és a montreali városi könyvtár. Alkotóterek (*makerspaces*) a vizsgált könyvtárak 41%-ában működtek, leggyakrabban az észak-amerikai könyvtárakban. A wifi ma már alapszolgáltatásnak számít: a könyvtárak 100%-a biztosította a területén, míg az RFID technológiát csak 59%-uk vezette be, amely szám nem változott a 2013-as adatokhoz képest.

Összesítve a felmérés eredményeit, az első négy helyen észak-amerikai világvárosok könyvtárai végeztek (Toronto, San Francisco, Chicago, Vancouver), míg az utolsó helyeken, közel feleannyi pontszámmal, ázsiai könyvtárakat találunk (Szöul, Tokió, Dubaj).

A kutatást személyes interjúkkal és helyszíni te-repmunkával egészítették ki. A szerzők nem tudtak minden könyvtárat ilyen módon elérni, ezért az eredmények csak a trendek kirajzolására alkalmasak. A könyvtárak fizikai tereiben a találkozások és az alkotás egyre fontosabb szerepet játszanak, például lehet erre egy helyi rádióállomás működtetése (Amszterdam), könyvírás és illusztrálás (Toronto), kötés-kézimunkázás (Los Angeles), vagy „inspiráció labor” és „digitális médialabor” biztosítása vállalkozások számára (Vancouver). Tendencia a könyvek számának csökkenése a közösségi terek javára, bár

a kínai könyvtárakban ez nem figyelhető meg. Az információs világvárosok nyitottsága a használók könyvtári fejlesztésekbe való bevonásában is tükröződik (*open innovation*). Végezetül minden vizsgált könyvtár felismerte az információs műveltség fontosságát és a könyvtárak kötelezettségeit ezen a téren: oktatási anyagokkal, útmutatókkal, hagyományos és e-learning kurzusokkal, valamint személyes segítségnyújtással támogatják használók készségeinek fejlődését. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a közkönyvtárakban elsősorban az alapszintű felhasználói ismeretek átadására van igény (mobilalkalmazások, táblagépek, e-könyvek használata, e-mail beállítások stb.).

Összegezve az eddigieket, elmondható, hogy az információs világvárosok könyvtárai az előző felméréshez képest bővítették szolgáltatásaik kínálatát, továbbá az interjúk és a személyes látogatások révén megerősítést nyert, hogy igyekeznek új szerepeket felvenni a fizikai térben végzett közösségi tevékenységek támogatásával és az információs műveltségi képzettségekkel. Mindennek köszönhetően a könyvtárak sikeresen növelték az információs világvárosok közhasznú infrastruktúrájában játszott szerepüket.

(Szabó Piroska)

Lásd még 14, 28, 70

Nemzeti könyvtárügy

Lásd 6, 10, 11, 12, 62, 67

Központi szolgáltatások

6/2019

STEEN-HANSEN, Michel: Kan kulturstatistik være fremadrettet? In: Danmarks biblioteker. – 22. (2018) 6., p. 6-7.

Lehet előreutató a kulturális statisztika?

Állomány használata; Elektronikus dokumentum; Közművelődési könyvtár; Rendezvény; Statisztika

A Dán Kulturális Minisztérium és a Dán Statisztikai Hivatal a teljes kulturális terület statisztikai adatszolgáltatását át kívánja formálni, az érintett intézményi kör képviselőivel együttműködve. Az alapelveket

2019 folyamán fektetik le. A könyvtári szférában át akarnak térni az ún. regisztrációalapú statisztikára, melyhez anonimizált formában rögzítik a használók különféle személyes adatait (pl. lakhely, életkor, végzettség), valamint a könyvtári szolgáltatásokhoz kötődő, a fizikai és a virtuális könyvtári térben való kultúrafogyasztási szokásaikat. Azt remélik, hogy a kultúrafogyasztásról és a könyvtárhasználókról begyűjtött, az eddiginél sokkal többféle adatforrás alapos, széles körű feldolgozása jobban tervezhetővé teszi a jövőben az intézmények által nyújtott szolgáltatásokat, illetve azok költségvetési hátterét. A rendszer újabb adalékokkal szolgálhat arra, miként nézzen ki a jövő könyvtára, milyen fejlesztési irányokban érdemes gondolkodni a tényleges adatokból leszűrhető tapasztalatokra támaszkodva. A másik fő cél, hogy az eddiginél sokrétűbb adatforrások révén összevethetők legyenek egymással a nonprofit és a kereskedelmi kultúrafogyasztás jellemzői is.

Az előző adatszolgáltatásokból kiderült, hogy már megbízhatóan mérhetők a különféle digitális könyvtári szolgáltatások használati mutatói (pl. e-könyvek, e-periodikumok használata). Egyre pontosabb kép rajzolódik ki arról, hogy mennyire éri meg a digitális szolgáltatásfejlesztésbe fektetett energia és anyagi ráfordítás. Ezeket az eredményeket a jövőben össze kellene vetni a könyvtár fizikai tereinek használati mutatóival, ugyanis a közkönyvtárak jelentős fejlesztéseket hajtottak végre a saját épületeikben. Az egyik legnagyobb kihívás a társadalmi hasznosság statisztikai felmérése. Az intézmények számos sokszínű rendezvénynek adnak otthont (pl. vitakörök, olvasói klubok, ismeretterjesztő rendezvények, írói estek, „kreatív írás”-workshopok), ezeknek a nyomon követése, értékelése azonban eddig csupán részlegesen, csekély hatékonysággal valósult meg. Az összetett szolgáltatási környezetnek a maga valóságában kell leképeződnie az adatszolgáltatás során is. Az átfogóbb, minden használói tevékenységet regisztráló statisztikai rendszer ezen a téren is látványos előrelépést jelenthet.

(Németh Márton)

7/2019

STOKLASOVÁ, Bohdana–ŽABIČKA, Petr–ŽABIČKOVÁ, Petra: Portál Knihovny.cz v roce 2018 In: Čtenář. – 70. (2018) 4., p. 136-139.

A cseh könyvtári portál 2018-ban

Együttműködés -belföldi; Gépi információkeresési rendszer; Központi szolgáltatások; Online katalógus; Portál; Szoftver

A cseh könyvtárak portálja (<https://www.knihovny.cz>) egységes hozzáférést biztosít a cseh és morva könyvtárakhoz bárhol, bármikor, bárki számára. Modern technológiájával képes helyettesíteni az Egységes Információs Portált (JIB), 2018 után pedig a két, alapjaiban hasonló rendszer összevonására is sor kerül. Mindkét portálszolgáltatás hasonló feladatokat lát el, ráadásul ugyanabból a forrásból finanszírozzák őket (VISK8/B), ezért a jövőben a JIB helyébe a cseh könyvtári portál lép.

A cseh könyvtári portál 2018-ig történt fejlesztésével funkcionális és stabil szolgáltatás jött létre, amely egy helyen kínálja a csatlakozott könyvtárak gyűjteményeit és más információszolgáltatásokat. A 22 alapító könyvtárhoz folyamatosan további könyvtárak társulnak, jelenleg 24 könyvtár és 14 egyéb intézmény érhető el a portálon keresztül, 4 könyvtár csatlakozása folyamatban van, 32 könyvtár pedig a csatlakozás előkészítési fázisába jutott. (A könyvtáraknak elő kell készíteniük rendszereiket, ami sokszor hónapokig vagy egy évig is eltarthat, jöllehet az utóbbi időszakban felgyorsították a folyamatot.) Mivel az első körben a legnagyobb és legjelentősebb cseh könyvtárak kapcsolódtak be, így mintegy 14 millió dokumentum érhető el a portálon keresztül. A fejlesztések a portál gyorsítását, a relevancia javítását, a duplumszűrést oldották meg. Nemcsak a dokumentumok, hanem a velük kapcsolatos információk is egységes formában, egy helyen kereshetők. A keresett dokumentumot a portál ott ajánlja föl, ahol a használó regisztrált, a következő lépésben pedig további információkat kínál (könyvborító, tartalom) a többi könyvtárban rendelkezésre álló adatok alapján. 2017-ben az EBSCO Discovery Service (EDS) külföldi forrásainak implementálásával 369 991 593 tétel vált elérhetővé teljes szöveggel. Ezek egy része bárki által megtekinthető, másik része csak az előfizető könyvtárak számára. A cseh könyvtári portál hatalmas indexekkel dolgozik (helyi index a hazai, központi index a külföldi dokumentumok számára), amelyek révén egy helyen érhető el a konszolidált, egységesített adatok, ezért a keresés nagyon gyors. Sokáig kétséges volt, hogy a portál képes-e rekordletöltésre, mint a JIB a Z39.50 protokollon keresztül, de egyértelművé vált, hogy ez lehetséges, tehát az osztott katalogizálási funkció is működik. A portál előnye a JIB-bel szemben, hogy valamennyi nem-

zeti forrás egy művelettel kérdezhető le, míg a JIB-ben minden katalógusban egyenként kell elvégezni a keresést. Külföldi könyvtárak is hozzáadhatók a portálhoz, a még nem csatlakozott könyvtárak katalógusai a JIB-hez hasonlóan egyenként kereshetők. Az ilyen keresésekhez speciális lekérdező profilt lehet készíteni a <https://goo.gl/RTHqVt> oldalon. Az egész alkalmazás a dán Index Data cég nyílt forráskódú eszközét, a Metaproxyt használja. Ez kapcsolódik a portál nemzeti forrásainak indexéhez, amely minden tételt eredeti formában tartalmaz. Olyan profilok is kialakíthatók, amelyek a helyi indexből csak bizonyos, tetszőleges bibliográfiai adatok áttöltését teszik lehetővé vagy kombinálhatóvá.

A JIB portál (www.jib.cz), mely 2000 óta egy helyen teszi kereshetővé a hazai és külföldi forrásokat, 2018-ra „nagykorúvá” vált. Az Ex Libris cég kereskedelmi termékét, a MetaLib keresőeszközt és az SFX linkszert használja. A MetaLibet azonban évek óta nem fejlesztik, mert az Ex Libris a Primo „discovery” rendszerre tért át. A MetaLib nem használ nagy indexeket, hanem párhuzamosan keres az egyes forrásokban. Minél több forrásban keres, annál több időt kell várni a kérdés feldolgozására. A dokumentumok aktuális elérhetőségét a közös katalógus nem mutatja, arról csak az egyes katalógusokból szerezhető friss információ. A JIB külföldi forrásokhoz is elérést nyújt a Primo Central Indexen keresztül, melynek két konfigurációja működik jelenleg (ingyenes és előfizetési elérések). A JIB erősségei közé tartozik a rekordáttöltés, ezért fontos ennek az adaptálása a könyvtári portálra.

A JIB és a cseh könyvtári portál összeolvasztása megkezdődött, az SFX linkszert már beintegrálták a megújított portálba, a tesztelesek folyamatosan zajlanak. Mivel a régóta elavult MetaLib már nem tudja kiszolgálni a korszerű igényeket, ezért a hasonló feladatot ellátó két rendszer közül a jövőben a cseh könyvtári portál fogja szolgálni az érdeklődő közönséget.

(Prókai Margit)

Együttműködés

8/2019

JENDRAL, Lars: Die E-Paper-Kooperation zwischen der Deutschen Nationalbibliothek und den regionalen Pflicht-exemplarbibliotheken : erfolgreiches Modell mit Ausbau-

potential? – Bibliogr. In: Bibliotheksdienst. – 52. (2018) 9., p. 698-709.

Res. angol nyelven

Együtműködés az elektronikus hírlapok terén a Német Nemzeti Könyvtár és a regionális, kötelezpéldányra jogosult könyvtárak között – bővíthető, sikeres modell lehet?

Együtműködés -belföldi; Elektronikus folyóirat; Hozzáférhetőség; Kötelezpéldány; Megőrzés; Nemzeti könyvtár; Regionális könyvtár

A Német Nemzeti Könyvtár (DNB) elektronikus hírlapgyűjteménye nagyjából 1200 címből áll; ezeket a nyomtatott napilapokkal azonos tartalmú és megjelenésű digitális változatokat kötelezpéldányként archiválják, de a regionális könyvtárak is igényt tartanak tartományi törvényük alapján az őket illető hírlapok beszolgáltatására. Többéves előkészítés után a DNB és 7 tartomány 11 regionális könyvtára között már tökéletes az együtműködés: 2018 óta a regionális könyvtárakban is elérhetők a DNB e-hírlapjai, természetesen csak saját illetőségi területüké, így elkerülhető a kettős beszolgáltatás, feldolgozás és archiválás.

Hogy megértsük a kooperáció horderejét, vissza kell tekintenünk a napilapok gyűjtésére és megőrzésére. Németországban a napilapokat sem a lipcei, sem a frankfurti nemzeti könyvtár nem gyűjtötte, csak a tartományi és a regionális könyvtárak. Az első együtműködések az 1990-es évektől van példa: ekkor válogatva, a német sajtó mikrofilmarchívumával közösen mikrofilmet készítettek a hírlapokról egy szolgáltatóval, és ezek a mikrofilmek biztosították a megőrzést mind a nemzeti könyvtárban, mind az illetékes regionális könyvtárban. 2010-ben a DNB felhagyott a mikrofilmeteztetéssel az elektronikus napilapok javára, melyeket most is egy szolgáltató gyűjt be számára naponta a kiadóktól. (A nyomtatott kiadással azonos tartalmú és megjelenésű digitális lapokról, nem pedig online változatokról van szó.) A DNB ettől kezdve az addig válogató jellegű megőrzésről a teljes napilaptermés gyűjtésére tért át.

A regionális könyvtárak képviselőiben azok munkaközössége (*Arbeitsgemeinschaft*) járt el 2012-től. A kiindulási helyzet az volt, hogy a regionális könyvtárak hozzáférést kapnak („regionális ablakon” keresztül) az e-hírlapokhoz, de a DNB tárolja azokat. Csúpan egy olvasós (*single-use*) használatot tettek lehetővé, melynek során egy-egy cikket ki lehet nyom-

tatni, de a letöltést nem engedélyezték. Megbeszélés tárgyát képezte még a finanszírozás kérdése is.

A cikk ezután a jogi feltételeket és a nemzeti könyvtár, a hírlap kiadója, valamint a regionális könyvtár közötti egyezmények részleteit ismerteti. Ezek rögzítésére 2016-ban került sor. A költségek megosztásáról is megállapodtak: a DNB állja az e-hírlapgyűjtemény és a szolgáltató rendszer kialakításának költségeit, míg a regionális könyvtárak a tárolás és támogatás folyó kiadásait fedezik.

Ezután a DNB-ben végzett előmunkálatokat és fejlesztéseket ismerteti a cikk, majd kitér az elektronikus hírlapgyűjtemény használatának lehetőségeire. A helyi online katalógus számára a tételek adatai a központi folyóirat-adatbankból (ZDB) tölthetők le. A hírlapszámokban teljes szövegű keresést lehet végezni. Emellett a használati adatok kinyerésére is van mód.

Bár a projekt viszonylag hosszú ideig, 2012-től 2018-ig tartott, a szerző, a *Landesbibliothekszentrum Rheinland-Pfalz* vezető munkatársa elégedett a vég eredménnyel, és úgy véli, a kooperáció következő lépése a webarchiválás lesz.

(Murányi Lajos)

9/2019

MOROZOVA, Kseniâ Borisovna: Sotrudničestvo Rossijskoj nacional'noj biblioteki s partnerami iz Francii : prošloe i nastoâšee. – Bibliogr. In: Bibliotekovedenie. – (2018) 2., p. 197-204.

Res. angol nyelven

Az Oroszországi Nemzeti Könyvtár együtműködése franciaországi partnerekkel: múlt és jelen

Együtműködés -nemzetközi; Hagyaték; Kapcsolat intézményekkel; Kiadványcsere; Nemzeti könyvtár; Régi és ritka könyvek

Az orosz nemzeti könyvtárak nemzetközi kapcsolatait önálló témaként még nem kutatták. Ezek között különösen érdekes lehet az egy országgal régóta tartó, sokoldalú együtműködés, amire példa az Oroszországi Nemzeti Könyvtár (*Rossijskaâ nacional'naâ biblioteka*, RNB) és francia partnerei több mint kétszáz éve fennálló kapcsolata.

Az RNB elődje, az 1795-ben alapított Cári Könyvtár 1814-ben nyitotta meg kapuit a közönség számára. Az első években a leginkább keresett külföldi alkotások Diderot és d'Alembert *Enciklopédiája*,

Voltaire, Montesquieu, La Fontaine és Racine művei voltak. A 19. század első felében a legtöbb külföldről beszerzett könyv francia volt, az olvasók nagy része elsősorban a bölcsélet és az irodalom iránt érdeklődő, a francia nyelvet ismerő nemesi körből került ki. A század második felében az olvasók többségét a nem nemesi származású értelmiség és a diákok tették ki; a tudomány, az ipar, az oktatás fejlődése, a kapitalista rendszerre történő átmenet a gyarapítási politika felülvizsgálatát igényelte. 1850-től indult a *Russzika* gyűjtemény, a könyvtár egyre többet vásárolt külföldről. 1863-ban a könyvtár 183 külföldi intézménynek ajánlott nemzetközi kiadványcserét, ettől kezdve állandó partnerei a Francia Nemzeti Könyvtár (BnF), a francia tudományos akadémia és a párizsi egyetem könyvtára lettek. Az együttműködésben voltak mélypontok (az 1917. évi októberi forradalom és a polgárháború idején), de már 1927-ben a BnF kezdeményezésére létrejött a kiadványcsere-szerződés. A II. világháború előtt az RNB-nek 41 francia partnere volt, ám a kapcsolatok Franciaország német megszállása, majd a Nagy Honvédő Háború alatt megszakadtak. A kiadványcsere 1944-ben indult újra, az 1950-es évek második felében az RNB szerződést kötött a legnagyobb francia hírlap- és könyvkiadókkal, fejlődött a mikrofilmsere is.

A szerződések értelmében a francia partner megkapta az RNB-ben található latin, arab, görög, zsidó és török kéziratok másolatait, az RNB pedig a forradalom előtti orosz kiadványokat. A Sorbonne könyvtára az 1970–1980-as években évente több mint 2000 diszertációt küldött. 1991 után lehetővé vált az emigráns orosz irodalom beszerzése. Az utolsó öt évben az RNB kiadványcsere keretében több mint 400 könyvet küldött francia partnereinek, és több mint 700-at kapott. A 2000-es évek elejétől lehetőség van könyvkereskedéseken, előfizetési ügynökségeken keresztül vásárlásra is.

Az együttműködés másik iránya az RNB-ben található, Franciaországgal kapcsolatos egyedi gyűjtemények feltárása és tanulmányozása. Köztük első helyen Voltaire könyvtára áll, amelyet a filozófus halála után II. Katalin cárnő vásárolt meg. A kollekció 1779-ben érkezett Szentpétervárra az Ermitázsba, majd 1861-ben átkerült a Cári Közkönyvtárba, és a mai napig az RNB őrzi. Katalógusát 1961-ben adták ki, majd megtörtént a széljegyzetek feldolgozása is (ezek a 6814 kötetből 2000-ben találhatók meg). Az 1990-es évek végén orosz-francia kezdeményezésre jött létre a felvilágosodás korát kutató központ, amelynek 2003 nyarán történő megnyitásakor nem-

zetközi kerekasztal-konferenciát tartottak, ezt az azóta is tartó *Voltaire-felolvasások* konferenciasorozat követte. Diderot könyvtárát szintén II. Katalin vette meg 1765-ben, az RNB nagy erőket fordít az idők során szétszóródott kötetek megtalálására.

Az RNB Genealógiai Központja 1992 óta szervez konferenciákat *Francia születésű oroszországi le származottak* címmel.

Tematikus irány a Franciaország történelmével és kultúrájával kapcsolatos ritka és értékes dokumentumok elérhetővé tétele is. Az alapokat P. P. Dubrovskij orosz diplomata gyűjteménye (francia királyok levelei, hivatalos iratai a 18. század végéig, a Bastille archívuma stb.) képezte, amelyet 1805-ben átadott a Cári Közkönyvtárnak. A gyűjtemény azóta is sok értékes kézirattal gyarapodott.

2010 után megkezdődött az RNB-ben található francia kéziratok (köztük 13–15. századi szertartáskönyvek, Stuart Mária imakönyve) faksimile kiadása.

(Viszocsekné Péteri Éva)

Lásd még 14, 19, 28, 32, 44, 46

Jogi szabályozás

10/2019

ERNST, Michael: Rechtliche Rahmenbedingungen der Digitalisierung kulturellen Erbes. – Bibliogr. In: Bibliotheksdienst. – 52. (2018) 9., p. 687-697.

Res. angol nyelven

A kulturális örökség digitalizálásának jogi keretei

Digitalizálás; Hozzáférhetőség; Jogi kérdések -könyvtárban; Közgyűjtemény; Kulturális örökség; Szerzői jog

2018. a kulturális örökség európai éve. A kulturális örökség digitalizálása nagy lehetőség a tudomány, az oktatás és a kutatás számára, de vajon alkalmasak-e a mai jogi keretek arra, hogy ezzel a lehetőséggel éljünk, és mindenki javára használjuk? A cikk az alapvető jogszabályokat tekinti át.

Németországban a kulturális javak védelméről szóló törvény, a *KGSG* 2. §, (1) bek. 10. pontja tartalmazza a széles értelemben vett kulturális örökség digitalizálására vonatkozó szabályokat. A kulturális javak digitalizálásával kapcsolatos előírások csak egyes tartományok (Hessen, Tübingia) könyvtári törvényében szerepelnek, ebből adódóan a kulturális örökség in-

tézményeiben sokféle digitalizálási gyakorlat létezik. (A múzeumok és levéltárak esetében például nincs semmiféle szabályozó rendelkezés.) A kulturális örökség digitalizálásával kapcsolatos előírások többsége – például az irodalom és a művészetek esetében az eredeti művekkel kapcsolatos jogok – a szerzői jogi rendelkezésekben kerül megemlítésre.

Ami a védettség időtartamát illeti, ez alapvetően a szerző halálának 70. évfordulója után jár le, de bizonyos dokumentumok esetében más határidőket kell figyelembe venni (pl. a korai fotóknál ez 50 év). Mivel az egyes művek az interneten, nemzetközi szinten hozzáférhetőek, alkalmanként más országok szerzői jogi előírásaira is tekintettel kell lenni.

A közgyűjteményi digitalizálással kapcsolatban Németországban 2018. március 1-től a szerzői jogi rendelkezéseknek a tudástársadalom követelményeihez igazított változata (*UrhWissG*) van érvényben. Az új jogi rendelkezés 60a §-a különleges elbánást biztosít az oktatási, illetve a tudományos szöveg- és adatbányászati felhasználásnak, s kiter azokra a feltételekre is, amelyeket a könyvtári – és bizonyos megkötésekkel a múzeumi és levéltári, esetükben főként kiállítási célú – digitalizálás során figyelembe kell venni. A szerzői jogilag védett állományrészek digitalizálása megengedett, de a felhasználás korlátozás alá esik. A digitalizált másolatok intézményen belül használhatók akár több példányban is. A művek maximum 10%-a tölthető le egyszerre nem kereskedelmi célra. Amikor a jogvédett műveket szemléltetésre használják, nem indokolt a tartós digitalizálás és szolgáltatás. A szerzői jogot hozzáigazították az oktatás és kutatás igényeihez, de ez nem jelenti a szerzői jog által védett művek többszörözésének engedélyezését: ez csak akkor megengedett, ha közkincsről van szó. A digitalizáló intézménynek engedélyt kell szereznie a jogtulajdonostól, pontosan megadva a felhasználási célt és egyéb szempontokat (a nyílt hozzáférésre, tehát a szabad és korlátlan felhasználásra is kitérve). A Német Nemzeti Könyvtár (DNB) licenc-szolgálat a kereskedelmi forgalomban már nem kapható művekkel kapcsolatos szolgáltatás, melyet a jogkezelő szervezetekkel együttműködve végez. Ez a 1966. január 1. után megjelent olyan könyvekre, folyóiratokra és hírlapokra terjed ki, melyek egy-egy intézményhez kötődnek. E műveknél a felhasználási jog felöleli a digitális könyvtár keretében való felhasználást, de kizárja a nyílt hozzáférésű elérést.

A digitalizálás során is keletkezhetnek szerzői és szomszédos jogok. Döntő jelentőségű, hogy milyen eljárással jönnek létre a digitalizált objektumok, pél-

dául fényképezés esetén szerzői jog illetheti meg a fénykép készítőjét, míg a könyvsvkennerrel készült digitális másolatoknál nem; ez utóbbi esetben, ha az eredeti közkincsnek minősül, akkor a digitalizált objektumot nem illeti meg szerzői jogi védelem. Ha a digitalizálás külső fél bevonásával történik, a szerződésekben mindenképpen ki kell térni a szerzői jogi és felhasználási kérdésekre is.

A metaadatok is lehetnek a szerzői jogi védelem tárgyai, illetve szabadon hozzáférhetőek. A nagy gyűjtőportálok (*Deutsche Digitale Bibliothek*, *Europeana*) ezért Creative Commons – Public Domain Dedication (CCO) licenc alapján közlik a metaadatokat, így ezek többsége szabadon hozzáférhető.

Összegezve megállapítható, hogy nincs általános „engedély” a szerzői jogi védelem alá eső kulturális örökségi tárgyak, illetve kulturális javak digitalizálására és korlátozás nélkül rendelkezésre bocsátására – tudományos, kutatási, oktatási és kereskedelmi célból sem. Jogvédett művek esetében tárgyalni kell a jogtulajdonosokkal. Az örökséget tároló közgyűjtemények most csak részben tudnak eleget tenni a kulturális örökség digitalizálásával és megőrzésével kapcsolatos kötelezettségeknek. A 2018. évi új szerzői jogi szabályozás azonban már lépést jelent a jobb hozzáférés felé.

(Hegyközi Ilona)

11/2019

KATZENBERGER-SCHMELCHER, Ruth – KIESELSTEIN, Jana: Das UrhWissG und seine Auswirkungen auf die bibliothekarische Arbeit. – Bibliogr. In: Bibliotheksdienst. – 52. (2018) 9., p. 672-686.

Res. angol nyelven

A szerzői jogi törvény hozzáigazítása a tudásalapú társadalom igényeihez (UrhWissG) és a változtatások hatása a könyvtári munkára

Hozzáférhetőség; Jogi kérdések -könyvtárban; Kutatás információellátása; Oktatás információellátása; Reprográfia; Szerzői jog

Németországban a korábbi szerzői jogi rendelkezés (*UrhG*) kibővült a tudástársadalomban felvetődött szempontokkal. Az új törvényi előírásokat is tartalmazó, módosított szerzői jogi előírások (*UrhWissG*) 2018. március 1-jén léptek hatályba. Újdonság, hogy a szövegben megjelent a könyvtárakat érintő sza-

bályozás (60. §-ként), ami jelentős hatással lesz a könyvtári gyakorlatra.

A jogszabály általános alapelvei között szerepel, hogy törölték a megfelelő licenckínálat előzetes ellenőrzésének szükségességét, emellett a művek felhasználásának korlátait önmagában nem zárják ki a szerződéses megállapodások. Két kivételt tesz a jogszabály: a terminálon való megjelenítést és a többszörözések egyedi megrendelését. Az új rendelkezések csak azokra a szerződésekre érvényesek, amelyeket 2018. március 1. után kötöttek meg; a korábbiakat szükség esetén újra kell tárgyalni. A könyvtárak az e-média esetében nem hagyatkozhatnak kizárólag a szerzői jogi törvényre, hanem mindig számolniuk kell a digitális jogkezelés (DRM) lehetőségével. Egyedi térítési kötelezettséget az új törvény csak az oktatási anyagok előállítói és a másolatszolgáltatás esetében ír elő. Egyébként megnyílik a lehetőség az átalánydíjas vagy a használati arányos elszámolásra.

A korábbi rendelkezésekben használt fogalmak eddig számos vitára adtak alkalmat. Most a „mű kisebb részeit” a terjedelem százalékával érzékeltetik: a mű 10%-a másolható le. A „minden közleményt külön kell kezelni” elvből indulnak ki. A kis terjedelmű közleményeknél a maximális terjedelmet 25 oldalban határozták meg, ennyi másolható teljes egészében. A kereskedelmi forgalomban már nem kapható műveknél nem vizsgálják, hogy ez a tény mióta áll fenn, és nem foglalkoznak azzal, hogy lehetőség van-e hozzáférésre a használt könyvek piacán vagy digitalizálva. Még tisztázásra vár, hogy ezek a művek milyen megkötésekkel használhatók fel. A napilapok és a széles közönségnek szóló folyóiratok további kivételt jelentenek, ezek cikkei teljes egészében másolhatók, ha sem nyomtatva, sem digitális formátumban nem érhetők el. A kereskedelmi (hasznoszerzési) cél döntő szempont az oktatási és kutatási felhasználás megítélésénél.

A könyvtárak jogosultságait a 60. § foglalja össze, főként a nyilvános könyvtárakra nézve. A rendelkezések a különböző tevékenységekből indulnak ki.

1. Többszörözés: a könyvtári feldolgozási és állományvédelmi munkálatok céljaira szabad másolatokat készíteni vagy készíttetni, ingyenesen, technikai eszközök igénybevételével is (ez biztosítja a hosszú távú megőrzés lehetőségét). A másolatokat a könyvtáron belül lehet felhasználni. A másolandó eredetinek (lehet elektronikus dokumentum is) a könyvtári állományba kell tartoznia, és be kell tartani a DRM-mel és az adatbázisokkal kapcsos-

latos korlátozásokat. A hozzáférést szolgáló másolatokért térítési díjat kell fizetni.

2. A többszörözött példányok terjesztését és kölcsönzését illető rendelkezések a fizikai példányokra vonatkoznak. A könyvtárak számára engedélyezett az állományukban lévő dokumentumok hiányainak pótlása más könyvtárakból kapott másolatokkal. Hasonlóképpen szabad kiállítási vagy dokumentációs célra másolatot készíteni.
3. A képernyőn való megjelenítés céljára szabad – tetszőleges számú – digitális másolatot készíteni a saját állományból, mely a könyvtár helyiségeiben érhető el. A használók alkalmanként 10%-nyi terjedelemben készíthetnek analóg vagy digitális másolatot saját célra (nyomtatással vagy letöltéssel).
4. Másolatot szolgáltatni a publikált mű 10%-áról engedélyezett; a jogszabály nem tesz különbséget az analóg és a digitális formátum között. A nem kereskedelmi célnak nemcsak a könyvtáraknak, hanem a használóknak is meg kell felelniük. (Erről minden megrendelésnél nyilatkozni kell.)

A jogszabály gyakorlati alkalmazási lehetőségei és annak következményei akkor mutatkoznak meg, amikor elkészülnek a jogkezelő szervezetek és a tartományi kulturális miniszterek konferenciája (KMK) közötti átfogó szerződések. A pénzügyi vonatkozásokat jelenleg még nem lehet felmérni. A szerzői jogi törvény 60. §-a 2023. február 28-ig lesz érvényben.

(Hegyközi Ilona)

Lásd még 62

Könyvtárosi hivatás

Lásd 4, 12

Oktatás és továbbképzés

12/2019

MAZURICKIJ, A. M.: Krizis bibliotečno-informacionnogo obrazovaniâ, ili Po kom zvonit kolokol. – Bibliogr. In: Naučnye i tehničeskie biblioteki. – (2018) 5., p. 14-23.

A könyvtáros-informatikusi képzés válsága, avagy Akiért a harang szól

Könyvtárosi hivatás; Könyvtárosképzés, dokumentálóképzés; Könyvtárosképző intézmény; Könyvtárpolitika; Oktató -könyvtárosképzésben

Az Oroszországi Föderáció Oktatási és Tudományos Minisztériuma 2017 decemberében jóváhagyta a „könyvtári-információs tevékenység” szakirányon az alapképzésnek a felsőfokú képzés állami, 3++ jelzővel ellátott szabványát (a mesterképzés szabványát már korábban elfogadták). A pluszok azonban nem hatnak lényegesen sem a képzésre, sem az ágazatban dolgozók összetételére. A harang értük szól.

Az első „harangütés” az ország piactudományra való áttérésekor hangzott el, amikor a felső- és középfokú szakirányú könyvtárosképzésben radikálisan csökkent az államilag finanszírozott helyek száma. Az oktatási intézmények minden túlélési lehetőséget megragadtak, köztük a térítéses képzést. A kulturális intézményekbe jogászok, közgazdászok, újságírók kezdtek jelentkezni. A történet a *Moszkvai Állami Kulturális Intézet* (MGIK) megalapításával kezdődött, amikor a korábbi Könyvtári Intézetben kulturális-népművelő kar (*fakul'tet*) indult, és a szervezet új neve Kulturális Intézet lett. A két területet egy intézménybe egyesítették, azért, hogy mindkettő elsősorban az állampárt által irányított ideológiai szempontokat szolgálja. Mindkét karon valamenyny könyvtártypusba, kultúrházba, népszínházba stb. képeztek szakembereket. Az „ideológiai búra” leomlásakor a kulturális és az oktatási szférában a három fő irány a hagyományos könyvtári képzés, a kulturális-népművelő munkából átalakított szociális-kulturális tevékenység és a népművészet lett. A főiskolákon nem nőtt a felvehető hallgatók száma, az új szakokra főleg a könyvtár szak kereteinek lefargásával tudtak hallgatókat felvenni, ami a tanszékek és az oktatók számának csökkenéséhez vezetett. A folyamat visszafordíthatatlanná vált: a szakközépiskolákban megszűnt a nappali tagozat; a felsőfokú könyvtárosképzésre alig jelentkeztek.

A második „harangütés” az Egységes Államvizsga (érettségi) bevezetése miatt szólt, ami gyakorlatilag megszüntette a könyvtári karok sikeres szakmaorientált tevékenységét. A felvételizők azt a főiskolát választották, ahová pontszámuk elegendő volt. A felvételin a korábbi „könyvtári-információs tevékenység” tárgy helyett irodalomból kell vizsgázni, ami az Egységes Államvizsgán (érettségin) letehető tantárgyak között a sor végén áll.

A harmadik „harangütés” akkor szólt, amikor a Belgorodi Állami Kulturális Intézetben az új veze-

tőség egyesítette a könyvtári és a szociális-kulturális tevékenység karokat. Az ügyben a szakemberek megkeresték az Oroszországi Könyvtári Egyesületet (RBA), amely az eljárást belügynek tekintette. Jelenleg könyvtári kar csak a Szentpétervári és a Krasznodari Kulturális Intézetben működik. A lényeg, hogy a jogi státusz megszűnése az oktatás színvonalának eséséhez vezet. A munkaerőhelyzet siralmas: a könyvtárakban dolgozók 70%-a nyugdíjas, az üres álláshelyeket vagy képzetlen, vagy középfokú végzettségű munkatársakkal töltik be.

A negyedik „harangütés” a felsőoktatásban, technikumokban oktatók pályaelhagyása okozta. A könyvtári karok dékánjai sorra mondtak le, mivel látták, hogy feladataikat nem tudják ellátni; ezt a karok megszűnése követte. A. V. Szokolov már tíz évvel ezelőtt megkongatta a vészharangot az állami beavatkozás hiánya miatt a könyvtárosképzés terén.

Teendők, mielőtt az utolsó, ötödik ütés elhangzik:

1. Vissza kell állítani az MGIK vezető szakmai intézmény státuszát.
2. Alapítójával, valamint az RBA-val és más szakmai egyesületekkel együttműködve az MGIK kezdeményezze konferencia szervezését a szakemberképzésről, ezen belül az állami személyzeti politika pontos megfogalmazásáról!
3. Meg kell vizsgálni az aspirantúrák (doktori képzés) szervezését a regionális és a középfokú iskolák oktatói számára.
4. Mérlegelni kell annak a korábbi gyakorlatnak a felélesztését, amikor a tudományos fokozattal rendelkezők az MGIK-ban maradtak, és a könyvtári karon tudományos (doktori) iskolák működtek.
5. Biztosítani kell a forrásokat a folyamatos könyvtári-információs képzéshez a felső- és középfokú tanintézmények mellett a nagykönyvtárak könyvtárosképzést és -átképzést végző oktatóközpontjai számára is.

(Viszocsekné Péteri Éva)

13/2019

STOLÂROV, Ūrij Nikolaevič: Ūbilej Kabineta bibliotekovedeniâ i Učebnogo centra Rossijskoj gosudarstvennoj biblioteki In: Vestnik BAE. – (2018) 2., p. 34-40.

Az Oroszországi Állami Könyvtárban működő Könyvtár-tudományi Kabinet és Oktatási Központ jubileuma

Könyvtárosképzés, dokumentálóképzés; Könyvtárosképző intézmény; Könyvtárügy története; Nemzeti könyvtár; Továbbképzés

Az Oroszországi Állami Könyvtár (*Rossijskaâ gosudarstvennaâ biblioteka*, RGB) alapját N. P. Rumjancev gróf könyv-, kézirat- és műtárggyűjteménye képezte, amelyet 1828-ban felajánlott a haza szolgálatára, így Szentpéterváron létrejött a Rumjancev Múzeum. (Sokáig az alapítás évének 1862-t, a múzeum Moszkvába költözésének évét tartották.) A könyvtár 2018-ban ünnepelte fennállásának 190. évfordulóját, 2017-ben pedig a könyvtári szakirodalmi részleg és az Oktatási Központ 95 éves jubileumát.

A két osztály története akkor kezdődött, amikor L. B. Havkina kezdeményezésére a Moszkvai Városi Népegyetemen könyvtári kurzusok indultak. Az egyetem bezárása után a kurzusokból önálló intézményt szerveztek, a Könyvtártudományi Kabinetet, amely a népművelési népbiztos alá tartozó tudományos, művészeti és múzeumi igazgatóság kezelésében működött. A kabinetnek öt alapfunkciója volt: folyamatos oktatás a könyvtári kurzusokon; könyvtári tudományos kutatások szervezése; módszertani segítség az ország könyvtárainak; szakkönyvtári állomány építése hazai és külföldi szakirodalomból; könyvtári múzeum fenntartása és fejlesztése. 1922-ben az intézmény neve Állami Moszkvai Könyvtártudományi Kabinet lett, Havkina igazgató kezdeményezésére az év végén a Rumjancev Múzeumhoz került. Az itt kialakított százfős előadóteremben térítéses képzések folytak. Havkina tagja volt az Amerikai Könyvtáros Egyesületnek, az oktatást amerikai mintára szervezte. A Kabinet széles körű nemzetközi kapcsolatokkal rendelkezett; az oktatók publikálták tananyagaikat. 1924-ben a Kabinet Könyvtári Intézetként az RGB, korábbi nevén a Lenin Könyvtár szervezeti egysége lett, megtartva szervezeti, pénzügyi és tudományos-pedagógiai függetlenségét. Az előadások mellett új oktatási formák jelentek meg: könyvtárlátogatások, idegen nyelvű tanfolyamok, a műszaki személyzet képzése. Az 1925/1926-os tanévben a tudományos könyvtárak munkatársai számára kétéves kurzusok indultak. Havkina nyugdíjba vonulása (1928) után az intézménynek évtizedeken keresztül nem volt megfelelő vezetője.

1930-ban a (főhatósági szintű) könyvtári bizottság határozata alapján az intézet tudományos kutatóintézeté alakult, a képzés hároméves kurzuson folyt tovább. A kínálatot kétéves felsőfokú könyvtárosképzés és a tudományos könyvtárakba kerülő egyetemisták-

nak szóló rövid tanfolyamok gazdagították, emellett működött az oktatók képzése és a könyvtári főiskola 1. évfolyamának szervezése is. Ugyanebben az évben felsőfokú képzőhelyként megalakult a Moszkvai Könyvtári Intézet (MBI), amelyet szintén a Lenin Könyvtárban helyeztek el és innen irányítottak. A munkamegosztás szerint a könyvtártudományi intézet feladata a tudományos munka, a főiskoláé a képzés lett. 1934-ben a két szervezetet egyesítették, a tudományos kutatóintézet könyvvállományának nagy része az MBI-be került, majd az MBI önálló intézménnyé vált, és kiköltözött a városból. A Lenin Könyvtárban azonban hamar megértették, hogy szükség van a munkatársak képzésére, és új könyvtári tanfolyamokat, szemináriumokat indítottak. 1936-ban készült el a Lenin Könyvtár új épülete, ahol a dolgozók létszáma a korábbi kétszerese lett. Mintegy 1750 munkatárs várta, hogy tanulhasson: ekkor, 1937-ben létesült a könyvtárosképző és -átképző osztály. 1940-ben újraindult és 1954-ig működött az aspirantúra is.

A kurzusok a Nagy Honvédő Háború alatt is folyamatosan működtek, rövid szünet csak 1941 őszén volt. 1944 áprilisában megszervezték az Oktatási Osztályt, a képzések 1945 májusában kezdődtek. A háború után újabb, középfokú végzettséget adó kurzusok indultak, majd megkezdődött a levelező oktatás, a felső- és a középfokú végzettségű könyvtárosok pedig továbbképzéseken vehettek részt.

A történeti áttekintés az 1950. évvel ér véget, amikor jelentősen átalakult a szakképzés. A felsőfokú könyvtárosi és bibliográfusi kurzusok azóta is a korábban kidolgozott tantervekre épülnek, a középfokú képzés pedig a könyvtári technikumok tantervén alapul.

(Viszocsekné Péteri Éva)

Lásd még 1, 43

Egyesületek

14/2019

SUKIASÂN, Ě. R.: Meždunarodnoe obšestvo po organizaciji znanij : 40 let sotrudničestvo. – Bibliogr. In: Naučnye i tehničeskie biblioteki. – (2018) 5., p. 92-106.

International Society for Knowledge Organization: az együttműködés 40 éve

Egyesület -könyvtári -nemzetközi; Együttműködés -nemzetközi; Osztályozás

A tanulmány az International Society for Knowledge Organization (ISKO) tevékenységét, feladatait, jelenlegi helyzetét és főbb eredményeit tekinti át. A nemzetközi szakmai társaság megalapítása a német információs szakember és filozófus, Ingetraut Dahlberg nevéhez fűződik, aki már az 1970-es években javaslatot tett nemzetközi osztályozási társaság létrehozására. Az osztályozás területén folyó nemzetközi együttműködés 1977-ben az IFLA Katalógizálási Szekcióján belül Osztályozási Kerekasztal, majd 1979-től önálló Osztályozási Szekció keretei között zajlott, míg végül 1989-ben Dahlberg elnöklétével megalakult az ISKO. 1991 végén a szervezetnek már 300 tagja volt 44 országból.

A cikk bemutatja Oroszország részvételét a társaság munkájában, valamint az orosz ISKO szekció tevékenységét. Részletesen elemzi az ISKO portál struktúráját, főbb osztályainak munkáját (kitérve a társaság történetére), továbbá misszióját, választott testületeit, nemzeti szekcióit, rendezvényeit (fordított

időrendben) és kiadványait. A szervezet egyik legdinamikusabb projektje a nemzetközi enciklopédia (ISKO Encyclopedia of Knowledge Organization – IEKO), amely egy állandóan bővülő digitális forrást jelent; ebbe 2017-ben bekerült Oroszország nemzeti osztályozási rendszere, a BBK (Könyvtári-Bibliográfiai Osztályozás) is. A szerző méltatja ennek információs és tudományos jelentőségét, valamint ismerteti a projekt történetét és a külföldi olvasóknak szánt szövegek szerkesztésének nehézségeit. Arra a következtetésre jut, hogy a külföldi kollégákkal való hatékony együttműködés érdekében az ISKO-nak orosz és angol nyelven egyaránt kell publikálnia könyveket, tananyagokat és monográfiákat, emellett részt kell vennie az IFLA munkájában is.

(Autoref. alapján)

Lásd még 51

Konferenciák

Lásd 29

Könyvtárak és tájékoztatási intézmények

Nemzeti könyvtárak

15/2019

KOVÁČIK, Ján: The national project Digital Library and Digital Archives : mass digitisation of printed cultural heritage materials in Slovakia In: Alexandria. – 27. (2017) 3., p. 163-174.

Nemzeti Digitális Könyvtár és Levéltár: az írott kulturális örökség tömeges digitalizálása Szlovákiában

Digitalizálás; Elektronikus könyvtár; Hozzáférhetőség; Kulturális örökség; Levéltár; Munkafolyamat; Nemzeti könyvtár; Szerzői jog

A tanulmány átfogó összképet nyújt a Szlovák Nemzeti Könyvtár és a Szlovák Nemzeti Levéltár együttműködésében 2012 és 2015 között lezajlott nagy léptékű digitalizálási projektről, valamint annak szakmai, jogi és szolgáltatási háttéréről. A Digitális Könyvtár és Levéltár (*Digitalna kniznica a digitalny*

archiv, DIKDA) nevű projekt az Európai Regionális Fejlesztési Alap és a szlovák állam finanszírozásával valósult meg; távlati célja az írott nemzeti kulturális örökség teljes körű digitalizálása. A tágabb operatív program három infrastrukturális fejlesztésből és hat digitalizálási projektből áll, ezek a következők:

- Központi Adatarchívum, mely a szlovák kulturális intézmények hosszú távú megőrzési tevékenységének bázisát alkotja;
- a Központi Alkalmazás Infrastruktúra Regiszter gyűjti össze a digitalizált tartalmak kezelésére és szolgáltatására használt szoftvereszközöket;
- az információs rendszerek összehangolása, interoperábilissá tétele;
- DIKDA: a Szlovák Nemzeti Könyvtár és a Szlovák Nemzeti Levéltár összesen 2,527 millió dokumentumának digitalizálása 2015 végéig;
- Digitális Képtár: a Szlovák Nemzeti Galéria és egyéb képtárak összesen 110 ezer objektumának digitalizálása 2015 végéig;

- Digitális Múzeum: a szlovák múzeumok összesen 183 ezer objektumának digitalizálása 2015 végéig;
- Digitális Műemléktár: közel 2000 nagy méretű objektum (szobrok, várak stb.) digitalizálása 2015 végéig;
- Digitális Audiovizuális Gyűjtemény: közel 59 ezer audiovizuális dokumentum digitalizálása 2015 végéig a Szlovák Filmintézet és a Szlovák Közzolgálati Televízió jóvoltából;
- a Roma Kultúra Digitális Dokumentációs és Információs Központja, mely a roma kultúrához kapcsolódó oral history és egyéb efemer történeti anyagot tárolja.

A DIKDA létrehozására a projekt időszakában 40,2 millió euró állt rendelkezésre. 200 belső munkatárs részvételével (ebből 170-et újonnan vettek fel) 1,26 millió könyvtári és 1,267 millió levéltári dokumentum digitalizálását tűzték ki. Az egyes állományrészek digitalizálási prioritásai nem a szubjektív fontossági sorrend szerint kerültek meghatározásra, ehelyett az állományvédelmi szempontok játszották a főszerepet. A digitalizálási folyamat előtt és után minden dokumentum végigment a szükséges állományvédelmi eljárásokon – a projekthez az automata, félautomata és kézi könyvsvizsgálók, illetve az úttörő informatikai infrastruktúra mellett korszerű restauráló laboratóriumokat, fertőtlenítő és savmentesítő egységeket állítottak fel, valamint a raktárak klimatikus és tűzvédelmi rendszereit is modernizálták. A digitalizálásra történő megfelelő előkészítés érdekében jelentős katalógizálási, adattisztítási munkát kellett végrehajtani az állomány egy részén. Eleinte a könyvtár sokkal felkészültebb volt a levéltárnál a tömeges digitalizálási munkálatok elvégzésére. Ezt tovább bonyolította a földrajzi tényező szerepe, hiszen a nemzeti levéltár székhelye Bratislava (Pozsony), a könyvtáré pedig Martin (Túrócszentmárton). A levéltári anyagot végül egy külső partner bevonásával digitalizálták, ahogy a cikkdigitalizáláshoz kapcsolódó rekordtisztítás tekintetében a könyvtárnak is egy külső cég közreműködését kellett igénybe vennie.

A könyvtárban a fő raktárépület három szintje a digitalizálási projekttel párhuzamosan teljes felújításon esett át, akárcsak a Martintól 7,5 km-re lévő digitalizálási és restaurálási központ épülete. Ez jelentősen megnehezítette a napi dokumentumszolgáltatást, de a végeredmény igazolta az erőfeszítéseket: 2015 szeptemberéig 132 583 monográfia, 356 210 időszak kiadvány és 10 800 speciális dokumentum, valamint

879 057 különálló cikk digitalizálása történt meg. A teljes DIKDA projektben ekkorra 55 millió oldalnyi dokumentum vált digitálisan hozzáférhetővé.

A digitalizálás eredményeképpen létrejövő objektumokat PSP (*producer submission package*) formátumban archiválták, ami lehetővé teszi például a többszintű struktúrákat a részegységek (tanulmányok, cikkek) vonatkozásában, akárcsak a mesterpéldányok és a szövegfelismerésen átesett használati példányok, valamint a szabványos metaadatok kezelését.

A tanulmány részletesen tárgyalja, milyen módosításokat hajtottak végre a szlovák szerzői jogi környezeten, ami lehetővé tette az intézmény fizikai falain belül a korlátok nélküli szolgáltatást, illetve a nem szerzői jogvédelem anyagra alapozott nyilvános szolgáltatás felépítését. Érdekesség, hogy a digitális nemzeti gyűjtemény közzétételére szolgáló *Slovakiana* portálon a kereskedelmi forgalomban nem kapható művek digitalizált változatai előfizetési rendszerben férhetők hozzá, egy felhasználói azonosítóhoz négy munkamenet tartozhat egyszerre. A diákok kedvezményt kapnak a szolgáltatás árából.

A projekt végrehajtási fázisát követő ötéves fenntarthatósági fázis során a munka folytatódik: 2017-ig az üzemszerű digitalizálás évi 5 millió oldallal gyarapította a digitális gyűjteményt. Végeredményként megállapíthatjuk, hogy nemzedékek álma teljesül azzal, hogy a jövőben lehetővé válik a szlovák írott kulturális örökség teljességéhez való könnyű, digitalizált formában történő hozzáférés.

(Németh Márton)

16/2019

LEMMERS, Frédéric: Digitizing sound archives at Royal Library of Belgium : challenges and difficulties encountered during a major digitization project. – Bibliogr. In: Bibliothek. – 42. (2018) 2., p. 263-271.

Res. német nyelven

A Belga Királyi Könyvtár zeneműtárának digitalizálása: kihívások és nehézségek egy nagy digitalizálási projekt során

Digitalizálás; Hangfelvétel; Hangtechnika; Különgyűjtemény; Megőrzés; Nemzeti könyvtár

Az 1965-ös első belga kötelezpéldány-törvény hatálya nem terjedt ki a hang- és filmfelvételekre, sőt egyenesen kizárta azokat a nemzeti könyvtár számára kötelezően beszolgáltatandó dokumentumok köré-

ből. A jogszabályt 2008-ban némileg módosították, de azóta sem tartalmazza a hangzóanyagok kötelező beszerzését, igaz, már nem beszélhetünk formális kizárásról. Ennek fényében figyelemreméltó tény, hogy a Belga Királyi Könyvtár őrzi a legjelentősebb belga hanganyaggyűjteményt. A mintegy 100 000 hangfelvétel nagyobbik része három egykori magángyűjtemény anyagából áll, amelyek az utóbbi 15 évben kerültek a könyvtár tulajdonába. Összetételük a gyűjtők egyéni zenei érdeklődését és preferenciáit tükrözi: Yves Becko gyűjteménye javarészt 20. század eleji operafelvételeket tartalmaz, Marc Danval gyűjteménye főleg francia és angolszász jazzlemezektől áll, Clément Dailly gyűjteménye pedig klasszikus zenei lemezeket foglal magában. A könyvtár ezek mellett több mint 20 kisebb zenei magángyűjtemény fondját is őrzi, emellett saját gyarapítású 20 000 darabos – LP-ket és CD-ket egyaránt tartalmazó – hangzóanyag-gyűjteménnyel is büszkélkedhet, amelyet a kötelezpéldány-törvény hiányosságainak ellensúlyozására kezdtek építeni.

A Belga Királyi Könyvtár zenei gyűjteményeiben a normál- és mikrobarázdás, illetve 33-as, 45-ös, és 78-as fordulatszámú hanglemezek és CD-ken kívül egyebek mellett sellakborítású lakklemez és viaszhangerek is találhatók. A hanghordozók digitalizálása 2016-ban vette kezdetét. A projekt alapvető célja, hogy digitálisan elérhetővé tegye a különböző zenei tartalmakat, és egyúttal óvja az eredeti hordozókat a későbbi használattól. A digitalizált anyagok egyaránt érdekesek lehetnek a kutatók, a tanulók és a régi felvételek iránt érdeklődő emberek számára. A tudományos hitelességet szem előtt tartva nem javítanak a felvételek hangminőségén, noha a régi felvételek olykor meglehetősen zajosak.

A Belga Királyi Könyvtárban a projekt során azokat a felvételeket is digitalizálják, amelyek nem találhatók meg az online katalógusban. A digitalizálásra való előkészítéshez e dokumentumok excel fájlokban tárolt metaadatait ellenőrzik, majd konvertálják az OPAC-ba.

A szerzői jogok tisztázása különösen fontos, ez is a Digitalizáló Osztály munkatársaira hárul. A Királyi Könyvtár kizárólag a szerzői jogvédelem alá nem eső felvételeket és az árva műveket teszi online elérhetővé, a jogvédett anyagokhoz csak a könyvtár olvasótermeiben lehet hozzáférni. A viaszhangerek és a régebbi típusú hanglemezek részben ezért élveznek előnyt a digitalizálás során, de az elsődleges okot az állagmegóvás, az eredeti adathordozó sérülékenysége jelenti.

A 78-as fordulatszámú hanglemezek digitalizálása a belga szövetségi digitalizálási program keretében zajlik, amelynek a Királyi Könyvtár mellett tagja az Állami Levéltár, illetve a Háborús és Kortárs Társadalom Történettudományi Kutatási és Dokumentációs Központja (CEGESOMA). A digitalizálást magát a közbeszerzési eljárás során kiválasztott *MEMNON Archiving Services* nevű vállalat végzi. A munkálatok 2017-ben kezdődtek, és a 4 ezer órányi zenét tartalmazó 30 ezer sellakborítású lakklemez digitalizálását 2020-ra kell befejezniük.

A Digitalizáló Osztály négy munkatársa foglalkozik a MEMNON vállalat részére havonta átadandó 600 lemez előkészítésével, a lemezek állapotának ellenőrzésével, valamint az excel fájlokban található metaadatok katalógusba való betöltésével. A szerzői jogok vizsgálata után beszkennek a lemezek matricáit is, melyeket később felhasználnak a digitális fájlok közzététele során.

Egy adott zenemű digitalizálásának eredménye egy 24 bites, 96kHz-es WAV fájl (a mesterpéldány) és egy 256 kbps-os MP3 fájl (a használati példány). A fájlok elkészültük után a Királyi Könyvtár tárhelyrendszerébe kerülnek; minőségük csak szisztematikus végighallgatással ellenőrizhető, ami igen időigényes, de megkerülhetetlen feladat.

(Tóth Béla István)

Lásd még 8, 9, 55, 62, 67

Felsőoktatási könyvtárak

17/2019

GAHA, Ula – HINNEFELD, Suzanne – PELLEGRINO, Catherine: The academic library's contribution to student success : library instruction and GPA. – Bibliogr. In: College & research libraries. – 79. (2018) 6., p. 737-746.

A felsőoktatási könyvtár hozzájárulása a hallgatói eredményességhez: a használóképzés és a tanulmányi átlagok összefüggése

Egyetemi hallgató; Főiskolai könyvtár; Használók képzése -felsőoktatásban; Hatékonyság

A kutatás a könyvtári használóképzés és a végzős hallgatók négyéves összesített tanulmányi átlagának a kapcsolatát vizsgálja a 2012 és 2015 között végzett évfolyamok körében. A tanulmányi átlagok tanszékek

szerinti normalizálása után – amire az egyes tanszékek eltérő osztályozási gyakorlatának figyelembevétele miatt volt szükség – kétoldalas t-próbát végeztek, amely statisztikailag szignifikáns emelkedést mutatott ki a tanulmányi átlag tekintetében azon végzős hallgatók javára, akiknek legalább egyszer tartottak könyvtári használoképzést valamelyik kurzusukon (n=1265), azokhoz a hallgatókhoz képest, akik nem vettek részt könyvtári használoképzést is tartalmazó kurzuson (n=115). A könyvtárosok arra használják az eredményeket, hogy igazolják a könyvtár és a sikeres hallgatói előmenetel közötti kapcsolatot, valamint hogy népszerűsítsék a könyvtári használoképzést a campuson.

(Autoref.)

18/2019

GILLUM, Shalu [et al.]: Encouraging engagement with students and integrating librarians into the curriculum through a Personal Librarian Program. – Bibliogr. In: Medical reference services quarterly. – 37. (2018) 3., p. 266-275.

A hallgatók könyvtár iránti elkötelezettségének növelése és a könyvtárosok tantervbe való integrálása a Személyi Könyvtáros Programon keresztül

Egyetemi hallgató; Főiskolai könyvtár; Kommunikáció-használókkal; Oktatás információellátása; Olvasószolgálat; Szolgáltatások

Azokon az orvosi egyetemeken, ahol a könyvtárosok nem tarthatnak a tantervbe beépített könyvtárhasználati, információs műveltségi és kutatómódszertani órákat, a Személyi Könyvtáros Program (*Personal Librarian Program*, PLP) lehet az útja a hallgatókkal való kapcsolat kiépítésének. A program megvalósítása intézményről intézményre eltérhet.

A Harriet F. Ginsburg Egészségtudományi Könyvtár (Közép-floridai Egyetem, Egészségtudományi Főiskolai Kar) 98%-ban elektronikus forrásokat kínál használói számára. Ennek számos vitathatatlan előnye mellett nagy hátránya, hogy a hallgatók csak tanulóhelyként használják a könyvtár tereit, de a könyvtárosokkal nem sok kapcsolatuk van. Ezért a könyvtár és az egyetem vezetősége 2013-ban a PLP bevezetése mellett döntött, azt remélve, hogy a könyvtárnak és szolgáltatásainak egy konkrét személyhez kötésével könnyebb lesz elérni az első- és másodéveseket. Ez a könyvtáros lesz az, aki értesíti

őket az érdekes eseményekről, az új könyvtári szolgáltatásokról, aki megismerteti velük az adatbázisokhoz való hozzáférést, és akitől segítséget kaphatnak kutatásaikhoz, a helyes hivatkozáshoz és a tudományos publikáláshoz.

Eredetileg a könyvtárvezető és öt kari könyvtáros között osztották el a 120 elsőéves orvostanhallgatót, akik a tanév első hetében egy könyvtárbevezető óra keretében ismerkedhettek meg saját „személyi könyvtárosukkal”. A következő két év kissé esetleges módosításai után mára teljesen kialakult rendje van a személyi könyvtárosi támogatásnak. Összesen öt könyvtáros tartja a kapcsolatot a hallgatókkal az olvasószolgálatosok és az elektronikus forrásokért felelős könyvtárosok közül. A tanulmányi osztálytól a szemeszter elején kapott nevek és egyetemi e-mail címek alapján fejenként kb. 24 elsőéves hallgatóval veszik fel a kapcsolatot. Először kötetlen pizzapartin ismerkednek (ilyen informális eseményekre egyébként később is sor kerül). A következőkben az olvasószolgálatos kollégák menedzselik a kommunikációt, összehangolják a kiküldendő e-maileket, hírleveleket, annak érdekében, hogy minden hallgató hiánytalanul megkapja a kellő információkat. *MailChimp* alkalmazással tudnak levelezőlistákat készíteni, ütemezett e-maileket küldeni és részletes jelentésekhez jutni a kimenő levelekről. Az egyen-e-mailek is tartalmazzák a hallgató saját könyvtárosaának fényképét; a hallgatói válaszlevelek a személyi könyvtáros fiókjába érkeznek. A tanév során minden könyvtáros egyenként átlagosan 28 esetben találkozik vagy vált e-mailt a hozzá tartozó hallgatókkal, ezeket az interakciókat a könyvtári referenzs nyomon követő alkalmazásában regisztrálják és részletezik.

A PLP hamar sikeressé vált, amit bizonyít, hogy a könyvtár már 2014-ben szerepet kapott a kutatómódszertani kurzuson és az orvosi gyakorlat modulban. A hallgatók a kutatási források, a hivatkozási módszerek és szabályok, illetve az *EndNote* hivatkozásközelítő rendszer megismerésében jelentős mértékben támaszkodhattak a könyvtárosukra. Az orvosi gyakorlat modulban az információs műveltség fejlesztése volt a könyvtárosok feladata, annak érdekében, hogy a hallgatók a bizonyítékokon alapuló, hiteles orvosi forrásokat használják információkeresésre az első pácienseik vizsgálatakor felmerülő kérdéseik kapcsán.

A megtapasztalt gyakorlati segítség és a könyvtárosi visszajelzések arra ösztönözték a hallgatókat, hogy rendszeresen éljenek a könyvtári támogatással, és sokan még másodéves koruk után is visszajárnak ta-

nácsot, útmutatást kérni személyi könyvtárosuktól. Egy felmérés során a 110 elsőéves 83%-a válaszolta azt, hogy egyetért vagy nagyon egyetért azzal, hogy a PLP megfelelő forrás, illetve szolgáltatás. A 119 másodéves 68%-a válaszolt hasonlóképpen. A szöveges indoklásokban sokan fejezték ki elégedettségüket, amiről számos köszönő e-mail is tanúságot tesz. Az ötödik éve működő PLP modellről elmondható, hogy elérte a kitűzött célt: sok, kitaró és jól szervezett munkával sikeresen és hatékonyan megszólította és elköteleztette tette a hallgatókat a könyvtár iránt. A könyvtárosok pedig az oktatók partnereivé is váltak, például a hallgatók információs műveltségi szintjének felmérésében és fejlesztésében. A PLP a diákok toborzására is jó eszköz, hiszen elmondható, hogy az egyetemen minden hallgatónak saját könyvtárosa lesz.

(Fazokas Eszter)

19/2019

SUMMANN, Friedrich – PFEIFFER, Thies – PREIS, Matthias: Kooperative Entwicklung digitaler Services an Hochschulbibliotheken. – Bibliogr. In: Bibliotheksdienst. – 52. (2018) 8., p. 595-609.

Res. angol nyelven

A digitális szolgáltatások kooperatív fejlesztése a felsőoktatási könyvtárakban

Adatbázis; Digitalizálás; Elektronikus könyvtár; Felsőoktatási könyvtár; Gépi információkeresési rendszer; Információtechnológia

A Bielefeldi Egyetem könyvtára évtizedek óta próbál innovatív, többnyire digitális szolgáltatásokat kialakítani, hogy ezáltal jelentős tényezővé váljon a változó felsőoktatási környezetben. A tanulmány példaként mutatja be a könyvtár néhány digitális szolgáltatását, melyek saját fejlesztésűek és szorosan kapcsolódnak az egyetemen zajló oktató- és kutatómunkához is.

Az egyetemi könyvtárban már évtizedek óta folyik együttműködés egyes tanszékekkel, ami már korán közös projektekhez vezetett, többek között a műszaki karral és a számítógépes nyelvészeti munkacsoporttal. A könyvtár új, az egész egyetemre kiterjedő szolgáltatásainak bevezetése (pl. publikációs szolgáltatások, a kutatási adatok kezelése) nyomán új kapcsolatok születtek. A tanulmány a könyvtár három aktuális, egyetemi intézetekkel együttműködésben végzett projektjét ismerteti.

A szerzők elsőként a szociológus Niklas Luhmann (1927–1998) 90 000 cédulából álló anyagának a digitalizálási projektjét mutatják be. A kiemelkedő tudományos értékű hagyatékot az egyetem vásárolta meg, majd megkezdődött a feldolgozása is. A projektben, amely 2015-ben indult és 2030-ig tart, részt vesz Észak-Rajna-Vesztfália Tudományos és Művészeti Akadémiája, a Bielefeldi Egyetem szociológiai kara, a kölni Center for eHumanities (CCEH) és a Bielefeldi Egyetem könyvtára; ez utóbbi a koordinációért és a digitális közzétételért felel. (Bővebben ld. <http://www.uni-bielefeld.de/soz/luhmann-archiv/>.)

Jóval nagyobb szerepet kapott a könyvtár a *Gyermekek- és ifjúsági irodalom a médiában 1900–1945* című, a Német Kutatási Alap (DFG) által támogatott hároméves projektben, melyet az egyetem nyelv- és irodalomtudományi kara irányít. Itt a könyvtár partnerként vesz részt, s a digitalizálásban és az adatbank-szolgáltatásban szerzett szakértelmét kamatoztatja. A szerzők ismertetik a műszaki feltételeket, és ábrákkal illusztrálják a kutatási eredmények bemutatására létrehozott felületeket. (Bővebben ld. <http://www.uni-bielefeld.de/lili/personen/pjosting/projekte.html>.)

Másfajta együttműködés jellemző a harmadik projektre, melynek címe *Virtuális valóság egy integrált keresési környezet biztosítására*. A projekt-partner ez esetben az egyetemen működő CITEC: *Exzellenzkluster Kognitive Interaktionstechnologie* lett, mely elsősorban az ember-gép kapcsolat kérdésével foglalkozik. A koncepció szerint a virtuális valóság technológiája munkára, kutatásra is használható: segítségével olyan absztrakt térben találhatjuk magunkat, ahol könnyebben eligazodhatunk az információk között, kereséseket jeleníthetünk meg, vagy éppen adatokat rendszerezhetünk. A program 2016-ban kezdődött, és 2017 novemberében már második szakaszába lépett; a témák a virtuális környezetben való szövegbeírásról a talált dokumentumok szemantikus viszonyainak vizualizálásáig terjednek.

Összefoglalóan kijelenthető, hogy a könyvtár méltó partnernek bizonyult a projektekben; ebben szerepet játszott, hogy megfelelő hálózati struktúrával rendelkezik, munkatársai felkészültek, flexibilisek és szolgáltatás-központúak. Fontos az eredmények marketingje is, hogy ezek az adottságok az egyetem számára is nyilvánvalóak legyenek.

(Murányi Lajos)

20/2019

WACHTER, Ronnie: A space apart : college libraries contemplate meditation rooms In: American libraries. – 49. (2018) 1/2., p. 14-16.

Egy külön világ: meditációs szobák a főiskolai könyvtárakban

Enteriőr; Főiskolai könyvtár; Szolgáltatások

A kaliforniai Humboldt Állami Egyetem könyvtárában az elmúlt időszak legnagyobb újítása egy meditációs szoba megnyitása volt. Olyan elvonulásra szánt, csendes tér jött létre, amely többféle célra is alkalmas: imádkozásra, jógára, szentírások tanulmányozására, de egyszerű menedékhelyként is szolgálhat a stressz elől. Az igazgató szerint különösen nagy érdem, hogy a szobában mindenki megfér a másikkal, és még semmilyen konfliktus nem fordult elő a használatával kapcsolatban.

Egyre több felsőoktatási intézmény vág bele hasonló kezdeményezésbe, különösen olyan helyeken, ahol magas a muszlim hallgatók aránya. A Kansasi Egyetem Könyvtára a helyi Muszlim Hallgatói Szövetség kérésére rendezett be ilyen teret, ők jelezték ugyanis, hogy az egyetemistáknak szükségük lenne egy imádságra alkalmas helyre. Az iszlám vallás egyik eleme, hogy a hívek a nap meghatározott időpontjaiban félbehagyják aktuális tevékenységüket, hogy imádkozzanak. A hallgatók azonban nem tehetik meg, hogy minden alkalommal visszavonuljanak a lakhelyük csendes magányába.

A megoldás mindkét említett esetben egyszerű volt: a könyvtár vezetője kijelölt a célra egy használaton kívüli irodát, amelyet nyugalmat sugárzó színekben festettek ki, illetve kicserélték a bútorokat is. A dekoráció nagyon minimális, és egyik vallás elemeit sem tartalmazza, így ezek a terek mindenki számára nyitottak. Mindkét könyvtár vezetője azt tapasztalta, hogy egy ilyen helyiség kialakítása csak nagyon kevés vagy egyáltalán semmilyen költséggel nem jár, és a munkatársaknak is kevés többletfeladatuk van vele.

Fontos szempont, hogy e szobáknak csendesnek kell lenniük, vagyis nem használhatóak csoportmunkára vagy közös éneklésre, illetve az elektronikus eszközök is kitiltásra kerültek, hiszen sokan vannak, akik szeretnének elvonulni, de az okostelefonok korában ez különösen nehéz. A Humboldt Állami Egyetem könyvtárában a szoba zárható, és a hallgatóknak a pultnál kell átvenniük a kulcsot. Emellett az intéz-

mény üzemeltet egy nyitott teret is Meditációs Sarok néven, amelynek az a célja, hogy megismertesse a hallgatókat a *mindfulness*, a figyelem és az elmélyülés témakörével kapcsolatos tudományos kutatásokkal. A Kansasi Egyetem könyvtárában ajtók helyett inkább paravánok vannak, hogy a kulcsfelvételi rendszer ne vesse vissza a használati kedvet.

A Tulsai Közösségi Főiskola nyugati campusán is található már meditációs szoba: a békés környezet megteremtése érdekében a falat sötétkékre festették és minimálisan dekorálták, a nyugodt hangulatot pedig halványkék fények biztosítják. A szoba célja, hogy lehetőséget adjon a hallgatóknak a stresszszintjük és a szorongásuk csökkentésére. Ehhez a könyvtár meditációról szóló könyvekkel járul hozzá, amelyek kiegészítik a jogamatracokból és speciális székekből álló berendezést.

Nem mindenhol problémamentes egy ilyen meditációs szoba fenntartása, a Michigani Egyetemen volt példa arra is, hogy egy olvasó megrongált egy imaszőnyeget. Az amerikai közkönyvtárakban még nem tapasztalható a meditációs szobák trendje, a jelenség inkább a felsőoktatási könyvtárak berkeiben létezik. A közkönyvtárak továbbra is elsősorban csoportmunkára alkalmas terek kialakítására törekednek a rendelkezésre álló helyiségeikben.

(Jávorka Brigitta)

Lásd még 26, 31, 32, 38, 40, 41, 43, 44, 45, 47, 48, 57, 58, 59, 62, 63, 65, 68

Közművelődési könyvtárak általában

21/2019

MEDIAVILLA, Cindy: Staffing your homework-help center : pairing the right minds with student learners In: American libraries. – 49. (2018) 7/8., p. 34-37.

A közkönyvtárak házi feladatban segítő központjainak személyzete: a megfelelő segítő és a diákok összepárosítása

Gyermek- és ifjúsági olvasók; Könyvtáros -társadalmi munkás; Közművelődési könyvtár; Személyzet; Szolgáltatások

A szerző a kaliforniai Orange-i Városi Könyvtár házi feladat-segítő központját vezette az 1990-es évek

elején, és azóta is az ilyen szolgáltatások működését tanulmányozza. Nézete szerint egy könyvtár csak akkor képes hatékonyan segíteni a gyerekeknek a házi feladat elkészítésében, ha ehhez megfelelő szakembereket tud rendelni, legyenek azok alkalmazottak vagy önkéntesek. Fontos, hogy egy felnőtt (vagy egy tizenéves) felügyelje a házi feladat befejezéséig a munkát, és a végén a diák pozitív megerősítést is kapjon. A gondot azt jelenti, hogy rendelkezésre áll-e elegendő munkaerő az iskola után a könyvtárban tanuló számos diák segítségéhez. A könyvtárak többsége nem tud alkalmazni erre a feladatra részidős munkatársakat, illetve arra sincs felkészülve, hogy önkéntes csapatot toborozzon, majd kiképezze őket. Mégis sok helyen sikerült megoldani ezt látszólag lehetetlen feladatot a fizetett könyvtárosok és az önkéntesek együttes munkájának összehangolt megszervezésével.

A cikk foglalkozik a fizetett kontra önkéntes dolgozók kérdésével. A legtöbb helyen a fizetett munkatársak végzik a segítők toborzását, betanítását és a beosztásuk elkészítését, a tényleges munka pedig az önkéntesekre hárul. Az önkénteseknek néhány könyvtár biztosít valamilyen juttatást, mint például ingyenes parkolást, e-mail fiókot, pólót, bögrét stb. A program fontos eleme az állandóság, ezért némely könyvtár szívesebben alkalmaz fizetett segítőt. 2015-ben a *Reference & User Services Association* és a *Young Adult Library Services Association* közös nyilatkozatában (*Homework Help Best Practices*) azt javasolta, hogy a könyvtár egyik munkatársát jelöljék ki a segítőközpont irányítására, a képzésre és a koordinációra. Hasznosnak bizonyulhat az együttműködés a főiskolákkal is: a kötelező közösségi szolgálatukat a könyvtárak házi feladat-segítő központjaiban töltő hallgatókkal minden fél csak nyerhet.

A szerző a következőkben kitér a segítők képzettségére. Több könyvtárban aktív vagy nyugdíjas tanárok működnek közre a házi feladat-segítő központokban. Jó példa erre a Chicagói Városi Könyvtár, ahol heti négy napon – többnyire kétnyelvű – tanárok végzik a munkát, egy magánforrásból fenntartott program (*Teacher in the Library*) finanszírozásával. Természetesen nem tanárok dolgoznak mindenütt, de követelmény a gyermekekkel vagy fiatalokkal szerzett munkatapasztalat. Más készségek is szükségesek: a Los Angeles-i Városi Könyvtár segítőinek magabiztosan kell kezelniük a „diákszóna” laptopjait, hogy az azokon elvégzendő feladatokban segíteni tudjanak a tanulóknak, de fontos az idegen nyelvek ismerete is (hindi, japán, khmer, koreai, orosz, perzsa, spanyol, szomáli, tamil, urdu, vietnámi stb.). Emellett a

problémamegoldási képesség, a türelem, a rugalmasság, a szervezőképesség is lényeges tulajdonságok. A segítők toborzása a tanítás kezdete előtt, nyár végén folyik változatos módszerekkel (szórólapok, személyes beszélgetések, könyvtári honlapon közzreadott felhívás stb.). Gyakran felhasználnak már jól működő programokat is (*Literacy Volunteers of America, AmeriCorps VISTA, Reserve Officers' Training Corps, America Reads, Learning Is ForEver, Retired and Senior Volunteer Program*). A főiskolás korú segítők alkalmazása példaképet adhat a gyerekeknek, főleg olyan településeken, ahol magas a lemorzsolódó tanulók száma; a főiskolások eközben maguk is jó tapasztalatokat szereznek. Nem szabad alábecsülni a középiskolás korú segítőt sem, akik – néhány életkori sajátosságból fakadó zavartól (pl. kortársaikkal folytatott klikkesedés, flörtölés) eltekintve – legalább olyan jól teljesíthetnek, mint az idősebbek.

A cikk utolsó szakasza a segítőprogramok jó hatásáról szól. A tanulók iskolán kívül találkozhatnak olyan felnőttekkel, akik nem a szüleik és időt szánnak rájuk, amit a gyerekek nagyra értékelnek. A tizenéves segítők gyakran reményt és bátorítást adnak nekik, bebizonyítva, hogy mégis lehet valaki sikeres az iskolában. Ahogy egy programkoordinátor fogalmazott: néha az oktatóból mentor lesz. A tevékenység hasznos lehet a segítők számára is. Egy nyugdíjas tanár azt mondta, azért segít, mert ez a gyermekek szellemi fejlődését szolgálja; egy másik segítő, egy nyugdíjas ügyintéző úgy látta, hogy a fiatalok „szeme felcsillan”, amikor megértik a házi feladatot, míg egy nagymama élvezetesnek találta, hogy látja a diákokat felnőni.

(Murányi Lajos)

Lásd még 6, 42, 52

Városi könyvtárak

Lásd 5, 24, 25, 64

Községi könyvtárak

Lásd 3, 49

Komplex intézmények

Lásd 30

Regionális könyvtárak

Lásd 8

Tudományos és szakkönyvtárak

22/2019

BILOTTA, Anna: Non solo giacimenti : la cultura del servizio nelle biblioteche musicali. – Bibliogr. In: AIB studi. – 58. (2018) 2., p. 319-333.

Res. angol nyelven

Nem csak tárolóhelyek: szolgáltatási kultúra a zenei könyvtárakban

Feladatkör; Kutatás információellátása; Oktatás információellátása; Szolgáltatások; Zenei könyvtár

A zenei könyvtárak sokféle zenei forrást és zenei vonatkozású dokumentumot őrző nyilvános vagy magánintézmények. Sajátos könyvtárakról van szó, tekintve átfogó, egyedi gyűjteményeiket, speciális szaktudású munkatársaikat, intézményük életében betöltött stratégiai szerepüket, valamint a használóik különböző rétegeinek változatos igényeit és elvárásait. A cikk meghatározza a zenei könyvtárakkal és a zenei szaktájékoztató könyvtárosokkal kapcsolatos funkciókat, szolgáltatásokat és követelményeket, rámutatva, hogy a szakirodalom túlnyomórészt a pusztá gyűjteményekre, így elsősorban a katalógizálási és az állományvédelmi tevékenységekre korlátozódik, anélkül, hogy megkísérelné feltárni e könyvtárak szervezeti, működtetési és szolgáltatási oldalát. Mindez különösen áll az olasz konzervatóriumi és felsőfokú zeneiskolai könyvtárakra, melyek esetében híján vagyunk a tevékenységekre, szolgáltatásokra és elért eredményekre vonatkozó adatoknak.

Egy zenei könyvtár nem csak a zenével kapcsolatos dokumentumok tárhelye: különösen a zenei képzést szolgáló intézmények esetében, legalább három funkciót különböztethetünk meg: a zenei gyűjtemény megőrzését és fejlesztését; az oktatás, a kutatás és a felsőfokú tanulmányok támogatását; végül, de nem utolsósorban a diákok, oktatók, a kutatók és az egész helyi közösség érdekében ellátott kulturális-társadalmi szerepet. A szolgáltatások értékelése az adatok, visszajelzések és bizonyítékok gyűjtésén keresztül

így e funkciók megerősítésének és igazolásának nélkülözhetetlen eszközévé válik.

(Autoref.)

23/2019

URCIUOLI, Wendy – SWIATEK, Janice: Providing health care professionals and patients with tablet computers at the point of care. – Bibliogr. In: Journal of hospital librarianship. – 18. (2018) 3., p. 246-253.

Táblagépek biztosítása az egészségügyi szakembereknek és a betegeknek az ellátás helyszínén

Beteg olvasó; Egyetemi könyvtár -egészségügyi; Használók képzése; Információtechnológia; Kórházi könyvtár -betegeké; Szakkönyvtár -egészségügyi; Szolgáltatások

A Connecticuti Egyetem (UConn) orvosi könyvtárai érdekes projektet indítottak a farmingtoni Egészségügyi Központban, melynek keretében diabétesz-oktató szakdolgozókkal működtek együtt egy cukorbetegeket önellátásra oktató programban, táblagépeket is használva az ismeretek átadására (*Diabetes Self-Management Education Program*).

A projektnek négy célja volt: 1.) a diabéteszes betegek szokásos egészségügyi látogatása alkalmával tesztelni a táblagépeket; 2.) felmérni, mennyire elégedettek a páciensek ezekkel az eszközökkel az oktatás során; 3.) igazolni a táblagépek hatékonyságát a páciensek öngondoskodással kapcsolatos tudásának növekedésével; 4.) megvizsgálni, hogy az oktatók mennyire tartják sikeresnek a programot és mennyire elégedettek a táblagéphasználattal. A projekt elindításának oka, hogy bár a pácienseknek nagy szükségük van a magukról való gondoskodáshoz és cukorbetegségük karbantartásához a megfelelő információkra, sokan közülük nehezen jutnak ezek birtokába az elégtelen írástudás, nyelvi korlátok, társbetegségek vagy idős koruk miatt. A legtöbb ilyen akadályt a táblagépek képesek hatékonyan áthidalni az érintőképernyő, valamint a multimédiás és interaktív lehetőségek révén.

A projektet indokolja, hogy az amerikaiak 13%-ának egyáltalán nincs otthon internetkapcsolata, és a krónikus betegek jelentős része nem használ mobiltechnológiát. Közülük is többségben vannak az alacsony iskolázottságúak, a feketék, a spanyolajkúak és a 65 év felettiek. Hartford megyében a nők 8,9%-a, a férfiak 10,3%-a cukorbeteg. A UConn Egészségügyi

Központja betegeinek 11%-a spanyolajkú. Ők azok, akik a legtöbbet profitálhatnak a programból.

Ami az eszközöket illeti, a könyvtárosok beszereztek négy Samsung Galaxy 5-ös táblagépet és egy fertőtlenítésre szolgáló Readydock UV készüléket, valamint egy vezeték nélküli nyomtatót is. Tizenöt hasznos weboldalt töltöttek a táblagépekre. Mappákba rendezték a forrásokat és linkeket, továbbá megtanították a vezető oktatót a fertőtlenítő és akkumulátortöltő dokk használatára. A UConn IT szakemberei biztonsági szoftvert telepítettek a gépekre. Az oktatók kiválasztották a képzést szolgáló tartalmakat, majd a táblagépek segítségével megtanították a betegeket az inzulinszint adminisztrálását, a szájon át történő gyógyszerelést, az inzulinpumpák és szenzorok használatát, illetve a vércukorszint ellenőrzését.

Az elégedettségi kérdőívet végül 16 páciens töltötte ki. Szinte kivétel nélkül mindegyikük elégedett vagy nagyon elégedett volt a táblagép segítségével történő oktatóssal, nyolcan továbbra is szívesen vennék ezt a módszert. A három diabéteszoktató közül ketten töltötték ki az elégedettség-felmérő kérdőívet, akik egyaránt nagyon pozitívan értékelték tapasztalataikat. Könnyebben és hatékonyabban tudták átadni a bonyolult tudnivalókat, egyszerűbben tudták megosztani az ajánlott linkeket, weboldalakat.

Az együttműködő felek a projekt folytatását, sőt kiterjesztését tervezik a UConn további ellátóhelyeire, a fekvőbeteg részlegre és az idős, szellemileg leépült páciensek számára indított NICHE programra.

(Fazokas Eszter)

Lásd még 29, 69

Gyermek- és ifjúsági könyvtárak

24/2019

PETSONIAS, Joana – KNIELING, Barbara: Zukunft schaffen : wie die Stadtbücherei Tübingen über das Ehrenamt in Leseförderung investiert. – Bibliogr. In: BuB. – 70. (2018) 7., p. 430-433.

Közösen tenni a jövőért – avagy hogyan támogatják az olvasást önkéntesekkel a Tübingeni Városi Könyvtárban?

Együttműködés -helyi; Ifjúság nevelése olvasásra; Iskolai és gyermekkönyvtárak; Könyvtáros -társadalmi munkás; Olvasás; Városi könyvtár

Az általános iskolás gyerekeknek nagy szükségük van arra, hogy a tanórai kereteken túl is legyen mellettük valaki, aki segít nekik az olvasás elsajátításában és az olvasottak megértésében. Ezt az állítást alátámasztják az IGLU- és PISA-tesztek eredményei is. A *Deutscher Bibliotheksverband* ezért megfogalmazta, hogy a könyvtáraknak jelen kell lenniük a fiatal olvasók életében, azaz útmutatást kell adniuk, és segíteniük kell az olvasási és a digitális kompetenciák fejlesztését. Ezen elvek stratégiai lefektetése nem elégséges; megvalósításuk, vagyis a fejlesztő szakemberek, pedagógusok alkalmazása azonban hatalmas anyagi ráfordítást igényel, a könyvtárak erőforrásai pedig igencsak korlátozottak.

A megoldást az önkéntesek bevonása, foglalkoztatása jelentette – többek között a Tübingeni Városi Könyvtárban is. Itt az önkéntesek 2003 óta segítik a könyvtár munkatársait az olvasásfeljesztésben, 2008-ban pedig a könyvtár és a Tübingeni Polgári Alapítvány (*Bürgerstiftung Tübingen*) együttműködésében megalakult az Olvasás Háza (*LESE-HAUS*), amely 2013 óta vállal szerepet az olvasást támogató szakembereknek a képzésében. Tíz év alatt több mint 200 önkéntes kapott ilyen szakképesítést. Az Olvasás Háza egy márkává vált, védjegyévé azoknak a szakembereknek, gondoskodó önkénteseknek, akik bekapcsolódnak az olvasás, az olvasóvá nevelés programjába.

Napjainkban több mint 50 tübingeni partnerintézmény (óvodák, általános iskolák, könyvtárak) részvételével több mint 100 mentor fejleszti a gyerekek képességeit. Ezek a játékos, egyénre szabott foglalkozások új oldalról közelítenek az olvasott szövegek felé, erősítik a gyerekek önbecsülését, helyes nyelvhasználatra tanítanak, és gazdagítják a szókincset. A fejlesztés a 2013/2014-es tanévben vette kezdetét, azokat a 2–6. osztályosokat célozva, akik még nem tudtak folyékonyan olvasni. A Tübingeni Városi Könyvtár 19 általános iskolába mintegy 100 mentort közvetített ki. A program ideálisan működik: alacsony a fluktuáció, míg az Olvasás Házához való kötődés igen szoros. A foglalkozások helyszínét, időpontját, illetve az adatok bizalmas kezelését írásbeli szerződésben rögzítik.

Az együttműködő szervezetek felosztották egymás közt a feladatokat: az olvasás tanítása, a kognitív rész az iskolák feladata maradt, míg a mentorok az

olvasás szubjektív, személyorientált területeivel és a gyerekek ösztönzésével foglalkoznak, azaz egyfajta szociális támogatást nyújtanak, ami egyaránt kiterjed az irodalmi ismeretek és a beszédkészség fejlesztésére. A mentorálás többdimenziós modellje a tudás átadásából, a gyerekek felé irányuló érdeklődésből és törődésből, olvasmányélmények és példakép biztosításából, az egymásra való odafigyelésből, az ösztönzésből és a gyerekek bevonásából áll.

A projekt sikerességében több tényező játszik szerepet: a tübingeni polgárok elköteleződése, a célokhoz rendelt erőforrások biztosítása, a világos jogszabályi és szabályozási környezet, a folyamatos képzés,

illetve a munkáért járó elismerés. Mindez tudatos szervezést és összehangolt működést feltételez a partnerek részéről.

A gyerekek és mentorok pozitív tapasztalatai bizonyítják, hogy az olvasás nehéz, lassú folyamat, amely türelmet és odafigyelést kíván. Ám nem lehet azt állítani, hogy az olvasásba fektetett energia nem térül meg; ezt a tübingeni példa többéves tapasztalatai is alátámasztják.

(Horváth Adrienn)

Lásd még 56

Munkafolyamatok és szolgáltatások

Általános kérdések

25/2019

GUO, Ya Jun – LIU, Yan Quan – BIELEFIELD, Arlene: The provision of mobile services in US urban libraries. – Bibliogr. In: Information technology and libraries. – 37. (2018) 2., p. 78-93.

Mobil szolgáltatások biztosítása az Egyesült Államok városi könyvtáraiban

Felmérés; Honlap; Mobilkommunikáció; Online katalógus; Szolgáltatások; Városi könyvtár

Napjainkban a mobilkészülékek népszerűsége megváltoztatta a kapcsolatot a könyvtárak és a használók között. Ilyen eszközök birtokában az olvasók már nem tartják szükségesnek, hogy fizikailag is a könyvtár épületébe látogassanak ahhoz, hogy használják a szolgáltatásokat. Az új igény megjelenésére a könyvtárak a világ számos pontján a mobil szolgáltatásaik intenzív fejlesztésével reagáltak.

Jelen tanulmány egy 2017-es kutatáson alapul, amely az Egyesült Államokban található városi könyvtárak mobil szolgáltatásait vizsgálta, elsősorban a két legelterjedtebb eszközhöz, azaz a mobiltelefonokhoz és a táblagépekhez kapcsolódó szolgáltatások (mobilkészülékkel elérhető weboldalak, katalógusok, valamint mobilalkalmazások) meglétére összpontosítva. 138 egyesült államokbeli könyvtár honlapjának és katalógusának mobil eszközről való elérhetőségét mérték fel empirikus alapon, illetve kerestek általuk kínált letölthető mobilalkalmazásokat. Mindezt személyes interjúkkal egészítették ki.

Az így összegyűjtött adatok alapján kiderült, hogy a vizsgált könyvtárak 83%-a rendelkezett mobil eszközzel használható – többségében reszponzív – weboldallal, 59%-a külön mobilalkalmazással, 22%-uk katalógusát pedig már optimalizálták mobilkészülékes használatra is. Az eredményeket összehasonlítva a szerzők korábbi kutatásainak adataival jól látszik, hogy míg 2014-ben a könyvtáraknak csak 81%-a rendelkezett valamilyen mobil szolgáltatással, három évvel később ez az arány már 95% volt.

A mobilkészülékkel használható honlapok és a mobilalkalmazások többek között lehetőséget adnak a felhasználói fiókba való bejelentkezésre, információkat tartalmaznak a különböző eseményekről, a könyvtár nyitvatartási idejéről, elérhetőségeiről, valamint felületet biztosítanak a közösségi médiához, a katalógushoz, illetve a letölthető tartalmakhoz való hozzáféréshez. Kisebb arányban olyan szolgáltatások igénybevételére is lehetőséget adnak, mint a könyvtár friss beszerzéseinek megtekintése vagy a könyvtárközi kölcsönzés. Néhány könyvtári mobilalkalmazáson keresztül a késedelmi díjakat is rendezni lehet. Több alkalmazás a mobil eszköz lehetőségeit is kiaknázza, ilyen például az ISBN-szkennelés (ami egy könyvesboltban lehet hasznos), vagy a GPS használata a keresett fiókkönyvtárhoz való navigálás céljából.

A mobilkészülékkel használható honlapok és a mobilalkalmazások többek között lehetőséget adnak a felhasználói fiókba való bejelentkezésre, információkat tartalmaznak a különböző eseményekről, a könyvtár nyitvatartási idejéről, elérhetőségeiről, valamint felületet biztosítanak a közösségi médiához, a katalógushoz, illetve a letölthető tartalmakhoz való hozzáféréshez. Kisebb arányban olyan szolgáltatások igénybevételére is lehetőséget adnak, mint a könyvtár friss beszerzéseinek megtekintése vagy a könyvtárközi kölcsönzés. Néhány könyvtári mobilalkalmazáson keresztül a késedelmi díjakat is rendezni lehet. Több alkalmazás a mobil eszköz lehetőségeit is kiaknázza, ilyen például az ISBN-szkennelés (ami egy könyvesboltban lehet hasznos), vagy a GPS használata a keresett fiókkönyvtárhoz való navigálás céljából.

A mobil referenz szolgáltatások az intézmények többségében (86%) webes űrlapokon keresztül vehetők igénybe. A könyvtárak 43%-a üzemeltet chates vagy azonnali üzenetküldéses szolgáltatást, 33% szöveges üzenetekben (SMS-ekben) kommunikál az olvasóival. A közösségi médiát a könyvtárak eleményező hányada (8%) használja referenz célokra. Az intézmények 6%-a nem rendelkezett a felmérés idején mobil referenz szolgáltatással.

A közösségi média felületei közül a Facebookot és a Twitteret minden könyvtárban, az Instagramot és YouTube-ot több mint kétharmadukban, az intézmény saját blogját pedig csak a könyvtárak 57%-ában aknázták ki. Ezek a számok szintén emelkedtek 2014-hez képest, amikor a Facebookot a könyvtárak 61%-a, a Twitteret pedig 53%-uk használta.

Az intézmények 78%-ában van lehetőség online foglalásra mobil eszköz segítségével. A könyvtárak többségében (62%) a teremfoglalást intézhetik így az olvasók, számítógép vagy akár tanulószoba lefoglalására már kevesebb könyvtárban (20%, illetve 14%) van lehetőség. Az intézmények 14%-ában könyvtárost is lehet foglalni tájékoztató szolgáltatás igénybevételére. A könyvtárak 43%-ában van lehetőség mobil eszközről távoli nyomtatást kezdeményezni a könyvtár valamelyik nyomtatójára.

A vizsgált intézmények e-forrásokat (könyvet, hangoskönyvet, zenét) kínáló alkalmazásokat, illetve számos adatbázist is elérhetővé tettek a mobil eszközt használó olvasók számára. A legnépszerűbb alkalmazások az Overdrive, a Zinio, valamint a Hoopla voltak. Az adatbázisok közül a NoveList-hez, a ReferenceUSA-hez és a LearningExpress-hez biztosítottak hozzáférést a legtöbb helyen.

(Nagy Gábor)

Lásd még 5, 22, 69

Állomány, állományalakítás

26/2019

ROGERS, Kristin: Immediacy vs. foresight : a study of patron selected and librarian purchased eBooks at the University of Mississippi Libraries. – Bibliogr. In: Journal of electronic resources librarianship. – 30. (2018) 3., p. 138-146.

Közvetlenség vagy előrelátás? A használók által kiválasztott és a könyvtárosok által megrendelt e-könyvek vizsgálata a Mississippói Egyetem Könyvtáraiban

Állomány használata; Állományalakítás; Egyetemi könyvtár; Elektronikus könyv; Igény; Könyvvásárlás

Mivel az információ egyre inkább egy pillanat alatt elérhetővé válik, a mai könyvtárhasználóknak magának az elvárásainak abban a kérdésben, milyen gyorsan juthatnak hozzá egy-egy könyvhöz. A könyvtárosoknak ezért meg kell vizsgálniuk a különböző beszerzési modelleket, s azt is, hogyan feleljenek meg a mai olvasók igényeinek. Egy kutatás során a Mississippói Egyetem Könyvtáraiban összevetették az olvasók által kiválasztott, illetve a könyvtárosok által beszerzett címek használati statisztikáit. A mintában 3716 cím képviselte a keresletorientált beszerzéseket (*Demand-Driven Acquisition, DDA*), és 2076 cím volt a könyvtárosok kezdeményezte beszerzés. A használati statisztika azt mutatta, hogy a használók által kiválasztott címeket átlagosan 0,86-tal többször forgatták, mint a szakreferens könyvtárosok által kiválasztottakat. A könyvtárosok által megrendelt művek címenkénti átlagos ára alacsonyabb volt, mint a DDA kiváltotta beszerzéseké, míg a DDA-címek esetében alacsonyabb volt az egy-egy használatra eső költség.

(Autoref.)

Lásd még 48, 61

Állományvédelem

27/2019

VÁVROVÁ, Petra – NEORALOVÁ, Jitka: Manipulace s knihami. – Bibliogr. In: Čtenář. – 70. (2018) 4., p. 143-145.

Hogyan bánjunk a könyvekkel?

Állományvédelem; Módszertani útmutató

A klimatikus feltételek, az állomány használata, az anyagok természetes tulajdonságai és öregedése számos olyan rizikófaktorral járnak, amelyekkel naponta foglalkoznunk kell az állományvédelem érdekében. A könyvek károsodásának legfőbb oka azonban a rossz bánásmód, mely rendszerint az áthelyezésük, mozgásuk és rossz tárolásuk során érheti őket. Érdemes

szem előtt tartani, hogy a gyűjtemény nemcsak muzeális dokumentumokból, hanem hatalmas mennyiségű „fiatalabb”, de régi könyvből áll, amelyek értéke az idővel egyre nő.

A könyvek polcra való nem megfelelő levételének következménye lehet a gerinc sérülése, esetenként a kötéstábláról való leválása. A tábla leválásával a könyvtest sérülékeny lesz, további mechanikus károsodásnak lesz kitéve. A könyvtesten belül a lapozás, a helytelen bánásmód szakadáshoz, csonkuláshoz vezethet. A lap alsó sarka a lapozás miatt elpiszkolódik, meggyengül. Külön fejezetet érdemelnének a könyvek mozgatásával járó sérülések, leesések (könyvszállító kocsik, könyvlifttek), a helytelen tárolás típusai. A sérülés általában a kötés belső szerkezetét is érinti, amit csak restaurátor tud helyrehozni. A polcokon való ferde elhelyezés a kötéstábla deformálódásához vezet.

A könyvekkel való bánásmód alapszabályainak betartása az élettartamuk meghosszabbítását jelentheti.

- A pamut vagy szintetikus kesztyű használata mindenféle régi könyvvel való tevékenység során ajánlott. Ha erre nincs lehetőség, a kezünk legyen tiszta és száraz, ne használjunk kézkrémet, körömlakkot, és ne viseljünk köves gyűrűt! Illuminált kéziratok, értékes kötések esetén kesztyű nélkül ne dolgozzunk!
- A könyvvel csak tiszta felületen dolgozzunk, hogy elkerüljük a biológiai károsodást!
- A károsodás rögzítése szempontjából fontos, hogy mechanikus vagy kémiai sérülés érte a könyvet, ennek megfelelően kell eljárunk.
- Jelentősebb sérülés esetén (kötés szétesése, tinta korróziója) forduljunk szakemberhez, konzervátorhoz vagy restaurátorhoz, aki kezelni tudja a problémát!
- A megelőző állományvédelem érdekében rendszeresen ellenőrizzük a gyűjtemény elhelyezésének körülményeit, ezzel meghosszabbíthatjuk élettartamát.
- Ne használjunk ragasztószalagokat és ismeretlen összetételű ragasztókat!
- A könyvek polcra történő levételét két munkatárs végezze: egyikőjük helyet készít a levételhez, a másik leveszi a könyvet. A terjedelmesebb vagy súlyosabb könyvek levételéhez három személy szükséges: egyik leveszi a polcra, átadja a másinak, a harmadik a polcon maradó könyveket tartja meg.

– Ha van elég hely a könyv fölött a polcon, nyúljunk be a háta mögé, és toljuk előrébb, hogy könnyen ki tudjuk venni! Ha erre nincs lehetőség, törekedjünk arra, hogy ne a gerincnél fogva húzzuk, hanem kissé megbillentve, a kötéstáblákat összefogva, a másik kezünkkel alulról megtámasztva emeljük ki a könyvet!

– Ha a könyvnek van védőborítója, azzal együtt vegyük le a polcra!

– Ha átmenetileg emeljük ki a könyvet, tegyük a polcon a helyére egy kemény papírtáblát (helyettesítőt) az alapadatokkal (szerző, cím) és a vissza-kerülés várható dátumával!

– A könyv kinyitáskor a nyitás szöge ne haladja meg a 90 fokot!

– Visszahelyezéskor ügyeljünk arra, hogy a polc élei ne sértsék meg a könyv sarkait!

– Helytelen használatból eredő károkozást jelent a lapozás közbeni ujjnyálazás.

– A könyvek olvasótermi használata olyan helyiségben történjen, ahol megfelelőek a klimatikus és biztonsági paraméterek!

– Szigorúan be kell tartani az étkezéssel, ivással, dohányzással és nyílt láng használatával kapcsolatos tilalmat a helyiségekben.

– A könyvekkel való munka során használjunk (hab)szivacs alátétet, támaszt!

A könyvekkel való helyes bánásmód szabályai egyszerűek, költséget nem igazán igénylő viselkedéssel alkalmazhatóak. Betartásukkal hozzájárulhatunk a muzeális értékű könyvek védelméhez, a kulturális örökség megőrzéséhez és a jövő generációinak való átadásához.

(Prókai Margit)

28/2019

WESTERVELT, Theron [et al.]: Stewardship of the digital scholarly record and of each nation's published heritage. – Bibliogr. In: The serials librarian. – 74. (2018) 1-4., p. 201-206.

Az egyes nemzetek publikált örökségének és a digitális szakfolyóiratoknak a hosszú távú megőrzése

Együttműködés -nemzetközi; Elektronikus folyóirat; Elektronikus könyvtár; Hozzáférhetőség; Könyvtártudományi tájékoztatás; Megőrzés; Portál

Az elektronikus folyóiratok digitális megőrzése már több mint egy évtizede foglalkoztatja a könyvtári közösséget. A jelenlegi megőrzési gyakorlatot áttekintve látható, hogy van fejlődés, de további lépésekre van szükség. Az ún. *Keepers Registry* (tájékoztató szolgáltatás a már archivált e-folyóiratokról) részeként együttműködő intézmények jelentős haladást értek el az elektronikus folyóiratok egyre növekvő számának megőrzése terén, az ISSN (International Standard Serial Number) segítségével azonosítva és célozva meg azokat a folyóiratokat, amelyek hosszú távú megőrzéséről még senki sem gondoskodott. A siker az összesített eredményekben, de az egyes öröközőintézmények speciális hangsúlyaiban és teljesítményében is megmutatkozik. A részt vevő intézmények az együttműködéssel bizonyították, hogy megvalósítható és ígéretes célkitűzés a folyóiratok nagy léptékű digitális megőrzésének az elérése.

(Autoref.)

Speciális dokumentumok, különgyűjtemények

29/2019

VYČÍTALOVÁ, Hana – ČERNOHLÁVKOVÁ, Petra: Šedá literatura dnes a zítra – od klasických dokumentů k digitálnímu datumu. – Bibliogr. In: ITlib. – 22. (2018) 1., p. 54-58.

Res. angol nyelven

Szürke irodalom ma és holnap – a hagyományos dokumentumoktól a digitális adatokig

Elektronikus dokumentum; Elektronikus könyvtár; Konferencia -nemzetközi; Országos szakkönyvtár -műszaki; Szürke irodalom; Tudományos és szakkönyvtárak; Web

A prágai Nemzeti Műszaki Könyvtárban régóta foglalkoznak a szürke irodalom kérdéskörével: digitális repozitóriumot működtetnek az elektronikusan publikált szürke irodalom számára, a téma módszertani gondozása mellett pedig nemzetközi konferenciát is szerveznek (*International Conference on Grey Literature*).

A szürke irodalom fogalma több mint húsz éve jelent meg. Ide tartoznak az „olyan általános, kormányzati, tudományos, kereskedelmi és ipari információforrások, amelyek elektronikus vagy nyomtatott formában, nem hivatásos kiadók, intézmények közreműködésével jelentek meg”. A nemzetközi szakmai fórumokon ennek a korábbi definíciónak az aktualizálására törekednek, eszerint szürke irodalom „minden rögzített, hivatkozható, megőrizhető, jelenlegi vagy jövőbeli értékkel bíró adat vagy információforrás, amely nem hagyományos közlési folyamat (*peer review*) révén vált hozzáférhetővé”.

Napjainkban fontos a digitális tartalmak felé való eltolódás, különösen a kutatási adatok terén, melyekre egyre nagyobb figyelem irányul. A növekvő érdeklődés miatt a Nemzeti Műszaki Könyvtár szolgáltatásbővítésként felvette tervei közé egy adatrepozitórium építését. Egy másik terület a tudományos videók kezeléséhez kapcsolódik, amelyek szintén fontos információforrást jelentenek. Németországban a nemzeti könyvtár közreműködésével létrejött a TIB AV-Portal (<https://av.tib.eu>), mely kereshető, lejátszható, másolható anyagokat tartalmaz, licenckorlátozás nélkül, DOI azonosítók alkalmazásával. A videókhoz a felületre feltölthető kapcsolódó publikációk is. A szürke irodalomhoz sorolt ellentmondásos anyagokként tartják számon a közösségi média felületein megjelent tartalmakat, a tudományos blogokat, a tudományos fórumokhoz kapcsolódó chatelést. Általuk gyors információk oszthatók meg határokon kívül; főként a fiatalok körében népszerűek. Az információs intézmények számára azonban nagy kihívást jelent ezek feldolgozása és archiválása.

A Cseh Köztársaságban a szürke irodalom témakörét a Nemzeti Műszaki Könyvtár gondozza. 2012 óta épül az intézményi repozitórium (www.nusl.cz), melyben több mint félmillió szürke irodalomként meghatározható tétel található. A könyvtár módszertani támogatást is nyújt a kérdéssel kapcsolatban, továbbá részt vesz a nemzetközi szervezetek tevékenységében, a *GreyNet*-ben. A szürke irodalmat szolgáltató szervezetek között a Cseh Tudományos Akadémia intézményei, felsőoktatási és kutatóintézetek, állami hivatalok, civil szervezetek, könyvtárak, múzeumok és magáncégek is szerepelnek. Elektronikus dokumentumaikat a repozitóriumba licenszszerződés alapján szolgáltatják be, így azok nyilvánosan elérhetőek bárki számára. A nemzeti szürke irodalom repozitóriumába a szerzők is feltölthetik anyagaikat, számukra egy éve egyszerűbbé vált az együttműködés. Nem szükséges klasszikus licenszszerződést

kötni, csak egy kérelmet benyújtani, s az ügyintézés távolról, nagyon gyorsan bonyolítható.

A szolgáltatás kényelmesebb igénybevétele végett a közeljövőben tervezik az alkalmazott szoftverek megújítását. Változás vár a nyílt forráskódú Invenio szoftverre, grafikusan megújul a kereső- és indexelő felület, kényelmesebbé válik a keresés és a használat. Bevezetik az automatikus hivatkozásgenerálást is. Emellett törekednek a repozitórium széles körű népszerűsítésére: 2016-ban bemutatták az új webes szolgáltatásokat, amihez szórólapokat is készítettek. Híreik a Facebookon és levelezőlistán is elérhetők.

A szürke irodalom népszerűsítésének fontos eszköze a 2008 óta megszervezett szeminárium. 2010-től ezt az új Nemzeti Műszaki Könyvtár épületében tartják, ahogy a szürke irodalomról szóló nemzetközi konferencia is itt kap helyet. A könyvtár 2014-től a konferencia kötetét is kiadja. A *GreyNet*ben való szervezeti tagság okán a közlemények a Scopus által referált *The Grey Journal*ban is megjelennek. Az eddigi utolsó, jubileumi konferenciát 2017-ben rendezték, ahol nagy figyelmet szenteltek a kutatási adatok témakörének, a digitális repozitóriumoknak, illetve a szerzői jognak. A 2018-as konferenciát október 24-re szervezik félnapos workshopkal és érdekes, kutatási adatokat érintő tematikával.

(Prókai Margit)

Lásd még 8, 9, 16, 22, 28, 41, 68

Raktározás

30/2019

DEPPING, Ralf: Das Konzept der fluiden Bibliothek an der USB Köln. – Bibliogr. *In*: Bibliotheksdienst. – 52. (2018) 7., p. 527-539.

Res. angol nyelven

A „folyékony” könyvtár koncepciója: elképzelések a dinamikus raktári rend megvalósítására a Kölni Egyetemi és Városi Könyvtárban

Egyetemi könyvtár; Gépi állomány-nyilvántartás; Gépi raktározás; Integrált gépi rendszer; Rádiófrekvenciás azonosítás; Tároló könyvtár; Tervezés; Városi könyvtár

A Kölni Egyetemi és Városi Könyvtár (USB Köln) több mint 4 millió kötettel Észak-Rajna-Vesztfália legnagyobb könyvtára. Műemlékvédelem alatt álló

épületét 1966/67-ben adták át; egyike volt az utolsó olyan könyvtáraknak, amelyeket zárt raktári rendszerrel terveztek. Az állomány egy része azóta szabadpolcos, ahol szintén numerus kurrens jelzetrendszer szerint találhatók meg a kötetek. Tematikus raktározást a szabadpolcon elhelyezett tankönyvgyűjteménynél, illetve az olvasóteremben és a katalógustérben lévő referensz könyvek esetében alkalmaznak.

Az egyetemi hallgatók létszáma az épület megnyitása óta a sokszorosára nőtt (15 000 főről 50 000 főre), ami a felhasználói igények változásával együtt rendkívül szűkössé tette a könyvtári tereket, ezért szükségessé vált azok újragondolása, egy új koncepció kidolgozása.

A cikk egy olyan projekt tervét ismerteti, amely két lényegi újítást vezetne be. Az egyik az állomány 90%-ának külső raktári elhelyezése (jelenleg is rendelkeznek egy 800 000 kötetnek helyet adó külső raktárral), a másik a bennmaradó, legkeresettebb állományrészek RFID-olvasóval ellátott „okos polcokon” történő szolgáltatása. A külső raktári elhelyezés koncepciója az Olaf Eigenbrodt által ismertetett fogalom, a „fluide Bibliothek” elvén alapul, ami egyfajta folyékony, áramló könyvtárat jelent, melynek lényege, hogy folyamatosan figyelik az olvasói igényeket, és ezekhez igazítva tudják a könyvtári és a külső raktári állományrészek eloszlását módosítani.

A raktári rendszer terveinek kidolgozása kapcsán az egyetem 2017-ben megbízott egy szakembert, aki kétféle megoldást vizsgált meg: egy manuális üzemeltetésű és egy teljesen automatizált raktározási és kiszolgálási rendszert (*Automatic Storage and Retrieval System*, ASRS). A felmérések kimutatták, hogy az ASRS technológia mind a kiépítés, mind a későbbi üzemeltetési költségek szempontjából kedvezőbb megoldás lehet.

A terv második eleme az „okos polcok” bevezetése, ami lehetővé teszi, hogy a polcokba épített RFID-olvasók segítségével a használó a katalógusban a lehető legpontosabban tudjon tájékozódni az adott könyv aktuális hollétéről. A használat után pedig bármelyik polcra visszaoszthatja azt, mivel a rendszer nyomon követi a dokumentumok pontos helyét. Ez a módszer kaotikus vagy dinamikus raktározásnak nevezhető, s a megfelelő technológiai feltételek mellett könnyedén, hatékonyan és olcsón működtethető. A cikk ismerteti a tervek megvalósításához szükséges szoftveres eszközöket is, melyek az integrált könyvtári rendszerrel együttműködve a külső raktári kötetek kikérésére és a belső állomány köteteinek helymegjelölésére szolgálnak.

Az új külső raktár megvalósításával a könyvtár új kihívások elé tekint a dokumentumszolgáltatás logisztikai összehangolását illetően. Felméréseik alapján állományuknak mindössze 5%-a van intenzív használatban, így teljes mértékben igazolható a külső helyszínen való tárolás. Ha sikerül kidolgozni, hogy a legtöbbet forgalmazott állomány szabadon hozzáférhető legyen, akkor csökkennek a logisztikai költségek és a dokumentumok kézhezvételének várható ideje is.

A technológiai problémák azonban a rendszer működtetésében komoly fennakadásokat okozhatnak. A cikk szerzője szerint ezek kezelésére egyelőre nem áll rendelkezésre kész forgatókönyv és elegendő tapasztalat, de a tervek biztatóak, egyúttal pedig új irányt mutathatnak a könyvtárak számára.

(Mészáros Tamás)

31/2019

GUIMARAES, Anastasia – COLLINS, Jared M.: How to move a mountain : the preparation and transfer of one million volumes to an off-site storage facility In: The serial librarian. – 74. (2018) 1-4., p. 228-233.

Hogyan mozgassunk meg egy hegyet? Egymillió kötet előkészítése és elszállítása egy külső raktárépületbe

Egyetemi könyvtár; Feldolgozó munka; Gépi állomány-nyilvántartás; Integrált gépi rendszer; Költözés; Munkafolyamat; Raktározás; Tároló könyvtár

2013 végén az egyesült államokbeli Notre Dame Egyetem Hesburgh Könyvtárai tizennégy szintes épületük felújításába fogtak. Ez természetesen magában foglalta a könyvtári terek modernizálását is. Csökkenteni kívánták az épületben tárolt fizikai állományt a használóknak szánt terek javára, amivel összefüggésben a könyvtári állomány mintegy 30%-ának, azaz közel egymillió kötetnek egy külső raktárba való áthelyezése mellett döntöttek.

A cikk részletesen kitér a feladat végrehajtásának fázisaira, a projekthez szükséges személyzet kijelölésétől a gyűjtemény előkészítésén át a költöztetésig és a szolgáltatási rendszer újragondolásáig. A projekt csapata egy projektmenedzserből, egy rendszerkönyvtárosból, egy feldolgozó könyvtárosból, egy olvasószolgálati könyvtárosból és egy létesítményfelelősből állt, akik más intézmények hasonló tapasztalataira építve kidolgozták a munkafolyamato-

kat. Kimutatták, hogy az általuk megkérdezett könyvtárak többsége a Generation Fifth Applications által kifejlesztett Library Archival System nevű szoftvert használja a külső raktári dokumentumaik példányadatainak nyilvántartásához, ám ez nem felelt meg mindenben a Hesburgh Könyvtárak elvárásainak, ezért saját állomány-nyilvántartó rendszer (*Inventory Management System, IMS*) fejlesztésébe kezdtek. Az elkészült nyílt forráskódú szoftver képes kommunikálni az integrált könyvtári rendszerrel.

A külső raktárba szállítandó állományrész kijelölésére könyvtárosokból és egyetemi oktatókból álló munkacsoportot állítottak fel. Megállapodtak, hogy az összes nem kurrens folyóirat, a több mint tíz éve nem kölcsönzött és nem használt könyvek, illetve a JSTOR-on keresztül elektronikusan elérhető folyóiratok kerülnek ebbe a körbe; az óhatatlanul felmerülő kivételek megnehezítették az előkészítő munkát. A tervezéskor világgossá vált, hogy szükséges alkalmazni hat határozott idejű állománykezelő asszisztentst is, akik párban dolgoztak tapasztalt katalogizáló kollégákkal. Feladatuk elsősorban a kötetek vonalkódosítása, a rekordok, a példányadatok és a kötetek állapotának ellenőrzése, valamint a dokumentumok költöztetésre való előkészítése volt. Állományvédelmi munkálatokra nem volt lehetőség, az elhasználdott köteteket erős madzagokkal látták el vagy védőborítékokba tették, állapotukat pedig külön jelölték egy megfelelő adatmezőben a későbbi konzerválás vagy restaurálás céljából. A könyvtár a szállítás lebonyolítására egy költöztető céggel szerződött.

A projekt ütemterve nagyon szűkösnek bizonyult. A munkálatokat két fázisra bontották, fázisonként nagyságrendileg ötszázezer dokumentumot kellett előkészíteni a költöztetésre. Az újonnan felvett asszisztensek betanítására és a végrehajtásra nagyon rövid volt a határidő, emellett rengeteg, nem várt problémával kellett szembesülni, ezért az első fázisban csak a legalapvetőbb előkészítő feladatokkal végeztek. Komolyabb katalógus-karbantartási feladatok inkább a második fázisban valósulhattak meg. A szállításkor nagy figyelmet fordítottak arra, hogy az egyes példányok státuszai folyamatosan frissítve legyenek a nyilvántartó rendszerben, így tájékoztatva a felhasználókat az egyes állományrészek „átmenetileg nem elérhető” voltáról.

A projekt végül a rövid határidő ellenére sikeresen befejeződött, a kötetek kiszállításával el tudták végezni a könyvtárépület felújítási munkáit. Megállapítást nyert, hogy egy ilyen volumenű költözésnek a

dokumentumok előkészítése a kulcsa, aminek érde-
mes több időt szentelni.

(Mészáros Tamás)

Lásd még 66

Feldolgozó munka

32/2019

CHIN, Renee [et al.]: One for nine ten : cataloging for consortia collections, a UC model. – Bibliogr. In: *Cataloging & classification quarterly*. – 56. (2018) 2-3., p. 188-213.

Egy mindenkiért: konzorciumi gyűjtemények katalogizálása a Kaliforniai Egyetemen

Egyetemi könyvtár; Együttműködés -helyi; Elektronikus dokumentum; Elektronikus könyvtár; Feldolgozó munka; Közös katalogizálás; Orientalia

Az Osztott Katalogizálási Program (*Shared Cataloging Program*, SCP) 2000-ben indult a Kaliforniai Digitális Könyvtár (*California Digital Library*, CDL) finanszírozásával, elsődleges célja a Kaliforniai Egyetem könyvtáraiban elérhető, konzorciálisan előfizetett e-folyóiratok bibliográfiai feldolgozása volt. Eleinte kilenc könyvtár vett részt a programban, később ez a szám tízre bővült. 2003-tól az osztott katalogizálás az e-könyvekre és a nyílt hozzáférésű folyóiratokra is kiterjedt. A legfontosabb feladatok: a CDL által licencelt anyagok megjelenítése a Kaliforniai Egyetem integrált rendszerében és a *Mehyl* nevű közös katalógusban; az előfizetési-licenclési adatok naprakészen tartása; a katalogizálásra fordított erőforrásokban mutatkozó redundancia felszámolása; érvényes URL-ek biztosítása állandó (perzisztens) azonosítók alkalmazásával. Kihívást jelent a program tartós fenntartása az újonnan megjelenő licenclési modellek és formátumok által jellemzett technológiai környezetben, továbbá a folyamatos platform-, URL- és címváltozások nyomon követése.

Az együttműködés keretében megvalósuló katalogizálás fontos pillére a hatékony kommunikáció. Ami a szervezetet illeti, az SCP a CDL gyűjteményfejlesztési és -szervezési programjának része. A teljes rendszerre kiterjedő katalogizálási kérdésekben a CDL ügyvezető bizottsága dönt, amelynek tagságát a könyvtárak képviselői alkotják. A katalogizálási

elvek és gyakorlatok vonatkozásában az SCP-t egy további, a részt vevő könyvtárak egy-egy feldolgozó munkatársából felálló tanácsadó bizottság is támogatja (*SCP Advisory Committee*). Ezen felül a szállítókkal is szorosan együttműködnek, a speciális metaadatokkal és állandó URL-ekkel kiegészített rekordok egy részét tőlük szerzik be. Szerencsés helyzet, hogy a program irányítóközpontja egybeesik az egyik jelentősebb könyvtár metaadat-szolgáltatási osztályával, így az SCP csapata közvetlenül profitálhat az ottani tapasztalatokból és képzetekből (pl. RDA-képzés, névtérkezelés oktatása).

A költséghatékonyság megköveteli a katalogizálás centralizált megközelítését, egységes szabályozását. Az e-folyóiratokról egyetlen rekord készül, amelyet az egyes könyvtárak minimális erőforrás-ráfordítással emelhetnek be a katalógusukba. A MARC-rekordok gondozása szintén az SCP feladata, a módosított rekordokat ők juttatják el az érintett könyvtárakba. 2014 óta használják az *OCLC WorldShare Collection Manager* rendszer *Daily Update Report* szolgáltatását, amely napi szinten frissíti a mesterrekordok tartalmát, szükség szerint kiegészítve vagy törölve az egyes MARC-adatmezőket.

A 2000-es évek második felében az e-könyvek számának növekedése újabb kihívás elé állította a program résztvevőit. Ekkor a szállítóktól kapott metaadatokat felhasználva és az OCLC testreszabott keresőalgoritmusára építve, a *MarcEdit* MARC-szerkesztő program segítségével kidolgoztak egy eljárást arra, hogy a nyomtatott kiadványok leírásaira alapozva elkészítsék az e-változatok leírásait. Ennek révén az e-könyv-feldolgozásra fordított munkamennyiség 30 óra/hétről 3 óra/hónapra csökkent.

Az SCP programban a sokszor drága és csak korlátozottan felhasználható, statikus szállítói rekordokhoz képest előnyben részesítik a valós időben frissülő, tehát mindig naprakész OCLC-rekordokat, amelyek mellett szól még szabványosságuk is, ami különösen fontos akár IKR-változás, akár adatmigráció esetén, vagy éppen a BIBFRAME implementálásakor. A csoportos feldolgozási eszközök (*batch processing*) alkalmazásának köszönhetően a katalogizálásra fordított munkaerő lényegében nem változott (teljes munkaidős egyenérték [FTE] = 4,6), miközben az e-források gyűjteménye exponenciálisan nőtt, ami ugyanakkor azt is jelenti, hogy nem jut idő minden egyes rekord ellenőrzésére.

A munka során nehézséget jelentett a kínai nyelvű e-források katalogizálása a szállítóktól származó nem szabványos, sokszor hibás metaadatok miatt. Az

SCP fellépett az amerikai (NISO) szabványok és jó gyakorlatok elterjesztéséért a kínai szállítók körében, aminek eredményeként a metaadat-szabványoknak való megfelelés kritériuma belekerült a nagyobb szállítókkal kötött licencmegállapodásokba.

A cikk külön fejezetben tér ki a linkfeloldás kérdésére, lévén ez az SCP egyik legfontosabb eleme. Ide tartozik a licencelt e-tartalmak állandó URL-jeiről való gondoskodás. Ezen a területen több megoldásra is építenek az Ex Libris-féle SFX-től kezdve az OCLC PURL alkalmazásán át egészen a DOI-ig.

A Kaliforniai Egyetem létrehozott egy munkacsoportot annak kivizsgálására, hogy milyen következményekkel járna az SCP-féle osztott katalogizálás felszámolása, illetve jelenthet-e alternatívát az *OCLC Knowledge Base* (OCLC KB) rendszerén alapuló rekordszolgáltatás. Úgy találták, hogy a régi gyakorlatra (azaz az intézményenkénti feldolgozásra) való visszatérés igen jelentős költségeket róna a könyvtárakra, valamint hogy az SCP jelenleg nem váltható ki az OCLC KB-ra épülő megoldással.

(Dancs Szabolcs)

33/2019

SENIOR, Andrew: Bringing it all together : mapping continuing resources vocabularies for Linked Data discovery. – Bibliogr. In: The serials librarian. – 74. (2018) 1-4., p. 94-101.

Hogyan hozzuk össze őket? Az időszaki kiadványokra vonatkozó ellenőrzött szótárak a kapcsolt adatok rendszereiben

Besorolási adatok egységesítése; Dokumentumleírási szabályzat; Feldolgozó munka; Gépi dokumentumleírás; Időszaki kiadvány; Terminológia; Web

A számos elérhető „linked data” ellenőrzött szótár közül több is felmerült az utóbbi néhány évben az időszaki kiadványok leírására alkalmas jelöltként. A Bibliographic Framework Transition Initiative (BIBFRAME) 2.0, a PRESSoo, az RDA Registry és a Schema.org egyaránt tartalmaz olyan kategóriákat és tulajdonságokat, melyeket a kapcsolt adatok időszaki kiadványokra történő alkalmazásához terveztek, de nem szükségszerűen hasonlítanak egymásra fogalmi felépítésük és teljességük szempontjából. Jelen cikk megvizsgálja, hogyan lehetne összehangolni az időszaki kiadványok leírására minden valószínűség szerint alkalmazható elemeket, illetve azt, hogyan

orvosolhatják ezek a kiigazítások az egyes ellenőrzött szótárakkal kapcsolatban korábban azonosított problémákat, valamint hogyan segíthetik elő a keresethez. A teljesebb összehangolás szempontjából a legfőbb kihívást továbbra is az ellenőrzött szótárak között tapasztalható fogalmi heterogenitás jelenti.

(Autoref.)

34/2019

XU, Amanda – HESS, Kirk – AKERMAN, Laura: From MARC to BIBFRAME 2.0 : crosswalks. – Bibliogr. In: Cataloging & classification quarterly. – 56. (2018) 2-3., p. 224-250.

A MARC-tól a BIBFRAME 2.0-ig: átkelés

Dokumentumleírási szabályzat; Feldolgozó munka; Formátum -gépi; Gépi dokumentumleírás; Konverzió -formátum; Módszertani útmutató

A felsőoktatási könyvtárak előtt álló egyik legnagyobb kihívás manapság az, hogyan növelhetik fontosságukat használóik számára. Ha a könyvtárak egyre inkább láthatóvá teszik forrásaikat a nyitott világhálón, növelik annak az esélyét, hogy már az első használói keresés során elérjék célközönségüket. A BIBFRAME és a könyvtári Linked Data révén lehetővé válik a könyvtárak számára, hogy olyan módon tegyék közzé forrásaikat, amit a web megért, a Linked Datát pedig arra használják fel, hogy használóik igényei szerint gazdagítsák állományukat, és vizualizálják a gyűjtemények közötti kapcsolatokat. A BIBFRAME és a könyvtári Linked Data felé történő átmenetnek olyan fontos „átkelési” lépési vannak, mint a MARC-mezők és almezők megfeleltetése az adatmodellekben, illetve a szükséges adatok újraformázása az új modell – ez jelenleg a BIBFRAME 2.0 – előírásainak megfelelően. Ez a tanulmány bemutatja, hogy a Library of Congress (LC) hogyan feleltette meg a MARC formátumban lévő bibliográfiai adatokat a BIBFRAME 2.0 modellnek és szókészletnek, ami 2016 áprilisa óta érhető el rendszeresen frissített formában a <http://www.loc.gov/bibframe/docs/index.html> címen. A szójegyzék a nemrég megjelent konverziós specifikációk és az LC által kifejlesztett, de több intézmény inputját tartalmazó konverter program alapján készült. A BIBFRAME 2.0-s szabvány és a konverziós eszközök segítségével a könyvtárak át tudják alakítani MARC formátumú bibliográfiai adataikat a BIBFRAME 2.0-ra, amely a jövőbeli

bibliográfiai számbavétel jobb módszereként már egy Linked Data modellt vezet be, és a bibliográfiai információkat használhatóbbá teszi a könyvtári világon belül és kívül egyaránt.

(Autoref.)

Katalógusok

35/2019

PRACHÁROVÁ, Zuzana: Budúcnosť knihy a jej postavenie v online katalógu. – Bibliogr. In: Knižnica. – 19. (2018) 2., p. 34-38.

A könyvek jövője és helye az online katalógusban

Elektronikus könyv; Információtechnológia; Modern könyv; Olvasási szokások; Online katalógus; Web

A könyvtár online katalógusa a könyvtár ablaka a világra, melyen keresztül a gyűjtemény láthatóvá válik. A cédulakatalógus helyére lépő első számítógépes katalógusok kísérletei az 1960-as években tűntek fel. Az első igazi elektronikus katalógust az USA-ban, Ohióban találjuk 1975-ben, ez nagyrészt a cédulakatalógusra emlékeztetett. Az elektronikus katalógus előtt születtek meg az elektronikus könyvtári rendszerek, például az OCLC 1970-es NOTIS rendszere, mely csak katalogizálásra és kölcsönzésre volt alkalmas. Az OPAC (*Online Public Access Catalog*) csak a '70-es évek végén jelent meg. Az első teljes rendszer a '80-as évek elején a Dynix lett, mely a '90-es évek végéig 80%-ban uralta a piacot. 1991-ben megszületett a World Wide Web; 1994-ben elsőként a Helsink-i Városi Könyvtár rendelkezett elérhető honlappal. Végül a könyvtárak „kiállítási vitrine”, az online katalógus is elterjedt. Az anyagok elérése azonban nem egyszerű, olykor nem kell a könyvtárba menni, máskor pedig szükséges. (A digitalizált anyagokhoz való hozzáférést a szerzői jogi törvény korlátozhatja.) A web 1.0-tól a web 4.0-ig tartó fejlődés egyre gyorsabb ütemben valósult meg. A web 2.0 a világháló közösségivé válását jelentette, a web 3.0 megjelenését pedig szinte észre sem vettük, jóllehet a 3D valóság a mobilokon és táblagépeken is megelevenedett, és a szemantikus web is létrejött. A web 4.0-t szimbiotikus webnek is hívják, mert az ember és a számítógép szimbiózisára épül.

Online katalógusunkkal kényelmi szolgáltatásokat biztosítunk használóinknak. De ne felejtsük el, hogy a katalógus nem létezik könyvek nélkül. Ahogyan a katalógusok, úgy a könyvek is változnak. Milyen a mai könyv? Sokféle arculata létezik, a Guinness Rekordok Könyve szerint a világ legkisebb könyve csak mikroszkóppal olvasható (M. D. Chaplin: *Teeny Ted from Turnip Town*, 70×100 µm). A *The Guardian* szerint a legkisebb könyv Oroszországban keletkezett (70×90 µm). A legnagyobb könyv a himalájai királyságról, Bhutánról szól, mérete kinyitva 1,52×2,13 m, súlya 60 kg. Az online katalógusba mindenféle könyv „belefér”, metaadatok és teljes szövegekre mutató linkek segítségével (e-könyvek).

Mit tudunk az e-könyvek használatáról? Az USA-ban az e-könyvek első nagy bummja elmúlt. Egy itt végzett 2017-es felmérés adatai szerint az olvasók a p-könyvet (papírkönyvet) előnyben részesítik az e-könyvekkel szemben: a megkérdezettek 4%-a csak e-könyvet olvas, 20% az e-könyvet preferálja, 23% e-könyvet és p-könyvet is olvas, 25% előnyben részesíti a p-könyvet, 28% pedig csak p-könyvet forgat. (Egy Európában végzett 2014-es kutatás szerint az olvasók 59%-a p-könyvet olvas, és nem érdekli az e-könyvek iránt.) Egy 2016-os, szintén az Egyesült Államokra vonatkozó felmérés szerint az e-könyvek olvasása életkor szerinti megoszlásban a fiatalokra jellemző (18–29 évesek: 35%, 30–49 évesek: 32%), az idősödő generációkra jóval kevésbé (50–64 évesek: 24%, 65 év felettiek: 19%). Az innovatív e-kiadások közé sorolható például J. K. Rowling *Harry Potter*ének hétkötetes elektronikus verziója, melyben 200 új illusztráció tekinthető meg. A könyvekkel kapcsolatos lehetőségeket kiszélesítik az okos eszközök, melyek telefonról, táblagépről azonnal elérhető, sokszor kiterjesztett valóságon (*augmented reality*) alapuló tartalmakat, 3D vagy 4D gamifikációs elemeket, szolgáltatásokat kínálnak. Az elmúlt években vonzóak lettek az elektronikus ceruzával felszerelt interaktív könyvek, melyek az információkeresés újfajta módjait teszik lehetővé a gyerekek számára (pl. a könyvben megszólaló állathangokkal). A „varázslatos olvasás” újdonságereje főként az olvasni tanuló kisebbeket inspirálja. Ezek az eszközök egyúttal visszavezethetik őket a hagyományos könyvolvasáshoz is.

Az online katalógusok akkor maradnak továbbra is vonzóak az olvasók számára, ha egyszerűen, egy kattintásra megtalálják bennük a sokféle formában jelenlévő tartalmakat. Az online katalógus minősége

nem a különböző könyvformátumokon múlik, hanem a pontos és gazdag adatokon, leírásokon.

(Prókai Margit)

Lásd még 7, 66

Információkeresés

36/2019

MADDEN, Andrew D. [et al.]: The relationship between students' subject preferences and their information behaviour. – Bibliogr. In: Journal of documentation. – 74. (2018) 4., p. 692-721.

Összefüggések a diákok kedvenc tantárgyai és információ viselkedése között

Didaktika -általános és középiskolai; Didaktika -felsőoktatási; Egyetemi hallgató; Felmérés; Használói szokások; Ifjúsági olvasó; Információkeresés; Információs műveltség

Egy 1375 iskolai tanuló és egyetemi hallgató körében végzett vegyes módszertanú vizsgálat megerősítette azt a hipotézist, hogy a diákok egyetemi szakválasztását befolyásolja, hogy melyek kedvenc iskolai tantárgyaik. Bizonyos tantárgyak belső logikája és az, ahogyan tanítják őket, szorosan kihat az információs viselkedésre is, amit az oktatás tervezésénél figyelembe kellene venni. Ez különösen érvényes a kemény (*hard*) és puha (*soft*) tudományok, ezen belül a kemény és tiszta (*pure*) (pl. a fizika), a kemény és alkalmazott (*applied*) tudományok (pl. a műszaki tudományok), a puha és tiszta (pl. a történelemtudomány), valamint a puha és alkalmazott tudományok (pl. a neveléstudomány) jellemzőire. Megerősítést nyert, hogy a puha tudományokat preferálók hajlamosak több energiát fordítani információforrások keresésére és értékelésére; mindez részben a diszciplínák jellegéből fakadhat, hiszen a kemény tudományokban sokszor csak egy helyes válasz van a feltett kérdésekre, emellett az oktatásuk során is elsősorban az intellektuális eljárások elsajátítására és alkalmazására összpontosítanak, míg a puha tudományok lényegéhez tartozik a nézőpontok és érvek ütköztetése. Egyelőre nem igazolható egyértelműen, hogy az információs viselkedés és a tudományterületek iránti preferenciák közötti összefüggés pusztán együttjárás vagy ok-okozati kapcsolat (s ha az, melyik tényező

az ok és melyik az okozat). A kritikai gondolkodás szintjét mindazonáltal az adott tudományterületen belüli elmélyülés (így az életkor) is befolyásolja. Mindez új távlatokat nyithat meg a tudományterületek osztályozása előtt, főként az információs viselkedés kontextusában. Az eredmények új modellek alapjául szolgálhatnak az információs viselkedéshez igazított tanulási eszközök elsajátításának és alkalmazásának kutatásához.

(Koltay Tibor)

37/2019

SAVOLAINEN, Reijo: Berry picking and information foraging : comparison of two theoretical frameworks for studying exploratory search. – Bibliogr. In: Journal of information science. – 44. (2018) 5., p. 580-593.

Bogyógyűjtés vagy vadászat? A feltáró célú információkeresés két elméleti modelljének összehasonlítása

Használói szokások; Információkeresés; Online információkeresés

A feltáró célú információkeresés olyan speciális információkeresési magatartás, amely természetéből fakadóan nyitott, dinamikus és sokrétű. Jelen tanulmány képet kíván adni a feltáró célú információkeresésről, e keresési mód kutatásának két elméleti keretrendszerére, mégpedig a bogyószedés (*berrypicking*) modelljére és az információvadászat (*information foraging*) elméletére összpontosítva. A tanulmány középpontjában két fő témakör áll: a feltáró célú információkeresés ösztönzői és a keresési folyamatok jellemzői. Az eredmények a kérdéssel foglalkozó 30 legfontosabb kutatás fogalmi elemzésén alapulnak. A bogyószedés modellje az információkeresés fő ösztönzőjének a változó információs igényeket teszi meg, míg az információvadászat elmélete azt emeli ki, hogy az információkeresés fő kiváltója egy adott feladat végrehajtásának igénye. A bogyószedés modellje a fókuszált keresésnek mint a feltáró célú információkeresés kulcsfontosságú összetevőjének szentel több figyelmet, ezzel szemben az információvadászat elmélete a feltáró célú böngészés jellemzésére összpontosít.

(Autoref.)

Lásd még 7

Olvasószolgálat, tájékoztatómunka

38/2019

RICH, Linda – LUX, Vera: Reaching additional users with proactive chat. – Bibliogr. In: The reference librarian. – 59. (2018) 1., p. 23-34.

Újkönyvtárhasználóelérése egy proaktív chatszolgáltatás segítségével

Egyetemi könyvtár; Kommunikáció -használókkal; Referenz; Szolgáltatások használata; Tájékoztató munka

Annak ellenére, hogy az utóbbi években általánosságban véve csökkent a felsőoktatási könyvtárak referenz statisztikája, a kutatások azt bizonyítják, hogy a könyvtárhasználóknak továbbra is komplex kérdéseik vannak, de nincsenek tudatában annak, hogy a könyvtárosok készen állnak arra, hogy segítsenek. A kihívást a könyvtárosok számára a használók kellő időben való elérése jelenti.

Az ohioi Bowling Green Állami Egyetem (BGSU) munkatársai az 1990-es évek óta üzemeltetnek chatszolgáltatást, melyet beépítettek a könyvtár weboldalába, katalógusába és adatbázisaiba. Az elmúlt tíz évben a chates tájékoztatáson keresztül érkezett kérdések száma az összes bejövő kérdés 10–12%-át tette ki. Az intézmény legfontosabb chatablakja a honlapon került elhelyezésre *AskUs!* néven, majd *AskUs!* linkeket adtak különböző más oldalakhoz, információmegosztó rendszerekhez és adatbázisokhoz is. A felmérések kimutatták, hogy a chates tájékoztatást az intézmény és a hallgatók egyaránt nagyra értékelték. Folyamatos kihívást jelentett azonban, hogy nem minden használó tudott arról, hogy igénybe vehető a szolgáltatás.

2014 decemberében a jelenleg használatos chates rendszer (*LibraryH3lp*) bevezetett egy integrált proaktív komponenst. Ezt különböző online áruházak üzleti gyakorlatából kölcsönözték; lényege, hogy a szövegdoboz ajánlotta chates segítség úgy programozható, hogy felugró (*pop-up*) ablakként jelenjen meg a használó képernyőjén. Miután ez a proaktív chatszolgáltatás egy hónappal később bevezetésre került a Texasi Egyetemen, a BGSU munkatársai is az alkalmazása mellett döntöttek. Felmerült azonban, hogy a felugró ablakok bosszantóak lehetnek, ezt a képernyő jobb alsó sarkában való elhelyezéssel kívánták tompítani. (A felhasználó természetesen választhatja azt, hogy bezárja vagy figyelmen

kívül hagyja a felugró ablakot.) Szükséges volt annak eldöntése is, hogy mi az optimális idő a felugró chatablakok aktiválásához. Eltérő időintervallumok kipróbálása után 20–30 másodperces várakozási időt állítottak be. További aggodalomra adott okot, hogy a proaktív chathez köthető szolgáltatás annyira sikeres lesz, hogy a megnövekedett forgalom kezelhetetlenné válik a személyzet számára.

2015 novemberében a BGSU kísérleti jelleggel elindította a szolgáltatást, eleinte csak néhány oldalon (adatbázisok honlapjai, könyvtár honlapja, hallgatói szolgáltatások oldala). A proaktív chat az érkező referenz kérdések számának jelentős növekedéséhez vezetett: 2015 és 2016 között ezek mennyisége havi bontásban nézve átlagosan közel a duplájára nőtt. A proaktív chat során felmerülő kérdések nagymértékben kapcsolódtak a könyvtári katalógushoz, a kulcsszavas kereséshez, a bibliográfiai találatokhoz, továbbá a *My Library Account*hoz. Emellett a könyvtár honlapját és EBSCO adatbázist érintő kérdések voltak a leggyakoribbak. Mindez azt sugallja, hogy a proaktív chatablakok sokkal inkább buzdítanak kezdeményezésre, kérdezésre, mint statikus elődeik. Az IP-címek elemzésével megvizsgálták azt is, földrajzilag honnan futottak be a kérdések; az eredmények azt mutatják, hogy ezek közel fele a campus területéről, fele azon kívülről érkezett. Észszerű feltételezésnek tűnik, hogy proaktív chattal leginkább olyan hallgatókat sikerülhet elérni, akiket egyéb módon nem volna lehetséges (pl. távoktatásban résztvevők, a könyvtártól távolról kutatók).

A felugró ablakok zavaró vagy tolaodó voltára javarészt könyvtárosoktól érkezett panasz; a kritika középpontjában a könyvtári katalógus oldalán felugró ablakok álltak, mivel megjelenésük félbeszakította a gépelési folyamatot.

A chatforgalom növekedése nehézségeket okozott a tájékoztató pultban szolgálatot teljesítő kollégák (könyvtárosok, gyakornokok, diákmunkások) időbeosztása és terhelése szempontjából. Ennek feloldására módosították a kezdeti gyakorlatot, és a chatkérdések megválaszolásával az irodákban dolgozó tájékoztató könyvtárosokat bízták meg, amit csak kiegészít a pult mögött ülő munkatársak bekapcsolódása. Így mindenki jobban tud fókuszálni a munkájára anélkül, hogy félbeszakítanak.

A proaktív chatablakokban zajló tranzakciók átírása, elemzése bepillantást enged abba, hogy melyek azok az információs igények, amelyek arra készítetik a használókat, hogy feltegyék kérdéseiket. Megállapítható, hogy a hallgatók továbbra is összetett referenz

kérdésekkel rendelkeznek, valamint hogy a proaktív tájékoztatás megkönnyítheti a könyvtárosok kapcsolódását használóikhoz.

(Miksz Péter)

Lásd még 18, 47

Kölcsönzés

39/2019

YI, Kaigang – CHEN, Tinggui – CONG, Guodong: Library personalized recommendation service method based on improved association rules. – Bibliogr. In: Library hi tech. – 36. (2018) 3., p. 443-457.

Személyre szabott könyvtári ajánlási szolgáltatás fejlesztése a kölcsönzési előzmények alapján

Adatfeldolgozás; Állomány használata; Gépi kölcsönzés; Információtechnológia; Olvasószolgálat; Szoftver; Tervezés

Az adatbázis-kezelő rendszereket manapság vezették be könyvtári területen, és a könyvtárak nagy mennyiségű adatot halmoztak fel az olvasók dokumentumhasználati előzményeiről. Ezen adatok mögött sok fontos információ rejlik. Jelen tanulmány célja, hogy egy tipikus adatbányászati (DM) technológiát, az asszociációs szabályok bányászati modelljét használja fel arra, hogy kölcsönzési előzményeik alapján feltárja az olvasók kölcsönzési mintázatait, és egyéb könyvek listáit ajánlja fel számukra személyre szabott módon, annak érdekében, hogy a könyvtár adatvagyonja jobban hasznosuljon.

Az asszociációs szabályokat kereső bányászalgoritmust arra alkalmazták, hogy az olvasók kölcsönzési előzményei alapján megismerjék a kölcsönzési szabályszerűségeiket, és más, személyre szabott könyvlistákat ajánljanak nekik, ezzel fokozva a könyvtár adatvagyonának kiaknázását.

Az olvasók kölcsönzési előzményeinek elemzésével a könyvtári szoftver olyan könyveket tud ajánlani egy adott olvasónak, melyek a kölcsönzési előzményei vagy az aktuálisan kikölcsönzött könyvei alapján érdekelhetik őt.

Ha a könyvkölcsönzés elemzésekor többféle kategória és probléma is felmerül, az hosszú kódsorokat és nagy keresési teret eredményez. Ezért a jövőben a következő területeken kell kutatásokat folytatni: klaszterezési eljárások bevezetése, valamint az

asszociációs szabályok bányászatának alkalmazása a könyvek beszerzése és elrendezése során.

A kutatás hasznosnak bizonyulhat a Big Data adatbányászat és szoftverfejlesztés számára, amelyek révén javulni fog a hatékonyság, illetve bővülnek ismereteink a használói viselkedés és pszichológia terén.

A tanulmány keretrendszerét ad arra, hogyan segítsünk a használóknak megérteni más használók viselkedését, ami által jobban bevonódhatnak a csoport és a közösség életébe, hozzájárulásuk pedig mindenki örömére szolgálhat.

A szerzők a DM technológiát arra használták, hogy feltárják a Big Data mögött rejlő információkat könyvtári környezetben; a személyre szabott könyvtári ajánlások problémáját mélyrehatóan elemezték és dolgozták ki; végezetül ismertetik az asszociációs szabályok javított, a mesterséges méh algoritmussal vegyített eljárását.

(Autoref.)

Lásd még 61

Könyvtárközi kölcsönzés, dokumentumszolgáltatás

40/2019

ZHU, Xiaohua: E-book ILL in academic libraries : a three-year trend report. – Bibliogr. In: The journal of academic librarianship. – 44. (2018) 3., p. 343-351.

E-könyvek könyvtárközi kölcsönzése a felsőoktatási könyvtárakban: három év trendjeinek vizsgálata

Elektronikus könyv; Felmérés; Felsőoktatási könyvtár; Jogi kérdések -könyvtárban; Könyvtárközi kölcsönzés; Szolgáltatások

Annak ellenére, hogy az e-könyvek egyre elterjedtebbek, az Egyesült Államok felsőoktatási könyvtáraiban könyvtárközi kölcsönzésük jelentősen le van maradva a licencmegállapodások korlátozásai, a nem egységes platformok és könyvtári gyakorlatok, valamint a technikai akadályok miatt. Az utóbbi időben a könyvtárközi kölcsönzés újabb kihívásokkal néz szembe, annak köszönhetően, hogy egyre több könyvtár alkalmaz használaton alapuló modelleket (pl. *Demand Driven Acquisition, Patron Driven Acquisition, Purchase-On-Demand, Pay-Per-View,*

Short-Term Loan) az e-könyvek beszerzésekor, ezek pedig alkalmasak a könyvtárközi kölcsönzés megkezdésére, sőt, sokak szerint helyettesítésére is.

A tanulmány egy 2013-ban és 2016-ban folytatott longitudinális vizsgálat eredményeit mutatja be, melynek során 200-200 egyesült államokbeli felsőoktatási könyvtár e-könyvekkel kapcsolatos könyvtárközi kölcsönzési gyakorlatát mérték fel. A kiválasztás szempontja az volt, hogy a könyvtár évente legalább 50 vissza nem küldendő könyvtárközi kölcsönzést fogadjon, illetve legalább 50 vissza nem küldendő könyvtárközi kölcsönzést szolgáljon ki; a közel 1500 elemes alapsokaságot véletlenszerű mintavétellel szűkítették.

A kérdés vizsgálatához két részre kell bontani az e-könyvek könyvtárközi kölcsönzését: teljes e-könyvek kölcsönzésére és e-könyvek fejezeteinek kölcsönzésére. A teljes művek könyvtárközi kölcsönzésében nem volt szignifikáns különbség 2013 és 2016 között; a mutatók mindkét alkalommal alacsonyak voltak, elsősorban a licenszszerződések megkötései miatt a könyvtárak 90–95%-a utasította el az ilyen kéréseket. A fejezetek könyvtárközi kölcsönzése ezzel szemben jelentősen nőtt: míg 2013-ban a válaszadók 51,9%-a teljesített könyvtárközi e-könyvfejezet-kérést, 2016-ban ez az arány már 67,5% volt. Ezeket a kéréseket az elektronikus cikkek kölcsönzéséhez hasonlóan kezelték, és a már meghonosított elektronikus dokumentumszolgáltató rendszereken keresztül teljesítették.

A kutatás azt is vizsgálta, volt-e változás a könyvtárosok által észlelt akadályokban az e-könyvek könyvtárközi kölcsönzése terén. A válaszok tanúsága szerint a könyvtárosok 2016-ban sokkal inkább tisztában voltak a licencfeltételekkel és a technikai korlátokkal, mint 2013-ban; 2016-ban a válaszadók 67,8% jelezte, hogy az e-könyves könyvtárközi kölcsönzésük utánanéz a licenszszerződéseknek.

A felmérés alapján kijelenthető, hogy a nagyobb felsőoktatási intézmények, melyek doktori iskolát működtetnek, több hallgatóval rendelkeznek, több könyvtári alkalmazottat foglalkoztatnak és nagyobb könyvtári költségvetéssel bírnak, inkább teljesítenek könyvtárközi e-könyvfejezet-kölcsönzéseket. A doktori iskolát működtető és a nagyobb e-könyves gyarapítási kerettel rendelkező intézmények pedig hajlamosabbak voltak a teljes e-könyvek könyvtárközi kölcsönzési kéréseit is teljesíteni. Ennek oka először is az, hogy a nagyobb intézmények több könyvtárost foglalkoztatnak, így azok képesek egy területre, például a könyvtárközi kölcsönzésre szakosodni. Emel-

lett a nagyobb intézmények nagyobb érdekérvényesítő képességgel és tapasztalattal rendelkeznek az e-könyvekkel kapcsolatos licencmegállapodásokhoz. Végezetül ezek az intézmények nagyobb gyűjteménnyel bírnak és több e-könyv-kölcsönzési kérést kapnak, ezért a kérések elutasítása helyett sokkal inkább hajlanak a megoldás keresésére, mint a kisebb könyvtárak.

Nem meglepő módon azok a könyvtárosok, akik olyan intézményben dolgoznak, amely gyakrabban teljesít e-könyves könyvtárközi kölcsönzési kéréseket, pozitívabban állnak a kérdés jövőjéhez, mint azok, akik nem találkoznak vele (vagy csak az akadályokkal szembesülnek) a napi munka során. 2016-ban az összes megkérdezett könyvtáros többsége (84%) úgy vélekedett, hogy most még ugyan nehézkes az e-könyvek könyvtárközi kölcsönzése, de idővel születik majd egy jól működő eljárás. Ennek részben ellentmond, hogy a könyvtárosok közel fele vélte úgy, hogy mind a jogi, mind a technikai korlátok meg fognak maradni a jövőben.

Az e-könyvek könyvtárközi kölcsönzésének gyakorlata folyamatos változásban van. A terület jövője olyan fontos kérdésekkel függ össze, mint a nyílt hozzáférés vagy az új beszerzési és hozzáférési modellek bevezetése, de kulcsszerepet játszanak a folyamatos tárgyalások is a könyvtárak és a kiadók/forgalmazók között. Az e-könyvek könyvtárközi kölcsönzése terén a helyzetfelmérés után konstruktív megoldások keresésére van szükség. A dokumentumok megosztása a könyvtárak alapjoga, melyet már túl régóta birtokolnak ahhoz, hogy engedjék veszni hagyni.

(Kovács Gergő)

Hátrányos helyzetű olvasók ellátása

41/2019

KEENAN, Teresa M.: Collaborating to improve access of video for all. – Bibliogr. In: Reference services review. – 46. (2018) 3., p. 414-424.

Együttműködés a videók akadálymentes hozzáférhetőségért

Audiovizuális anyag; Egyetemi könyvtár; Együttműködés-helyi; Hallássérült olvasó; Hozzáférhetőség; Szolgáltatások

A tanulmány célja, hogy bemutassa egy könyvtár szerepét egy új, együttműködésen alapuló videó-feliratozási szolgáltatás kialakításában, amelynek révén akadálymentesen hozzáférhető médiaanyagot kívántak biztosítani a tantermi oktatáshoz. Ezzel a kísérleti projekttel új munkafolyamat született a videók igény szerinti feliratozására.

Az egyetem és a könyvtár munkatársai az együttműködés és az ismételt próbálkozások útján sikeresen néztek szembe azokkal a kihívásokkal, melyek az akadálymentesen hozzáférhető médiaanyagokhoz kötődő, új és továbbfejlesztett szolgáltatások kiépítésével járnak. A kölcsönzési és gyarapítási adatokat az Alma Analytics segítségével összesítették.

A közös munka lehetővé tette a campus siket és nagyothalló közösségének szóló speciális szolgáltatások bővítését és fejlesztését.

Noha számos könyvtár biztosít feliratozást a közössége részére, kevés szakirodalom található, ami segíthetne másoknak egy hasonló szolgáltatás megvalósításában. Ez a cikk rávilágít arra, hogy közös tervezéssel hogyan lehet a forrásokat és a szaktudást hatásosan és hatékonyan felhasználni egy fenntartható szolgáltatás létrehozására, egyúttal pedig példaként is szolgálhat más, szűkös költségvetésű intézmények számára.

(Autoref.)

42/2019

SUMMERS, Sarah – BUCHANAN, Steven: Public libraries as cultural hubs in disadvantaged communities : developing and fostering cultural competencies and connections. – Bibliogr. In: The library quarterly. – 88. (2018) 3., p. 286-302.

A közkönyvtárak mint kulturális csomópontok a hátrányos helyzetű közösségekben: a kulturális kompetenciák és kapcsolatok fejlesztése és ösztönzése

Feladatkör; Hátrányos társadalmi helyzetű olvasó; Köz-művelődési könyvtár; Rendezvény; Szolgáltatások; Társadalmi követelmények

A közkönyvtárak mint kulturális csomópontok képesek arra, hogy egybefogják a közösségeket és megváltoztassák az emberek életét: olyan élettel teli, befogadó és megbízható helyeket jelentenek, ahol az

emberek találkozhatnak, hozzáférhetnek a kulturális forrásokhoz és dokumentumokhoz, megoszthatják azokat egymással, és újakat is létrehozhatnak. A közkönyvtárak révén a kultúra a mindennapi élet részévé válhat az egyes közösségeken belül és azok között, azáltal, hogy teret adnak az együttműködésnek, a kreativitásnak, az interakciónak és a szellemi gazdagodásnak.

Az Egyesült Királyságban kulturális szakadék jelenlétét mutatták ki, továbbá azt, hogy a különböző szempontokból hátrányos helyzetű egyének és közösségek nagy valószínűséggel a legkevésbé vesznek részt kulturális tevékenységekben. Felismerték, hogy a kulturális tőke – melynek fogalmát *Pierre Bourdieu* vezette be – alacsony szintje sokféleképpen korlátozhatja a kulturális részvételt, és hogy a közkönyvtárak fontos szerepet játszhatnak a tanulás és a fejlődés támogatásában és elősegítésében.

A cikk a kulturális tőke és a kulturális szakadék ritkán tárgyalt kérdéseit, továbbá a közkönyvtárak szerepét elméleti megközelítésben, bőséges szakirodalmi hivatkozásokkal ellátva tárgyalja. Brit, európai és amerikai közkönyvtárak jó gyakorlatait példaként elemezve (a könyvtár mint hely és mint tér, kulturális csomópont, *placemaking* stb.) ahhoz kíván hozzájárulni, hogy megértsük a közkönyvtáraknak azt a társadalmi-kulturális szerepét, amely ösztönzi a kulturális fogyasztást, a részvételt és az elkötelezettséget a hátrányos helyzetű közösségekben és településeken.

Noha a kulturális tőke fogalmát a könyvtár- és információtudomány csak korlátozottan használja, létrehozása és fejlesztése összhangban van a közkönyvtárak hagyományos céljaival és gyakorlatával. Azoknak a kulturális rendezvényeknek, melyeket a közkönyvtárak kínálnak, ilyen értelemben nem kiegészítő funkcióval kell bíniuk a gyűjtemény mellett, hanem prioritásként kell tekinteni rájuk; a cél nem elsősorban a pusztán hozzáférés biztosítása az információforrásokhoz, hanem az, hogy létrejöjjön a kultúrával való találkozás, és az a mindennapok részévé és erőforrássá váljon.

A szerzők további empirikus kutatásokat tartanak szükségesnek annak érdekében, hogy a kulturális tőkével kapcsolatos ismereteket meghonosítsák és felhasználják a könyvtári gyakorlatban. Ezzel lehetővé válna a közkönyvtárak fontos társadalmi-kulturális szerepének újabb, korszerű értelmezése, különösen a hátrányos helyzetű felhasználók tekintetében.

(Hegyközi Ilona)

Tájékoztatás, tájékoztatási rendszerek

Könyvtártudományi tájékoztatás

Lásd 28

Szakterületi tájékoztatási rendszerek

43/2019

THIELEN, Joanna: STEM Chalk Talks : scientific information resource training for all librarians. – Bibliogr. In: Science & technology libraries. – 37. (2018) 3., p. 290-301.

Továbbképzések nem természettudományi szakreferens könyvtárosok számára a természettudományos információforrásokról

Adatbázis -természettudományi és műszaki; Felsőoktatási könyvtár; Referenz; Tájékoztatási eszköz; Tájékoztató munka; Továbbképzés

Annak érdekében, hogy kiszolgálják a különböző használói igényeket, a felsőoktatási könyvtárosoknak ismerniük kell az alapvető tájékoztatási forrásokat az összes tudományterületen. Ám sokan közülük, különösen azok, akik nem rendelkeznek természettudományi, technológiai, műszaki vagy matematikai (közös rövidítéssel: STEM) háttérrel, kevésbé járatosak és magabiztosak a természettudományos információforrások terén. Ezt az igényt felismerve három STEM könyvtáros előadás-sorozatot tartott többféle STEM tudományterület kutatásáról, amivel arra törekedtek, hogy magasabb szintű, megfelelően időzített képzést nyújtsanak a nem-természettudományi könyvtárosoknak az intézményük szükségleteire szabott módon. Jelen cikk feltárja ezeknek az előadásoknak a tervezési, kivitelezési és értékelési folyamatát, annak reményében, hogy más természettudományi és műszaki könyvtárosokat is arra ösztönözhet, hogy segítsenek leküzdeni kollégáik „természettudomány-fóbiáját”.

(Autoref.)

Kutatás és termelés információ-ellátása

44/2019

ALCALÁ PONCE DE LEÓN, Mireia – ANGLADA I DE FERRER, Lluís: From Open Access to Open Data : collaborative work in the university libraries of Catalonia. – Bibliogr. In: LIBER quarterly. – 28. (2018) 1., p. 1-14.

A nyílt hozzáféréstől a nyílt adatokig: Katalónia egyetemi könyvtárainak együttműködése

Egyetemi könyvtár; Együttműködés -regionális; Elektronikus könyvtár; Hozzáférhetőség; Kutatás információellátása; Tervezés; Tudományos kutatás

Az utóbbi években a tudományos közösség és a tudományfinanszírozó szervek egyre nagyobb figyelmet szentelnek az adatok létrehozásával, gyűjtésével, menedzselésével kapcsolatos tevékenységeknek. A szóban forgó adatvagyon megosztása és szolgáltatása alapvető fontosságú a nyílt tudomány koncepciójának gyakorlati megvalósításában, ezért egyre inkább kívánalommal válik az adatkezelési tervek elkészítése a forrásokra pályázó kutatóintézetek számára. A tervezés során törekedni kell az ún. FAIR alapelveknek (megtalálhatóság, hozzáférhetőség, interoperabilitás, újrahasznosíthatóság) való megfelelésre, különösen az európai uniós *Horizon 2020* program által finanszírozott kutatások esetében, ahol ez a pályázókkal szemben támasztott elvárásnak fogalmazódik meg. A katalóniai egyetemeken működő könyvtárak és kutatástámogató szervezeti egységek – a régió egyetemeinek konzorciumi együttműködése keretében, a nyílt tudomány előmozdítását célzó program részeként – sokrétű szolgáltatásokat nyújtanak a kutatóknak. Konzorciumi szinten már 1999 óta léteznek a kutatókat kiszolgáló közös intézményi repozitóriumok; ezeket később az ORCID-azonosítók és a szerzői publikálási díjak (APCs) koordinált kezelése követte, majd 2014-től stratégiai szinten szerveződött újjá a kutatástámogatás egy munkacsoport létrehozásával, 2017-től pedig megalakult az egyetemi szolgáltatások

konzorciumának (*Consorti de Serveis Universitaris de Catalunya*) ún. Nyílt Tudomány Területe.

A kutatási adatok kezelése 2015 óta prioritás: ekkortól az egyetemi könyvtárak és a kutatástámogató szervezeti egységek aktívan együttműködnek az egyes kutatócsoportokkal azok adatkezelési terveinek összeállításában, s nyílt hozzáférésű adatrepozitóriumi szolgáltatásokat is ajánlanak számukra. A munkatársak először a kutatásiadat-kezeléssel kapcsolatos továbbképzésen vettek részt, ezzel párhuzamosan pedig felmérték az igényeket: a 2015–2016-ban a kutatók körében végzett kérdőíves felmérés azt igazolta, hogy a kutatók ismeretei igen hézagosak az adatkezelés terén, így fokozott szükségük van a támogató szolgáltatásokra. Ezért konzorciumi szinten összeállítottak egy katalán és angol nyelvű szakmai útmutatót, amely gazdag magyarázatokkal és példákkal ellátva segíti az adatkezelési tervek elkészítését. Az útmutatót két nyelvű infografikákkal népszerűsítették. Az adatkezelési terv összeállítását és a kutatócsoportok tagjai közötti kommunikációt külön szoftver is segíti, mely jelenleg frissítés alatt áll. Olyan űrlapokat is belefoglalnak, melyek a külső finanszírozó intézmények (pl. az Európai Kutatási Tanács) felé történő pályázást is támogatják. Egyelőre nem építettek ki központi adatrepozitóriumot, ehelyett az európai trendek és az OpenAire ajánlások alapján egy repozitóriumok kiválasztásával kapcsolatos ajánláscsomagot készítettek. További ajánláscsomag szolgálja a nyílt hozzáférésű kutatásiadat-kezelés gyakorlatát is.

A kutatásiadat-kezelési szolgáltatás 2016-os elindítása óta 142-en regisztráltak az említett szoftver használatára, 43 adatkezelési terv készült el, a munkatársak 67 tréninget tartottak a témakörben, és 142 kérdést válaszoltak meg. Ezek a számok – az igények bővülésével párhuzamosan – a jövőben várhatóan nőni fognak. Tervbe vették egy konzorciumi adatrepozitórium felállítását is, ehhez meghatározták a funkcionális követelményeket: állandó azonosítók alkalmazása; nagy tárhelykapacitás; többféle fájlformátum kezelése; adatbiztonság (több szerveren párhuzamosan tárolt adatok, az adatok integritásának automatikus ellenőrzése); interoperabilitás (portálokkal, CRIS adatbázisokkal); többféle metaadatséma a különböző diszciplínák szerint; hozzáférési jogosultságok kiosztása stb.

Összefoglalásként elmondható, hogy noha számos kutató még mindig nem látja át, miért fontos a kutatási adatok közzététele, az uniós pályázatokon induló kutatócsoportokat az egyes egyetemi könyvtárak és egyéb szervezeti egységek széles körű kutatástá-

mogatási, adatkezelési és repozitóriumi szolgáltatásokkal tudják hatékonyan segíteni. A könyvtárak egyetemi presztízsének bővítésében ez kulcsfontosságú tényezőnek tűnik, s egyben alapvető feltétele a nemzetközileg versenyképes kutatási tevékenységeknek is.

(Németh Márton)

45/2019

HIRSCHMANN, Barbara: Die Research Collection der ETH Zürich. – Bibliogr. In: ABI-Technik. – 38. (2018) 3., p. 223-233.

Res. angol nyelven

A zürichi Szövetségi Műszaki Egyetem kutatásokkal kapcsolatos gyűjteménye: intézményi repozitórium, egyetemi bibliográfia és kutatási adatok közös platformon

Adattfeldolgozás; Egyetemi bibliográfia; Elektronikus könyvtár; Felsőoktatási könyvtár; Kutatás információellátása; Publikálás -tudományos kiadványoké; Tudományos kutatás

A zürichi Szövetségi Műszaki Egyetem (*Eidgenössische Technische Hochschule, ETH*) könyvtára az *e-publikációk projekt* keretében (2014–2017) új platformot fejlesztett ki az egyetemi munkatársak tudományos tevékenységének a dokumentálására, publikálására és archiválására. A projekt fő célja a két nagy gyűjtemény, a nyílt hozzáférésű repozitórium, az *E-Collection* és az egyetemi bibliográfia, az *E-Citation* integrálása volt. Emellett a tervezett új platform, a *Research Collection* munkamenetet kínált a kutatási adatok publikálására és archiválására is, melyet az egyetem adatarchívuma (*Data Archive*) dolgozott ki. Az eddigi három alkalmazásból és könyvtári folyamatból így egyablakos szolgáltatás lett.

2013-ban, amikor felmerült a fenti projekt gondolata, az ETH könyvtára már évtizedes tapasztalattal rendelkezett a kutatók publikációs termésének digitális kezelésében. 2001-ben a világon az elsők között hozták létre *E-Collection* néven a könyvtár intézményi repozitóriumát, amely 2008-ban jelentős lépést tett a nyílt hozzáférésű *Fedora* szoftverre való migrációval. Még ebben az évben elkészült az egyetem „open access” szabályzata is, mely az *E-Collection* a megvalósítás eszközeként jelölte meg; az egyetem kutatói minden tudományos cikküket a repozitóriumban is elhelyezték. Ezzel párhuzamosan felmerült az igény

egy ellenőrzött egyetemi bibliográfia iránt is, így jött létre 2010-ben az *E-Citations*. 2010 és 2013 között a könyvtár a *Digitális adatmegőrzés* projekt keretében kifejlesztett egy szolgáltatást a kutatási adatok, a kapcsolódó iratok és a könyvtári dokumentumok hosszú távú archiválására. Az Ex Libris *Rosetta* szoftverére alapozva kiépült a tartós megőrzést szolgáló műszaki infrastruktúra is.

2013-ban már látszott a tendencia, hogy nemcsak a tudományos közlemények, hanem a kutatási adatok iránt is megnő az igény. Emiatt döntött a könyvtár a három különböző adatbázis közös platformjának a kialakítása mellett. A projekt megszervezése a könyvtárban évek óta létező szabványosított projektbonyolítás (SPA) szerint zajlott hatszemélyes alapsapattal, melyet szükség szerint további munkatársakkal is ki lehetett egészíteni.

A követelmények összeállítása egy 80 oldalas füzetben öltött testet, melyben a legfontosabb funkciókat és az alapvető megfontolásokat rögzítették: a szerepkoncepciót, a minőségbiztosítást, a metaadatsémát, a hozzáférési jogokat, azt, hogy kapjon-e egy tanulmány digitális objektumazonosítót (DOI), a megőrzés határidejét (5–10 év), valamint az import- és export-funkciókat.

A piackutatás során kiderült, hogy nincs olyan rendszer, amely alkalmas lenne a kitűzött feladatra, ezért 2015 áprilisában pályázatot írtak ki, melyet egy belga cég, az *Atmire* nyert meg; a projekt 2016 elején indult. A szerző ezután a szoftvermegoldás (*DSpace*) implementálását, az adatmigrációt, az új platformra való áttérést (a *switch to production* fázist), a platform menedzsmentjét és a működés átvezetését mutatja be.

A projekt tanulságainak levonása után a tanulmány a könyvtár jövőbeli terveinek vázolásával zárul.

(Murányi Lajos)

46/2019

POOLE, Alex H. – GARWOOD, Deborah A.: "Natural allies" : librarians, archivists, and big data in international digital humanities project work. – Bibliogr. In: Journal of documentation. – 74. (2018) 4., p. 804-826.

„Természetes szövetségesek”: könyvtárosok, levéltárosok és Big Data a nemzetközi digitális bölcsészeti projekteken

Adatfeldolgozás; Együttműködés -nemzetközi; Interdiszciplináris problémák; Kutatás információellátása; Megőrzés

A 2014 és 2016 között zajló *Digging into Data 3* (DID3) program keretében amerikai, kanadai, brit és holland pénzügyi forrásokból 5,1 millió dollárt költöttek 14 adatintenzív, interdiszciplináris, nemzetközi digitális bölcsészeti projekt megvalósítására. A tanulmány arra keresi a választ, hogy a könyvtárosok, illetve levéltárosok milyen szerepet tölthettek be ezekben a projekteken.

Sajnos önmagában az is jelzésértékű, hogy az esettanulmányban célzott interjúkkal áttekintett 11 projektből csupán háromban volt példa könyvtárosok vagy levéltárosok alkalmazására. További sajátosság, hogy ők legtöbbször háttérszereplők voltak, munkájuk viszont kulcsfontosságúnak bizonyult az egyes projektek szakmai kohéziójának megteremtésében, a kutatómenedzsment területén, illetve a kutatók munkájának összehangolása során. Fontos információtechnológiai támogatást is nyújtottak például adatvizualizációs eszközök használatakor, továbbá a létrejött eredmények felhasználhatóságának tesztelése kapcsán. Nagy fontossággal bírt a jogi ügyek kezelésében nyújtott segítségük is.

A kutatás rámutatott arra, hogy a könyvtárakat, levéltárakat jellemző intézményi környezet, szakmai percepciók és attitűdök sajnos eléggé megnehezítik, hogy a finanszírozók és a kutatók felfigyeljenek arra a szakmai potenciálra, melynek révén az információs szakemberek hatékonyan tudnák segíteni ezeket a kutatás-fejlesztési projekteket. A felsőfokú könyvtárosképzés terén is komoly hiányosságok tapasztalhatók. Még csupán mostanában formálódnak azok a specializációk, melyek nagy hangsúlyt fektetnek az adatkurátori szerepkörrel járó készségek és képességek elsajátítására, s egyéb, digitális bölcsészethez kötődő kompetenciák megalapozására. Ki kellene építeni azokat a szakmai, intézményi, szervezeti infrastrukturális kereteket is, melyek lehetővé teszik a közgyűjtemények intenzívebb bekapcsolódását a digitális bölcsészeti kutatásokba. Ezzel sokkal láthatóbbá lehetne tenni a ma szinte észrevétlenül elsikkadó hozzáadott értéket, mellyel a könyvtárosok, levéltárosok hozzá tudnak járulni egy projekt sikeres lebonyolításához. Digitális bölcsészeti kutatóknak, könyvtárosoknak, levéltárosoknak közösen olyan fenntartható tudásbázisokat kellene kialakítaniuk, amelyek tartalma, eredményei, hatásai túl is mutathatnak egy-egy tényleges projekten.

Ettől azonban sajnos még nagyon messze állunk. Jelenleg nincsen sem a kutatóknak, sem a közgyűjteményi szakembereknek releváns tapasztalatuk, illetve képzési hátterük ahhoz, hogy e kihívásoknak meg tudjanak felelni. Amikor viszont mégis bevon- tak könyvtárosokat vagy levéltárosokat a kutatási projektekbe, az összkép egyértelműen pozitív volt. A kutatók számára is világossá vált, hogy a könyvtá- rak, levéltárak passzív őrhely-funkcióján túlmutatva „természetes szövetségesként”, cselekvő partnerként is lehet számítani ezekre az intézményekre.

(Németh Márton)

47/2019

RIEGELMAN, Amy – KOCHER, Megan: A model for de- veloping and implementing a systematic review service for disciplines outside of the health sciences. – Bibliogr. In: Reference & user services quarterly. – 58. (2018) 1., p. 22-27.

Szakirodalmi szemlék készítése mint szolgáltatás – az egészségtudomány területén kívül

Felsőoktatási könyvtár; Kutatás információellátása; Mun- kafolyamat; Szakirodalmi szemle; Szolgáltatások; Tudo- mányos kutatás

Több tudományterületen megnövekedett igény ta- pasztalható a szisztematikus szakirodalmi szemlék és metaanalízisek iránt, jelenleg azonban – az egész- ségtudományt leszámítva – nem jellemzőek az ilyen irányú szolgáltatások a felsőoktatási könyvtárakban. A reprodukálható keresési műveletek módszeres el- végzésével összesíthetők a szakirodalomból azok az empirikus kutatási eredmények, melyeknek áttekinté- se kiindulási alapot jelenthet egy új kutatás elvégzé- séhez. A cikk bemutatja, hogy a Minnesotai Egyetem könyvtárában hogyan tervezték meg és indítottak el egy szakirodalmi szemléket kínáló szolgáltatási mo- dellt több diszciplína számára.

A könyvtár vezetőségével egyeztetve felállítottak egy munkacsoportot, amely öt tanszéki kapcsolattartó (*liaison*) szakreferens könyvtárosból és két kisegítő munkatársból állt. Az volt a feladatuk, hogy tekintsék át az egyéb könyvtárakban már létező, szakirodalmi szemlélt nyújtó szolgáltatásokat, határozzák meg a szükséges könyvtárosi kompetenciákat, javasolja- nak képzési formákat a már meglévő és leendő cso- porttagok számára, térképezzék fel a célközönséget és készítsenek marketingstratégiát, végül dolgozzák

ki a leendő szolgáltatás értékelésére alkalmas mu- tatókat.

A szakirodalom néhány ad hoc esetet leszámítva fő- leg az orvostudomány számára kínált szakirodalmi szemlékre korlátozódott, ezzel együtt több publiká- ció az útmutatók, a személyzet továbbképzése és a szolgáltatásfejlesztés szempontjából hasznosnak bi- zonyult. A csoport tagjai azt a következtetést vonták le, hogy helyszíni továbbképzésre van szükségük. Megkerestek egy oktatót, aki kettő napos továbbkép- zést tartott a csoportnak és más könyvtári alkalma- zottaknak a témával kapcsolatban. Emellett felmerült az igény egy másik kulcsterület, az adatbázisokban való szakértői keresés kompetenciáinak fejlesztésére is; ehhez egy öt témakörből álló képzési modellt állí- tottak össze, amely a különböző tudományterületek adatbázisaira összpontosított.

A szisztematikus szakirodalmi szemlék szolgálta- tásához egyedi megközelítési módot alakítottak ki. A modell szerint minden egyes szakirodalmi kérést hozzárendelnek egy csapathoz, mely a következő, meghatározott feladatkörű tagokból áll:

- vezető, akinek legfontosabb feladata a folyamatok koordinálása, valamint a szakmai irányítás;
- tanszéki kapcsolattartó szakreferens könyvtáros (nem feltétlenül az eredeti munkacsoport tagja), aki a szakmai tudást biztosítja, és tartja a kapcsola- tot a kutatókkal;
- bíráló, aki a keresési stratégia ellenőrzéséről gon- doskodik;
- gyakornok, aki segíti a vezetőt a keresési folyamat teljes szakaszában, egyúttal szakmai tapasztalatra tesz szert a szakirodalmi szemlék elkészítésében.

A szolgáltatás támogatása érdekében egy folyamat- ábra is készült, emellett egy útmutatót is közzétet- tek mind a könyvtárosok, mind a kutatók számára, amely lefekteti az egyes felek szerepköreit. (Fontos kiemelni, hogy a kutatáshoz való lényegi hozzá- járulás az adott publikáció társszerzőjévé avatja a könyvtárost.)

A szolgáltatás népszerűsítésére először az egyetem könyvtárának személyzetét tájékoztatták e-mailek és személyes „Roadshow”-k formájában, majd az oktatókat, az egyetem munkatársait és a hallgatókat keresték meg. Végül azokat a kutatókat célozták meg, akik már publikáltak szisztematikus szemléket vagy metaanalíziseket.

A bevezetést követő első szemeszterben, 2017 de- cemberéig kilencen vették igénybe a szolgáltatást. Az igények gyűjtésére és a szemlék elkészülésének

nyomon követésére a Google Űrlapokat használták. A jövőbeli fejlesztéshez fontos a statisztika és a visszajelzések értékelése, ehhez kialakították a megfelelő eljárásokat.

Annak ellenére, hogy ezt a modellt egy nagy kutatóegyetem részére fejlesztették ki, kisebb intézményekben is ugyanúgy megállhatja a helyét.

(Heronyányi Zsolt)

Lásd még 29, 69

Oktatás információellátása

48/2019

THOMAS, Wm. Joseph – BERNHARDT, Beth R.: Helping keep the costs of textbooks for students down : two approaches. – Bibliogr. In: Technical services quarterly. – 35. (2018) 3., p. 257-268.

Hogyan lehet a tankönyvek árát alacsonyan tartani a hallgatók számára? Két megközelítés

Állományalakítás; Egyetemi könyvtár; Elektronikus könyv; Hozzáférhetőség; Könyvvásárlás; Oktatás információellátása; Tankönyv

Az Egyesült Államokban a tankönyvek árai az utóbbi évtizedekben jelentősen megnövekedtek (1978 óta 1000%-kal, 2000 óta 600%-kal). Sok diák hagyta abba tanulmányait anyagi okokból.

Ez késztetett 2015-ben két felsőoktatási intézményt (*East Carolina University*, ECU és *University of North Carolina, Greensboro*, UNCG) arra, hogy alternatív projektekbe fogjon. Az volt a céljuk, hogy a hallgatók kedvezőbb áron jussanak a tankönyvekhez, jobban kötődjenek az oktatási intézményhez, és sikeresebben végezzék tanulmányaikat.

Két módszert alkalmaztak: az egyik keretében a tanzsékek oktatói kisebb pályázati támogatásokat kaptak, hogy olyan oktatási anyagokat válasszanak vagy fejlesszenek ki, amelyek ingyenesek a hallgatók számára (köztük nyílt hozzáféréseket és a könyvtár révén hozzáférhető online cikkeket, e-könyveket vagy videostreameket). A másik módszernél az egyetemi könyvesboltokkal együttműködve a könyvtárban már hozzáférhető szövegeket vagy olyan beszerzendő e-könyveket kerestek, amelyek korlátlan számú egyidejű hozzáférést tesznek lehetővé. A későbbiekben a két intézmény megosztotta egymással a jó gyakorla-

tokat, eljárásokat és népszerűsítő anyagokat, továbbá a két módszert kombinálták.

A kísérleti programok egyike a kurzusokhoz igazított e-tankönyvekkel (*course-adopted etextbooks*, CATs) dolgozott. Az ECU könyvtára a kötelező olvasmányok listái alapján 73 e-könyvet választott ki, vásárolt meg és népszerűsített. Az egyetemi könyvesbolttal együttműködve főként e-formátumban szerezték be a könyveket, de korlátozott számban nyomtatva is. A kezdeményezést a nagyarányú használat visszaigazolta, ezért a program folytatása mellett döntöttek.

Az UNCG projektje a nyílt hozzáférésű oktatási anyagokra (*Open Educational Resources*, OER) irányult. Tíz, egyenként 1000 dolláros pályázatot írtak ki az oktatók számára. Ezt megelőzően szemináriumot tartottak nekik a tankönyvárakról, a nyílt hozzáférésű oktatási anyagokról és könyvtári dokumentumokról, valamint a campuson igénybe vehető szolgáltatásokról. A támogatás az e-tananyagok előállítására, illetve a hagyományos tananyagok konvertálására szolt. Az oktatók lelkesen fogadták a lehetőséget. A projekt jelentős megtakarítást eredményezett, és a hallgatók is pozitív visszajelzéseket adtak.

A két kísérleti projekt résztvevői ezután közösen pályáztak egy kétéves programra (2016–2018), amelynek keretösszege közel 185 ezer dollárt tett ki. Mindkét intézményben megkeresték, hogy mely tankönyveket lenne célszerű elektronikus formátumban elérhetővé tenni. Figyelembe vették az egyetemi könyvesbolti és a könyvtári állományt is, továbbá az oktatók olvasmányjegyzégeit, a kurzusok hallgatói létszámát és az árakat. Természetesen áttekintették a már működő online kurzusokat is, és építettek a korábbi projektek résztvevőinek tapasztalataira. A támogatások elnyerésére pályázatot írtak ki, a jelentkezéseket bizottság bírálta el. A keret erejéig igyekeztek minél több e-könyvet rendelni a tudományterületek széles köre számára. Az oktatókat és a hallgatókat egyaránt tájékoztatták a beszerzésekről.

A *Combined Alternative Textbook* program (szintén CAT rövidítéssel) hatása egyelőre nehezen mérhető. Bizonyos mennyiségi és minőségi tényezők (költségek megtakarítása, a hallgatói eredményesség növekedése, felmérések és közvetlen visszajelzések) azonban igazolják hatékonyságát; a befektetések megtérüléséről is rendelkezésre állnak előzetes számadatok. A módszereket érdemes lenne népszerűsíteni. A megkérdezettek 94%-a a program folytatása mellett foglalt állást.

A két intézmény folytatja az együttműködést, például a mindkét helyen használt források közös beszerzé-

sével és szolgáltatásával. Egy másik lehetőség a „horizontális nyílt oktatási anyagok” előállítása azokhoz az alapozó jellegű kurzusokhoz, amelyeket sokan látogatnak. Sokszor az oktatók önkéntes munkával

fejlesztik ezeket a tananyagokat, a könyvtárosok közreműködése mellett.

(Hegyközi Ilona)

Lásd még 18

Vezetés, irányítás

Tervezés

Lásd 30, 39, 59, 60, 61

Munka- és rendszerszervezés, értékelés

49/2019

GUAJARDO, Salomon Alcocer: Special district libraries and operating costs : an application of data envelopment analysis (DEA) with discretionary and non-discretionary inputs. – Bibliogr. In: Journal of library administration. – 58. (2018) 3., p. 241-263.

Körzeti könyvtárak és működési költségek: a Data Envelopment Analysis (DEA) hatékonysági modelljének alkalmazása

Gazdálkodás -könyvtárban; Hatékonyság; Költségvetés; Körzeti könyvtár; Szolgáltatások; Vezetés

Az Egyesült Államok körzeti könyvtárainak ún. technikai hatékonyságát a Data Envelopment Analysis (DEA) módszerével mérték fel, három költségelvű output (kimenet) figyelembevételével: egy órára vetített működési költség, a programok költsége könyvtárlátogatóként, illetve a programok költsége résztvevőként. A diszkrecionális (szabadrendelkezésű) és nem diszkrecionális inputok (bemeneti tényezők) együttesét használták arra, hogy megállapítsák 999 körzeti könyvtár technikai hatékonysági mutatóját. Az inputközpontú DEA elemzés azt mutatta, hogy a könyvtárak 30%-a volt 2015-ben technikai értelemben hatékony, azaz használta fel úgy az inputjait, hogy elérje a működési költségeinek a szintjét. A DEA elemzés azt is megmutatja, hogy a nem

hatékonyan működő könyvtáraknak a diszkrecionális inputjaikat arányosan csökkenteniük kell, hogy technikai értelemben hatékonyak legyenek.

(Autoref.)

50/2019

LITSEY, Ryan – HARRIS, Rea – LONDON, Jessie: CTRL “C” – CTRL “V”; using gaming peripherals to improve library workflows and enhance staff efficiency. – Bibliogr. In: Journal of access services. – 15. (2018) 1., p. 34-43.

CTRL+C – CTRL+V: „gamer” perifériák használata a könyvtári munkafolyamatok és a hatékonyság javítására

Ergonómia; Hardver; Hatékonyság; Munkafolyamat; Periféria; Személyzet

A könyvtári környezet tipikusan olyan munkahely, ahol a dolgozók folyamatosan ki vannak téve az ismétlődő terhelések okozta stressznek. Például több ezer könyvet kell ugyanazon a módon katalogizálni, vagy egy műszak alatt nagyon sok könyvet kell kölcsönöztetni. A különböző feladatok különböző mellékhatásokat okoznak a munkatársaknak. Az RSI (*Repetitive Strain Injury*, azaz ismétlődő terhelés miatti sérülés) kérdésköre előtérbe került a számítógépek időszakában. Idetartoznak a munka közben kialakult mozgásszervi zavarok, különböző ismétlődő terhelés okozta sérülések (pl. ínhüvelygyulladás), valamint a rendszeres, egymást erősítő monoton folyamatok okozta pszichés és fizikai kimerültség. A képernyő előtt töltött idő, a sok ülés és a folyamatosan ismételt kézmozdulatok mind hozzájárulnak az RSI-hez. Más munkahelyekhez hasonlóan a könyvtárakban is komoly pozitív változást eredményezhetnek az egyszerű ergonómiai megoldások.

A könyvtárosok nagy részéhez hasonlóan a játékos, *gamer* réteg is nagyon sok időt tölt a számítógép előtt ülve. Az ő kényelmükre egy egész iparág szer-

veződött, amely a különböző számítógépes perifériákat (pl. egér, billentyűzet stb.) a játékosok igényeire optimalizálja. Ez egy felfedezésre váró terület a könyvtárak számára, hiszen ezek az eszközök sokat javíthatnának a munkatársak kényelmén és hatékonyságán. Nem is beszélve arról, hogy a játékos környezet megteremtésével segíthetjük a könyvtárosokat a Csíkszentmihályi Mihály által leírt „flow-érzés”, azaz a munkába való belefeledkezés elérésében.

Jó példa erre a Texasi Műszaki Egyetem könyvtárának dokumentumforgalmazó osztálya, ahol éves szinten több mint százezer kérést teljesítenek, részben helyi, részben könyvtárközi vonatkozásban. A munkatársakra nehezedő stresszt a *gamerek* körében használatos hardvereszközökhöz hasonló megoldásokkal kívánták orvosolni. A játékra optimalizált perifériák beszerzését speciális egerek megvásárlásával kezdték, amihez a Logitech termékeit tartották a legalkalmasabbnak. Egy *gamer* egér különlegessége, hogy egy átlagos darabhoz képest finomabb érzékelőkkel és sokkal több gombbal rendelkezik. A könyvtárosok szempontjából a leghasznosabb funkciója pedig az, hogy ezek a gombok programozhatók is, így a napi munka során leggyakrabban használt billentyűkombinációkat helyettesíteni tudjuk egyetlen egérgattintással: ilyen például a „mindent kijelöl” funkció (CTRL+A), a másolás (CTRL+C) és a beillesztés (CTRL+V), de akár törlést vagy frissítést is be tudunk állítani. Mindez nemcsak a munkatársak gyorsaságát növeli, de csökkenti a folyamatosan ismétlődő mozdulatok számát is.

Ugyancsak a Logitech-től szerzett be a könyvtár kis-méretű, kiegészítő billentyűzeteket, úgynevezett *keypade*ket. Ezeken az eszközökön még több gomb található, amelyek ugyancsak programozhatók, és sokkal több funkcióval elláthatók, mint az egerek. Beállíthatunk például kijelentkezést, kezdőoldal-elérést, vagy akár mentési lehetőségeket is.

A változások bevezetése előtt és egy év elteltével a könyvtár 800-800 véletlenszerűen kiválasztott kérés teljesítését követte nyomon. A felmérésre mindkét alkalommal januárban került sor, ami az év legforgalmasabb időszaka. Az eredmények alapján a kérések teljesítésének átlagos ideje két órával csökkent (1,77 napról 1,68 napra), vagyis a bevezetett eszközök nemcsak a munkatársak kényelmét szolgálták, de a hatékonyság szempontjából is eredményesnek bizonyultak.

(Jávorka Brigitta)

Lásd még 6, 17, 69

Személyzet

51/2019

SCHLEIHAGEN, Barbara: Wie gewinnen wir neues Personal für veränderte Bibliotheken? : Die BID AG Personalgewinnung hat ihre Arbeit aufgenommen In: BuB. – 70. (2018) 8-9., p. 470-473.

Hogyan szerezzünk új munkatársakat megváltozott könyvtárainkba? A Bibliothek & Information Deutschland könyvtárostoborzó munkabizottsága megkezdte tevékenységét

Egyesület -könyvtári -nemzeti; Könyvtárkép; Könyvtáros-utánpótlás; Könyvtárosi hivatás; Könyvtárosképzés, dokumentálóképzés; Könyvtárostoborzás; Személyzet

A könyvtár épülete és állománya után a könyvtárosok a legfontosabbak: a digitalizálás miatt a szakmai követelmények jelentősen megnöttek velük szemben, ezért jól képzett szakemberekre van szükség, akiket meg is kell tartani és folyamatosan tovább kell képezni. Gyakran előfordul, hogy mégsem találnak megfelelő munkatársakat, aminek az oka többféle lehet. A *Bibliothek & Information Deutschland* (BID), a német könyvtári és könyvtáros egyesületek ernyőszervezete 2017 júniusában létrehozott egy munkabizottságot, melynek az a feladata, hogy elemezze a munkaerőhelyzetet, meghatározza a teendőket és egy esetleges toborzóakció feltételeit.

A könyvtárosképzésben több probléma adódik. A legtöbb főiskolán a tudományos és szakkönyvtárak igényeire fordítanak több figyelmet, a közkönyvtárakéira kevésbé. A média- és információs szakalkalmazottak (FaMIs) képzéseinek kevés a hallgató. Emellett az utánpótlás alapproblémája a könyvtáros szakma hamis képe, a tapasztalathiány és az alacsony bérek jellemezte ágazati bérhelyzet.

Ezután más foglalkozások (honvédség, kisiparos szakmák) toborzókampányait vizsgálja a szerző, melyeknél jóval több anyagi forrás állt rendelkezésre, de a kampányok néhány eleme a könyvtárosok esetében is alkalmazható. A munkabizottság az alábbi intézkedéseket javasolta: modern könyvtárimázs és korszerű könyvtároskép propagálása; terjeszthető fotók és mintaszövegek létrehozása a könyvtárak számára; a bértábla módosítása; a felsőoktatási tananyag megújítása; nyitás a felsőoktatásból kimaradt és más szakos hallgatók, illetve a *Kultúra önkéntes társadalmi éve* mozgalom felé.

A modern könyvtárkép közvetítésére a *Deutscher Bibliotheksverband* (dbv) olyan képanyagot állított össze, amelyet a könyvtárak fel tudnak használni a sajtóban. Mivel naponta hatszor keresik a Wikipédia könyvtárakról és könyvtárosokról szóló szócikkeit, a legrégebbi könyvtáros egyesület, a *Verein Deutscher Bibliothekarinnen und Bibliothekare* (VDB) és a *Konferenz der informations- und bibliothekswissenschaftlichen Ausbildungs- und Studiengänge* (KIBA) a múlt évben átdolgozta ezeket.

A *Berufsverband Information Bibliothek* (BIB) a jövőben komolyabban foglalkozik majd azzal, hogy a korszerű könyvtárban végzett munka korszerű képét közvetítse mind a munkaügyi ügynökségek, mind a szövetségi szakképzési hivatal felé. Természetesen a könyvtárak maguk is bevonhatják munkatársaikat a toborzási akciókba, melyekkel a jövő könyvtárosait szólítják meg.

A könyvtári munkaerőpiacról készített országos felmérések jó alapot szolgáltatnak a további tevékenységhez. A BIB és a VDB is arra törekszik, hogy a könyvtárosok bértáblája kedvezően módosuljon.

A könyvtári munkaerő toborzására kifejlesztett terv során filmek és szórólapok készülnek. A kevés forrás miatt elsősorban információs anyagokon alapuló kampányról lehet szó. Javítani kell a könyvtárak magukról alkotott képének hirdetését; erre a célra érdemes továbbképzéseket szervezni, és ezeken például női vezetőket segítő témákat is napirendre tűzni.

A 2019. évi, Lipcsében tartandó könyvtároskongresszuson a dbv és a VDB plenáris ülést tervez a könyvtárostoborzás témájáról, melyre a németeken kívül holland és skandináv előadókat is meghívtak, hogy szélesebb perspektívába helyezzék a kérdést.

(Murányi Lajos)

Lásd még 21, 50

Marketing, közönségkapcsolatok

52/2019

JOO, Soohyung – CHOI, Namjoo – BAEK, Tae Hyun: Library marketing via social media : the relationships between Facebook content and user engagement in public libraries. – Bibliogr. In: Online information review. – 42. (2018) 6., p. 940-955.

Könyvtármarketing a közösségi médián keresztül: a könyvtárak által Facebookon közzétett tartalmak és a használói elköteleződés kapcsolata

Használói szokások; Kommunikáció -használókkal; Közművelődési könyvtár; Marketing

Jelen tanulmány kettős céllal bír: feltárni, milyen tartalmakat hoznak létre a közkönyvtárak a közösségi médiában a használókkal való online kommunikációhoz, valamint megvizsgálni a kapcsolatokat a közösségi médiában lévő tartalmak típusai és a hozzájuk tartozó használói elköteleződés (*user engagement*) szintjei között.

A minta 4637 Facebook-posztot foglal magában, amelyeket 151 közkönyvtártól gyűjtöttek be az Egyesült Államok területéről. A szerzők nyílt kódolás alapján tízféle Facebook-posztot különböztettek meg, majd kiszámították az egyes Facebook-bejegyzéstípusokhoz tartozó használói elköteleződés-szinteket, melyeket a like-ok, megosztások és hozzászólások száma testesít meg. Emellett megvizsgálták, milyen hatással van a használói elköteleződésre a képek és videoklipek beillesztése a posztokba.

A szerzők megállapították, hogy a leggyakoribb bejegyzéstípus a könyvtárakban tartandó rendezvények meghirdetéséhez kapcsolódik. Úgy találták, a közösségi hírekről szóló posztok és az érzelmileg inspiráló üzenetek nagyfokú elköteleződést váltottak ki a használókból. A képpel vagy képekkel ellátott bejegyzések jellemzően több használói reakciót kaptak.

A kutatási eredmények alapján azokat a gyakorlati stratégiákat tárgyalják a szerzők, melyek révén a közkönyvtárak hatékonyan tudják alkalmazni a közösségi médiát a használói elköteleződés elősegítésére.

Ez a kutatás azon kevés kísérlet egyike, amely fel kívánja tárni a közösségi médiában közzétett tartalmak típusai és a használói elköteleződés szintjei közötti kapcsolatokat közkönyvtári környezetben. Emellett a szerzők egy olyan kódolási sémát dolgoztak ki, amely hasznosnak bizonyult a közösségimédia-tartalmak elemzésére a közkönyvtárakkal összefüggésben.

(Autoref.)

Lásd még 20

Felhasználók és használat

Általános kérdések

Lásd 63

Használat- és igényvizsgálat

Lásd 26, 36, 39

Olvasás

53/2019

LUNDH, Anna Hampson – DOLATKHAH, Mats – LIMBERG, Louise: From informational reading to information literacy : change and continuity in document work in Swedish schools. – Bibliogr. In: Journal of documentation. – 74. (2018) 5., p. 1042-1052.

Az ismeretszerző olvasástól az információs műveltségig: változás és folytonosság a svéd iskolai olvasásoktatásban

Általános iskolás; Didaktika -általános és középiskolai; Használók képzése -iskolában; Információs műveltség; Olvasás; Olvasástanítás

Amikor az 1960-as években, Svédországban megkezdődött a posztindusztriális társadalomba való átmenet, az ottani olvasástanítást az jellemezte, hogy nem a szövegek tartalmát elemezték és kontextusait vitatták meg a tanulók, hanem arra készítették őket, hogy a gondolatmenetek követésével a helyes válaszok megtalálására törekedjenek. Ez volt az ismeretszerző olvasás, amely a tényekre koncentrált és folyamatközpontú volt. Oktatása svédországi gyakorlatának része volt az is, hogy a tanulók az olvasott tankönyvi szöveg tartalmáról szóban válaszoltak meg kérdéseket. Csoportmunkában szóbeli kiselőadásokat is tartottak az olvasottak alapján. Mindemellett olyan tanulási készségeket is elsajátítottak velük, amelyek a tényirodalmi szövegek megközelítését, az olvasottak felidézését és kérdések megválaszolását segítő

technikákat foglaltak magukba. Korunk kutatásalapú tanulása/tanítása (*inquiry-based learning*) folytatni látszik ezt a gyakorlatot.

Bár az információs viselkedés és gyakorlat változása együtt jár a technológiai változásokkal, nem feltétlenül helyes, ha az ezen a területen folyó kutatások kizárólag az utóbbira figyelnek. Amikor pedig média-írástudásról és információs műveltségről beszélünk, nem volna szabad megfeledkeznünk az olvasás fontosságáról.

Az olvasással kapcsolatos ismereteink arra is felhívják a figyelmet, hogy az információ nem korunk találmánya. Az információt elvont fogalomként és tárgyiasult objektumként vizsgáló kutatóknak ezt is szem előtt kell tartaniuk.

(Koltay Tibor)

Lásd még 24, 35, 54

Olvasáskutatás

54/2019

RUTHERFORD, Leonie [et al.]: Do digital devices enhance teenagers' recreational reading engagement? : Issues for library policy from a recent study in two Australian states. – Bibliogr. In: Public library quarterly. – 37. (2018) 3., p. 318-340.

Növelik-e a digitális eszközök a tizenévesek olvasási kedvét? A kérdés könyvtári vonatkozásai egy két ausztrál államra kiterjedő kutatás alapján

Elektronikus könyv; Ifjúsági olvasó; Információtechnológia; Kölcsönzés; Olvasási szokások; Olvasásvizsgálat

A digitális platformok központi szerepet játszanak a 21. századi oktatásban, kultúrában és közigazgatásban; a könyvtárak gyarapítási keretük egyre növekvő hányadát fordítják e-források beszerzésére. Ez a kutatás egy olyan közelmúltbeli projektről számol be, amely azt vizsgálta, hogy az ausztrál tinédzserek hosszabb szabadidős olvasás céljából mennyire használják a hagyományos nyomtatott forrásokat, illetve

a digitális platformokat. A kutatók közelebbről arra voltak kíváncsiak, hogy a digitális eszközöket valóban előnyben részesítik-e az ausztrál fiatalok a szabadidős olvasáshoz, és ha e-olvasást lehetővé tevő digitális eszközök (például táblagépek, okostelefonok, e-könyv olvasók, laptopok vagy asztali számítógépek) állnak rendelkezésükre, többet olvasnak-e a lelkes és a nem szívesen olvasók. A kutatás, amely két államból származó városi és vidéki résztvevők változatos mintáján alapult, azt sugallja, hogy az ausztrál fiatalok e-könyvek iránti preferenciáját nagymértékben túlértékelték. A szerzők vizsgálják mindennek hatását a közkönyvtárak gyakorlatára is.

(Autoref.)

Használók képzése

55/2019

DAVYDOVA, Nadežda Romazanovna: Čemu i kak my učim čitatelej? In: Vestnik BAE. – (2018) 1., p. 72-75.

Mire és hogyan tanítjuk az olvasókat?

Használói szokások; Használók képzése; Információs műveltség; Nemzeti könyvtár

Az Oroszországi Állami Könyvtárban (*Rossijskaá gosudarstvennaá biblioteka*, RGB) hagyományosan nagy figyelmet fordítanak a használók információs kultúrájának a fejlesztésére. Ennek egyik módja a megismertetésük az elektronikus szolgáltatásokkal és az információs technológiákkal. A használóképzés a felnőtteknek szól, az előadások és tréningek a pedagógiai tudományok korszerű eredményeire épülnek, figyelembe véve a felnőttképzés sajátosságait.

Az RGB-ben a használóképzés nagy múltra tekint vissza. Az új információs technológiák megjelenésével, a 44 férőhelyes, internetelérést és e-dokumentumokat biztosító számítógépterem megnyitásával 1999-ben jelentősen bővült az előadások témaköre. 2000 júniusára kidolgozták a világháló használatáról szóló előadás-sorozatot. A térítéses előadásokat is nagy érdeklődés kísérte, 2001-től az RGB-ben fejlesztett e-katalógussal és e-könyvtárral foglalkozó tréningek pedig ingyenesek lettek. Az online források megismertetését először a könyvtár területéről való elérésre korlátozták, majd bővítették a bárholonnan

történő hozzáféréssel. Az egyre növekvő érdeklődés miatt 2013-ban új előadótérmet kellett nyitni.

Jelenleg az előadások és előadás-sorozatok alapja az egységes módszertan; az oktatók az alapismereteket tartalmazó előadásokra, tesztfeladatokra építik munkájukat, amihez kiegészíthetik, bővíthetik a könyvtár belső szerverén elérhető anyagokat. Az új vagy módosult információforrások megjelenésével a tananyag állandóan változik. Az előadások tematikája széles körű: az RGB keresőrendszerétől és elektronikus szolgáltatásaitól kezdve a tájékoztató eszközökön keresztül jogi és licenckérdésekig terjed. Az olvasókat leginkább az elektronikus katalógusok, a tájékoztató apparátus, a tudományos munkához szükséges leírási szabályok érdeklik. A képzésekről információk érhetők el az RGB megújult honlapján a *Segítség az olvasónak* pont alatt, illetve a könyvtárban is több helyen.

Az aktuális képzések a következők:

- Hetente tartott előadások és tréningek: *Az RGB elektronikus forrásai; Az RGB elektronikus katalógusa – keresés és elektronikus rendelés.*
- Havonta tartott előadások és tréningek: *Tudományos hivatkozás: a tudományos hivatkozás oroszországi indexe (RINC), Web of Science, Scopus; Nemzeti Elektronikus Könyvtár: új lehetőségek; Oroszország nemzeti könyvtárai: elektronikus források.*
- A különböző rendszerességgel tartott tematikus előadások közül kiemelkedik a jogi forrásokkal foglalkozó tréningssorozat, ezen belül: *Jogi információ keresése a jogi tájékoztató rendszer használatával; Az ENSZ és más nemzetközi szervezetek elektronikus forrásai – tájékoztatás és keresés.*
- Áttekintő előadások: *Az RGB-ben a hivatalos és normatív kiadványok osztályán lévő források: mit, hol és hogyan keressünk; A tudományos munkát kísérő irodalomjegyzék összeállítása, a bibliográfiai leírás módszertana.*
- Előadás-sorozat könyvtár szakos hallgatók számára: *Licencelt elektronikus források könyvtáros szakembereknek.*

A fentiek mellett rendszeresek a könyvtári vezetések az RGB legifjabbakkal való megismertetésétől kezdve a speciális túrákig. Ilyenek többek között: heti tájékoztató látogatás a könyvtár főépületének olvasói tereiben; a több mint 60 ezer tételes szabadpolcos állomány havonta tartott bemutatása *Központi segédállomány: operatív, szemléletesen, kényelmesen* cím-

mel; évente néhány alkalommal látogatás a központi tájékoztató gyűjteményben. Népszerű kurzus a 12–14 foglalkozásból álló, eredetileg az idősebbek számára tervezett *A számítógépes írástudás alapjai*, amire a tapasztalatok szerint a fiatal és a középnemzedék is kíváncsi. Az utóbbi időben a moszkvai felsőoktatási intézmények oktatói hallgatóik számára információkereséssel foglalkozó előadásokat és tréningeket kérnek. 2017-ben több mint 110 előadás, tréning, túra volt, a résztvevők száma meghaladta a 730-at, egy 2016-os felmérés szerint pedig a látogatók 97%-a nagyon elégedett volt.

(Viszocsekné Péteri Éva)

56/2019

LOOS, Eugène – IVAN, Loredana – LEU, Donald: "Save the Pacific Northwest tree octopus" : a hoax revisited : or: How vulnerable are school children to fake news?. – Bibliogr. In: *Information and learning science*. – 119. (2018) 9/10., p. 514-528.

„Mentsük meg az északnyugat-amerikai fakúszó polipot!": Egy hoax újjáéledése, avagy mennyire sebezhetőek az iskolás gyerekek az álhírekkel szemben?

Általános iskolás; Használók képzése -iskolában; Információs műveltség; Iskolai könyvtár; Online információkeresés

Jelen tanulmány célja egy új, információs műveltséggel kapcsolatos megközelítés bemutatása, annak érdekében, hogy jobban megértsük a fiatalok áhírfelismerő képességét. A tárgyalt kutatás egy egyesült államokbeli empirikus vizsgálat Hollandiában végzett megismétlése, amely arra irányult, képesek-e az iskoláskorú gyerekek a „Mentsük meg az északnyugat-amerikai fakúszó polipot!” nevű félrevezető weboldalt hamisként azonosítani. Hollandiában 27 általános iskolás diákból mindössze 2 (7%) ismerte fel, hogy a weboldal hoax [kacsa, átverés]; az eredmény még rosszabb volt, mint a 2007-es amerikai kutatásé, amelyben a weboldal 53-ból alig több mint 6 tanuló ítélte megbízhatatlannak (11%). Annak eldöntésére, hogy az Egyesült Államokban és Hollandiában tapasztalt trendek valóban szignifikánsak-e, hasonló, de nagy léptékű kvantitatív empirikus kutatást kellene folytatni több ország részvételével. Fontos, hogy a gyerekeket korán megtanítsuk az online információk kritikai értékelésére. A digitális információ vélt megbízhatósága forró téma, tekintve az álhírek terje-

désének gyorsaságát. Az, ha képesek vagyunk kritikusan értékelni a digitális információkat, hozzásegíthet ahhoz, hogy megbízható információforrásokhoz férjünk hozzá. Ahelyett, hogy a tényellenőrzés (*fact checking*) technológiai megoldásait alkalmaznánk a Google, a Facebook és a Twitter jóvoltából, jelen tanulmány egy új információs műveltségi megközelítés bevezetését javasolja, a fiatalok azon képességére összpontosítva, hogy felismerjék az álhíreket.

(Autoref.)

57/2019

MILLER, Sara D.: Diving deep : reflective questions for identifying tacit disciplinary information literacy knowledge practices, dispositions, and values through the ACRL Framework for Information Literacy. – Bibliogr. In: *The journal of academic librarianship*. – 44. (2018) 3., p. 412-418.

Mélyfúrások: kísérletek az egyes tudományterületek információs műveltséggel kapcsolatos hallgatólagos tudásának, gyakorlatainak, alapvetéseinek és értékeinek meghatározására

Felmérés; Felsőoktatási könyvtár; Használók képzése -felsőoktatásban; Információs műveltség; Tudományos kutatás

Az ACRL *Információs műveltségi keretrendszerének* (*Framework for Information Literacy for Higher Education*) és az Indiana Egyetem (Bloomington) *Decoding the Disciplines* elnevezésű modelljének (<http://decodingthedisciplines.org/>) együttes alkalmazása lehetővé teszi, hogy kritikai reflexió útján ismerjük meg az egy-egy tudományterület szakértői által vallott tacit (hallgatólagos) feltételezések természetét és azoknak az információs műveltséghez kapcsolódó értékeit.

A szűk keresztmetszetek, a *Keretrendszerben* is fontos szerepet betöltő küszöbfogalmak és a szakterület-specifikus gondolkodás akadályozni tudják a hallgatók eredményes tanulását. E kérdések tágabb kontextusban történő vizsgálata, továbbá az a megközelítés, mellyel a tanulásnak a kogníción túlterjedő dimenzióját a szakterületi gyakorlat szemüvegén át nézzük, hatékony módjai annak, hogy megküzdjünk ezzel a problémával. Ha a hallgatók elől rejtve maradt eszmékre és az oktatók gyakran ki nem mondott elvárásainak azonosítására fókuszálunk, lehetővé válik, hogy a tanulási folyamat nehézségeinek megfigyelé-

se útján felderítsük a hallgatólagos feltételezéseket. Az oktatók ugyanis olyan elvárásokat visznek be a tanterembe, amelyekről feltételezik, hogy bizonyos (tudattalan) cselekvések felszólítás nélküli végrehajtásához vezetnek. Az ilyen folyamatok azonban láthatatlanok, és így a szűk keresztmetszetek okozói. Azonosításukra – a *Keretrendszer* küszöbfogalmaira koncentrálna – kérdéseket tehetünk fel. A „tudományos kutatás párbeszéd” esetében például megkérdezhetjük, hogy hol, hogyan és kik között zajlik ez a párbeszéd. Az „információ létrehozása folyamat” kapcsán rákérdezhetünk az adott szakterületen használt olyan specifikus formákra, mint a szabadalmak, vagy azt firtathatjuk, hogy mit fogadnak el bizonyítéknak. Az „információkeresés stratégiai felfedezés” felveti annak kérdését, hogy miként méri az adott kutatás hatását, és milyen szerepet tölt be abban a nyílt hozzáférés.

A könyvtárosok és az egyetemi oktatók együttműködve dekonstruálhatják a hallgatólagos tudást a szakterületi sajátosságok, íratlan szabályok feltárásával, megkönnyítve ezzel azt, hogy a hallgatók sikeresen végezzék tanulmányaikat és bekapcsolódhassanak a tudományos közösségbe. A további kutatások a szakterületi kultúra és az információs műveltség összefüggéseire is rávilágíthatnak.

(Koltay Tibor)

58/2019

RAPCHAK, Marcia E.: Collaborative learning in an information literacy course : the impact of online versus face-to-face instruction on social metacognitive awareness. – Bibliogr. In: The journal of academic librarianship. – 44. (2018) 3., p. 383-390.

Kollaboratív tanulás egy információs műveltségi kurzuson: az online és a szemtől szembeni oktatás hatása a közösségi metakognitív tudatosságra

Egyetemi hallgató; Felmérés; Felsőoktatási könyvtár; Használók képzése -felsőoktatásban; Információs műveltség

A metakogníció (gondolkodás a gondolkodásról) és a csoportos tanulást szabályzó közösségi metakogníció fontos részei az információs műveltségnek és az online, illetve a kollaboratív tanulásnak. Jelen kutatás során azt vizsgálták, hogy az elsőéves egyetemi hallgatók hogyan ítélték meg metakognitív és közösségi metakognitív tudatosságuk szintjét, ha

online formában, vagy ha hagyományosan (szemtől szemben) végeztek el egy információs műveltségi kurzust, amelyen egymással együttműködve gyűjtöttek és értékelték forrásokat egy adott kérdés megválaszolására.

A felméréshez ötfokú Likert-skálán kellett értékelni olyan állításokat, mint „Tisztában vagyok a szellemi erősségeimmel és gyengeségeimmel”, vagy „A csoportom megbizonyosodott arról, hogy minden tényezőt figyelembe vettünk egy probléma megoldása során”. Az egyéni metakogníció vizsgálatára Schraw és Dennison (1994) kérdéssort használták fel, s ez alapján állították össze a csoportos metakognícióra irányuló kérdéssort. A teljes kérdőívet 309 hallgató töltötte ki, közülük 261-en hagyományos formában, 48-an online végezték az információs műveltségi kurzust.

A kapott eredmények ellentmondanak azoknak a kutatásoknak, amelyek szerint az online és a szemtől szembeni oktatás azonos hatással van a tanulási eredményekre; az online kurzuson rész vett hallgatók teljesítménye rosszabbnak bizonyult, körükben nagyobb volt a lemorzsolódók aránya is. A hallgatók ugyan mindkét forma esetén hasonlóan ítélték meg metakognitív tudatosságuk szintjét, viszont a kurzus osztálytermi foglalkozásainak hatására magasabbnak találták a közösségi metakogníció szintjét. Aszinkron jellegénél fogva az online kurzus nem kínált lehetőséget brainstormingra, ezért a jövőben e kurzusokba is érdemes lenne ilyen típusú feladatokat vagy szinkron megbeszéléseket illeszteni.

(Koltay Tibor)

59/2019

SCHULTE, Jürgen [et al.]: Shaping the future of academic libraries : authentic learning for the next generation. – Bibliogr. In: College & research libraries. – 79. (2018) 5., p. 685-696.

A jövő felsőoktatási könyvtárai az új generáció autentikus tanulásáért

Egyetemi hallgató; Felsőoktatási könyvtár; Használók képzése -felsőoktatásban; Információs műveltség; Publikálás -tudományos kiadványoké; Tervezés

A „beépített” könyvtárosság azt hozza magával, hogy a könyvtárosok egyre nagyobb mértékben vonódnak be az egyetemek életébe, ami új pedagógiai megközelítéseket követel meg tőlük. Ennél fogva az

egyetemi könyvtárakban egyre nagyobb teret kap azoknak a készségeknek és képességének az oktatása, amelyek a hallgatók majdani munkahelyén való sikeres helytálláshoz szükségesek. A könyvtárosok ennek a küldetésnek a megvalósításában támaszkodhatnak a saját információkezelési, digitális írástudási és technológiai, valamint a tudományos kommunikáció terén meglévő készségeikre. Együttal építhetnek a hallgatók autentikus tapasztalataira is.

Ezt példázza a Sydney-i Műszaki Egyetem „Energiatudomány és technológia” (*Energy Science and Technology*) elnevezésű, a fizika szakon a harmadik szemeszterben kínált elméleti kurzusának megújítása. A hallgatóktól az egész egyetemen elvárt jellemzőket felsoroló mátrixban már korábban is szerepelt az információtechnológiai jártasság, az etikus és kulturális szemlélet, valamint a közösség iránti elkötelezettség. Egy közelmúltbeli reformmal ezek mellé számos olyan új szempont került be (kritikai és önálló gondolkodás, kezdeményezőképeség, innováció, csoportban való együttműködés, a tudományos munka kontextusainak ismerete stb.), amelynek eredményes oktatása érdekében a könyvtár munkatársaihoz fordultak. Emellett a könyvtár szerepet kapott a tankönyvekre alapozott oktatás helyett a kihívást jelentő és a bevonódást elősegítő élményekre épülő oktatás megteremtésében. (Eközben nem akarták szem elől téveszteni a szakmai tartalmakat sem, mivel ezeknek

a természet- és műszaki tudományos képzésben központi szerepük van.) A döntést az is motiválta, hogy az oktatók többnyire nem rendelkeznek formális oktatási és értékelési képzettséggel az információs műveltség terén, míg a könyvtárosoknak régóta van tapasztalatuk az információkeresési és -értékelési készségek fejlesztésében.

A kurzusért felelős oktató szerint a könyvtárosok bevonása olyan új készségekkel gazdagíthatja az oktatást, mint a digitális és tudományos publikációs írástudás. A könyvtár marketinggel és kommunikációval foglalkozó munkatársainak kiterjedt tapasztalata jól hasznosíthatónak bizonyult az írásbeli kommunikáció, a rendezvényszervezés, továbbá a grafikai tervezés során is. A könyvtárosok segítségével a hallgatók irodalomkutatást végeztek, statisztikai workshopokon vettek részt, és kipróbálhatták, hogy milyen lektorált cikkeket írni és minikonferencián előadásokat tartani. A kurzus gyümölcseként a hallgatók elindítottak egy nyílt hozzáférésű tudományos folyóiratot *PAM Review: Energy Science and Technology* címmel, belekóstolva a tudományos munka gyakorlati oldalába. Ebben segítségükre volt az egyetem kiadója, az ePRESS is, amely a könyvtárhoz tartozik.

(Koltay Tibor)

Lásd még 17, 23, 53

Információelőállítás, -megjelenítés és -terjesztés

Digitalizálás

60/2019

HUG, Marius – MATHIEU, Christian: Das bewegte Buch : ein Konzept zur Digitalisierung dynamischer Buchobjekte
In: Bibliotheks-Magazin. – (2018) 1., p. 12-16.

Mesekönyvek mozgásban: a dinamikus könyvobjektumok digitalizálásának koncepciója

Általános tudományos könyvtár; Digitalizálás; Ifjúsági és gyermekkönyvek; Információtechnológia; Játék; Különgyűjtemény; Nem hagyományos dokumentum; Tervezés

Az első félig könyv, félig játék alkotást 1878-ban az illusztrátor és karikaturista *Lothar Meggendorff* gyermekei kapták meg karácsonyi ajándékként. A következő évben Meggendorff és kiadója piacra dobták az első mozgatható, „élő” képeket tartalmazó mesekönyvet. Harminc év leforgása alatt a *Lebende Bilder* tizennégy kiadást ért meg, és több mint egymillió példányban kelt el. Meggendorff munkássága során

nem egy plasztikus könyvet tervezett és kivitelezett. Mozgatható figurákat tartalmazó árnyjátékkönyvek, felállítható térbeli mesekönyvek, illetve azok a könyvek, melyeknek oldalai több részre vannak darabolva, amik egymásba lapozhatók – ezek azok a plasztikus könyvobjektumok, amelyek a mai kor digitalizálójának feladja a leckét.

Az ilyen és ehhez hasonló, a porosz kulturális örökség részét képező könyveknek a *BeWeb-3D* projekt keretében tűzték ki a digitalizálását. A cél az, hogy a papírkönyvek adta élményt visszaadó, háromdimenziós másolatok jöjjenek létre. A projektet a Szövetségi Oktatási és Kulturális Minisztérium finanszírozta, és a Berlini Állami Könyvtár (*Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz*, SBB), valamint Berlini Állami Múzeumok együttműködésében valósult meg. A digitalizálandó anyag az SBB 17–19. századi játékképeskönyveinek több mint 300 címet számláló gyűjteménye, de a későbbiekben hasonló elvek alapján kerülhetnek digitalizálásra például irattekercsek, papírszínház készletek vagy művészkönyvek is. A kezdeményezéshez a lökést az SBB gyermek- és ifjúsági könyvtárosának, *Carola Pohlmann*-nak az előadása adta, aki sikeresen hívta fel a figyelmet a könyvtárak és a kutatás párbeszédének fontosságára. *Nem gyerekjáték*, ahogy a könyvtárosnő fogalmazott – a megjegyzés nemcsak a dinamikus könyvek igényességére utal, hanem azt a hatalmas méretű feladatot is leírja, amely az együttműködő intézmények előtt áll. A plasztikus könyvek hatásának, a mozgathatóságnak a visszaadása 3D-ben jelentős informatikai infrastruktúrát és szoftverparkot igényel. Annak érdekében, hogy élethűek legyenek a digitális másolatok, az úttörő képi és audiovizuális technológiák mellett a Múzeumok Digitális Kulturális Örökségének Központja (*Zentrum für Digitale Kulturgüter in Museen*, ZEDIKUM) segítségével felhasználták a számítógépes játékok animálásának tapasztalatait is.

A digitalizálás technikai részleteiről lásd bővebben: <https://blog.sbb.berlin/das-bewegte-buch/>; <https://zenodo.org/record/1246738#.XIDqK1RKjRY>.

(Horváth Adrienn)

Lásd még 10, 15, 16, 19, 67, 68

Nyomtatott dokumentumtípusok

Lásd 35

Audiovizuális, elektronikus, optikai információhordozók

61/2019

RODRIGUES, Charles – GODOY VIERA, Angel Freddy: Criteria for adoption of e-books in libraries in the context of the paradigm of cloud computing. – Bibliogr. In: Information discovery and delivery. – 46. (2018) 3., p. 161-172.

Az e-könyvek bevezetésének feltételei a könyvtárakban a felhőalapú technológiák tükrében

Állományalakítás; Elektronikus könyv; Felmérés; Információtechnológia; Kölcsönzés; Tervezés

A felhőalapú számítástechnika alapjaiban változtat meg az olvasást, írást, az adattárolást és az adatátvitelt, így a használó és a könyvtár közti kapcsolatot is. A legfontosabb igény a távoli elérés és az adatszinkronizáció; a felhőalapú szolgáltatások segítségével lehetségessé vált, hogy bárhol, bármilyen eszközről hozzáférjünk a minket érdeklő információkhoz, anélkül, hogy a rendszerek üzemeltetése miatt aggódnunk kellene. A technológiának számos előnye mellett azonban hátrányai is vannak, mint például az adatvédelem, az adatbiztonság, vagy a nemzetközi és nemzeti szintű jogi környezet rendezetlensége.

A kérdést a szerzők az e-könyvek könyvtári bevezetése vonatkozásában vizsgálták. Itt a felhőalapú technológiai platformot, amelyen keresztül a használók hozzáférnek a tartalomhoz, harmadik szereplőként kell számításba venni a könyvtár mint vevő és a forgalmazó mint eladó mellett. Az e-könyvek kezelése a jelenben meglehetősen komplex munkát ad a könyvtárosoknak. A tanulmány célja, hogy áttekintse és rendszerezze az e-könyvek könyvtári szolgáltatásával kapcsolatos szempontokat és lehetőségeket, annak érdekében, hogy a könyvtárak (és a kiadók, terjesztők, szolgáltatók) újragondolhassák az e-könyvekkel kapcsolatos gyakorlatukat. A szakirodalom és bizonyos intézményi dokumentumok (irányelvek, útmutatók, szabványok) feldolgozása mellett a szerzők kérdőíves felmérést végeztek Brazíliában 2016 júliusa és decembere között öt könyvtárvezetőnek és öt e-könyv-forgalmazó vállalat vezetőjének a részvételével. Az eredmények alapján összeállították az e-könyves ökoszisztéma szempontrendszerét egy kipipálható lista (*checklist*) formájában, melyet mellékletben adnak közre.

Az e-könyvek könyvtári bevezetésének és szolgáltatásának kritériumait három csoportba oszthatjuk. A technológiai platformhoz hét indikátor tartozik: a használok személyes adatainak védelme, az adatbiztonság, a szolgáltatások megbízható elérhetősége, az információ akadálymentes hozzáférhetősége (pl. felolvasó szoftverek integrálásával), a technológiai platformok együttműködése (interoperabilitása), a digitális megőrzés biztosítása és az e-könyvek hordozhatósága különböző hardver- és szoftverkörnyezetek között. A szerzők minden indikátor esetében kitérnek a felhőalapú technológia jelentette lehetőségekre és kihívásokra is.

Az e-könyvek beszerzésének három ismérve van: a forgalmazás formája, a beszerzés formája és az e-könyvek címeinek kiválasztása. A forgalmazás lehet direkt (kiadón keresztül) vagy indirekt (közvetítőn keresztül történő), illetve örökre szóló vagy előfizetéses. A beszerzés legelterjedtebb formái a *Demand Driven Acquisition*, a *Pay-Per-View*, a konzorciumi megállapodások, a szerzővel való szerződéskötés (*Self-publishing*), a nyílt hozzáférés, valamint a csak online olvasást lehetővé tevő *Streaming Reading*. Ami az e-könyvek címeinek kiválasztását illeti, ennek két útja a csomagban és a címenként történő beszerzés. A kérdőív tanúsága szerint nincs általános norma az e-könyvek árképzéséről: döntő szerep jut az eseti tárgyalásoknak a könyvtár(ak) és a kiadók/terjesztők között. Kiderült továbbá, hogy az e-könyvek csomagban való beszerzése az uralkodó.

Az e-könyvek kölcsönzése kétféle lehet: megkülönböztetjük a korlátlan és a korlátozott használatot. A korlátozott felhasználás során az engedélyezésnek 11 szintje lehetséges, az alábbi szempontok szerint: rendelkezésre álló kölcsönözhető példányok száma, kölcsönzési lehetőségek száma egy licenc alatt, a licenc időtartama, könyvtárközi kölcsönzés, csak digitális formában történő olvashatóság (a nyomtatás lehetősége nélkül), online olvasás streaming szolgáltatáson keresztül (a letöltés lehetősége nélkül), letöltés az előfizető eszközére, a tartalom nyomtathatósága, kölcsönzés a használok személyazonossága alapján, félretétel és hosszabbítás. A kutatás rámutatott, hogy noha ezeket a lehetőségeket a könyvtárak és az e-könyvek szolgáltatói közötti szerződések fektetik le, ám ez a terület még kiforratlan, és további szakmai diskurzusra van szükség a kölcsönzés (használat) megfelelő szabályozásához.

(Kovács Gergő)

62/2019

SMITH, Caylin – COOKE, Ian: *Emerging Formats : complex digital media and its impact on the UK Legal Deposit Libraries*. – Bibliogr. In: *Alexandria*. – 27. (2017) 3., p. 175-187.

Újszerű formátumok: a komplex digitális média hatása a digitális köteleespéldányokat gyűjtő könyvtárakra az Egyesült Királyságban

Együttműködés -belföldi; Formátum -gépi; Információ-technológia; Köteleespéldány; Megőrzés; Nemzeti könyvtár; Web

Nagy-Britanniában a köteleespéldány-gyűjtési joggal felruházott könyvtárak (*British Library, National Library of Scotland, National Library of Wales, Bodleian Libraries at the University of Oxford, Cambridge University Library, Trinity College Dublin*) már 2013 óta archiválják és a jogi feltételeknek megfelelően szolgáltatják az e-könyveket, e-folyóiratokat, valamint a weboldalakat. A gyűjtemény 2018 márciusáig közel 280 000 e-könyvet, 2,8 millió e-folyóiratcikket és összesen 470 TB archivált weboldalt (több mint 10 millió weboldalt és 6 milliárd fájlt) foglalt magába.

Új kihívást jelentenek azonban az olyan komplex digitális dokumentumok, melyek formátuma hardveres és szoftveres kötöttségekkel is együtt jár. Ilyenek például a mobilalkalmazásként közzétett e-könyvek, a webalapú interaktív történetek, valamint a strukturált formában publikált adategyüttesek. Közös bennük, hogy digitálisan jöttek létre, és nem is reprodukálhatók nyomtatott formában, mivel nem lineárisak, sokszor multimediális elemeket tartalmaznak, és nagymértékben építenek a használok aktivitására. Ezen újszerű formátumok hosszú távú megőrzését a részt vevő könyvtárak az *Emerging Formats* nevű projekt keretében vizsgálják.

A nem nyomtatott dokumentumokra vonatkozó 2013-as köteleespéldány-rendelet értelmében a köteleespéldányokat őrző intézményeknek ezeket az állományokat is be kell gyűjteniük, ám először a szükséges módszereket kell feltérképezni. Az világosnak tűnik, hogy itt a végponttól végpontig terjedő teljes dokumentumforgalmazási láncot kell valahogy megragadni és archiválni a tartalommal együtt. Az *alkalmazások formájában publikált e-könyvek* olyan mobil eszközökre készült, az eszköz kínálta lehetőségeket (érintőképernyő, giroszkóp stb.) kiaknázó dokumentumok, amelyekkel a használok változatos

interakciókba léphet. (Például a *Goldilocks and Little Bear* [Aranyfürtöcske és a kis medve] című gyerek-könyv-applikációban a táblagép elforgatásával egy másik szereplő nézőpontjából folytathatjuk a történetet.) A nehézséget itt többek között a szoftverkörnyezet és a multimediális tartalom megőrzése jelenti. A *webalapú interaktív történetek* az olvasó bevonásán alapulnak, részben a cselekmény folytatásának kiválasztását adva a kezébe – akárcsak az előképnek tekinthető kalandjáték-könyveknél –, részben a történet formálására, azaz magára az írásra teremtve lehetőséget. Így az a helyzet áll elő, hogy többszerzős, a kombinációk végtelen tárházát megnyitó történetek keletkeznek, melyek archiválása a szerzőség megálapítása és a lezáratlanság szempontjából is nehéz feladat. A *nagyméretű digitális adategyütteseknél* a kötelezpéldány-gyűjtő könyvtárak a tudományos publikációkhoz tartozó, strukturált adatokra fókuszálnak. Az adategyüttesek lehetnek statikusak vagy dinamikusak; esetükben, különösen, ha egymáshoz kapcsoltn kerültek publikálásra egy linked data platformon, elég nehéz meghatározni, hogy hol húzódnak a határok, egyáltalán miként ragadható meg egy dokumentumegység.

További probléma, hogy a legtöbb ilyen dokumentumtípusnak nincsenek általánosan elterjedt és elfogadott publikációs formátumai. Sokszor erőteljesen hozzá vannak kötve egy bizonyos digitális ökoszisztémához, digitális piactérhez, ezért az egész ökoszisztémát kellene archiválni, illetve emulálni a későbbiekben. Nem lehet ezeket a típusú dokumentumokat egy meghatározott fájlformátummal sem társítani, így a szabványos metaadatokkal történő leírás nem megvalósítható. Nem határolható be sokszor a kiadó sem; úgy találták, esetükben helyesebb inkább tartalom-előállító(k)ról beszélni. A szerző, illetve a fejlesztő akár kontinensnyi távolságra is lehet egymástól, ami a gyűjtőkör szempontjából vet fel kérdéseket. Külön problémát jelent a digitális másolásvédelmi eljárások alkalmazása is.

Egyelőre nem állnak rendelkezésre azok a módszerek, melyek segítségével e dokumentumtípusokat könyvtári környezetben archiválni lehetne. A felhasználói viselkedést a weben emuláló webarchiváló programok (pl. a Webrecorder), illetve a hardver- és szoftver-emulációs technológiák újabb generációja nyújthat reményt a jövőre nézve. Ha sikerül lépést tartani az új technológiákkal, valamint a könyvkiadói és szoftverfejlesztői piac változásaival, akkor a brit kötelezpéldány-gyűjtő könyvtárak a jelen kul-

turális termékeinek valódi 21. századi megőrzőivé válhatnak.

(Németh Márton)

Lásd még 8, 26, 32, 35, 40, 54

Információ- és kommunikációs technológia

63/2019

O'BRIEN, Patrick [et al.]: Protecting privacy on the web : a study of HTTPS and Google Analytics implementation in academic library websites. – Bibliogr. In: Online information review. – 42. (2018) 6., p. 734-751.

A magánszféra védelme a weben: hogyan alkalmazzák a HTTPS-t és a Google Analyticst a felsőoktatási könyvtári honlapok?

Adatvédelem; Felsőoktatási könyvtár; Használói szokások; Honlap; Statisztika; Web

Jelen cikk célja annak vizsgálata, milyen mértékben alkalmazzák a HTTPS titkosítást és a Google Analytics szolgáltatásait a felsőoktatási könyvtárak honlapjai, arra is kitérve, hogy a használók webes nyomon követését bevezető ingyenes szolgáltatások milyen, a magánszférát (*privacyt*) érintő vonatkozásokkal bírnak.

279 felsőoktatási könyvtár honlapját elemezték a HTTPS, a Google Analytics szolgáltatások és a személyes adatok védelmét szolgáló funkciók meglétét vizsgálva.

Az eredmények azt mutatják, hogy a HTTPS bevezetése a könyvtári honlapokon nem túl elterjedt, emellett számos könyvtár továbbra is nem biztonságos kapcsolatot kínál, a biztonságos kapcsolatra való automatikus átirányítás nélkül. Továbbá a kutatás során vizsgált könyvtári honlapoknak ugyan elsőprő többsége implementálta a Google Analyticst és/vagy a Google Tag Managert, ám csak nagyon kevesen kapcsolódnak biztonságosan a Google-hez HTTPS-en keresztül, vagy alkalmazzák a Google Analytics IP-anonimizáló funkcióját.

A könyvtárosoknak érdemes lenne növelniük a tudatosságukat ebben a témakörben, és összehangolt és következetes lépéseket kellene tenniük öt összefüggő területen: biztonságos webes kapcsolatok

alkalmazása (HTTPS), használóképzés, privacy irányelvek, beleegyező nyilatkozatok és kockázat/előny elemzések.

Noha a használók harmadik fél általi nyomon követése gyakori a weben, csak kevés kutatás foglalkozott

a jelenség elterjedtségével és következményeivel a felsőoktatási könyvtári honlapok szempontjából.

(Autoref.)

Lásd még 2, 19, 23, 25, 35, 39, 54, 61, 62

Könyvtárgépesítés, könyvtáráépület

Könyvtáráépítés, -berendezés

64/2019

LETNES, Odd: New York på Jylland In: Bok og bibliotek. – 85. (2018) 3., p. 41-43.

New York-i stílus Jütlandon

Enteriör; Könyvtáráépítés, berendezés; Könyvtáráépület -közművelődési; Szolgáltatások; Városi könyvtár

A dániai Észak-Jütlandon található Herning városában egy 1969-ben épített, ám a 2000-es évek végére jelentősen leromlott állapotú négyszintes bevásárlóközpontból varázsoltak új központi városi könyvtárat. Itt a pincszinten találjuk a könyvek 90%-át szabadpolcos elrendezésben, könnyen áttekinthető, látványos és bejárható terekben. A földszinten kapnak helyet a könyvtár közösségi, kultúráközvetítő terei a kölcsönző részleggel, tájékoztató szolgáltatásokkal, továbbá színpaddal, iskolások házi feladat-megoldását segítő központokkal, gyermekkönyvtárral, önkiszolgáló kávézóval, valamint ún. *makerspace* térsséggel, amely a kreatív, művészi önkifejezés kibontakozására ad lehetőséget. Az első és a második emeleten rendezvénytereket és irodákat alakítottak ki.

A felújítási program elnyerte a Dánia legjobb renoválási projektjének járó díjat. Ebben az is szerepet játszott, hogy az átalakítás során a környezetvédelmi szempontokra is fokozott figyelmet fordítottak. Az iparosított környezet itt a rekonstrukcióhoz használt csúcstechnológiával társul, teljesen egyedi jelleget kölcsönözve így az épületnek, illetve a könyvtár intézményének. Az egész földszint legfontosabb funkciója az, hogy nonprofit közösségi tér legyen, ahol a kultúra kincseit és a könyvtári állományban rejlő tudást az emberek szabadon megoszthatják egymással. A design és a szakmai szolgáltatási koncepció

kialakításában a *New York Public Library* példája lebegett a döntéshozók szeme előtt, természetesen a helyi igények lehető legszélesebb körű kiszolgálása mellett.

Az épületből felkapott találkozóhely, a városi identitás jelképe lett, ahol találkozik a New York-i stílus és a régi iparosított környezet hagyománya, híd képezve a múlt és a jelen között. A könyvtár modern, vonzó szolgáltatási térrel bír, ahol a látogató rögtön a földszintre belépve a szolgáltatások széles kínálatával, tematikus könyvkiállításokkal, újság- és folyóirat-böngésző térsséggel szembesülhet, s olyan helyen érezheti magát, ahová jó bemenni, ahol lehetőség nyílik társalogni, segítséget kérni, ismereteket szerezni, vagy akár elmélyülni bizonyos témákban, miközben nyitva áll az út a művészi önkifejezés kibontakozása előtt is.

(Németh Márton)

Lásd még 66

Számítógépes könyvtári rendszerek

65/2019

D'AMATO, Kristin – ERB, Rachel A.: The road from Millennium to Alma : two tracks, one destination. – Bibliogr. In: The serials librarian. – 74. (2018) 1-4., p. 217-223.

A Millenniumtól az Almáig: két út, egy cél

Egyetemi könyvtár; Együttműködés -szakterületi; Elektronikus dokumentum; Integrált gépi rendszer; Munkafolyamat; Szoftverválasztás

A cikk egy kutatókönyvtár (a Coloradói Állami Egyetem könyvtára, CSU) és egy felsőoktatási intézményi könyvtárakból álló konzorcium (Connecticuti

Állami Főiskolák és Egyetemek, CSCU) esetében követi nyomon, mivel jár az adatok migrációja egy új könyvtári rendszer bevezetésekor. A kiinduló rendszerkörnyezet mindkét esetben az *Innovative Interfaces* cég *Millennium* IKR-e volt, a bevezetésre került termék pedig – ugyancsak mindkét esetben – az *Ex Libris* (utóbb *Proquest*) *Alma* elnevezésű könyvtári szolgáltatási platformja.

A projekteket az *Ex Libris* munkatársai vezették, a mindkét esetben hat hónapig tartó implementáció ütemezése három fázist foglalt magában: migráció, konfiguráció és tesztelés. A migrációt adattisztítás előzte meg, amelynek része volt egy *Print to Electronic* (P2E) állomány létrehozása, amire az e-folyóirat-csomagok, e-könyvek és adatbázisok bibliográfiai rekordjainak migrálásához van szükség. Az elektronikus források kezelése ugyanis az *Almában* eltér a nyomtatott forrásokétól, nem egyetlen munkafolyamat fedí le a kettőt.

Az adatáttöltést megelőzte az ún. migrációs űrlapok kitöltése. Ezek közül az első az adatstruktúrát meghatározó excel-űrlap volt, ami a *Millennium* és *Alma* rendszerek közötti mező-megfeleltetést tartalmazta, külön munkalapokon térve ki a beszerzés, kölcsönzés és forráskezelés során használatos adatmezőkre. Az űrlap kitöltése során megállapítást nyert, hogy az *Alma* jóval több mezőt tartalmaz, mint a *Millennium*. A következő űrlap az adatkonverzió előkészítését célozta. Ennek kitöltése során jelölni kellett, hogy mely adat az, ami érvényes, az *Almába* betölthető. (Fontos volt figyelembe venni, hogy az adat érvényessége nem mindenképp jelenti azt, hogy az *Almában* ugyanúgy viselkedik majd, mint a *Millenniumban*.) A konfigurációs űrlap kitöltésére azért volt szükség, hogy a rendszer az elejétől kezdve megfeleljen az intézményi elvárásoknak. Ezúttal is egy excel-állomány különböző munkalapjain kellett jelölni a beállításokat, például az egyes licencelt tartalmakra vonatkozó szabványos hozzáférési információk megjelenési sorrendjét. A konzorcium azon tagjai, amelyek előzőleg nem az *Ex Libris* linkfeloldóját (SFX) használták, egy további excel-táblát kaptak kitöltésre, hogy elektronikusan hozzáférhető tartalmaik elérési, az e-folyóirat-csomagjaikban található címekhez elvezető linkek bekerüljenek az *Alma* katalógusába. A CSU emellett külön munkamenetet dolgozott ki a *Millennium* IKR kiegészítéseként használt elektronikusforrás-kezelő rendszerben tárolt adatoknak az *Alma* adatmezőivel való megfeleltetésére. Az eljárás magában foglalta az SFX linkfeloldóból származó el-

érési információk, szállítói- és licencadatok átadását .XSD fájlok formájában.

Az adattisztítás jelentős részére a rendszer átadása, „élesítése” után kerülhetett csak sor. Ekkor derült fény arra, hogy mennyi adat veszett el, esetleg duplikálódott az áttöltés során. Az előbbi probléma egy, a példányadatokra vonatkozó hibás döntés következménye volt, míg az utóbbi a linkfeloldók szinkronizálásának volt betudható. Az élesítést követően indulhatott el a munkafolyamatok újtervezése is, amit a CSU esetében hátráltatott a további adattisztítási munkálatok elvégzése.

A felmerült problémák nagy része megelőzhető lett volna hatékonyabb kommunikációval: a projektek egyik tanulsága, hogy sokkal több közvetlen együttműködésre lett volna szükség az *Ex Libris* projektvezetése és a migráláson dolgozó projektszemélyzet között. A különböző szűrők beépítése a problémamegoldások fölösleges elhúzódsához vezetett. Stresszt jelentett a projektcsapat tagjai számára, hogy össze kellett hangolniuk a napi munkájukat a projektfeladatok elvégzésével, miközben a határidő újratárgyalására, kitolására nem volt mód. Fontos volt ugyanakkor, hogy megértsek, a rendszer élessé válása, nyilvánosságnak való publikálása nem jelenti azt, hogy a projekt egészében lezárult: nem kell és nem is lehet minden problémát a rendszer átadása előtt megoldani.

Mindent összevetve az *Almát* mindkét projekt megvalósítói jó választásként értékelik. Előnyei között említhető a statisztikai modul testreszabhatósága, a hatékony licenckezelés, illetve a források központi, a munkafolyamatok erőforrás-kímélő összehangolását lehetővé tevő kezelése.

(Dancs Szabolcs)

Lásd még 30, 31

Számítógép-hardver

Lásd 50

Számítógép-szoftver

66/2019

SHEN, Yaqi: Library space information model based on GIS : a case study of Shanghai Jiao Tong University. – Bibliogr. In: Information technology and libraries. – 37. (2018) 3., p. 99-110.

Könyvtári tér és térinformatika: esettanulmány a Shanghai Jiao Tong Egyetemről

Állomány használata; Egyetemi könyvtár; Enteriőr; Integrált gépi rendszer; Online katalógus; Rádiófrekvenciás azonosítás; Szabadpolc

A tanulmány egy térinformaikai rendszeren (GIS) alapuló, könyvtári terekkel kapcsolatos információs modellt (*library-space information model*, LSIM) mutat be, amelyet arra a célra alakítottak ki, hogy vizuálisan megjelenítse minden könyv polcon elfoglalt helyét a különböző terminálok kijelzőfelületein. A Shanghai Jiao Tong Egyetem könyvtárában példának okáért mind a térbeli információkat, mind az attribútumokkal kapcsolatos információkat belefoglalták a modellbe. Ami a térbeli információkat illeti, az olvasóterem elrendezését, a polcokat, a tájékoztató pultokat és egyéb objektumokat különböző jellemzők szerint képezték le. A polcok fő attribútuma a „könyvespolcszint” volt, és minden könyvet egy adott polchoz rendeltek hozzá. A keresőrendszer „könyvespolcszint” mezőjén keresztül minden könyv összekapcsolható az LSIM „könyvespolcszint” információjával. E modell segítségével az olvasók vizuálisan is kereshetnek könyveket a katalógusban, ahol megtalálhatják a könyv pontos lelőhelyét. A modellt a különgyűjtemények forrásainak keresésére is lehet használni. Emellett arra is szolgál, hogy a könyvtárosok elemezhesék a könyvek kölcsönzési státuszát, és hasonló témájú, gyakran kölcsönzött könyveket ajánlhassanak az olvasóknak. A könyvtár ingóságait (székeket, asztalokat stb.) is lehet vizuálisan menedzselni a modellben. A tanulmány a GIS eszközt arra használta, hogy megoldja a pontos térbeli tájékozódás problémáját, ezzel egy időben pedig jobb szolgáltatásokat nyújtson az olvasóknak, és megvalósítsa a könyvek vizuális kezelését a könyvtárosok számára.

(Autoref.)

Lásd még 7, 34, 39, 68

Elektronikus könyvtár

67/2019

BARYŠEVA, Ekaterina Aleksandrovna: Nacional'naâ cifrovaâ biblioteka Kitaâ : na puti formirovaniâ edinogo kul'urnogo i informacionnogo prostranstva strany. – Bibliogr. In: Bibliotekovedenie. – (2018) 2., p. 189-196.

Res. angol nyelven

Kína Nemzeti Digitális Könyvtára: egy egységes kulturális és információs tér kialakítása felé

Digitalizálás; Együttműködés -belföldi; Elektronikus könyvtár; Fejlesztési terv; Könyvtárpolitika; Nemzeti könyvtár

A digitális könyvtárak rendszere Kínában a 21. század elején indult fejlődésnek. A létrehozásukra irányuló projektek állami támogatást kapnak, szerepelnek az ötéves tervekben, és bőséges finanszírozásban részesülnek.

Az 1909-ben Pekingben alapított Kínai Nemzeti Könyvtár az ország legnagyobb tárolókönyvtára; állományát tekintve a világon az ötödik, alapterületét tekintve a harmadik helyen áll. Állománya 2016 végén 36,46 millió egység volt, ebből 12 millió idegen nyelvű. A kincsek között találhatók jóslócsontok a Sang-dinasztia (i.e. 1600–1027) idejéből, továbbá ősi matricák rajzolásához (némelyik teknőspáncélon), bambuszlemezekre írt könyvek, a Tunhuangi kéziratok, a Tangut Birodalom (1038–1277) ritka dokumentumai. A könyvtár olvasótermeiben 3000 férőhely van. 2016-ban a látogatók száma 5,6 millió volt, a munkatársaké 1529. A 2016–2020-ra szóló ötéves tervben a nemzeti irodalom stratégiai tartálékának létrehozása, új raktár építése, a régi kínai könyvek megőrzése szerepel. A könyvtár honlapján a fő menüpontok angolul is megtalálhatók; 2016-ban a honlapot 1,3 milliárdan keresték fel, ebből 17,7 millióan mobilkészülekről.

A CDLP (*China Digital Library Project*) előkészítése az 1990-es évek közepén indult. 1996-ban a nemzeti könyvtár öt nagykönyvtárral együtt kísérleti projekt megvalósításába kezdett, amelyet a Kulturális Minisztérium az amerikai Kongresszusi Könyvtár segítségével dolgozott ki. Ennek továbbfejlesztése lett 2002-ben a CDLP, ekkor készült el a könyvtár új épülete és a CDLP nemzeti tárolókönyvtárának projektje. A Kínai Nemzeti Könyvtár feladata lett a

digitális könyvtárakra vonatkozó országos szabványok kidolgozása, tematikus adatbázisok építése, a regionális könyvtárak módszertani segítése, az elektronikus források gyűjtése és feldolgozása. A digitális gyűjtemény kialakításakor a hálózaton szabadon terjeszthető, szerzői joggal nem védett és a lakosság körében legnépszerűbb források kaptak elsőbbséget.

2011-re elkészült a 10 GB kapacitású hálózat, megoldották a kínai írásjelek feldolgozását is. Ebben az évben indult a nemzeti könyvtár irányításával a DLPP (*Digital Library Promotion Project*), amelynek célja egy egységes információs-könyvtári tér kialakítása, a több mint 3 ezer vidéki és városi közkönyvtár digitális forrásainak egyesítése, valamint a források elérhetővé tétele a nemzeti könyvtár honlapján az ország bármely közkönyvtárából (mobilkészüléken is). Ekkor már a vidéki könyvtárak 90%-ának és a városi könyvtárak 53%-ának volt saját digitális gyűjteménye, több mint 40 ezer e-olvasóterem működött. A DLPP alatt felszámolták a regionális könyvtárakban lévő források duplumait, és egységes szabványokat dolgoztak ki. A projekt fő programjai:

- a közkönyvtárak közös e-katalógusának kialakítása;
- a metaadatok egységes modelljének kidolgozása, tárolásuk megoldása; a könyvtárak helyi forrásainak keresésére a Wen Jin Search rendszer kifejlesztése;
- speciális szoftver a résztvevőknek az URL egyes forrásokhoz való rendeléséhez;
- segítség a helyi könyvtáraknak állományuk digitalizálásában;
- webarchívum létrehozása több mint 400 könyvtár részvételével;
- a vidéki könyvtárak támogatása tematikus adatbázisok építésében;
- nyílt (online) előadás-sorozat a könyvtárosok továbbképzésére.

A DLPP keretében a könyvtárak közösen veszik meg az adatbázisokat, elsősorban a művelődéssel kapcsolatosakat. 2015 végén a részt vevő könyvtárak 26 teljes szövegű adatbázishoz fértek hozzá, amelyek 1,53 millió könyvet és 450 időszak kiadványt tartalmaztak kínai és más nyelveken, valamint több mint 400 kínai nyelvű hírlapot, 140 ezres képanyagot, 70 ezer iskolai tankönyvet és 5 ezer videokazettát kínáltak. A DLPP-ben 448 közkönyvtár és 74 gyermekkönyvtár vett részt. 2016 végén a digitális források összesített állománya 140 TB volt, ebből 180 GB a nemzeti kisebbségek nyelvén. A DLPP révén a regionális

könyvtárak unikális forrásai az egész világ számára elérhetőek lettek.

(Viszocsekné Péteri Éva)

68/2019

KNAPP, Jeffrey A. [et al.]: The Pennsylvania Newspaper Archive : harnessing an open-source platform to host digitized collections online. – Bibliogr. In: IFLA journal. – 44. (2018) 2., p. 143-153.

Res. arab, francia, kínai, német, orosz és spanyol nyelven

A Pennsylvániai Hírlaparchívum: egy nyílt forráskódú platform használata a digitalizált gyűjtemény közzétételére

Digitalizálás; Egyetemi könyvtár; Elektronikus könyvtár; Hírlap; Hozzáférhetőség; Különgyűjtemény; Szoftver

A történeti értékű hírlapok online hozzáférhetővé tétele sok könyvtár számára stratégiai jelentőségű feladat. A Pennsylvániai Állami Egyetem már az 1990-es években megkezdte saját hírlapállományának digitalizálását, és az elsők között hozott létre intézményi hírlap-repozitóriumot; ez az online gyűjtemény azóta jelentősen bővült. Idővel új rendszerekre van szükség a korábbiak elavulása, a szállítók részéről történő rendszertelen frissítés és karbantartás, valamint a használói igények miatt. Ez volt a helyzet az egyetem könyvtárának esetében is, amikor a nyílt forráskódú „Open ONI” platform alkalmazása mellett döntöttek a Pennsylvániai Hírlaparchívum (<http://panewsarchive.psu.edu>) kialakításakor, kiváltva az elavult Olive Software ActivePaper Archive rendszert. Ez a tanulmány bemutatja a projekt tervezési és megvalósítási fázisait, az „Agile Scrum” nevű projektmenedzsment keretrendszer bevezetését, valamint azt a migrációs folyamatot, amelynek során 450 ezer oldalnyi történeti értékű hírlaptartalmat egy kereskedelmi rendszerből egy házon belül kezel, nyílt forráskódú rendszerbe emeltek át.

(Autoref. alapján)

69/2019

SERRANO-VICENTE, Rocio – MELERO, Remedios – ABADAL, Ernest: Evaluation of Spanish institutional repositories based on criteria related to technology, procedures, content, marketing and personnel. – Bibliogr. In: Data technologies and applications. – 52. (2018) 3., p. 384-404.

A spanyolországi intézményi repozitóriumok értékelése a technológia, az eljárások, a tartalom, a marketing és a személyzet szempontjából

Elektronikus könyvtár; Hatékonyság; Hozzáférhetőség; Kutatás információellátása; Szolgáltatások; Tudományos és szakkönyvtárak

A tanulmány célja az volt, hogy mutatók (indikátorok) egy csoportja segítségével áttekintse a spanyol intézményi repozitóriumok működési módjait, továbbá azokat a szolgáltatásokat, melyeket a hozzájuk tartozó intézmények és más használók számára nyújtanak. A kiválasztott jellemzők a technológiával, az eljárásokkal, a tartalommal, a marketinggel és a repozitóriumok kezeléséért felelős személyzettel kapcsolatos szempontokon alapultak.

A mutatók összeállítása érdekében alapos szakirodalmi kutatást végeztek, hogy azonosítsák a repozitóriumok értékelésére használt, már meglévő mutatókat. Ezeket öt kategóriába sorolták (technológia, eljárások, tartalom, marketing és személyzet), és összesen 48 összetevőt különböztettek meg. Ezután online felmérést végeztek 66 spanyol kutatóintézeti repozitórium vezetőinek körében, hogy meg tudják határozni a kiválasztott mutatók teljesülésének a mértékét.

A felmérésre 46 válasz érkezett, ami 69%-os válaszadási rátát jelent. Ezek közül 44 válasz egyetemekről, 2 kutatóközpontokból származott. A repozitóriumoknak összesen 65%-a képes adatokat importálni és exportálni más egyetemi rendszerek felé, elsősorban a Kurrens Kutatási Információs Rendszer számára (CRIS; 32%). A legtöbb repozitóriumnak (83%) lé-

tezik eljárása a metaadatok és a digitális objektumok nagy volumenű importjára és exportjára. Az alternatív metrikákat (*altmetrics*) széles körben (44%) használják. A repozitóriumokba a leggyakrabban a szerzők és a könyvtárosok helyezik el az anyagokat (37%, illetve 32%) annak ellenére, hogy a repozitóriumok 44%-a nem rendelkezik teljes munkaidőben foglalkoztatott munkatárssal. A repozitóriumok több mint 80%-ában az elhelyezett anyagok 90–100%-a teljes szövegű dokumentum. Ami a repozitóriumok intézményen belüli népszerűsítésének eszközeit illeti, ez elsősorban helyi képzéseket jelent (82%), ezeket a segédanyagok, például kézikönyvek és súgóoldalak (65%) követik. A felsőoktatási vezetők az esetek 56%-ában ösztönzik a nyílt hozzáférést a kutatók körében, ami a repozitóriumok marketingjének fontos eleme.

A cikk egy öt dimenzióra és 48 mutatóra épülő modellt kínál az intézményi repozitóriumok értékelésére. Ezt a megközelítést alkalmazták a spanyol intézményi repozitóriumokra, hogy naprakész információkat nyerjenek a menedzsment-eljárásaikról, a népszerűsítési módszereikről, valamint a szerzőknek és az egyetemi közösségnek kínált szolgáltatásaikról. A spanyol repozitóriumok jelen áttekintése bepillantást enged abba, hogyan változtak az utóbbi években a repozitóriumok, egyúttal lehetővé teszi a potenciális fejlesztési irányok azonosítását a legfejlettebb repozitóriumok alapján. Ez a modell kiterjeszthető más országok intézményi repozitóriumainak értékelésére is.

(Autoref.)

Lásd még 19

Kapcsolódó területek

Múzeumok, levéltárak

Lásd 10, 15, 46

Kiadói tevékenység

70/2019

WANG, Xianwen [et al.]: The state and evolution of Gold open access : a country and discipline level analysis. –

Bibliogr. In: *Aslib journal of information management*. – 70. (2018) 5., p. 573-584.

A nyílt hozzáférés arany útjának fejlődése és aktuális helyzete: országok és tudományterületek szerinti elemzés

Hozzáférhetőség; Nemzetközi helyzetkép; Publikálás -tudományos kiadványoké; Tudományos kutatás

Jelen tanulmány célja annak vizsgálata, hogyan változott az arany úton történő nyílt hozzáférés (OA) aránya a különböző országokban és tudományterü-

leteken, emellett fel kívánták tární a kérdést befolyásoló tényezőket is.

A kutatás során a szerzők a Web of Science (WoS) OA-szűrési lehetőségét alkalmazva nagy léptékű vizsgálatot folytattak a különböző országok és tudományterületek szerint az OA helyzetének felmérésére 1990 és 2016 között. Közelebbről, a szerzők nemcsak az arany OA szakirodalom abszolút mennyiségét vették figyelembe, hanem az egész szakirodalmon belüli arányát is.

A jelen állás szerint a WoS-en lévő cikkek egynegyede arany OA tanulmány. A legaktívabb ország az OA publikálás terén Brazília; ezzel szemben Oroszország, India és Kína rendelkezik a legalacsonyabb OA arányszámokkal. Az OA százalékos aránya Brazíliában az utóbbi években drasztikusan csökkent, míg Kína, az Egyesült Királyság, valamint Hollandia OA arányszámai növekedtek. Az OA hányadát tekintve a különböző témakörök szerint is óriási különbségek tapasztalhatók. Az OA cikkek aránya a biológia, az élettudományok és az egészségtudomány területén

magasnak bizonyult, míg a fizikai és kémiai témakörökben az OA úton publikált cikkek aránya nagyon alacsony volt.

A WoS-en elérhető nagy mennyiségű adatnak köszönhetően ez a kutatás a világon elsőként végezte el az arany OA helyzetének összehasonlító elemzését a főbb országok tekintetében. Az OA arányszámok változásait a kutatási területek tükrében is megvizsgálták. Végezetül a különböző országok és finanszírozó szervezetek OA irányelvei is hatással vannak az OA fejlődésére.

(Autoref.)

Lásd még 59

Határtudományok

Lásd 46, 70

Az ismertett cikkek forrásai

ABI-Technik (DE)	38. (2018) 3.
AIB studi (IT)	58. (2018) 2.
Alexandria (GB)	27. (2017) 3.
American libraries (US)	49. (2018) 1/2., 7/8.
Aslib journal of information management (GB)	70. (2018) 5.
Bibliotekovedenie (RU)	(2018) 2.
Bibliothek (DE)	42. (2018) 2.
Bibliotheks-Magazin (DE)	(2018) 1.
Bibliotheksdiens (DE)	52. (2018) 7., 8., 9.
Bok og bibliotek (NO)	85. (2018) 3.
BuB (DE)	70. (2018) 7., 8-9.
Cataloging & classification quarterly (US)	56. (2018) 2-3.
College & research libraries (US)	79. (2018) 5., 6.
Čtenář (CZ)	70. (2018) 4.
Danmarks biblioteker (DK)	22. (2018) 6.
Data technologies and applications (GB)	52. (2018) 3.
The electronic library (I)	36. (2018) 5.

IFLA journal (I)	44. (2018) 2.
Information and learning science (GB)	119. (2018) 9/10.
Information discovery and delivery (GB)	46. (2018) 3.
Information technology and libraries (US)	37. (2018) 2., 3.
ITlib (SK)	22. (2018) 1.
The journal of academic librarianship (US)	44. (2018) 3.
Journal of access services (US)	15. (2018) 1.
Journal of documentation (GB)	74. (2018) 4., 5.
Journal of electronic resources librarianship (US)	30. (2018) 3.
Journal of hospital librarianship (US)	18. (2018) 3.
Journal of information science (GB)	44. (2018) 5.
Journal of library administration (US)	58. (2018) 3.
Knižnica (SK)	19. (2018) 2.
LIBER quarterly (I)	28. (2018) 1.
Library hi tech (US)	36. (2018) 3.
The library quarterly (US)	88. (2018) 3.
Libri (I)	68. (2018) 3.
Medical reference services quarterly (US)	37. (2018) 3.
Naučnye i tehničeskie biblioteki (RU)	(2018) 5.
Online information review (I)	42. (2018) 6.
Public library quarterly (US)	37. (2018) 3.
The reference librarian (US)	59. (2018) 1.
Reference services review (US)	46. (2018) 3.
Reference & user services quarterly (US)	58. (2018) 1.
Science & technology libraries (US)	37. (2018) 3.
The serials librarian (US)	74. (2018) 1-4.
Technical services quarterly (US)	35. (2018) 3.
Vestnik BAE (Fx)	(2018) 1., 2.